

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Journal of Social Sciences Institute

Yıl: 2023 Cilt:10 Sayı: 1/ Year: 2023, Volume 10, Number 1

Editör / Editor

Dr. Tuğba AKIN

Editör Yardımcısı / Deputy Editor

Dr. Gün PAKYÜREK

Taranmaktadır / Indexed in: SOBIAD, ResearchBib, Scientific Indexing Services, ASOS Index, DRJI

Yayın Kurulu

Dr. Savaş DUMAN, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Dr. Ahmad NAHMADOV, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Dr. Natalia KETENCİ, Yeditepe Üniversitesi, Dr. Michael ROCHLITZ, University Bremen, Germany, Dr. Nuran MALTA MUHAXHERI, University of Prishtina, Republic of Kosovo, Dr. Eleftherios GIOVANIS, Manchester Metropolitan University, United Kingdom, Dr. Fulya ERSOY, Bellarmine College of Liberal Arts, Los Angeles, United States, Dr. Yusuf KURT, Alliance Manchester Business School, United Kingdom

E-ISSN: 2148-4996

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi / Journal of Social Sciences Institute

Cilt 10, Sayı 1, 2023 / Volume 10, Number 1, 2023

Editör / Editor

Dr. Tuğba AKIN

Editör Yardımcısı / Deputy Editor

Dr. Gün PAKYÜREK

Taranmaktadır / Indexed in: SOBIAD, ResearchBib, Scientific Indexing Services, ASOS Index, DRJI

Dizin Editörü

MsD. M. Taylan YAVUZER

Alan Editörü

Dr. Ali BİLGENOĞLU, Dr. Elvan HAYAT, Dr. Tuncay SAYGIN

Yayın Kurulu

Dr. Savaş DUMAN, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Dr. Ahmad NAHMADOV, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Dr. Natalia KETENCİ, Yeditepe Üniversitesi, Dr. Michael ROCHLITZ, University Bremen, Germany, Dr. Nuran MALTA MUHAXHERI, University of Prishtina, Republic of Kosovo, Dr. Eleftherios GIOVANIS, Manchester Metropolitan University, United Kingdom, Dr. Fulya ERSOY, Bellarmine College of Liberal Arts, Los Angeles, United States, Dr. Yusuf KURT, Alliance Manchester Business School, United Kingdom

Hakem/Danışma Kurulu

Dr. Abdullah Tanrısevdi
Dr. Adem Karakaş
Dr. Adil Adnan Öztürk
Dr. Adnan Akın
Dr. Ahmet Saylık
Dr. Algin Okursoy
Dr. Ali Bilgenoğlu
Dr. Ali Kemal Nurdoğan
Dr. Alper Yılmaz
Dr. Altuğ Günal
Dr. Aslı Yenipazarlı
Dr. Aydın Sarı
Dr. Berna Akyüz Sizgen
Dr. Burak Uyar
Dr. Burcu Hiçyılmaz
Dr. Burcu Altun
Dr. Bülent Ağır
Dr. Cenay Babaoğlu
Dr. Didem Aydoğan
Dr. Didem Tezsürücü
Dr. Dilek Elvan Çokişler
Dr. Dilek Karışan
Dr. Duygu Yolcu Karadam
Dr. Ebru Gençalp
Dr. Ebubekir Keklik
Dr. Ece Armağan
Dr. Ece Ömüriş
Dr. Ekrem Yaşar Akçay
Dr. Elif Genç
Dr. Elvan Hayat
Dr. Emel Demir Görür
Dr. Emre Baysoy

Dr. Esin Avcı
Dr. Esvet Mert
Dr. Eymen Gürel
Dr. Fatih Kırkbrir
Dr. Funda Kıziler Emer
Dr. Gamze Karadağ Kaynak
Dr. Göksel Armağan
Dr. Görkem Örük
Dr. Gökhan Şefik Erkurt
Dr. Gözde Sayın Karakaş
Dr. Hakkı Uyar
Dr. Hanife Mumcu
Dr. Hatice Öner
Dr. Hatice Özenoğlu
Dr. Hilal Şahin Nadeem
Dr. Hüseyin Gül
Dr. Hüseyin Yılmaz
Dr. İbrahim Halil Tanık
Dr. İdris Şahin
Dr. İlker Durgut
Dr. İsa Demirkol
Dr. Koray Üstün
Dr. Lütfi Arslan
Dr. Mehmet Ali Horozoglu
Dr. Mehmet Ela
Dr. Mehmet Serdar Güzel
Dr. Menekşe Şahin
Dr. Muharrem Çeken
Dr. Murat Aykırı
Dr. Murat Orhun
Dr. Murat Toksarı
Dr. Mustafa Güllübağ

Dr. Mustafa Necati Çoban
Dr. Muzaffer Özgür Yanardağ
Dr. Necdet Aysal
Dr. Nedim Yalansız
Dr. Nisa Başara Baydilek
Dr. Ozan Yıldırım
Dr. Özge Bolaman Avcı
Dr. Özlem Demirkıran
Dr. Recep Tekeli
Dr. Ruken Vural
Dr. Samet Sezgin
Dr. Samsun M. Başarıcı
Dr. Sedat Alataş
Dr. Sedat Bayrakal
Dr. Semanur Soyuyiğit
Dr. Sevcan Güneş
Dr. Sinem Budun Gülas
Dr. Sultan Baysan
Dr. Şeyma Gün Eroğlu
Dr. Taner Bulut
Dr. Togay Seçkin Birbudak
Dr. Tuğba Belenli
Dr. Tuncay Ercan Sepetcioglu
Dr. Tuncay Saygin
Dr. Utku Altınöz
Dr. Vahit Cemil Urhan
Dr. Vedat Özyazgan
Dr. Yalçın Özdemir
Dr. Yakup Yılmaz
Dr. Yalçın Özdemir
Dr. Yunus Emre Avcı
Dr. Zennure Köseman

İLETİŞİM:

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü,
Adnan Menderes Üniversitesi Merkez Yerleşkesi
Enstitü Binası

1.Kat

Efeler / AYDIN

Telefon: 0 256 212 45 74 Faks: 0 256 213 36 57 Santral: 0 256 218 20 00

E-posta: sosyaldergi@adu.edu.tr

İÇİNDEKİLER

Makaleler

- ❖ Hemşirelerde A Tipi Kişilik ve İş Stresi İlişkisinin İncelenmesi
Sayfalar: 1-14
Abdullah SOYSAL, Mahmut AKBURAK
Araştırma Makalesi
- ❖ Rusya'nın Ukrayna İşgali Nedeniyle Uzay Çalışmalarında Değişim: Rasyonalizmden Realizme
Sayfalar: 15-31
Caner AKKAYA
Araştırma Makalesi
- ❖ Vergi Gelirleri ve Ekonomiye Duyulan Güven Arasındaki İlişki: Türkiye Analizi
Sayfalar: 32-42
Elif YALÇIN, Sevcan GÜNEŞ
Araştırma Makalesi
- ❖ Güven mi Yoksa Korku mu? Toplumsal Bir Damgalamadan Güven Aracına Dönüş Biçimi Olarak: Maske Kullanımı
Sayfalar: 43-57
Hasan ERASLAN
Araştırma Makalesi
- ❖ Osmanlı'da Liberalizm Algısı
Sayfalar: 58-82
Tuba ÖZHAZİNEDAR
Araştırma Makalesi
- ❖ Amatör Futbolcularda Zihinsel Antrenmanın Zihinsel Dayanıklılığa Etkisinin İncelenmesi
Sayfalar: 83-100
Necmettin PARLAK
Araştırma Makalesi
- ❖ Pandemi Sürecinde Zihinsel Engelli Olan Lisanslı Yüzme Sporcu Ailelerinin Kaygı Düzeylerinin İncelenmesi
Sayfalar: 101-121
Turan GÖKARSLAN, Savaş DUMAN
Araştırma Makalesi
- ❖ Georgian Dönemi Britanyası'nda Keyfi Vergiler (1714-1830)
Sayfalar: 122-138
Coşkun Can AKTAN, Abdülhamid Özgün BİRKALAN
Derleme
- ❖ Köy Seyirlik Oyunlarında Oynanma Zamanı ve Performansı Etkileyen Bir Unsur: Bilinmezlik
Sayfalar: 139-151
Serap EFEOĞLU
Araştırma Makalesi
- ❖ Hemşirelik Fakültesi Öğrencilerinde Nomofobi, Depresyon ve Psikolojik İyi Oluş Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi
Sayfalar: 152-171
Büşra ÇAKMAKÇI, Hatice ÖNER
Araştırma Makalesi

Hemşirelerde A Tipi Kişilik ve İş Stresi İlişkisinin İncelenmesi*

Abdullah SOYSAL¹, Mahmut AKBURAK²

Araştırma Makalesi

Makale Geçmişi

Başvuru Tarihi:03.05.2022

Kabul Tarihi:16.05.2023

Research Article

Article History

Date of Application:03.05.2022

Acceptance Date:16.05.2023

Özet

Bu çalışmanın amacı A tipi Kişilik Özelliklerinin İş stresi ile ilişkisini araştırmaktır. Araştırma, nicel bir araştırmadır ve veriler anket yoluyla toplanmıştır. Anketler, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sağlık Uygulama ve Araştırma Hastanesi'nde çalışan (N=216) hemşireler üzerinde birebir görüşmelerle uygulanmıştır. Çalışmada İş stresi Ölçeği ve A Tipi Kişilik Ölçeği kullanılmıştır. A tipi kişilik ölçeği için Cronbach (α)=0,837, iş stresi ölçeği için Cronbach (α)=0,776 olarak bulunmuş ve ölçümlerin güvenilir ve iç tutarlığa sahip olduğu belirlenmiştir (Cronbach (α)>0,7). Normal dağıldığı tespit edilen araştırma verilerinin analizinde frekans analizleri, Pearson korelasyon analizi, bağımsız örneklem t-testi, tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Araştırma sonunda A tipi kişilik ve iş stresi arasında istatistiksel olarak anlamlı, aynı yönlü ve orta düzeyde bir ilişki bulunmuştur. Tek yönlü varyans analizi sonucunda iki kurumda çalışmış hemşirelerin iş stresi puanlarının bir kurumda çalışanlar göre, yoğun bakımda çalışanların iş stresi puanlarının serviste çalışanlara göre istatistiksel olarak anlamlı şekilde farklılaştığı bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Stres, İş Stresi, A Tipi Kişilik, Hemşire

Investigation of the Correlation Between Type A Personality and Job Stress in Nurses

Abstract

The aim of this study is to investigate the correlation between Type A personality traits and job stress. The research is a quantitative research and the data were collected through questionnaires. The questionnaires were applied to the nurses (N=216) working at Kahramanmaraş Sütçü İmam University Health Practice and Research Hospital, through face to face interviews. Work Stress Scale and Type A Personality Scale were used in the study. Cronbach (α)=0.837 for the Type A Personality Scale and Cronbach (α)=0.776 for the job stress scale were found to be reliable and have internal consistency (Cronbach (α)>0.7). Frequency analysis, Pearson correlation analysis, independent samples t-test, one-way analysis of variance (ANOVA) were used in the analysis of the research data, which were found to be normally distributed. At the end of the research, a statistically significant, same-sided and moderate relationship was found between Type A personality and job stress. In other words, it has been found that nurses with type A personality traits are individuals who experience job stress more. As a result of one-way analysis of variance (ANOVA), it was found that the job stress scores of the nurses who worked in two institutions differed statistically significantly compared to those who worked in one institution and the job stress scores of those working in the intensive care unit compared to those working in the service.

Keywords: Stress, JobStress, Type-A Personality, Nurse

¹Prof. Dr., Sütçü İmam Üniversitesi, İİBF Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, Kahramanmaraş
asoysal2005@hotmail.com ORCID: 0000-0001-6411-4988

²Yüksek Lisans Öğrencisi, Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sağlık Yönetimi A.B.D,
Kahramanmaraş m.akburak@gmail.com ORCID: 0000-0002-6116-387X

*Bu çalışma, 10 Aralık 2021 Tarihli Kocaeli IMASCON-Uluslararası Marmara Sosyal Bilimler Kongresi Güz
Sezonunda Sunulmuş ve Özeti Yayınlanmış Çalışmanın Genişletilmiş Halidir.

1. Giriş

Çevre, dünyadaki tüm organizmaların gelişimini ve yaşamını etkileyen tüm koşulların ve etkilerin toplamıdır (Kumar ve Kumar, 2004). İnsanlara doğrudan ya da dolaylı bir şekilde belli bir zamanda etki etmesinin yanında, kişinin gelişmesini sağlayan, aynı zamanda hayat şartlarını belirleyen biyolojik, coğrafi ve toplumsal faktörlere “çevre” denilmektedir. Çevreye bir değer olarak bakıldığında doğal, ekonomik ve kültürel etkenlerle tamamlanmaktadır. Bu değerlerle tamamlanan çevre değerlendirilirken, fiziksel, kimyasal, biyolojik ve toplumsal faktörlerden etkilenen insanla beraber canlı ve cansız varlıklar ve bu varlıkların her çeşit eylem ve davranışının bütünü olarak ele alınmaktadır (Cansaran ve Yıldırım, 2014).

Çevre insanların birbirleri ile ilişkilerini ve bu süreçteki etkileşimini, kendisi dışındaki diğer canlı varlıklarla olan etkileşimini içermektedir. Aynı zamanda canlılar dünyasının dışında kalan hava, su, toprak gibi kaynaklarla ilişki ve karşılıklı etkileşimini de kapsamaktadır (Keleş ve Hamamcı, 2009).

Canlılarla beraber yaşayıp canlıları etkileyen bütün canlılar canlı çevreyi oluştururken, canlıların içinde yaşadığı ve fiziksel olarak algılanan maddesel ortamlar cansız çevreyi meydana getirir (Eren, 2016). Çevre insan yaşamını şekillendiren doğal ve yapay öğelerin tümü ile evrensel değerler bütünüdür (Keleş ve Hamamcı, 2009). Oluşumu insandan bağımsız olan çevre doğal çevre; doğal çevrenin insan etkinlikleri, gereksinim ve istekleri doğrultusunda değişmesiyle ise yapay çevre oluşmaktadır (Eren, 2016). İnsan, içinde hazır olarak var olduğu, oluşumuna etki etmediği, insan elinden çıkmayan, özelliklerini, niteliklerini aldığı çevresinden etkilendiği kadar ekonomik, toplumsal olarak oluşturdukları ilişkilerden de etkilenmektedir. Bu durum fiziksel ve toplumsal boyutları ile çevrenin bir bütün olduğu ve insanın, çevresinin bir parçası olduğunu göstermektedir (Keleş ve Hamamcı, 2009).

Yeryüzündeki bütün canlılar birbirleri ile etkileşim içindedir. Birbirleri arasında doğal bir denge vardır. Bu canlıların birbirleri ile etkileşimi sonucu yeryüzünde zamanla değişimler meydana gelmektedir. Bu değişimler ekolojik dengede kalıcı hasarlar bırakabilir. Genel olarak bu kalıcı değişiklikler çevre sorunları olarak adlandırılmaktadır. Çevre sorunları canlılar tarafından doğal çevre üzerindeki olumsuz etkilerle yapay çevreye dönüştürülmektedir (Volk ve Cheak, 2003:14).

Çevre sorunlarının küreselleşmesi ve yaşamı tehdit eder noktaya gelmiş olması insanları; doğa ile olan ilişkilerini ve çevreye olan tutum ve davranışlarını yeni baştan sorgulamaya; doğaya karşı bireylerin üstlendikleri görev ve sorumlulukları gözden geçirmeye yöneltmiştir (Atasoy ve Ertürk, 2008: 105). Çevre konusunda farkındalığı olmayan bilinçlenmemiş ve eğitilmemiş bir toplum yaşadığı çevreyi nasıl kullanacağını bilmemekte, doğal kaynakları hızla tüketmekte ve geleceğini tehlikeye atmaktadır. Çevre farkındalığı, çevre ile ilgili bilgi sahibi olma, çevresel problemlerin farkına varma, problem çözme becerilerini geliştirme ve bu becerileri uygulama çabasıdır ve buna göre; çevre farkındalığı bilişsel, duyuşsal ve davranışsal olarak ele alınabilir (Boewe-de Pauw ve Van Petegem, 2010). Çevre farkındalığı kazanmış bir birey, çevre ile ilgili yeni bir şema oluşturmakta olup çevre farkındalığı artan bireylerde, yaşanan çevresel sorunlara karşı oluşan tutumlar ve gösterilen davranışlar da gelişmektedir. Bu noktada da çevreye yönelik farkındalık oluşturma ve çevreyi koruma konusunda eğitimin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Çevre farkındalığının bireylerde oluşmasında, kalıcı davranış olarak doğaya karşı sevgi besleme ve çevreyi koruma, bunları ise bir yaşam biçimi şekline dönüştürmede eğitimin önemli büyük rol oynamaktadır (Atasoy

ve Ertürk, 2008; Heimlich, 2002; Wihardjo vd, 2017). Son yıllarda dünyada ve ülkemizde doğal kaynakların hızla tüketilmesi ve doğanın yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalması (Özdemir ve Yapıcı, 2010; Ünal, 2008) okullarda uygulanan eğitim programlarının önemi (Roberts, 2009: 5) ve etkileri (Batak, 2011; Kadji-Beltran, 2001) çevre farkındalığı yüksek bireylerin nasıl yetiştirilebileceği (İncekara ve Tuna, 2010; Özsoy vd, 2012) sorgulanmaya başlanmıştır.

Çevre sorunlarının insan yaşamının yanında tüm canlıları tehdit etmeye başlaması, çevre eğitiminin önemini ve yaygınlaştırılması konusunda çalışmalar yapılmasını gerektirmektedir. Bu nedenle çevre eğitimine yön verecek, yol gösterecek kapsamlı çalışmaların gerekliliği ön plana çıkmaktadır (Özdemir, 2016: 56). Bu yüzden çevre sorunlarına olan farkındalığı artırmaya yönelik yapılan çalışmaların önemi büyüktür. Yurt içinde ve yurt dışında insanların çevre sorunlarına yönelik farkındalıkları araştıran birçok araştırma bulunmaktadır (Akyol, 2014; Güven vd, 2013; Kışoğlu vd, 2016; Littledyke, 2004; Makki vd, 2003; Morrone vd, 2001; Özgen, 2012; Şahin ve Doğu, 2018; Yücel ve Özkan, 2018). Bu çalışmaların büyük bir çoğunluğu, kişilerin çevre ve çevre sorunlarına yönelik konularda yetersiz hazır bulunuşluğa sahip olduğunu bildirmektedir. Kişilerdeki bu yetersizlik araştırmacıları, çevre ve çevre sorunlarına yönelik daha fazla çalışmalar yapmaya yönelmektedir. Bu ihtiyaçtan yola çıkarak çalışma Ege Bölgesi'nde bir devlet üniversitesinde çeşitli programlarda öğrenim gören ön lisans öğrencilerinin çevre sorunlarına yönelik farkındalık düzeylerini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Bu amaçla şu sorulara cevap aranmıştır:

1. Ön lisans öğrencilerinin çevre sorunlarına farkındalıkları ne düzeydedir?
2. Ön lisans öğrencilerinin cinsiyet, sınıf düzeyi, öğrenim gördükleri program ve çevre ile ilgili eğitim alma durumlarına göre çevre sorunlarına farkındalıkları değişmekte midir?
3. Ön lisans öğrencilerinin çevre sorunlarına yönelik farkındalık ölçeği ve faktörleri arasında ilişki var mıdır?

2. Yöntem

2.1. Çalışma grubu ve örneklem seçimi

Çalışma 2018-2019 öğretim yılı bahar döneminde Ege Bölgesi'nde bulunan bir devlet üniversitesindeki meslek yüksekokullarının farklı programlarında öğrenim gören öğrenciler ile gerçekleştirilmiştir. Bu programlardaki toplam öğrenci sayısı 420'dir. Evreni temsil etmesi açısından örneklem büyüklüğünü belirlemek için " $n = Nt^2 pq / d^2 (N-1) + t^2 pq$ " formülü dikkate alınmıştır (Salant ve Dillman, 1994). Formül sonucu 201 kişiye ulaşılması gerekmektedir. Çalışma uygulaması esnasında veri kaybı olabileceği düşünüldüğünden 226 öğrenciye ulaşılmıştır. Araştırmaya katılan öğrencilerin tanımlayıcı özellikleri Tablo 1'de görülmektedir.

Tablo 1. Katılımcılara ait tanımlayıcı özellikler

	Gruplar	N	%
Cinsiyet	Kadın	174	77.0
	Erkek	52	23.0
Sınıf	1. sınıf	152	67.3
	2. sınıf	74	32.7
Program	Diyaliz	54	23.9
	İlk ve Acil Yardım	56	24.8
	Tıbbi Laboratuvar Teknikleri	58	25.7
	Çocuk Gelişimi	37	16.4
	Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı	21	9.3
Çevre ile ilgili eğitim alma durumu	Evet	83	36.7
	Hayır	143	63.3
Toplam		226	100

Çalışma grubunun yaş ortalaması 20.11 ± 1.85 , %77'si kadın, %67.3'ü birinci sınıf öğrencisidir. %25.7'si Tıbbi Laboratuvar Teknikleri, %24.8'i İlk ve Acil Yardım, %23.9'u ise Diyaliz programında öğrenim görmektedir. Öğrencilerin %63.3'ü çevre konusunda herhangi bir eğitim almamıştır (Tablo 1).

2.2. Veri toplama formu

Çalışma verilerini toplamak için Güven ve Aydoğdu (2012)'nin geliştirdiği Çevre Sorunlarına Yönelik Farkındalık Ölçeği'nden faydalanılmıştır. Ölçekte toplam 44 madde ve 6 faktör bulunmaktadır. Bu faktörler; bilgi (8 madde), kavrama (8 madde), uygulama (6 madde), analiz (8 madde), sentez (7 madde) ve değerlendirme (7 madde)'dir. Ölçekte yer alan maddelerden on altısı ters ifade şeklindedir. Olumlu maddelere örnek olarak; "Madde 1: Çevre sorunlarının çözümü, çevre bilinci ve çevre eğitiminin yaygınlaştırılması ile mümkündür" ifadesi, olumsuz maddeye örnek "Madde 3: Gürültü göreceli bir kavram olduğundan bir kirlilik çeşidi olarak adlandırılmaz" ifadesi verilebilir. 3'lü likert tipinde geliştirilen ölçek olumlu maddelerde evet=2, fikrim yok=1 ve hayır=0 şeklinde puanlanmaktadır. Olumsuz maddelerin puanlaması ise evet=0, fikrim yok=1 ve hayır=2 şeklindedir. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 0, en yüksek puan ise 88'dir. Her bir faktör kendi içerisinde değerlendirilip yüksek alınan puanlar o faktör düzeyinde daha yüksek farkındalık gösterdiği anlamına gelmektedir. Ölçeğin Cronbach Alfa değeri 0.90'dır. Çalışmamızda ise bu değer 0.64 olarak belirlenmiştir. Veri toplama formunda ölçeğin yanı sıra öğrencilerin cinsiyet, sınıf, program gibi demografik bilgilerinin sorulduğu 6 soruluk bir birey tanıtım bölümü mevcuttur.

2.3. Verilerin analizi

Veriler toplandıktan sonra SPSS paket programında analizi gerçekleştirilmiştir. Verilerin Kolmogorov-Smirnov testi sonucuna göre normal dağılım sağlamadığı (skewness=0,252; kurtosis=-0,475; $p < 0.05$) tespit edildiği için parametrik olmayan testler kullanılmıştır. Bağımsız değişkenler için frekans ve yüzde hesaplama, ölçek ve faktörlerinin ortalama ve standart sapma ve ölçek ve faktörlerinin bağımsız değişkenlere göre anlamlılık durumlarının incelenmesinde ise Mann-Whitney U testi ve Kruskal-Wallis H testinden yararlanılmıştır. Bulgular %95 güven aralığında değerlendirilmeye sunulmuştur.

3. Bulgular

Bu bölümde ölçek ve ölçeğin faktörlerinin puan ortalamaları ve bunların bağımsız değişkenlerle karşılaştırılmasına ilişkin bulgulara dair bilgiler verilecektir.

Tablo 2. Çevre Sorunlarına Yönelik Farkındalık Ölçeği ve faktörlerinin puan ortalamaları

	X	ss	min	max
Bilgi	10.96	2.02	0	16
Kavrama	11.31	2.04	0	16
Uygulama	8.73	1.93	0	12
Analiz	12.60	2.32	0	16
Sentez	6.26	3.02	0	14
Değerlendirme	7.93	2.62	0	14
Toplam Ölçek	57.82	8.49	0	88

Tablo 2’de Çevre Sorunlarına Yönelik Farkındalık Ölçeği ve faktörlerinin puan ortalamaları verilmiştir. Öğrencilerin çevre sorunlarına yönelik farkındalık ölçeğinden aldıkları puan 57.82 ± 8.49 ’dur. Bu değer ortalamanın üzerindedir. Öğrenciler en yüksek puanı analiz faktöründen (12.60 ± 2.32), en düşük puanı ise sentez faktöründen (6.26 ± 3.02) almıştır.

Yapılan Mann-Whitney U testine göre cinsiyet ve çevre ile ilgili eğitim alma durumu ile ölçek ve faktörler arasında anlamlı fark bulunmamıştır ($p > 0.05$).

Tablo 3. Sınıf değişkeninin ölçek ve faktörleri ile karşılaştırılması

	Sınıf	X±ss	U	p
Bilgi	1. sınıf	11.03±1.90	5370.000	0.577
	2. sınıf	10.82±2.25		
Kavrama	1. sınıf	11.24±2.01	5022.000	0.185
	2. sınıf	11.45±2.09		
Uygulama	1. sınıf	8.53±1.97	4547.000	0.018
	2. sınıf	9.13±1.80		
Analiz	1. sınıf	12.42±2.28	4777.000	0.064
	2. sınıf	12.95±2.39		
Sentez	1. sınıf	6.51±2.87	4721.000	0.049
	2. sınıf	5.75±3.26		
Değerlendirme	1. sınıf	8.17±2.61	4671.000	0.037
	2. sınıf	7.44±2.61		
Toplam Ölçek	1. sınıf	57.94±8.37	5481.000	0.757
	2. sınıf	57.58±8.80		

Sınıf değişkeni ile ölçek ve faktörlerin karşılaştırmasında uygulama, sentez ve değerlendirme faktörlerinde anlamlı fark bulunmuştur ($p < 0.05$). Uygulama faktöründe ikinci sınıf öğrencilerinin birinci sınıf öğrencilerine göre puan ortalamaları daha fazladır. Sentez ve Değerlendirme faktöründe ise birinci sınıf öğrencilerinin ikinci sınıf öğrencilerine göre puan ortalaması daha fazladır.

Tablo 4. Program değişkeninin ölçek ve faktörleri ile karşılaştırılması

	Program	X±ss	Chi-square	p	Gruplar
Bilgi	Diyaliz (1)	11.03±2.30	15.926	0.003	1-5
	İlk ve Acil Yardım (2)	11.57±1.80			2-4
	Tıbbi Laboratuvar Teknikleri (3)	11.01±2.14			2-5
	Çocuk Gelişimi (4)	10.56±1.34			3-5
	Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı (5)	9.76±1.94			
Kavrama	Diyaliz	11.59±1.66	1.493	0.828	
	İlk ve Acil Yardım	11.30±2.01			
	Tıbbi Laboratuvar Teknikleri	11.29±2.24			
	Çocuk Gelişimi	11.18±2.03			
	Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı	10.90±2.46			

Uygulama	Diyaliz	9.20±1.44	6.927	0.140
	İlk ve Acil Yardım	8.87±1.97		
	Tıbbi Laboratuvar Teknikleri	8.39±2.24		
	Çocuk Gelişimi	8.21±2.01		
	Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı	8.95±1.62		
Analiz	Diyaliz	13.00±2.02	5.740	0.219
	İlk ve Acil Yardım	12.87±2.28		
	Tıbbi Laboratuvar Teknikleri	12.36±2.51		
	Çocuk Gelişimi	12.02±2.02		
	Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı	12.52±2.97		
Sentez	Diyaliz	5.92±3.45	2.381	0.666
	İlk ve Acil Yardım	6.50±3.15		
	Tıbbi Laboratuvar Teknikleri	6.53±3.12		
	Çocuk Gelişimi	6.35±2.26		
	Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı	5.66±2.39		
Değerlendirme	Diyaliz	7.50±2.55	7.052	0.133
	İlk ve Acil Yardım	8.53±2.3		
	Tıbbi Laboratuvar Teknikleri	7.82±2.80		
	Çocuk Gelişimi	8.32±2.32		
	Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı	7.09±1.92		
Toplam Ölçek	Diyaliz	58.25±7.97	3.667	0.453
	İlk ve Acil Yardım	59.66±9.59		
	Tıbbi Laboratuvar Teknikleri	57.43±9.27		
	Çocuk Gelişimi	56.67±6.22		
	Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı	54.90±7.36		

Kruskal Wallis Testinde program değişkeni ile bilgi faktörü arasında anlamlı fark bulunmuştur. Daha sonra yapılan ikili karşılaştırmalarda Diyaliz-Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı ($p=0.019$), İlk ve Acil Yardım-Çocuk Gelişimi ($p=0.002$), İlk ve Acil Yardım-Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı ($p=0.000$), Tıbbi Laboratuvar Teknikleri-Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı ($p=0.015$) programları arasında anlamlı fark olduğu belirlenmiştir. Diyaliz, İlk ve Acil Yardım ve Tıbbi Laboratuvar Teknikleri programı öğrencilerinin puan ortalamaları Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı programı öğrencilerinin puan ortalamalarında yüksektir. İlk ve Acil Yardım programı öğrencilerinin puan ortalamaları da Çocuk Gelişimi programı öğrencilerinin puan ortalamalarından yüksektir.

Tablo 5. Çevre Sorunlarına Yönelik Farkındalık Ölçeğinin faktörleri arasındaki ilişki

Faktörler	Bilgi	Kavrama	Uygulama	Analiz	Sentez	Değerlendirme	Toplam Ölçek
Bilgi	r	1	0.349**	0.345**	0.443**	0.145*	0.207**
	p		0.000	0.000	0.000	0.029	0.002
Kavrama	r	1	,449**	0.450**	-0.005	0.115	0.583**
	p		,000	0.000	0.939	0.084	0.000
Uygulama	r		1	0.496**	0.113	0.171**	0.647**
	p			0.000	0.091	0.010	0.000
Analiz	r			1	-0.071	0.026	0.583**
	p				0.291	0.700	0.000
Sentez	r				1	0.576**	0.573**
	p					0.000	0.000
Değerlendirme	r					1	0.637**
	p						0.000
Toplam Ölçek							1

** $p<0.01$, * $p<0.05$

Tablo 5 ölçek ve faktörlerinin ilişkisini göstermektedir. Tabloya göre bilgi faktörü ile kavrama, uygulama, analiz faktörleri arasında pozitif yönde zayıf bir ilişki, bilgi faktörü ile sentez ve değerlendirme faktörü arasında pozitif yönde çok zayıf bir ilişki, bilgi faktörü ve toplam ölçek arasında ise pozitif yönde orta bir ilişki bulunmuştur. Kavrama faktörü ile uygulama ve analiz faktörü arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişki, kavrama faktörü ve toplam ölçek arasında ise pozitif yönde orta bir ilişki bulunmuştur. Uygulama faktörü ve analiz faktörü arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişki, uygulama faktörü ve değerlendirme faktörü arasında pozitif yönde çok zayıf bir ilişki, uygulama faktörü ve toplam ölçek arasında ise pozitif yönde orta bir ilişki bulunmuştur. Analiz faktörü ve toplam ölçek arasında ise pozitif yönde orta bir ilişki bulunmuştur. Sentez faktörü ve değerlendirme faktörü ve toplam ölçek arasında ise pozitif yönde orta bir ilişki bulunmuştur. Değerlendirme faktörü ve toplam ölçek arasında ise pozitif yönde orta bir ilişki bulunmuştur.

4. Tartışma

Yapılan araştırma farklı programlarda öğrenim gören üniversite öğrencilerinin çevre sorunlarına yönelik farkındalık düzeylerini belirlemeyi hedeflemiştir. Araştırmada üniversite öğrencilerinin çevre sorunlarına yönelik farkındalıklarının cinsiyet, çevre sorunlarına yönelik ders alma durumları, sınıf düzeyi ve programlarına göre değişip değişmediği incelenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre farklı programlardaki üniversite öğrencilerinin Çevre Sorunlarına Yönelik Farkındalık Ölçeğinden elde edilen ortalama puan incelendiğinde, çalışmaya katılan öğrencilerin çevre farkındalık düzeylerinin ortalamanın üzerinde olduğu söylenebilir. Bu durum sevindirici olmakla birlikte en yüksek puanı analiz faktöründen, en düşük puanı ise sentez faktöründen almaları çevre sorunlarına yönelik farkındalıklarının olduğunu fakat bu farkındalığı uygulamaya çok da dönüştüremediklerini düşündürmektedir. Özellikle bu farkındalığın devamı olarak da nitelendirilebilen eylem aşamasına geçilmesi çevre sorunları açısından daha olumlu sonuçlar doğuracaktır. Benzer şekilde, Altıparmak (2012) araştırmasında, üniversite öğrencilerinin %80 den fazlasının çevre sorunlarına karşı duyarlı olduğunu belirtmiştir. Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının çevre sorunlarına yönelik tutumları belirlemek amacıyla yapılan bir metafor çalışmasında, katılımcıların cevaplarına göre çevre sorunlarının doğal dengeyi değiştirecek bir şekilde arttırdığını, bu artışla birlikte canlıların yaşamını olumsuz yönde etkilediği düşünceleri katılımcı grubun yüksek düzeyde çevre farkındalığı ve tutumuna sahip olduğu ifade edilmiştir (Kaya, 2012). Benzer şekilde Öcal (2013) öğretmen adayları ile yaptığı çalışmada çevreye yönelik olumlu tutum sergiledikleri belirlemiştir. Bülbül ve Yılmaz (2019)'ın yaptığı çalışmada da öğretmen adayları kendilerini çevreye karşı duyarlı bir birey olarak tanımladıkları görülmüştür. Farklı dallarda okuyan öğretmen adaylarının çevre sorunlarına yönelik farkındalıkları incelendiğinde bazı araştırmalarda da (Özdemir ve Yapıcı, 2010; Köse, 2019; Yenice ve Alpak Tunç, 2018) yüksek veya olumlu düzeyde çevre sorunlarına farkındalıkları olduğu ifade edilmektedir. Bu sonuçların aksine farklı dallarda öğretmen adaylarının çevre sorunlarına karşı tutum ve duyarlılıklarının orta düzeyde (Yıldırım vd, 2012; Kahyaoğlu ve Özgen, 2011) olduğunu bildiren çalışmalara da rastlanmaktadır. Gökçeli, Bilmez ve Tarkoçin'nin (2015) okul öncesi öğretmenlerinin, çevreyi koruma ve çevreye karşı olumlu bilgi, alışkanlık ve tutumlarının, orta düzeyde olduğunu belirtmişlerdir. Çabuk ve Karacaoğlu (2003) yaptıkları çalışmada, öğrencilerin çoğunluğunun çevre sorunlarını giderme konusunda benzer düşüncelere sahip oldukları, buna karşılık çevre sorunlarını azaltmaya yönelik gerekli duyarlılığı sergilemedikleri bildirilmiştir. Karatekin ve arkadaşları (2014) tarafından yapılan araştırmada da öğrencilerin çevre sorunlarından kaygılandığı ama bu kaygıyı azaltacak davranışlar sergilemedikleri ve bu sorunlara çözüm bulmada sosyal olarak katılmadıkları bildirilmiştir. Buna ek olarak katılımcı grubun çevre sorunlarına yönelik farkındalıklarının olması gerekenden daha düşük seviyede olduğu bildirilmiştir.

Çalışmada kadın üniversite öğrencilerinin erkek öğrencilere göre daha çok sayıda olduğu fakat cinsiyet farklılığından istatistiksel olarak anlamlı bir sonuç elde edilmediği tespitine varılmıştır. Farklı branşlarda çevre sorunlarına karşı öğretmen adaylarının duyarlılıklarının, farkındalıklarının, tutumlarının ve çevre okuryazarlık düzeylerinin incelendiği çalışmada da cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılıklara rastlanmamıştır (Arslan ve Kızıldağ, 2018; Artun vd, 2013; Ercengiz vd, 2014; Kahyaoğlu vd, 2008; Köse, 2019; Polat ve Kırpık, 2013 Yıldırım vd, 2012). Bu çalışmalar araştırmanın sonuçlarını destekler niteliktedir. Bu sonuçlardan farklı olarak Öcal'ın (2013) çalışmasında kadın öğretmen adaylarının çevreye yönelik tutumlarının erkeklere göre daha yüksek değerlerde olduğu bildirilmiştir. Tamam, Yürekli, Başaran ve Uslu (2015), araştırmalarında üniversite öğrencilerinin çevre sorunlarına karşı farkındalıkları ve çevresel tutumlarında kadınların erkeklere göre daha yüksek puanlara sahip olduğu sonucuna varmışlardır. Özmen, Çetinkaya ve Nehir (2005) ve Şama (2003) da çevre duyarlılıklarına baktıkları araştırmalarında kızların erkeklere göre daha yüksek duyarlılığa sahip olduğunu belirtmişlerdir. Midilli ve Atıcı (2019) ise, araştırmalarında tutum ve farkındalıkları bakımından kız öğrenciler ile erkek öğrenciler arasında anlamlı bir farklılık olduğunu bulmuştur. Yapılan ölçeklerden alınan ortalamaların, kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre yüksek düzeyde olduğu sonucuna varılmıştır. Benzer olarak birçok çalışma da kız öğrenciler lehine anlamlı farklılıklara rastlanmıştır (Aydede Yalçın ve Çaycı, 2018; Çabuk ve Karacaoğlu, 2003; Kahyaoğlu ve Kayalı 2010; Özgen, 2011; Kayalı, 2010; Öcal, 2013; Özgen, 2012).

Öğrencilerin çoğunluğu çevre konusunda herhangi bir eğitim almamıştır. Çevre ile ilgili yurt dışında ve içinde birçok çalışma yapılmaktadır. Çevre ile ilgili yapılan pek çok araştırmada bireylerin bilgi düzeyleri incelenmiş ve bu araştırmaların birçoğunda, benzer olarak katılımcıların çevre sorunlarına yönelik bilgi düzeylerinin düşük düzeyde olduğu bildirilmiştir. (Alp vd, 2006; Atasoy, 2005; Atasoy ve Ertürk, 2008; Azapagic vd, 2005; Bahar, 2000; Demirbaş ve Pektaş, 2009; Dinçer, 1988; Engin, 2003; Erol, 2005; Güven ve Aydoğdu, 2012; Hungerford ve Volk, 1990; Jeffries vd, 2001; Kavruk, 2002; Kuhlemeier vd, 1999; Littledyke, 2004; Makki vd, 2003; Morrone vd, 2001; Öztaş ve Kalıpcı, 2009; Pekel ve Özay, 2005; Soran vd, 2000; Şahin ve Gül, 2009; Yener ve Kalıpcı, 2007; Yılmaz vd, 2002).

Araştırmaya katılan öğrencilerin sınıf değişkeni ile ölçek ve faktörlerin karşılaştırmasında uygulama, sentez ve değerlendirme faktörlerinde anlamlı fark bulunmuştur. Uygulama faktöründe ikinci sınıf öğrencilerinin birinci sınıf öğrencilerine göre puan ortalamaları daha fazladır. Sentez ve Değerlendirme faktöründe ise birinci sınıf öğrencilerinin ikinci sınıf öğrencilerine göre puan ortalaması daha fazladır. Bu durum birinci sınıf öğrencilerinin bilişsel alan boyutunun sentez ve değerlendirme gibi üst bilişsel basamaklarında daha bilinçli olduğunu fakat sınıfı yükseldikçe bu bilişsel boyutun sadece uygulama ile kaldığını göstermektedir. Öğrencilerin bir meslek edinme yolunda devam ettikleri üniversite öğrenim hayatında çevre ve çevre sorunlarına yönelik farkındalıklarından daha fazla şey yapmaları, bu sorunları ortadan kaldıracak, sorunlarla mücadele edecek görüşlerini ortaya koyup bu durumu göstermeleri beklenmektedir. Fakat araştırma grubunun cevapları doğrultusunda çıkan sonuçlar beklendik seviyede görülmemektedir. Sınıf düzeyi değişkeni ile öğrencilerin ölçekten aldıkları genel ortalamalarına bakıldığında çevre sorunlarına yönelik farkındalıklarını istatistiksel olarak anlamlı olmadığı tespit edilmiştir. Literatürde araştırmanın sonuçları ile benzerlik ve farklılık gösteren çalışmalarda bulunmaktadır. Kışoğlu, Yıldırım, Salman ve Sülün (2016)'ün, Çevre ve Çevre Sorunlarına Yönelik araştırmalarında, 4. Sınıfta okuyan öğretmen adaylarının 1. Sınıfta okuyanlara göre son sınıflar lehine anlamlı farklılıklar bulunmuştur.1. ve 4. sınıfta okuyan öğretmen adayları karşılaştırıldığında, son sınıftaki öğretmen adaylarının lehine anlamlı bir farklılık

bulunmuştur. Şahin ve Doğu (2018) tarafından yapılan çalışmada, öğretmen adaylarının çevre sorunlarına yönelik farkındalıkların puan ortalamaları, okudukları sınıflara göre anlamlı bir farklılık göstermediği bildirilmiştir. Çabuk ve Karacaoğlu (2003) öğretmen adayları ile yaptığı çalışmasında son sınıfta okuyan öğretmen adaylarının diğer sınıftakilere göre daha yüksek bir çevre farkındalığına sahip olduklarını belirtmiştir. Güven, Yurdatapan, Benzer ve Şahin (2013), öğretmen adaylarının çevre sorunlarına ilişkin farkındalıkları ile sağlıklı yaşama ilişkin tutumlarının değerlendirilmesini inceledikleri çalışmada, Akyol (2014), üniversitede öğrenim gören öğrencilerin çevresel tutum ve bilgi düzeyleri üzerine yaptığı bir çalışmada, aynı şekilde Özgen (2012)'in öğretmen adaylarının çevre sorunlarına yönelik tutumlarının ölçüldüğü çalışmada sınıf değişkenine göre değişiklik olmadığı bulunmuştur. Bu çalışmalar, yapılan çalışma sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Yücel ve Özkan (2018) yaptıkları çalışmada, öğrencilerin çevre sorunları karşı tutumlarında, sınıf seviyesindeki artışla beraber bir ilerleyiş görüldüğü, fakat bu farklılığın yeterli düzeye ulaşmadığı belirtilmiştir.

5. Sonuç

Yurt içinde ve yurt dışında insanların çevre sorunlarına yönelik farkındalıkları araştıran birçok araştırma bulunmaktadır. Bu çalışmaların büyük bir çoğunluğu, kişilerin çevre ve çevre sorunlarına yönelik konularda yetersiz hazır bulunuşluğa sahip olduğunu bildirmektedir. Kişilerdeki bu yetersizlik araştırmacıları, çevre ve çevre sorunları yönelik daha fazla çalışmalar yapmaya yöneltmektedir. Araştırmacılar, farklı öğretim yöntem ve tekniklerini kullanarak kişilerin bakış açısını olumlu yönde değiştirmeye, çevre ve çevre sorunlarına yönelik bilgi düzeyini arttırmaya çalışmaktadır.

Araştırma sonuçları genel olarak incelendiğinde farklı programlardaki üniversite öğrencilerinin cinsiyet, sınıf düzeyi, çevre sorunlarına yönelik ders alma durumu değişkenlerine göre çevre sorunlarına yönelik farkındalıkları incelenmiştir. Bu incelemeler sonucunda bazı yorumlar ve öneriler yapılabilir:

Araştırmada birinci sınıf öğrencilerinin ikinci sınıflara göre bilişsel alan taksonomisinin sentez ve değerlendirme gibi üst bilişsel basamakları puan ortalamaları daha fazlayken, ikinci sınıf öğrencilerinin uygulama basamağı puan ortalaması daha fazla bulunmuştur. bu durum eğitim sistemi açısından düşündürücüdür. Üniversite öğrencilerinin mezuniyetlerinden sonra sadece mesleki olarak değil, toplumsal olarak da ülkesine, bulunduğu ve yaşadığı çevreye ve dünyaya karşı sorumluluklarının farkında olması ve bu gibi sorunları önleme ve savaşmada etkin olması beklenmektedir. Bu çıkan sonuca göre üniversite eğitimlerinde çevre ile ilgili derslerin zorunlu olması, öğrencilerin çevreye duyarlı yetiştirilmesi, öğrencilerin bu konulardaki çalışma ve etkinliklerinin desteklenmesi önemlidir.

Bu araştırma Ege bölgesinde yer alan bir devlet üniversitesinde okuyan önlisans öğrencileriyle yürütülmüştür. Lisans ve lisansüstü ve farklı programlarda okuyan öğrencilerle yapılacak çalışmalarla karşılaştırma yapılabilir. Ayrıca çevre sorunlarına yönelik farkındalığa etki edebilecek diğer etmenler de göz önünde bulundurularak, nitel çalışmalarla da desteklenerek bu konu derinlemesine araştırılabilir.

Kaynaklar

- AKYOL, B. (2014). *İlköğretim Öğretmen Adaylarının Çevresel Tutum ve Çevre Bilgi Düzeyleri Üzerine Bir Çalışma*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, Niğde.
- ALTIPARMAK, S. (2012). Üniversite Öğrencilerinin Çevreye Yönelik Tutumları, *Uluslararası Hakemli Akademik Spor Sağlık ve Tıp Bilimleri Dergisi*, 2(2):94- 106
- ARSLAN, K. & KIZILDAĞ, H. A. (2018). Üniversite öğrencilerinin çevre duyarlılıklarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi: Buca Eğitim Fakültesi örneği. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(84), 175-192.
- ARTUN, H., UZUNÖZ, A. & AKBAŞ, Y. (2013). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının çevre okur-yazarlık düzeylerine etki eden faktörlerin değerlendirilmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34, 1-14.
- ATASOY, E. & ERTÜRK, H. (2008), İlköğretim öğrencilerinin çevresel tutum ve çevre bilgisi üzerine bir alan araştırması, *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(1):105-122
- AYDEDE YALÇIN, M. N. & ÇAYCI, B. (2018). Öğretmen adaylarının çevresel farkındalıklarının sosyo-demografik özellikleri açısından incelenmesi. *Trakya Eğitim Dergisi*, 8(3), 578-590. Doi: 10.24315/trkefd.316242
- AZAPAGİC, A., PERDAN, S. & SHALLCROSS, D. (2005). How much do engineering students know about sustainable development? The findings of an international survey and possible implications for the engineering curriculum. *New Perspectives and New Methods in Engineering Education*, 4(1) 1-20.
- BAHAR, M. (2000). *Üniversite öğrencilerinin çevre eğitimi konularındaki ön bilgi düzeyi, kavram yanlışları*. V. Uluslararası Ekoloji ve Çevre Sorunları Sempozyumu, TÜBİTAK, Ankara.
- BATAK, B. (2011). *Yeşil Bayraklı Eko-Okullarla Normal Eko-Okulların Çevreye Yönelik Bilinç Düzeylerinin Karşılaştırılması*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- BOEWE-DE PAUW, J. & VAN PETEGEM, P. (2010). A cross-national perspective on youth environmental attitudes. *Environmentalist*, 30, 133-144.
- BÜLBÜL, Y. & YILMAZ, A. (2019). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının çevre, çevre eğitim ve çevresel vatandaşlık kavramlarına ilişkin görüşleri. *Uluslararası Sosyal Bilimler Eğitimi Dergisi*, 5(2), 165-183.
- CANSARAN, A. & YILDIRIM, C. (2014). Çevre Bilimi İle İlgili Başlıca Terimler ve Kavramlar. *Çevre Eğitimi* içinde.Ed.: Orçun Bozkurt.Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, s.: 1-19.
- ÇABUK, B. & KARACAOĞLU, Ö. C. (2003). Üniversite öğrencilerinin çevre duyarlılıklarının incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 36(1-2), 189-198.
- DEMİRBAŞ, M. & PEKTAŞ, H. M. (2009). İlköğretim öğrencilerinin çevre sorunu ile ilişkili temel kavramları gerçekleştirme düzeyleri. *Necatibey Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(2), 195-211.

- DİNÇER, M. (1988). *Çevre bilincinin oluşmasında çevre eğitiminin rolü*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- ENGİN, A. C. (2003). *Fen bilgisi ve biyoloji öğretmen adaylarının üniversite ekoloji dersi öncesi ve sonrası çevre bilgileri ve tutumları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- ERCENGİZ, M., KEÇECİ KURT, S. & POLAT, S. (2014). Öğretmen adaylarının çevre sorunlarına yönelik duyarlılıklarının incelenmesi (Ağrı ili örneği). *Ekev Akademi Dergisi*, 18 (59), 119-132.
- EREN, Y. (2016). Biyolojik Çeşitlilik ve Türkiye'deki Durum. *Çevre ve Enerji* içinde. Ed.:Aysel Aydın Kocaeren. Ankara:Nobel. S.: 62-112.
- EROL, G. H. (2005). *Sınıf öğretmenliği ikinci sınıf öğrencilerinin çevre ve çevre sorunlarına yönelik tutumları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi. Fen Bilimleri Enstitüsü, Denizli.
- GÖKÇELİ F., BİLMEZ B. & TARKOÇIN S. (2015). Okul Öncesi Öğretmenlerinin Çevre Sorunlarına Yönelik Davranışlarının İncelenmesi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4): 258-270.
- GÜVEN, E. & AYDOĞDU, M. (2012). Çevre sorunlarına yönelik farkındalık ölçeğinin geliştirilmesi ve öğretmen adaylarının farkındalık düzeylerinin belirlenmesi. *Öğretmen Eğitimi ve Eğitimcileri Dergisi*, 1(2), 185- 202.
- GÜVEN, İ., YURDATAPAN, M., BENZER, E. & ŞAHİN, E. (2013). Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Çevre Sorunlarına Yönelik Tutumları ile Sağlıklı Yaşama Yönelik Tutumlarının Değerlendirilmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 21(4), 1431-1448.
- HEIMLICH, J. E. (2002). *Environmental Education: A Resource Handbook*. Bloomington: Phi Delta Kappa Educational Foundation.
- HUNGERFORD, H. R. & VOLK, T. L. (1990). Changing learner behaviour through environmental education. *Journal of Environmental Education*, 21(3), 8-21.
- İNCEKARA, S. & TUNA, F. (2010). Ortaöğretim öğrencilerinin çevresel konularla ilgili bilgi düzeylerinin ölçülmesi: Çankırı ili örneği. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 22: 168-182.
- JEFFRIES, H., STANİSSTREET, M. & BOYES, E. (2001). Knowledge about the "greenhouse effect": have college students improved? *Research in Science and Technology Education*, 19(2), 205-221.
- KADJI-BELTRAN, C., BARKER, S. & RAPER, G. (2001), *Primary School Pupils' Awareness of Environmental Issues: The Influences of Teaching Styles and Activities*. Science and Technology Education: Preparing Future Citizens. Proceedings of the IOSTA Symposium in Southern Europe. Paralimni, Cyprus.
- KAHYAOĞLU, M., DABAN, Ş. & YANGIN, S. (2008). İlköğretim öğretmen adaylarının çevreye yönelik tutumları. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11, 42-52.
- KAHYAOĞLU, M. & ÖZGEN, N. (2011). Öğretmen adaylarının çevre sorunlarına yönelik tutumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Kurumsal Eğitim Bilim Dergisi*, 5(2), 171-185.
- KARATEKİN, K., KUŞ, Z. & MEREY, Z. (2014). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının çevre sorunlarının çözümünde sosyal katılımları. *İlköğretim Online*, 13(2), 345-361.

- KAVRUK, S. (2002). *Türkiye'de çevre duyarlılığının artırılmasında çevre eğitiminin rolü*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- KAYA, İ. S. (2012). Nükleer Enerji Dünyasında Çevre ve İnsan, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(24): 72- 90.
- KAYALI, H. (2010). Sosyal Bilgiler, Türkçe ve Sınıf Öğretmenliği Öğretmen Adaylarının Çevre Sorunlarına Yönelik Tutumları, *Marmara Coğrafya Dergisi*, 21: 258-268.
- KELEŞ, R. & HAMAMCI, C. (2009). *Çevre Politikası*. Ankara: İmge Kitabevi.
- KIŞOĞLU M., YILDIRIM T., SALMAN M. & SÜLÜN A. (2016). İlkokul ve Ortaokullarda Çevre Eğitimi Verecek Olan Öğretmen Adaylarında Çevre Sorunlarına Yönelik Davranışların Araştırılması, *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 18(1): 299-318.
- KÖSE, N. (2019). *Beden eğitimi ve spor öğretmen adaylarının çevre sorunlarına ilişkin farkındalık ve tutum düzeylerinin incelenmesi*. Yüksek lisans tezi, Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- KUMAR DE, A. & KUMAR DE, A. (2004). *Environmental education*. New Delhi: New Age International Publishers.
- LİTTLEDYKE, M. (2004). Primary children's views on science and environmental issues: examples of environmental cognitive and moral development. *Environmental Education Research*, 10(1), 217-235.
- MAKKİ, M. H., KHALİCK, F. A. E. & BOUJAOUDE, S. (2003). Lebanese secondary school students' environmental knowledge and attitudes. *Environmental Education Research*, 9(1), 21-33.
- MİDİLLİ, Ü. & ATICI, T. (2019). Uluslararası Bakalorya Diploma Programı ve Ulusal Programda Öğrenim Gören Öğrencilerin Çevreye Yönelik Tutum ve Çevre Farkındalık Düzeyleri, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 16(3): 846-856
- MORRONE, M., MANCL, K. & CARR, K. (2001). Development of a metric to test group differences in ecological knowledge as one component of environmental literacy. *Journal of Environmental Education*, 32(4), 33-42.
- ÖCAL, T. (2013). Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Çevre Sorunlarına Yönelik Tutumlarının Belirlenmesi, *Marmara Coğrafya Dergisi*, 27: 333-352.
- ÖZDEMİR, A. & YAPICI, E. (2010). Öğretmen adaylarının çevre sorunlarına yönelik farkındalık ve ilgi düzeylerinin karşılaştırılması. *Anadolu Doğa Bilimleri Dergisi*, 1(1), 48-56.
- ÖZDEMİR, O. (2016). Çevre Eğitiminin Günümüzde Değişen Yüzü: Sürdürülebilir Yaşam Eğitimi. *Çevre ve Enerji* içinde. Ed. Aysel Aydın Kocaeren. Ankara:Nobel, S.1-18.
- ÖZGEN, N. (2012). Öğretmen adaylarının çevre sorunlarına yönelik tutumları: Türkiye örneği. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 20(2), 403-422.
- ÖZMEN, D., ÇETİNKAYA, A. & NEHİR, S. (2005). Üniversite Öğrencilerinin Çevre Sorunlarına Yönelik Tutumları, *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*, 4(6): 330-344.
- ÖZSOY, S., ERTEPİNAR, H. & SAĞLAM, N. (2012). Can eco-schools improve elementary school students' environmental literacy levels? *Asia-Pacific Forum on Science Learning and Teaching*, 13(2), 1-25.

- ÖZTAŞ, F. & KALIPCI, E. (2009). Teacher candidates' perception level of environmental pollutant and their risk factors. *International Journal of Environmental and Science Education*, 4(2), 185-195.
- PEKEL, F. O. & ÖZAY, E. (2005). Turkish high school students' perceptions of ozone depletion. *Applied Environmental Education And Communication*, 4, 115-123.
- POLAT, S. & KIRPIK, C. (2013). Öğretmen adaylarının çevre sorunlarına yönelik tutumları. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(1), 205-227.
- SALANT, P. & DİLLMAN, D. A. (1994). *How to conduct your own survey*. New York: John Wiley and Sons.
- SORAN, H., MORGİL, F. İ., YÜCEL, S., ATAV, E. & IŞIK, S. (2000). Biyoloji öğrencilerinin çevre konularına olan ilgilerinin araştırılması ve kimya öğrencileri ile karşılaştırılması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18, 128-139.
- ŞAHİN H. & DOĞU S. (2018). Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının Çevre Sorunlarına İlişkin Tutum ve Davranışlarının İncelenmesi, *İlköğretim Online*, 17(3): 1402-1416
- ŞAHİN, K. & GÜL, S. (2009). Ortaöğretim öğrencilerinin çevre bilgisi, davranış ve duyarlılıklarının araştırılması: Samsun örneği. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 17(2), 541-556.
- ŞAMA, E. (2003). Öğretmen Adaylarının Çevre Sorunlarına Yönelik Tutumları, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(2): 99-110.
- TAMAM, İ., YÜREKLİ, M., BAŞARAN, Ö. & USKUN, E. (2015). Tıp Fakültesi Öğrencilerinin Çevre Sorunlarına Yönelik Farkındalıkları ve Çevresel Tutumları, *Smyrna Tıp Dergisi-Araştırma Makalesi* (8):8-17.
- ÜNAL, N. (2008). *Öğretmen adaylarının küresel ve yerel çevre sorunları ile ilgili görüş ve yaklaşımları*. Yüksek Lisans Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- VOLK, T. L. & CHEAK, M. J. (2003). The effects on an environmental education program on students, parents and community. *The Journal of Environmental Education*, 34(4): 12-25.
- WIHARDJO, S. D., HARTATI, S., NURANI, Y. & SUJARWANTA, A. (2017). The effects of green schooling knowledge level and intensity of parental guidance on the environmental awareness of the early age student. *Educational Research and Reviews*, 12(5): 251-257.
- YENER, D. & KALIPCI, E. (2007). A survey study on environmental knowledge of education faculty students. *Journal of International Environmental Application and Science*, 2(6), 71-78.
- YENİCE, N. & ALPAK TUNÇ, G. (2018). Fen bilgisi öğretmen adaylarının çevre sorunlarına yönelik farkındalıkları ile yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik tutumlarının incelenmesi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31(1), 207-222.
- YILDIRIM, C., BACANAK, A. & ÖZSOY, S. (2012). Öğretmen adaylarının çevre sorunlarına karşı duyarlılıkları. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 20(1), 121-134.
- YILMAZ, A., MORGİL, İ., AKTUĞ, P. & GÖBEKLİ, İ. (2002). Ortaöğretim ve üniversite öğrencilerinin çevre, çevre kavramları ve sorunları konusundaki bilgileri ve öneriler. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22, 156-162.
- YÜCEL, E. Ö. & ÖZKAN, M. (2018). Fen Bilimleri Öğretmen Adaylarının Çevre Sorunları Algılarındaki Değişimin İncelenmesi: Kocaeli Örneği, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (44): 146-160.

ALP, E., ERTEPINAR, H., TEKKAYA, C. & YILMAZ, A. (2006, 7-9 Eylül). *İlköğretim öğrencilerinin çevreye yönelik tutum ve bilgileri üzerine bir çalışma*. VII. Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi, Ankara.

Rusya'nın Ukrayna İşgali Nedeniyle Uzay Çalışmalarında Değişim: Rasyonalizmden Realizme

Caner AKKAYA¹

Arastırma Makalesi
Makale Gecmisi

Başvuru Tarihi:08.08.2022
Kabul Tarihi:09.04.2023

Research Article
Article History

Date of Application:08.08.2022
Acceptance Date:09.04.2023

Özet

Rusya'nın 2022'de Ukrayna'yı işgali, uluslararası ilişkileri birçok açıdan etkilemektedir. Bu nedenle, işgal, uluslararası ilişkiler yazınında birçok açıdan ele alınmaktadır. Diğer taraftan, yazında, işgalin uzay çalışmalarını nasıl etkilediğini inceleyen herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Makalenin amacı, Rusya'nın Ukrayna işgalinin uzay çalışmalarını nasıl etkilediğini açıklamaktır. Bu nedenle, yazında ilk olma özelliği taşımaktadır. Makalenin teorik çerçevesi, İngiliz Okulu'nun teorik ilkelerine dayanmaktadır. Makalenin metodolojisi ise iki aşamalıdır. İlk olarak, aktörlerin açıklamaları ve yaptırımları örneklendirilmektedir. İkinci olarak, bu açıklamalar ve yaptırımlar uzay çalışmaları açısından incelenmektedir. Bu bağlamda; makale, "İngiliz Okulu'nun fikirleri nelerdir?", "Uzay çalışmaları açısından işgalden önceki durum nedir?", "İşgal nasıl başlamıştır?", "Tarafların, uzay çalışmalarına yönelik açıklamaları ve yaptırımları nelerdir?" ve "İşgal, uzay çalışmalarını nasıl etkilemiştir?" soruları temelinde bölümlendirilmiştir. Değerlendirme sonucunda, Rusya'nın Ukrayna işgali nedeniyle uzay çalışmalarında rasyonalizmden realizme ve uluslararası toplumdaki uluslararası sisteme geçiş yaşandığını belirtmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Güvenlik Çalışmaları, Rusya, Ukrayna, Uzay Güvenliği, Uzay Hukuku

Jel Kodları: F51, F52, F55

Transition in Space Studies Due to Russian Invasion of Ukraine: From Rationalism to Realism

Abstract

Russian invasion of Ukraine in 2022 affects international relations in many ways. On the other hand, there is no any study, which is examining impacts of invasion on outer space studies in literature. Aim of this article is explain how Russian invasion of Ukraine affects outer space studies. This is why, article is the first in literature. Theoretical framework of article is based on theoretical principles of the English School. Methodology of article has two stage. Firstly, statements and sanctions of actors are instantiated. Secondly, these statements and sanctions of actors are examined in terms of outer space studies. In this context, article is compartmentalized on these questions; "What are ideas of the English School?", "How was situation before invasion in terms of outer space studies?", "How was start of invasion?", "What are reciprocal statements and sanctions of actors on outer space studies?" and "How invasion affects outer space studies?". As a result; it is possible to emphasize that outer space studies is in transition from rationalism to realism and from international society to international system because of Russian invasion of Ukraine.

Keywords: Security Studies, Russia, Ukraine, Space Security, Space Law

Jel Codes: F51, F52, F55

¹Doktorant, Anadolu Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Doktora Programı, canerakkaya@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000000241951545.

1. Giriş

Rusya'nın 24 Şubat 2022'de başlayan Ukrayna işgali, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin dağıldığı 1991'den bu yana batı dünyası ile Rusya'yı karşı karşıya getiren önemli meselelerden bir tanesidir. Öyle ki bu işgalin sonlandırılması amacıyla batılı birçok aktörün Rusya'ya karşı çeşitli açıklamalarda ve yaptırımlarda bulunduğu görülmektedir. Rusya, muhatap olduğu bu politikalara aynı şekilde karşılık vermektedir. Karşılıklı "restleşme" açıklamalarının yapıldığı alanlardan bir tanesi de uluslararası uzay çalışmalarıdır. Bir başka ifadeyle; ele alınan konu nedeniyle uzay çalışmalarının seyri etkilenmiştir. Makalenin ana amacı, Rusya'nın Ukrayna işgalinin uzay çalışmalarını nasıl etkilediğini açıklamaktır. Çünkü, Rusya'nın Ukrayna işgali başladığı günden itibaren çeşitli açılardan ele alınmış olsa da yazında uzay çalışmalarını nasıl etkilediğini açıklayan bir çalışmaya rastlanmamaktadır. Bu çalışma, işgal ile başlayan ve "insanlığın tamamını ilgilendiren" bir meseleyi ele alması açısından önem arz etmektedir. İşgalin uzay çalışmalarına etkilerini açıklamak, ulusal çıkarların "uluslarüstü" sorunları beraberinde getirdiğine dikkat çekilmesini yoluyla barış ve güvenliğe katkı sağlanması açısından önemlidir.

Rusya ve batı dünyası arasında uzay çalışmaları kapsamında görülen karşılıklı açıklamalar ve yaptırımlar, Soğuk Savaş Dönemi'nde ilkesel anlamda, 1991'den Rusya'nın Ukrayna'yı işgaline kadar olan dönemde ise pratik anlamda görece iş birliği içinde ilerleyen çalışmaları sekteye uğratmaktadır. Uzay hukukuna dair birincil ve ikincil kaynaklar incelendiğinde uzayın "insanlığın ortak kullanım alanı" olduğu ön kabulüyle, uzay çalışmalarının uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması amacıyla iş birliği içinde yürütülmesi gerektiği vurgulanmaktadır (UN, 1967; Hillier, 1998: 483-525; Günel, 2016: 5-40; Shaw, 2018: 386-393; Pazarıcı, 2019: 327-336; Hays, 2020: 3-9). Bu açıdan iş birliği, bir güvenlik meselesidir. Ancak, Rusya'nın Ukrayna işgali sonrasında karşılıklı açıklamalar ve yaptırımlar, iş birliğinin herhangi bir şekilde etkilenebileceğini göstermektedir.

Rusya'nın Ukrayna'yı işgalinin uzay çalışmalarına olan etkisini, örnek açıklamalar ve yaptırımlar üzerinden tespit etmek mümkündür. Çünkü açıklamaların ve yaptırımların analizi, dış politika eğilimlerini açıklamak için başvurulan önemli kaynaklardır (Holzscheiter, 2014; Godinho, 2016-2017; Üstün, 2020: 149; UN, t.y.a). Gerek batı dünyasının gerekse Rusya'nın karşılıklı tavrı, uzay çalışmalarında iş birliği anlayışından bireysel ya da bağımsız çalışmalara doğru bir eğilim olduğunun göstergesidir. Bu durumu, İngiliz Okulu araştırmacılarından Martin Wight'ın "üç gelenek tasnifi" ile açıklamak mümkündür. Wight'ın tasnifiyle bakıldığında, uzay çalışmalarında rasyonalist politikalardan realist politikalara doğru geçişin izleri görülmektedir. Benzer şekilde, İngiliz Okulu araştırmacılarından Hedley Bull ile özdeşleşen "uluslararası toplum" kavramı da konunun açıklığa kavuşturulmasında önem arz etmektedir. Çünkü bahsi geçen gelişmeler neticesinde, ortak kültür ya da ortak kurallara bağlılık bilincinin zayıflaması suretiyle uluslararası toplumdaki uluslararası sisteme bir geçiş yaşandığı görülmektedir. Çalışmada incelendiği üzere, bu değişimin olası sonuçları uluslararası barış ve güvenliği olumsuz etkileyebilecek seviyededir.

Çalışmanın amacına ulaşması için kullanılacak yöntem, tarafların konuya dair kamuoyu ile paylaştığı açıklamaların ve yaptırım kararlarının incelenmesidir. Dış politika davranışlarının ne anlama geldiğini ortaya koymak için kullanılan bu yöntemde, beyanatların açıklanması ve betimlenmesi ön planda tutulmaktadır (Gürpınar, 2013:75-76). Bu şekilde, tarafların

açıklamaları ve yaptırımları tespit edilmektedir. Tespit edilecek bulguların uzay çalışmalarını nasıl etkilediği incelenecektir. Bu inceleme sonucunda, Rusya'nın Ukrayna işgalinin uzay çalışmaları yorumlanarak sonuca ulaşılmaktadır. Yukarıda belirtildiği üzere, İngiliz Okulu'nun üç gelenek tasnifi ve uluslararası toplum kavramı teorik bir çerçeveye oluşturmaktadır.

Makalenin bölümlerinde öncelikle, İngiliz Okulu'nun üç gelenek tasnifi ve uluslararası toplum kavramı ile teorik çerçeve çizilmektedir. Ardından, Rusya'nın Ukrayna işgali öncesinde ve sonrasında uzay çalışmalarının seyrine dair genel bir açıklama yapılmaktadır. Sonraki bölümde, uluslararası ilişkilerde açıklamaların ve yaptırımların nasıl ele alındığı üzerinde durulmaktadır. Altıncı bölümde, uzay çalışmaları kapsamında Rusya'ya karşı açıklamalar ve yaptırımlar tespit edilmektedir. Benzer şekilde, yedinci bölümde Rusya'nın açıklamalar ve yaptırımlara ne cevap verdiği ele alınmaktadır. Bu iki bölümden elde edilen bulgular ile sekizinci bölümde, Rusya'nın Ukrayna işgalinin uzay çalışmalarını nasıl etkilediğine dair tespitler açıklanmaktadır. Değerlendirme sonucunda, Rusya'nın Ukrayna işgalinin uzay çalışmalarında rasyonalizmden realizme ve uluslararası toplumdan uluslararası sisteme geçişe neden olduğu iddia edilmektedir.

2. Teorik Çerçeve: İngiliz Okulu'nun Üç Gelenek Tasnifi ve Uluslararası Toplum Kavramı

İngiliz Okulu, birçok uluslararası ilişkiler yaklaşımı gibi çeşitli varsayımlar üzerinden uluslararası ilişkilere açıklama getiren bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımın temel varsayımlarından ilki, uluslararası ilişkilerde egemen devletlerin öncelikli role sahip olduğudur. İkincisi, uluslararası ilişkilerde bir devletler sisteminden söz etmek mümkündür. Ancak bu devletler sistemi, devletler arasındaki ilişkilerin varlığıyla ve birbirlerine olan etkileriyle doğru orantılı bir biçimde var olabilmektedir. Üçüncüsü, bahsi geçen uluslararası sistem anarşik olmakla birlikte bu durum uluslararası sistemde bir düzenin olmadığı anlamına gelmemektedir. Sistemin anarşik olması, onun egemen devletler üstünde bir yönetime sahip olmamasından başka bir şey değildir. Son olarak ise devletler, ortak çıkarlar ve değerler temelinde oluşmuş, ortak kurallar ve kurumlar ile yönetilen bir uluslararası toplumun üyesi olabilirler. Dolayısıyla, her devlet uluslararası sistemin doğal bir parçası olsa da uluslararası toplumun parçası olabilmek için bahsi geçen özelliklerin bulunması gerekmektedir (Devlen, James ve Özdamar, 2005: 179; Devlen ve Özdamar, 2010: 48). İngiliz Okulu'nun yukarıda verilen varsayımları, Martin Wight'ın uluslararası ilişkiler yaklaşımlarını üç gelenek olarak tasnif etmesi üzerine temellendirilmiştir. Bu nedenle, öncelikle üç gelenek tasnifini, sonrasında ise uluslararası toplum kavramını açıklamak yerinde olacaktır.

İngiliz Okulu'nun üç gelenek tasnifi Mustafa Serdar Palabıyık (2015: 217)'a göre, Wight (1992)'in "Uluslararası Teori: Üç Gelenek" isimli eserinde detaylıca açıklanmaktadır. Wight (1992: 7)'in eserinde, uluslararası ilişkilere dair fikirler incelendiğinde bu fikirlerin üç farklı gelenek altında ilerlediği açıktır. Bahsi geçen eserden başka birçok eserde, bu tasnifinden faydalanmaktadır (Wight, 1987; Wight, 2005). Bu geleneklerden ilki realizm (realism), ikincisi rasyonalizm (rationalism) ve üçüncüsü ise radikalizmdir (revolutionism). Bu üç gelenek, sırasıyla Thomas Hobbes'a atıfla hobbesiyenizm, Hugo Grotius'a atıfla grotiyenizm ve Immanuel Kant'a atıfla kantiyenizm kavramlarıyla da bütünleşmiştir. Örneğin; İngiliz Okulu kapsamında çeşitli çalışmaları bulunan A. Nuri Yurdusev (2019: 15-57)'in üç geleneğe değindiği çalışmasında her iki isimlendirmeyi kullandığı görülmektedir. Aynı çalışmada, rasyonalizm (grotiyenizm) ile iktisat alanındaki yaygın kullanımın ya da epistemolojik anlamının değil, fakat "makuliyet" anlamının kastedildiği üzerinde

durulmaktadır (2019: 47). Radikalizm (Kantiyenizm) ise İngilizce’de “revolutionism” olarak geçmektedir. Fakat, uluslararası ilişkiler açısından “radikalizm” teriminin, kelimenin Türkçe anlamı olan “devrimcilik” teriminden daha kullanışlı olduğu gerekçesiyle Yurdusev tarafından kullanılmadığı görülmektedir (2019: 51). Diğer taraftan, Türkçe yazında, konuyla ilgili üç farklı çalışmada “devrimcilik” terimi tercih edilmektedir (Devlen ve Özdamar, 2010; Şeyşane, 2013; Palabıyık, 2015).

Wight (1992: 7)’in çalışmasında realizm, uluslararası anarşi ile özdeşleştirilmektedir. Böyle bir durumda siyasi ilişkiler egemen devletler tarafından, herhangi bir üst otorite olmaksızın, nihai anlamda savaş ile düzenlenmektedir. Rasyonalizm, şiddetten ziyade diplomasi gibi “yumuşak” siyasetin uygulandığıdır. Bu nedenle, egemen devletler arasında sürekliliğe sahip ve kurumsallaşmış ilişki ağını sembolize etmektedir. Bir başka ifadeyle; uluslararası ilişkilerin ön planda tutulduğu anlayışa karşılık gelmektedir. Radikalizm ise Kant’ın “ebedi barış” fikri ve bu fikirle ortaya konulan “dünya devleti” anlayışı kapsamında değerlendirilmektedir. Geçmişten günümüze anarşik biçimde süregelen uluslararası sistemde bir dünya devletinin kurulması için devletlerin egemenliklerinden feragat etmeleri gibi devrim niteliğindeki değişimlerin gerekliliği de yine bu kapsamda ele alınmaktadır. Bu yüzden, yukarıda belirtildiği üzere, radikalizm ya da devrimcilik kavramı kullanılabilir. Genel ifadeyle, Wight’ın üçlü tasnifinde realizm bireyselliğe, rasyonalizm iş birliğine, radikalizm ise iş birliğinin ötesinde bir yapılanmaya karşılık gelmektedir.

Yurdusev (2019: 43-57)’e göre; realizmin uluslararası ilişkiler ve güvenlik çalışmalarına dair yaptığı açıklamalar uluslararası sistemin anarşik olduğu, devletlerin kendi kendilerine yetmek zorunda olduğu, diğer devletler ile sürekli bir rekabet içinde olduğu ve uluslararası ilişkilerin iş birliğine yatkın olmadığı şeklindedir. Diğer taraftan, rasyonalist yaklaşımda da uluslararası sistemin anarşik olduğu kabul edilmektedir. Ancak, bu anarşik sistemde sürekli bir çatışma hali olmak zorunda değildir. Uluslararası hukuk, diplomasi, gelenekler, güç dengesi ve iş birliğine dair ittifaklar gibi aracı kurumlar ile idare edilen bir uluslararası toplumun mevcudiyeti, anarşik ortamın rekabet anlayışını bertaraf etmektedir. Aktörler, bu aracı kurumlar ile bağıntılı bir şekilde kısa vadeli değil, uzun vadeli çıkarlarını düşünerek varlık göstermektedir. Radikalizm ise günümüz uluslararası siyaset ortamının geçici olduğu, gelecekte bu ortamın aşılıp insanlığın ortak bir toplumda birleşeceği ve sürekli çatışma halinin sürekli bir barış haline dönüşeceğini öngörmektedir.

İngiliz Okulu’nun “uluslararası toplum” kavramı bu noktada önem kazanmaktadır. Bu önem, uluslararası anarşik ortamda işleyiş olarak nasıl bir düzen bulunduğu açıklanmasından ileri gelmektedir. Wight (1977: 29-34)’ın, uluslararası toplum üyelerinin hangi özelliklerinin ortak olması gerektiğini açıkladığı çalışmasında, ortak kültür kavramına vurgu yaptığı görülmektedir. Bir başka ifadeyle; ortak hedefleri bulunan egemen devletlerin bir uluslararası toplum oluşturabilmesi için ortak kültüre sahip olması gerekmektedir. Okulun bir diğer önemli araştırmacısı Hedley Bull, “Anarşik Toplum” (2002) isimli eseriyle uluslararası toplum kavramına açıklık getirmektedir. Bull (2002: 13) bu eserinde, uluslararası toplumda ortak kurallar dizisine bağlılık düşüncesini ön plana çıkarmaktadır. Buna göre, belirli ortak çıkarlar ve ortak değerler paylaşan bir grup devletin, birbirleriyle olan ilişkilerinde ortak kurallara bağlı oldukları düşüncesine uygun davranmaları halinde uluslararası toplum var olmaktadır. Uluslararası toplumu oluşturan devletler, birbirlerinin egemenliklerine, aralarındaki anlaşmalara ve birbirlerine karşı güç kullanma konusunda belirli sınırlara tabi olmayı kabul etmektedir. Uluslararası hukuk, diplomasi veya uluslararası örgütler bu düzenin işleyişinde önemli yer tutmaktadır.

Uluslararası toplum kavramı ile ilgili olarak, verilen özelliklerin mevcut olmaması halinde yalnızca uluslararası sistemden bahsetmek mümkündür. Dolayısıyla, uluslararası toplum, uluslararası sistemin ileri bir safhası olarak değerlendirilmektedir. İngiliz Okulu açısından uluslararası ortamda düzen, uluslararası toplumun varlığıyla mümkün hale gelebilmektedir. Bir başka ifadeyle; uluslararası toplumun varlığı barış ve güvenlik sağlamaktadır. Aksi halde ise uluslararası sistem barış ve güvenlik ortamının bozulmasına açık durumdadır.

Rusya'nın Ukrayna işgali sonucunda birçok konuda olduğu gibi uzay çalışmaları konusunda da değişim işaretlerinin görülmesi, İngiliz Okulu'nun bu fikirleri üzerinden açıklanabilmektedir. Çünkü bu işgale kadar uzay çalışmalarında görülen iş birliğinin, işgale tepki olarak bozulması yönünde tarafların açıklamaları ve yaptırımları mevcuttur. İngiliz Okulu'nun üçlü tasnifi, uzay çalışmalarına gidişatın ne yöne ilerlediğini açıklamak açısından kıymetlidir. İşgal öncesinde, uzay çalışmalarına dair bir uluslararası toplum anlayışından söz edilebilirken işgal sonrasında açıklanan yaptırımlar nedeniyle değişim yaşandığı görülmektedir. Nasıl bir değişim yaşandığı ise yine İngiliz Okulu'nun uluslararası toplum kavramının anlaşılmasıyla mümkün hale gelmektedir. Bu nedenle, çalışmada İngiliz Okulu'nun üçlü gelenek tasnifinden ve uluslararası toplum kavramından faydalanılmaktadır.

3. Rusya'nın Ukrayna İşgali (2022) Öncesinde Uzay Çalışmalarının Genel Durumu

Rusya'nın Ukrayna işgaline karşı batı dünyasından çeşitli aktörler, Rusya'nın işgalini sonlandırmak amacıyla uzay çalışmaları kapsamında çeşitli açıklamalar ve yaptırımlarda bulunmuştur. Rusya ise benzer düzeyde karşılık vermiştir. Tarafların uzay çalışmalarında öncü aktörler olduğu dikkate alındığında, Rusya'nın Ukrayna işgali sonrasında uzay çalışmalarının bu durumdan olumsuz etkilendiği görülmektedir. Dolayısıyla, uzay çalışmalarında bir değişim söz konusudur. Bu değişimi daha net bir biçimde açıklayabilmek için işgalden önce uzay çalışmalarının nasıl ilerlediğini açıklamak yerinde olacaktır.

Uzay çalışmalarının, Soğuk Savaş döneminin çift kutuplu ortamında, kutuplar arasındaki rekabeti canlı tutan en önemli çalışma alanlarından biri olduğunu söylemek mümkündür. Uzaydan elde edilebilecek her türlü faydanın aktörleri daha güçlü konuma getireceği ve aktörlerin bu faydaları yalnızca kendi çıkarları için kullanacağı yönündeki düşünceler, uzay hukukunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Öyle ki, uzay çalışmalarını düzenleyen ve farklı kutuplarda olunmasına rağmen kabul gören ilk uluslararası hukuk belgesi 1967 yılında Birleşmiş Milletler (BM) tarafından ortaya konulmuştur. Bu antlaşma ile imzacı taraflar, uzayın "insanlığın ortak kullanım alanı" olduğu fikrinden hareketle, uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması amacıyla iş birliği yapacaklarını kabul etmişlerdir (UN, 1967). Bu belge ile temellendirilen sonraki antlaşmalar ve ilkelerde, iş birliği konusu her zaman için en çok vurgulanan noktalardan birisi olmuştur². Fakat Soğuk Savaş Dönemi'nin çift kutuplu rekabet ortamında, özellikle kutuplar arasında uzay çalışmaları kapsamında iş birliğinin uygulamada mümkün olup olmadığı tartışmaya açıktır. Örneğin; Priscilla M. Adams (2013)'in uzay çalışmalarının dönemlerini incelediği araştırmasında, bahsi geçen dönem "uzay çalışmalarında rekabet" şeklinde adlandırılmaktadır.

SSCB'nin 1991'de dağılmasıyla birlikte, Soğuk Savaş'ın hassas politik ortamından aktörlerin diyalog ve iş birliğine geçece daha açık olduğu bir döneme girilmiştir. Uluslararası ortamda aktörler arasında iş birliğinin görüldüğü konulardan bir tanesi de uzay çalışmalarıdır. Uluslararası uzay çalışmalarını tarihsel dönemlere ayıran Eligar Sadeh (2004:

²Bahsi geçen belge ile temellendirilmek suretiyle, BM tarafından uzay hukuku kapsamında ortaya konulan antlaşma ve ilke belgelerinin tamamına ulaşmak için bkz. (UNOOSA, t.y.)

283, 296), 1992 yılından itibaren ABD ve Rusya arasında uzay çalışmalarında görülen iş birliği politikasını, Soğuk Savaş sonrası dönemi simgeleyen bir gelişme olarak tarif etmektedir. Bu araştırmacıya göre, 1998’de ISS konusunda uluslararası uzay çalışmaları ile Soğuk Savaş sonrası iş birliği siyasetinin bir nevi zirvesine ulaşılmıştır. John M. Logsdon (1992: 196) ise ABD’nin 1990’lı yıllarda siyasi nedenlerle ve uzay çalışmalarında “lider” muamelesi görmek için iş birliğine özel önem verdiğini belirtmektedir.

2000’li yıllarla birlikte, Rusya ve batı dünyasının uzay çalışmalarına ilişkin çeşitli projelerde iş birliğini geliştirerek devam ettirdiği görülmektedir. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında, bahsi geçen projeler örnek olarak ele alınmakta ve Rusya’nın Ukrayna işgali nedeniyle nasıl etkilendikleri açıklanmaktadır. Bu aşamada, en genel anlamda, uzay çalışmalarında bir iş birliğinin varlığı belirtmek yeterlidir. İngiliz Okulu’nun fikirleri temelinde değerlendirilecek olursa, 1967 yılından itibaren uzay çalışmaları konusunda bir uluslararası toplumun varlığından söz edilebilir. 1991’de SSCB’nin dağılmasıyla birlikte ise uzay çalışmalarında rasyonalist uygulamalardan söz etmek mümkündür. Bu bilgiler ışığında, 2022’de Rusya’nın Ukrayna işgali ile bu durumun nasıl değiştiğini açıklamak gerekmektedir.

4. Rusya’nın Ukrayna’yı İşgali (2022) ve Sonrasında Uzay Çalışmaları

Ukrayna’nın batı yanlısı politikalarını bir güvenlik tehdidi olarak gören Rusya, Ukrayna’ya bağlı Donbas Bölgesi’nin bağımsızlığını desteklemiştir. 2022 yılında ise Rusya’nın desteği, Ukrayna’yı işgal halini almıştır. Bu işgalin Rusya tarafından nasıl gerekçelendirildiğini, Vladimir Putin’in 2021 yılında yazdığı makale üzerinden değerlendirmek mümkündür. Bu makaleye göre, Rusya ve Ukrayna tarihsel bir birliğe sahip olup 2014 yılına kadar genellikle olumlu ilişkiler yürütmüştür. Fakat, 2014 yılından itibaren AB ve NATO’nun, iki ülkenin ilişkilerine müdahil olduğu üzerinde durulmaktadır. Bu durum, Rusya’nın güvenliğini tehdit etmekte ve Rusya-Ukrayna ilişkilerini olumsuz yönde etkilemektedir. Oysa, Ukrayna’nın egemenliği Rusya ile ilişkilerinin olumlu seyri ile mümkündür (Putin, 2021).

Donbas Bölgesi’ndeki bağımsızlık hareketlerini, Ukrayna’nın batı yanlısı tutumu ile ilişkilendiren Putin, 24 Şubat 2022’de Rusya askeri güçlerini Ukrayna’ya yönlendirmiştir. Bu tarihte Putin tarafından yapılan açıklamaya göre, NATO’nun Ukrayna üzerinden genişleme çabalarını durdurmaya yönelik girişimler başarısız olmuştur. Bu durum Rusya açısından tehlikeli olduğu için kabul edilemezdir. Dolayısıyla, Rusya, Ukrayna’ya “özel askeri operasyon” düzenleme ihtiyacı duymuştur (Fisher, 2022; Sputnik, 2022). Uluslararası ortamda ise Rusya’nın Ukrayna işgaline karşı çeşitli açıklamalar yapılmakta ve yaptırım düzeyinde politikalar yürütülmektedir. Rusya, kendisine karşı yürütülen politikalara benzer şekilde karşılık vermektedir. Bu kapsamda gündeme gelen konulardan bir tanesi de uzay çalışmalarıdır. Bahsi geçen karşılıklı açıklama ve yaptırımları uzay çalışmaları çerçevesinde örneklendirmeden önce, devletlerin belirli konulara yönelik açıklamalarının ve yaptırımlarının ne anlam ifade ettiğini ana hatlarıyla ele almak yerinde olacaktır.

5. Uluslararası İlişkilerde Aktörlerin Açıklamaları ve Yaptırımlar

Uluslararası ilişkilerde aktörler politikalarını çoğu zaman açıklama düzeyinde ifa etmektedir. Bu bakımdan belirli konulara yönelik açıklamalar, açıklayıcı tarafın konuya yönelik politikasını anlamak için önemli bir yere sahiptir. Çiğdem Üstün (2020: 149)’e göre; post-yapısalcı yaklaşım ve sosyal inşacı yaklaşım içerisinde dil, iletişim ve söylemin ön planda olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte, söyleme dayalı yaklaşımların betimsel, işlevsel ve içerik analizine çerçeve oluşturan bağımsız yaklaşımlar olarak da ele alındığı görülmektedir. İngiliz Okulu ise uluslararası ilişkilerde ortaya konulan politikaları tarihçi/yorumcu bir

yöntem ile incelemektedir (Palabıyık, 2015: 218). Ancak, açıklamaların yorumlanması açısından İngiliz Okulu, post-yapısalcı yaklaşım gibi söylenenin ardındakine değil, doğrudan ne söylendiğine odaklanmaktadır.

Üstün (2020: 149), bir çalışmada aktörlerin belirli konulara yönelik açıklamaları incelenirken çeşitli kaynaklardan faydalanılabileceğini belirtmektedir. Bu kaynakların başında resmi belgeler ve konuşmalar gelmektedir. Mülakatlar, röportajlar, köşe yazıları, fotoğraflar veya videolar bu tür incelemelerde yararlanılan diğer kaynaklardır. Ayrıca, günümüzde sosyal medya açıklamalarını da çerçevede değerlendirmek gerekmektedir. Sonuçta, bir aktörün açıklamaları üzerinden kendisini nasıl konumlandığı, hangi kararları nasıl aldığı veya uluslararası ortamda herhangi bir konuda nasıl bir politika sergileyeceği hakkında bilgilere ulaşmak mümkündür. Açıklamaların uygulanmaya konması halinde ise politik davranışlar ortaya çıkmaktadır.

Uluslararası ilişkiler ve özellikle uluslararası hukuk açısından yaptırım, aktörlerin, herhangi bir konuya ilişkin sergiledikleri politik davranışlardan bir tanesidir. Elvan Çoşukler (2021: 75)'in sözleriyle, "Uluslararası hukukta haksız fiilde bulunan devletleri bu davranışlarından vazgeçirmek için kullanılan mekanizmaların adı 'karşı önlem' veya 'yaptırım'dır.". 1945 tarihli BM Antlaşması'nın (UN, t.y.a) 7. Bölümü de "Barışın Tehdidi, Bozulması ve Saldırı Eylemi Durumunda Alınacak Önlemler" başlığıyla, uluslararası barış ve güvenliğin olumsuz etkilenebileceği durumlar için nasıl yaptırımlar uygulanacağı yönünde detaylı açıklama sunmaktadır (UN, t.y.b). Madde 41'e göre; yaptırımlar, ekonomik ilişkilerin, ulaşım ve iletişim yollarının ya da diplomatik ilişkilerin kesilmesini içerebilmektedir. Bir başka ifadeyle; yaptırım uygulanacak taraf ile her türlü iş birliğinin bozulması yoluyla "cezalandırılması" amaçlanmaktadır. Yaptırımların yetersiz kalması halinde ise Madde 42'de yer verildiği üzere, sert güç kullanımına başvurulması mümkündür. Bu bilgilerden, yaptırımların, bir aktörün başka bir aktörün davranışlarını değiştirmeye sağlama çabası olduğu anlaşılmaktadır. Uygulanış biçimleri açısından askeri yaptırımlar, ekonomik yaptırımlar, diplomatik yaptırımlar veya ideolojik yaptırımlar şeklinde görülebilmektedir (Reisman, 2009: 11). Uygulama nedeni ise kimi zaman ulusal çıkarların korunmasıyken kimi zaman uluslararası barış ve güvenliğin korunmasıyla ilgilidir. Uzay çalışmaları kapsamında ortaya konulan açıklamalar ve yaptırımlar işte bu çerçevede değerlendirilmelidir.

6. Uzay Çalışmaları Kapsamında Rusya'ya Karşı Açıklamalar ve Yaptırımlar

Rusya'nın Ukrayna'yı işgali sonrasında uzay çalışmalarıyla ilgili yaptırım açıklamalarına, öncelikle, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Başkanı Joe Biden'ın konuşmalarında yer verilmiştir. 24 Şubat 2022'de yapılan açıklamada, ABD'nin Rusya'ya yapılacak her türlü teknik malzeme ihracatını durdurduğu belirtilmektedir. Bu yaptırım ile Rusya'nın uzay programındaki çalışmalara zarar verileceği üzerinde durulmaktadır. Yaptırımlar ile özellikle, Rusya'nın uzay programının sekteye uğratılması yoluyla askeri unsurlarını zayıflatmak amaçlanmıştır (Gohd, 2022a; Sankaran, 2022). Ancak, ABD Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi (National Aeronautics and Space Administration: NASA)'nin açıklamasına göre sivil çalışmalarda herhangi bir yaptırım uygulanmayacak olup, Uluslararası Uzay İstasyonu (The International Space Station: ISS) kapsamında iş birliğinin devam edeceği açıklanmıştır (Foust ve Berger, 2022). Rusya'nın Ukrayna işgalinin hemen sonrasında yapılan bu açıklamalar, uzay konusunda iş birliğinin özellikle uluslararası barış ve güvenlik konusunda ne kadar hassas olduğunu gösteren önemli bir örnektir. Uzay konusunda Rusya'ya karşı uygulamaya konulan yaptırımlar ABD ile sınırlı kalmamıştır.

Uzay çalışmalarıyla ilgili bir diğer yaptırım Almanya'dan gelmiştir. Alman Havacılık ve Uzay Ajansı (Deutsches Zentrum für Luft- und Raumfahrt: DLR)'nın Almanya'da uzay faaliyeti yürüten tüm kurumlar adına yaptığı 3 Mart 2022 tarihli açıklamada, Rusya ile uzay çalışmaları konusunda iş birliğini durdurduğunu vurgulamaktadır. Açıklamaya göre, bu yaptırımlar Rusya ile devam eden veya planlanan projeleri kapsamakta iken yeni bir girişimde de bulunulmayacaktır (DLR, 2022). 8 Mart 2022 tarihinde Avrupa Nükleer Araştırma Örgütü (The European Organization for Nuclear Research: CERN), Rusya ile gelecekte gerçekleşecek nükleer araştırma çalışmalarını duraklattığını açıklamıştır (CERN, 2022). Avrupa'dan 23 devletin üye olduğu örgütün açıklaması, uzay araçlarında nükleer enerji kullanımı açısından gelecekteki olası iş birliğinin olumsuz etkilendiğini göstermesi nedeniyle önemlidir. CERN ile aynı tarihte, İngiltere'den konuyla ilgili açıklama gelmiştir. İngiltere, uzayla ilgili mal ve teknolojinin Rusya'ya ihraç edilmesini yasaklamıştır. Bu yasak, uzay çalışmalarıyla ilgili teknik yardımları da kapsamaktadır (GOV.UK, 2022).

Almanya ve İngiltere'nin Rusya'ya yönelik söylem ve yaptırımları sonrasında Avrupa Uzay Ajansı (The European Space Agency: ESA) 16-17 Mart 2022'de konsey toplantısı gerçekleştirmiştir. Bu toplantıda, Rusya'ya yönelik yaptırımlarla ilgili alınan kararlar üç başlık altında açıklanmıştır. Öncelikle, "ExoMars" Projesi'nde Rusya ile iş birliğinin "imkansız" olduğu ve askıyı alındığı belirtilmiştir. Alınan kararlardan bir diğeri, uzay araçlarının fırlatılmasıyla³ ilgili olup, fırlatma konusunda Rusya'nın rolüne alternatif yaratmak için çalışmalar yapılması planlanmıştır. Son olarak, Rusya ile uzay çalışmalarındaki en önemli iş birliği konusu olan ISS'nin güvenli bir şekilde çalışmalarını sürdürdüğü ve iş birliğinin bozulmadığı vurgulanmıştır (ESA, 2022). Dolayısıyla, Rusya'ya yönelik yaptırımlar kapsamında olumsuz etkilenen çalışmaların başında ExoMars Projesi'nin geldiğini belirtmek mümkündür. Bu projenin 2024 yılında faaliyete geçmesi planlanırken, Rusya'ya yönelik yaptırımlar nedeniyle 2026 ya da 2028 yılında faaliyete geçebileceği üzerinde durulmaktadır (Pultarova, 2022a).

ESA ile Rusya arasındaki iş birliğinin olumsuz seyri, 13 Nisan 2022'de ESA'nın düzenlediği basın toplantısında bir kez daha görülmektedir. Bu toplantı ile ESA ve Rusya arasında Ay'ın keşfine yönelik iş birliğinin durdurulduğu açıklanmıştır (Pultarova, 2022b). Böylelikle, Ay'ın keşfine yönelik mevcut iş birliğinin yanı sıra yakın gelecekte gerçekleşmesi planlanan iş birlikleri de iptal edilmiştir. Kanada'nın ise Rusya'ya karşı 24 Mart ve 5 Nisan 2022 tarihlerinde olmak üzere iki kere yaptırım düzenlediği görülmektedir. Bu yaptırımlar kapsamında Rusya'ya, hava ve uzay faaliyetlerinde kullanılacak herhangi bir teknik malzeme ihracatının gerçekleştirilmeyeceği üzerinde durulmaktadır. Kanada, bu yaptırımların sivil iş birliğine zarar vermeyeceği fakat Rusya'nın askeri gücünü zayıflatacağını beyan etmektedir (Government of Canada, 2022a). Benzer şekilde, 25 Mart 2022 tarihli bir habere göre Japonya, Rus uzay sistemleri konusunda elektronik ve teknik üretim yapan kimi kuruluşları, ihracatları yasakladığı yaptırım listesine almıştır (Russian New Agency, 2022).

Uzay çalışmalarında görece önemli ilerlemeler sağlamış aktörlerin Rusya'ya karşı söylem ve yaptırımlarına verilen örnekleri çoğaltmak mümkündür. Yukarıda verilen örnekler, uzay çalışmalarında iş birliği anlayışından uzaklaşıldığını göstermesi açısından önemlidir. Buna ek olarak; Çin ve Hindistan gibi uzay çalışmalarında önemli ilerlemelere sahip aktörler ise

³BM, 1972 yılında "Uzay Cisimlerinin Verdiği Zarardan Dolayı Uluslararası Sorumluluk Hakkında Sözleşme" (Convention on International Liability for Damage Caused by Space Objects) başlıklı belge ile uzay hukuku kapsamında "uzay cisimi", "fırlatma" ve "fırlatan devlet" kavramlarına açıklık getirmiştir. Detaylı bilgi için bkz. (UNOOSA, 2022).

Rusya'ya karşı uzay çalışmalarında yaptırım uygulamaktan kaçınmıştır (McDonald, 2022; The Moscow Times, 2022). Buna rağmen, uzay çalışmalarındaki olumsuz seyrin Hindistan uzay çalışmalarını etkilediği yönünde bir değerlendirme mevcuttur (Bhandari, 2022). Sonuçta, küresel düzeyde uzay çalışmalarında iş birliğinin tamamen ortadan kalktığını belirtmek mümkün değildir. Fakat, karşılıklı yaptırımların uzay çalışmalarının seyrini olumsuz yönde değiştirdiği açıktır. Rusya, uzay çalışmalarının öncü aktörlerinden biri olarak, konuyla ilgili yaptırımlara kayıtsız kalmamıştır. Rusya'nın yaptırımlara nasıl tepki verdiğini çeşitli örneklerle göstermek, uzay çalışmalarında iş birliğinin olumsuz seyrettiğine dair tespiti güçlendirecektir.

7. Rusya'nın Açıklamalara ve Yaptırımlara Karşı Tepkisi

Rusya, Ukrayna'yı işgali nedeniyle uzay çalışmaları alanında kendisine çeşitli aktörler tarafından uygulanan yaptırımlara kayıtsız kalmamıştır. Rusya'nın uzay çalışmalarında öncü aktörlerden olması, karşılıklı yaptırımları oldukça hassas bir noktaya taşımıştır. Rusya tarafından 26 Şubat 2022'de yapılan açıklamaya göre, ESA'ya karşı yaptırımlar kapsamında Fransız Guyanası'ndan gerçekleştirilecek fırlatma faaliyetleri durdurulmuştur. Bu yaptırım kapsamında teknik personelini de fırlatma alanından geri çektiği belirtilmiştir (Foust, 2022a).

Rusya'nın batı dünyasına bir diğer tepkisi, İngiltere merkezli OneWeb şirketine ait 36 uydunun Kazakistan'da bulunan Baykonur Uzay Üssü'nden fırlatılmasını iptal etmesidir. Rusya Federal Uzay Ajansı (Russian Federal Space Agency: Roscosmos) Başkanı Dmitry Rogozin yapılan 2 Mart 2022 tarihli açıklamada, fırlatılması iptal edilen uyduların askeri amaçla kullanılmayacağına dair İngiltere tarafından garanti sağlanması, aksi halde uyduların fırlatılmayacağı belirtilmektedir (Gohd, 2022b). Bu açıklamadan iki gün sonra ise uyduların fırlatılmasının iptal edildiği yönünde yeni bir açıklama yapılmış, OneWeb tarafından da çalışmaların askıya alındığı doğrulanmıştır (Amos, 2022; Wall, 2022a). Rusya ile İngiltere merkezli OneWeb arasındaki iş birliğinin bozulmasıyla OneWeb, uyduların fırlatılması konusunda ABD merkezli SpaceX şirketiyle yeni planlamalar yapıldığını ilan etmiştir (Wall, 2022b). Bu örnekte görüldüğü üzere, Rusya'nın Ukrayna işgali nedeniyle batı dünyası, kendi içinde uzay çalışmaları için yeni iş birlikleri oluşturma yoluna gitmiştir. Dolayısıyla, uzay çalışmalarında yaşanan kutuplaşmanın bir göstergesidir.

Rusya tarafından yapılan bir başka açıklama, ABD'ye roket ve roket motoru ihracatının durdurulmasıyla ilgilidir. Rusya'nın roket motorları üretiminde oldukça ileri bir seviyede olduğu ve ABD'nin bundan "mahrum" bırakılacağı belirtilmiştir. ABD yaptırımlarına karşı bir "misilleme" olarak görülen bu yaptırım, roket motorları hakkında bakım ve teknik desteğin geri çekilmesini de kapsamaktadır (Reuters, 2022; Wattles, 2022). Bu noktada, Rusya'nın ABD'ye karşı yaptırımlarının ne kadar etkili olduğu önemlidir. NASA'nın, uzay çalışmalarında lider konumda olduğu düşünülürse, Rusya'nın yaptırımları uzay çalışmalarını geriletici değil fakat batı dünyasının kendi kendine yetebilmeye yönelik çalışmalarında itici bir güç olarak değerlendirilebilir.

Ruscosmos tarafından yapılan en önemli söylemlerden bir tanesi ISS konusunda "tehditkar" ifadelerden oluşmaktadır. Rogozin tarafından yapılan açıklamada, Rusya'ya karşı yaptırımların iptal edilmemesi halinde ISS konusunda iş birliğinin devam edemeyeceği belirtilmiştir (Wall, 2022c). Rogozin'in ISS ile ilgili bir başka açıklamasında, Rusya'ya karşı yaptırımların sonlandırılmaması nedeniyle yaşanabilecek olumsuz bir senaryoyu gündeme getirilmiştir. Bu senaryoda, Rusya'nın iş birliğinden çekilmesi halinde ISS'nin yörüngeden çıkacağı ve Dünya yüzeyine kontrolsüzce düşeceği belirtilmektedir. ISS'nin dünya yüzeyinde ABD, Avrupa, Çin ya da Hindistan sınırları içine düşmesi halinde batı dünyasının

sorumlu olacağına vurgu yapılmaktadır (Indiatoday, 2022; Smith, 2022). Böyle bir senaryonun gerçekleşip gerçekleşmeyeceği tartışmaya açık olsa da bu örnek birçok açıdan önemlidir. Öncelikle, Rusya'nın uzay çalışmalarında kendini nasıl konumlandığını göstermektedir. Uzay çalışmalarındaki kapasitesini olduğundan fazla gösterme çabası içinde olsa da uzay çalışmalarında öncü aktörlerden biri olduğunu belirtmek gerekmektedir. İkincisi, böyle bir kazadan ABD ya da Avrupa'nın etkilenmesi olasılığını işaret ederek, bu aktörlerin "kendi silahlarıyla vurulmaları halinde" sorumlu oldukları kamuoyuna nasıl bir açıklama yapılacağını sorgulamaktadır. Böylelikle, bir taraftan aktörleri tehdit ederken diğer taraftan Rusya yanlısı bir kamuoyu oluşturmaya çalışmaktadır. Son olarak ise genel anlamda gerekse uzay çalışmalarında "güçlü" devletlerden Çin ve Hindistan'ı öne sürerek bir baskı oluşturmaktadır. Bu şekilde, Çin ve Hindistan'ın Rusya'yı desteklemesi ya da en azından tarafsız kalmasının amaçlandığı açıktır.

Rogozin'in batı dünyasıyla iş birliğinde olumsuz seyri gösteren bir başka açıklama, 13 Temmuz 2022'de gündeme gelmiştir. Bu açıklama ile Rogozin, ESA'nın ExoMars Projesi'ni resmen sonlandırışına bir tepki olarak, "Kazachok" robotik indirme aracının iadesini isteyeceklerini ve uzay araçlarının uzaktan yönlendirilmesine yarayan Avrupa üretimi kontrol kollarının Rus uzay çalışmalarında kullanılmayacağını vurgulamıştır (Foust, 2022b). Buna ek olarak; ESA direktörü Josef Aschbacher projeyi sabote etmekle suçlayarak, Mars görevinin sonlanmasına yönelik sorumluluğun Rus tarafında olmadığını belirtmiştir (TASSa, 2022). Diğer taraftan, Rogozin'in ESA'ya yönelik açıklamalar yaptığı aynı hafta Putin tarafından görevi sonlandırılmış ve yerine başbakan yardımcısı olarak görev yapan Yuri Borisov atanmıştır (Euronews, 2022; TASSb, 2022).

Rogozin'in görevden alınmasıyla birlikte, Rusya'nın uzay çalışmalarında nasıl bir yol izleyeceği henüz net değildir. Ancak, Rusya'nın, Ukrayna'nın egemenlik haklarını ihlal süreci devam ettikçe batı dünyasının da Rusya karşıtı açıklamalara ve yaptırımlara devam edeceği görülmektedir. Bu durumda, Rusya'nın batı dünyasına karşı açıklamalarının ve yaptırımlarının yumuşatıldığını varsaydığımızda dahi genel anlamda taviz vermeyeceği açıktır.

8. Rusya'nın Ukrayna İşgalinin Uzay Çalışmalarına Etkileri

Rusya'nın Ukrayna işgali sonrasında çeşitli aktörlerin uzay çalışmalarına dair açıklamaları ve yaptırımları incelendiğinde, birçok konuda iş birliğinin sekteye uğradığı görülmektedir. Örneğin; ISS konusundaki iş birliği, uzay çalışmalarında "lider" muamelesi görmek için iş birliğine özel önem verilen ortaklıkların başında gelmektedir (Logsdon, 1992: 196). ABD Kongresi'nin, Rusya'nın uzay çalışmalarındaki iş birliği faaliyetlerine dair raporunda, ISS projesinin uzay çalışmalarında iş birliğini yansıtan önemli projelerden olduğu belirtilirken, Rusya'nın bu projede "kilit aktör" olduğuna dikkat çekilmektedir (U. S. Congress, 1995: 64). Benzer şekilde, Rusya'nın ISS projesi açısından önemi ele alınırken, Rusya ile ABD haricindeki aktörler kıyaslandığında, Rusya'nın öneminin tecrübesinden kaynaklandığı vurgulanmaktadır (Logsdon ve Williamson, 1995: 39). Ancak, bahsi geçen işgal ve sonrasındaki gelişmeler, ISS konusundaki iş birliğinin oldukça hassas bir çizgide devam ettiğini göstermektedir.

Uzay çalışmalarında uluslararası iş birliğinin, Rusya'nın Ukrayna işgali nedeniyle sekteye uğradığını gösteren önemli örneklerden bir diğeri ExoMars Projesi'dir. ExoMars, Rusya'nın ESA ile 1992 yılından itibaren kurduğu iş birliği kapsamında, 2016 yılında fırlatılmıştır (U. S. Congress, 1995: 61; ESA, t.y.a). İki aşamalı bir program olan ExoMars'ın ilk aşaması 2016'da, ikincisi aşaması ise 2022 yılında faaliyete geçecek şekilde planlanmıştır (GOV.UK,

2022). Bu projenin yalnızca aktif olduğu döneme değil, fakat gelecekteki uzay çalışmalarına da öncülük edecek düzeyde olduğu üzerinde özellikle durulmaktadır (Government of Canada, 2022b). Rusya'nın, ExoMars projesinin her iki aşamasında hem fırlatma roketleriyle hem de yüzey platformlarıyla katkı sağlaması planlanmıştır (ESA, t.y.b; Space Research Institute, t.y.). Ancak Rusya'nın Ukrayna işgalinin bir sonucu olarak, ESA ile Rusya arasındaki iş birliği bozulmuştur. Avrupa ile Rusya arasındaki iş birliğinin bozulması ise hem günümüzdeki çalışmaların yanı sıra gelecekteki çalışmaları da olumsuz etkilemiştir.

Rusya ile batı dünyası arasında iş birliğinin nasıl etkilendiğini gösteren bir diğer örnek, İngiltere merkezli OneWeb şirketi ile yürütülen projedir. Yukarıda belirtildiği üzere, Rusya'nın OneWeb ile iş birliği içinde uzaya fırlatacağı uyduların askeri amaçlarla kullanılamayacağına dair İngiltere'den garanti istemesi gündeme gelmiştir. İngiltere'nin böyle bir garanti vermemesi, iş birliğinin sonlanmasına neden olmuştur. Sonrasında ise OneWeb'in ABD merkezli SpaceX şirketi ile anlaşma sağladığı açıklanmıştır (Huet, 2022). Bu örnekte görüldüğü gibi, Rusya'nın Ukrayna işgali batı dünyası ile iş birliğinin bozulmasına neden olmuştur. Ancak sonuçlar Rusya ile batı dünyası arasındaki iş birliğinin bozulmasıyla sınırlı kalmamıştır. İngiltere merkezli OneWeb şirketinin ABD merkezli SpaceX şirketiyle iş birliği yoluna gitmesi, batı dünyasının kendi içinde iş birliği yaptığını göstermektedir. Dolayısıyla, uzay çalışmalarında Soğuk Savaş dönemini hatırlatacak şekilde bir kutuplaşmaya gidildiği belirtmek mümkündür.

Christopher Johnson (2011: 1)'ın, uzay çalışmalarında iş birliğini uluslararası hukuk açısından değerlendirdiği araştırmasında, uluslararası iş birliğinin projelerdeki başarı şansını arttırdığı ve projelerin uzun ömürlü olmasını sağladığı için "vazgeçilmez" olduğu belirtilmektedir. Ayrıca, 1990'lı yıllardan itibaren iş birliğinin arttığı ve gelecekte de artacağı üzerinde durulmaktadır. Ancak, 2022 yılında Rusya'nın Ukrayna'yı işgali ve bu durumun uzay çalışmalarına yansımaları konusunda görüldüğü üzere, uluslararası iş birliği sekteye uğrayabilmektedir. Bir başka ifadeyle; aktörlerin diğer politik hedefleri nedeniyle iş birliği "vazgeçilebilir" bir hal almıştır.

Elbette uzay çalışmalarında uluslararası iş birliğinin tamamen sonlandığını belirtmek mümkün değildir. Fakat aktörlerin birbirlerini ikna süreçlerinde bir araç olarak kullanılmıştır. Bu durum, aktörleri iş birliği konusunda Soğuk Savaş dönemine benzer bir kutuplaşmaya ve kendi kendilerine yetecek şekilde bireysel çalışmalara yöneltmektedir. Sonuçta, Rusya'nın Ukrayna'ya işgali sonrasında uzay çalışmalarına ilgili ortaya konulan açıklamalar ve yaptırımlar, üç açıdan sorunlu bir değişikliğe yol açmaktadır. Öncelikle, hali hazırda herhangi bir aktörün bireysel çalışmalarla, iş birliğiyle kat edilebilecek gelişmeleri yakalayabilmesi mümkün görünmemektedir. Ayrıca aktörlerin bireysel çalışmalara yönelmesi ve Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi kutuplaşması, "düşmanca" bir rekabete zemin hazırlayabilecektir. Yukarıda değinildiği üzere, uzay çalışmalarında iş birliği uzay hukukunun metinlerinde vurgulanan en önemli konulardandır. Ancak uzay hukuku açısından da meselenin uluslararası hukuka aykırı olduğu görülmektedir. Böylesi bir ortam ise uluslararası barış ve güvenliğin bozulması neden olabilecektir.

Elde edilen bilgilerle birlikte, uluslararası ilişkiler ve güvenlik çalışmaları kapsamında İngiliz Okulu araştırmacılarının işaret ettiği ayrıma atfen, uzay çalışmalarında bir değişim yaşandığı açıktır. Çünkü Rusya'nın Ukrayna işgali öncesinde, 1967 yılından itibaren uzay çalışmaları konusunda bir uluslararası toplumdan söz etmek mümkündür. 1991'de SSCB'nin dağılmasıyla birlikte, tarafların uzay çalışmalarındaki iş birlikleri gelişerek devam etmiştir. Ancak, Rusya'nın Ukrayna işgaliyle birlikte İngiliz Okulu'nun uluslararası toplum

anlayışından uzaklaştığı görülmektedir. Öyle ki gerek aktörler arasında ortak kültür anlayışı ve/veya ortak kurallara bağlılık bilincinin devre dışı kaldığını belirtmek yanlış olmayacaktır. Bu durum uluslararası toplumdan uluslararası sisteme geçişin işaretlerini taşımaktadır. Dahası, aktörler bu işgalin bir sonucu olarak uzay çalışmalarında gerek bireyselliği gerekse “kendi içinde” (özellikle batı dünyası) iş birliklerini ön plana çıkarmaktadır. Bu değişim ise İngiliz Okulu’nun üçlü tasnifi çerçevesinde, rasyonalizmden realizme geçişin önemli bir örneği olarak görülmelidir.

9. Sonuç

Çalışma, 24 Şubat 2022 yılında Rusya’nın Ukrayna işgali sonrasında, bu işgalin durdurulmasına yönelik çeşitli aktörlerin açıklamaları ve yaptırımlarının uzay çalışmalarını nasıl etkilediğinin araştırılması fikriyle ortaya çıkmıştır. Ön araştırma aşamasında, bu işgal sürecine yönelik birçok farklı değerlendirme ortaya konulmuş olsa da uzay çalışmalarına yönelik etkilerinin incelenmediği görülmüştür. Dolayısıyla, bu araştırma, uluslararası ilişkilerde olumsuz seyreden herhangi bir konunun bir başka önemli konuya etkilerini açıklaması açısından önemlidir. Uzay çalışmalarının, “insanlığı ilgilendiren” bir yapıya sahip olmasından hareketle bu çalışmayla bir tartışma açılması hedeflenmiştir.

Makalede, Rusya’nın Ukrayna işgali sonrasında çeşitli aktörlerce ortaya konulan karşılıklı politikaların uzay çalışmalarını nasıl etkilediğini incelenirken öncelikle, açıklamaların ve yaptırımların uluslararası ilişkiler açısından ne ifade ettiği üzerinde durulmuştur. En genel haliyle, herhangi bir eylemi şiddete başvurmada engellemeye yönelik politik davranışlar olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak, aktörlerin açıklamaları ve yaptırımları, işgali durdurmaya yönelik ya da cevap niteliğinde olsa da başka problemlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Uzay çalışmalarında yaşandığı tespit edilen değişim, işte bu durumun bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Açıklamalar ve yaptırımlar gerek uluslararası hukuk kapsamında gerekse örnek projeler üzerinden bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Her iki durum da uzay çalışmalarında değişimi net bir şekilde ifade etmektedir. İlkinde aktörler iş birliğinin bozulduğuna ya da bozulacağına yönelik beyanat verirken, ikincisinde doğrudan iş birliğini bozma yoluna gitmiştir. Bunun bir sonucu olarak, 1991’de SSCB’nin dağılmasıyla birlikte gelişen düzeyde iş birliklerinin görüldüğü uzay çalışmaları, 2022’de Rusya’nın Ukrayna işgaliyle yeniden sorgulanır hale gelmiştir. Bu çalışma, bahsi geçen sorgulamanın ürünüdür.

Araştırmanın sonuçları, birbiriyle bağlantılı iki değişimi ortaya koymaktadır. Bunlardan birincisi, konuya ilişkin açıklamaların ve yaptırımların uzay çalışmalarında iş birliğinden bireysel çalışmalara ya da “kendi içinde” iş birliğine neden olduğudur. İkincisi, uzay çalışmaları çerçevesinde ortak kültür ya da ortak kurallara bağlılık bilincinin zayıfladığıdır. İlk değişim, İngiliz Okulu’nun üç gelenek tasnifi kapsamında rasyonalizmden realizme geçiş olarak değerlendirilmelidir. İkincisi ise İngiliz Okulu’nun uluslararası toplum kavramına atıfla, uluslararası toplumdan uluslararası sisteme geçişi göstermektedir. Uluslararası ilişkilerin sürekli değişime açık olmasından hareketle, gelecekte uzay çalışmalarının nasıl bir seyir izleyeceği, yeniden ne zaman ve hangi nedenlerle sorgulanacağı tartışmaya açıktır. Bu çalışma, bahsi geçen tartışmalar için de bir “ilk adım” niteliği taşımaktadır.

Kaynakça

- ADAMS, P. M. (2013). The Future of Human Space Exploration: Toward Cooperation or Competition?. Thesis. *Naval Postgraduate School*.
- BULL, H. (2022). The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics. (Third Edition). *Palgrave Publication*.
- ÇOKIŞLER, E. (2021). Uluslararası Hukukta İkincil Yaptırımlar Açısından Amerika'nın Hasımlarıyla Mücadele Yasası. *Uluslararası İlişkiler*. 18 (69). 71-86.
- DEVLEN, B., JAMES, P. VE ÖZDAMAR, Ö. (2005). The English School, International Relations, and Progress. *International Studies Review*. 7. 171-197.
- DEVLEN, B. VE ÖZDAMAR, Ö. (2010). Uluslararası İlişkilerde İngiliz Okulu Kuramı: Kökenleri, Kavramları ve Tartışmaları. *Uluslararası İlişkiler*. 7 (25). 43-68.
- GÜNEL, R. V. (2016). Uluslararası Hukuk Açısından Uzay Madenciliği. *Turhan Kitabevi*.
- HAYS, P. L. (2020). International Space Security Setting: An Introduction. *Handbook of Space Security: Policies, Applications and Programs*. (Ed. K.-U. Schrogl). Second Edition. İçinde 3-9. *Springer Publications*.
- HILLIER, T. (1998). Sourcebook on Public International Law. *Cavendish Publishing Limited*.
- HOLZSCHEITER, A. (2013). Between Communicative Interaction and Structures of Signification: Discourse Theory and Analysis in International Relations. *International Studies Perspectives*. 2013. 1-21.
- JOHNSON, C. (2011). Policy and Law Aspects of International Cooperation in Space. *Proceedings of the 54th IISL Colloquium on the Law of Outer Space, 2011*. 1-8.
- LOGSDON, J. M. (1992). International Relationships and U. S. Space Program: The Missing Element?. *Public Administration Review*. 52 (2). 196-198.
- LOGSDON, J. M. VE WILLIAMSON, R. A. (1995). U. S. – Russian Cooperation in Space: A Good Bet. *Issues in Science and Technology*. Summer. 11 (4). 39-45.
- PALABIYIK, M. S. (2015). İngiliz Okulu. Uluslararası İlişkiler Teorileri. (Ed. R. Gözen). (2. Baskı). (İçinde 217-257). *İletişim Yayınları*.
- PAZARCI, H. (2019). Uluslararası Hukuk. (Gözden geçirilmiş 18. Baskı). *Turhan Kitabevi*.
- REİSMAN, W. M. (2009). Sanctions and International Law. *Intercultural Human Rights Law Review*. 4. 9-20.
- SADEH, E. (2004). International Space Cooperation. Space Politic and Policy: An Evolutionary Perspective. (Ed. E. Sadeh). İçinde (281-317). *Kluwer Academic Publishers*.
- SHAW, M. (2018). Uluslararası Hukuk. (8. Baskıdan Çev. Ed. İ. Kaya vd.). *Türkiye Bilimler Akademisi*.

ŞEYŞANE, V. (2013). İki Savaş Arası Dönemde Uluslararası Toplum ve Çatışma: İngiliz Okulu Perspektifinden Mançurya Krizini Anlamak. *Bariş Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*. 1 (1). 16-31.

U. S. CONGRESS. (1995). *U. S. – Russian Cooperation in Space*. Office of Technology Assessment. April. *Government Printing Office*.

ÜSTÜN, Ç. (2020). Türkiye'nin Batı Müttefikleri İle İnşili Çıkışlı İlişkileri Ve Siyasi Söylem: Tarihsel Bir Karşılaştırma. *Dış Politika Analizi: Konu, Kuram, Yöntem*. (Der. B. B. Coşkun ve İ. Rüma). İçinde (147-169). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

WIGHT, M. (1977). *System of States*. (Ed. H. Bull). *Leicester University Press*.

WIGHT, M. (1987). An Anatomy of International Thought. *Review of International Studies*. 13 (3). 221-227.

WIGHT, M. (1992). *International Theory: The Three Traditions*. (Ed. G. Wight ve B. Porter). *Holmes & Meier Publishers*.

Wight, M. (2005). Four Seminal Thinkers in International Theory: Machiavelli, Grotious, Kand, and Mazzini. (Ed. G. Wight & B. Porter). *Oxford University Press*.

YURDUSEV, A. N. (2019). 'Uluslararası İlişkiler' Öncesi. Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar. (Ed. İ. D. Dağı vd.). 16. Baskı. İçinde 15-57. *İletişim Yayınları*.

İnternet Kaynakları

AMOS, J. (2022). *OneWeb: UK Satellite Firm Suspends Use of Russian Rockets*. March 3, 2022. <https://www.bbc.com/news/uk-politics-60602512>, Erişim Tarihi: 13.07.2022.

BHANDARI, K. (2022). *The War in Ukraine and Its Implications on India's Space Program*. March 30, 2022. <https://carnegieindia.org/2022/03/30/war-in-ukraine-and-its-implications-on-india-s-space-program-pub-86760>, Erişim Tarihi: 13.07.2022.

CERN. (2022). *CERN Council Responds to Russian Invasion of Ukraine*. March 8, 2022. <https://home.cern/news/news/cern/cern-council-responds-russian-invasion-ukraine>, Erişim Tarihi: 08.07.2022.

DLR. (2022). *DLR Ends Bilateral Cooperation with Russia*. *News*. March 3, 2022. https://www.dlr.de/content/de/artikel/news/2022/01/20220303_dlr-beendet-bilaterale-kooperationen-mit-russland.html, Erişim Tarihi: 08.07.2022.

ESA. (2022). N° 9–2022: *ExoMars Suspended*. *Agency*. March 17, 2022. https://www.esa.int/Newsroom/Press_Releases/ExoMars_suspended, Erişim Tarihi: 08.07.2022.

ESA. (t.y.a). *ExoMars: Has Life Ever Existed on Mars?*. *Science & Exploration*. https://www.esa.int/Science_Exploration/Human_and_Robotic_Exploration/Exploration/ExoMars, Erişim Tarihi: 25.07.2022.

- ESA. (t.y.b). ExoMars Mission. *Science & Exploration*. https://www.esa.int/Science_Exploration/Human_and_Robotic_Exploration/Exploration/ExoMars_mission, Erişim Tarihi: 26.07.2022.
- EURONEWS. (2022). *Russia Has a New Space Chief: Putin Replaces Dmitry Rogozin with Yuri Borisov*. July 15, 2022. <https://www.euronews.com/next/2022/07/15/russia-has-a-new-space-chief-putin-replaces-dmitry-rogozin-with-yuri-borisov>, Erişim Tarihi: 20.07.2022.
- FISHER, M. (2022). Putin's Case for War, Annotated. *The Interpreter, The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2022/02/24/world/europe/putin-ukraine-speech.html>, Erişim Tarihi: 18.06.2022.
- FOUST, J. (2022A). *Russia Halts Soyuz Launches from French Guiana*. February 26, 2022. <https://spacenews.com/russia-halts-soyuz-launches-from-french-guiana/>, Erişim Tarihi: 13.07.2022.
- FOUST, J. (2022B). *Russia Threatens ISS European Robotic Arm After ExoMars Termination*. July 13, 2022. <https://spacenews.com/russia-threatens-iss-european-robotic-arm-after-exomars-termination/>, Erişim Tarihi: 20.07.2022.
- FOUST, J. VE BERGER, B. (2022). *Biden: Sanctions will "Degrade" Russian Space Program*. February 24, 2022. <https://spacenews.com/biden-sanctions-will-degrade-russian-space-program/>, Erişim Tarihi: 09.07.2022.
- GOHD, C. (2022A). *US Sanctions on Russia over Ukraine Invasion will Degrade Russia Space Program, Biden Says*. February 24, 2022. <https://www.space.com/us-russia-sanctions-space-program-impact>, Erişim Tarihi: 09.07.2022.
- GOHD, C. (2022B). *Russia Refuses to Launch UK's OneWeb Satellites Unless Demands Are Met*. March 2, 2022. <https://www.space.com/russia-refuses-launch-oneweb-satellites-demands>, Erişim Tarihi: 13.07.2022.
- GOV. UK. (2022). *Life on Mars? – ExoMars Programme. Case Study*. June 23, 2022. <https://www.gov.uk/government/case-studies/exomars>, Erişim Tarihi: 25.07.2022.
- GOV.UK. (2022). *UK Strengthens Ban on Russia Aircraft and Introduces New Trade Sanctions. Press Release*. 9 March, 2022. <https://www.gov.uk/government/news/uk-strengthens-ban-on-russia-aircraft-and-introduces-new-trade-sanctions>, Erişim Tarihi: 08.07.2022.
- GOVERNMENT OF CANADA. (2022A). *Canadian Sanction Related to Russia*. July 8, 2022. https://www.international.gc.ca/world-monde/international_relations-relations_internationales/sanctions/russia-russie.aspx?lang=eng, Erişim Tarihi: 09.07.2022.
- GOVERNMENT OF CANADA. (2022B). *ExoMars: Revealing Mars's Ancient Past*. March 31, 2022. <https://www.asc-csa.gc.ca/eng/astronomy/mars/missions/exomars.asp>, Erişim Tarihi: 25.07.2022.
- HUET, N. (2022). *After Row with Russia over War in Ukraine, OneWeb Partners with SpaceX to Launch Internet Satellites*. March 22, 2022. <https://www.euronews.com/next/2022/03/22/after-row-with-russia-over-war-in-ukraine-oneweb-partners-with-spacex-to-launch-internet-s>, Erişim Tarihi: 29.07.2022.

- INDIATODAY. (2022). *Russia Warns Sanctions Could Cause International Space Station to Crash*. March 12, 2022. <https://www.indiatoday.in/world/russia-ukraine-war/story/ukraine-russia-war-news-sanctions-international-space-station-crash-1924544-2022-03-12>, Erişim Tarihi: 16.07.2022.
- MCDONALD, J. (2022). *China's Russia Dealings Irk US, But Don't Breach Sanctions*. June 1, 2022. <https://apnews.com/article/russia-ukraine-putin-china-united-states-8c2466d549f6d082d0295cf0efb635d9>, Erişim Tarihi: 13.07.2022.
- PULTAROVA, T. (2022A). *Europe's Mars Rover Now Unlikely to Launch before 2026 after Russia's War on Ukraine*. March 18, 2022. <https://www.space.com/exomars-mars-rover-europe-russia-ukraine-delays>, Erişim Tarihi: 08.07.2022.
- PULTAROVA, T. (2022B). *Europe Halts Moon Exploration Partnership with Russia, Looks to Replace Ukraine-built Rocket Engines*. April 13, 2022. <https://www.space.com/europe-moon-partnership-russia-ukraine-rocket-engines>, Erişim Tarihi: 09.07.2022.
- PUTIN, V. (2021). *On the Historical Unity of Russians and Ukrainians*. *Events*. <http://en.kremlin.ru/events/president/news/page/141>, Erişim Tarihi: 18.06.2022.
- REUTERS. (2022). *Russia Halts Deliveries of Rocket Engines to the U.S.*. March 3, 2022. <https://www.reuters.com/world/russia-halts-deliveries-rocket-engines-us-2022-03-03/>, Erişim Tarihi: 13.07.2022.
- RUSSIAN NEWS AGENCY. (2022). *Japan Expands Sanctions Against Russia – Foreign Ministry*. March 25, 2022. <https://tass.com/world/1427153>, Erişim Tarihi: 09.07.2022.
- SANKARAN, V. (2022). *US Sanctions on Russia will 'Degrade Their Space Programme,' Biden Says*. February 25, 2022. <https://www.independent.co.uk/space/biden-russia-sanctions-space-programme-b2023002.html>, Erişim Tarihi: 09.07.2022
- SMITH, I. (2022). *Ukraine: Russia Space Chief Suggests ISS Could Crash into US or Europe as a Result of Sanctions*. February 26, 2022. <https://www.euronews.com/next/2022/02/25/ukraine-russian-space-chief-suggests-iss-could-crash-into-us-or-europe-as-a-result-of-sanc>, Erişim Tarihi: 16.07.2022.
- SPACE RESEARCH INSTITUTE. (T.Y.). *ExoMars: Russian Part*. <http://www.iki.rssi.ru/eng/exomars.htm>, Erişim Tarihi: 26.07.2022.
- SPUTNİK. (2021). *Eski Ukrayna Lideri Yanukoviç: Kiev'in 30 Yılda En Büyük Hatası, Rusya İle İyi Komşuluğu Reddetmesi*. <https://tr.sputniknews.com/20210817/eski-ukrayna-lideri-yanukovic-kievin-30-yilda-en-buyuk-hatasi-rusya-ile-iyi-komsulugu-reddetmesi-1048103271.html7>, Erişim Tarihi: 21.06.2022.
- SPUTNİK. (2022). *Rusya Devlet Başkanı Putin, Donbass'a Askeri Operasyon Kararı Aldı. Ukrayna Krizi*. <https://tr.sputniknews.com/20220224/rusya-devlet-baskani-vladimir-putin-donbassa-askeri-operasyon-karari-aldi-1054179910.html>, Erişim Tarihi: 18.06.2022.
- TASS. (2022a). *Russian ISS Crew to Stop Using European ERA Manipulator arm – Roscosmos CEO*. July 12, 2022. <https://tass.com/science/1479135>, Erişim Tarihi: 20.07.2022.

TASS. (2022b). *Putin Picks Former Deputy PM Borisov to Head Roscosmos*. July 15, 2022. <https://tass.com/politics/1480581>, Erişim Tarihi: 20.07.2022.

THE MOSCOW TIMES. (2022). *China Seeks Ways to Help Russia While Avoiding Sanctions – Washington Post*. June 3, 2022. <https://www.themoscowtimes.com/2022/06/03/china-seeks-ways-to-help-russia-while-avoiding-sanctions-washington-post-a77883>, Erişim Tarihi: 13.07.2022.

UN. (1967). *Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, Including the Moon and Other Celestial Bodies*. January 27, 1967. <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20610/volume-610-I-8843-English.pdf>, Erişim Tarihi: 22.07.2022.

UN. (t.y.a). *United Nations Charter (full text)*. <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>, Erişim Tarihi: 07.07.2022.

UN. (t.y.b). *Sanctions*. <https://www.un.org/securitycouncil/sanctions/information>, Erişim Tarihi: 07.07.2022.

UNOOSA. (2022). *Convention on International Liability for Damage Caused by Space Objects. Resolutions Adopted on the Reports of the First Committee*. https://www.unoosa.org/pdf/gares/ARES_26_2777E.pdf, Erişim Tarihi: 08.07.2022.

UNOOSA. (t.y.). *Space Law Treaties and Principles*. <https://www.unoosa.org/oosa/en/ourwork/spacelaw/treaties.html>, Erişim Tarihi: 22.07.2022.

WALL, M. (2022A). *Russia Removes Soyuz Rocket with 36 OneWeb Satellites from Launch Pad (Photos)*. March 4, 2022. <https://www.space.com/russia-removes-soyuz-oneweb-satellites-launch-pad>, Erişim Tarihi: 13.07.2022.

WALL, M. (2022B). *SpaceX to Launch OneWeb's Internet Satellites, Replacing Russian Soyuz Rockets*. March 21, 2022. <https://www.space.com/spacex-launch-oneweb-internet-satellites-replace-soyuz>, Erişim Tarihi: 16.07.2022.

WALL, M. (2022C). *Russia Threatens to Leave International Space Station Program (Again)*. April 4, 2022. <https://www.space.com/russia-threatens-leave-international-space-station-program-rogozin>, Erişim Tarihi: 16.07.2022.

WATTLES, J. (2022). *Russia Space Chief Says Russia Will No Longer Sell Rocket Engines to the US*. March 3, 2022. <https://edition.cnn.com/2022/03/03/tech/russia-rocket-engines-ula-spacex-scni/index.html>, Erişim Tarihi: 13.07.2022.

Vergi Gelirleri ve Ekonomiye Duyulan Güven Arasındaki İlişki: Türkiye Analizi¹

Elif YALÇIN², Sevcan GÜNEŞ³

Araştırma Makalesi

Makale Geçmişi

Başvuru Tarihi:11.11.2022

Kabul Tarihi:05.06.2023

Research Article

Article History

Date of Application:11.11.2022

Acceptance Date:05.06.2023

Özet

Ekonomiye duyulan güven, ekonomik aktörlerin gelecekle ilgili beklentilerini dolayısıyla da tüketim ve yatırım kararlarını etkiler. Aynı zamanda kurumlara duyulan güven ve denetim, kurumların şeffaf ve hesap verilebilir olmasını sağlayarak etkin çalışmasını sağlar. Diğer durumda ise yüksek kayıt dışı oranları nedeniyle etkin bir vergilendirilme olmadığı için sürdürülebilir kalkınma gerçekleşemeyebilir. Bu çalışmanın amacı ekonomiye duyulan güven, gelir ile vergi gelirleri arasındaki ilişkiyi ampirik olarak analiz etmektir. Bu doğrultuda 2007Q1-2022Q1 dönemini kapsayan çeyreklik verilerle, yapılan Gregory Hansen (1996) testi ile değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu görülmüştür. DOLS, FMOLS ve CCR tahmin yöntemleri ile elde edilen eşbütünleşme ilişkisinin parametre sonuçlarına göre, gelir ve güvenin vergi gelirleri üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi bulunmuştur. Ekonomik güven endeksinde meydana gelen %1'lik bir artışın uzun dönemde vergi gelirlerini DOLS tahmincisi ile %0,26, FMOLS tahmincisi ile %0,23 ve CCR tahmincisi ile %0,28 oranında arttırdığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Vergi gelirleri, Güven Endeksi, Eş bütünleşme

Jel Kodları: : H27, P46, C50

The Relationship Between Tax Revenues and Economic Confidence :Analysis of Turkey

Abstract

Credibility in the economy affects the expectations of economic actors and thus their consumption and investment decisions. At the same time, trust in institutions ensures that they work effectively by providing audit, transparency and accountability. In the other case, sustainable development cannot be realized because there is no effective taxation due to high informal rates. The aim of this study is to analyze empirically whether there is a relationship between confidence in the economy, income and tax revenues. In this direction, it has been observed by Gregory Hansen (1996) test that there is a co-integration relationship with the quarterly data covering the period 2007Q1-2022Q1. The parameter results of the cointegration relationship with DOLS, FMOLS and CCR estimation methods were found to have a positive and significant effect of income and confidence on tax revenues. It was determined that a 1% increase in the long-term economic confidence index increased tax revenues by 0.26% with the DOLS estimator, by 0.23% with the FMOLS estimator, and by 0.28% with the CCR estimator.

Keywords: Tax revenues, Confidence Index, Cointegration

Jel Codes: H27, P46, C50

¹ Bu çalışma ICE-TEA2022 kongresinde sunulan “Vergi Uyumunun Belirlenmesinde Güven ve Kurumsal Kalitenin Etkisi: Türkiye Örneği” başlıklı çalışmanın önemli ölçüde genişletilmiş ve değiştirilmiş halidir.

²Doktora öğrencisi, Pamukkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü. elifyalcinn93@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0758-9909

³Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, sgunes@pau.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8367-8965

1.Giriş

Toplumun refahını artırmak amacıyla büyümeyi sağlamak önemli politika hedeflerinden biridir. Sürdürülebilir büyüme artışı sağlamak için ise ekonomik aktörlerin üretime dönüşecek yatırım yapmaları gerekmektedir. Ekonomik aktörlerden kamu kesiminin öncelikli amacı, yatırım için ayırdığı kaynağı topladığı vergilerle finanse etmeye çalışmaktır. Diğer taraftan büyümenin en önemli bileşenlerinden özel sektörün yatırımlarını etkileyen faktörlerden biri ise ekonomiyle ilgili beklentilerdir. Beklentiler ekonomiye duyulan güvenle şekillenir. Eğer ekonomik aktörler arasında denetim ve hesap vermeye dayalı bir ilişki yoksa girişimci devlete güvenmediği için yatırım faaliyetlerini azaltmakta veya kayıt dışı olarak sürdürmeyi tercih etmektedir. Bu durumda; devlet etkin bir vergileme yapamadığı için kamu yatırımlarını finanse etmek amacıyla genellikle borçlanmaya başvurmak zorunda kalmaktadır. Kamunun borçlanmayı tercih etmesi ise kamu kesiminin ödünç verilebilir fonlar piyasasına oyuncu olarak girmesine ve özel sektöre ayrılan kaynağın azalmasına neden olarak dışlamaya neden olmaktadır. Serbest piyasa ekonomisinde ekonomik kalkınmayı gerçekleştirecek olan sürdürülebilir büyümenin lokomotifi özel sektörün, yatırım harcaması yapması için de devlete ve piyasaların işleyişine güven duyması ve servetinin korunduğunu bilmesi gerekmektedir. Ekonomiye duyulan güvenin olmadığı durumda devlet, üretim ve gelir üzerinden alamadığı doğrudan vergiyi tüketim üzerinden dolaylı olarak toplamak zorunda kalmaktadır ki bu durum toplumdaki gelir dağılımı adaletsizliğini ortaya çıkaran en temel sebeplerden biri olmaktadır. Bu nedenle, vergilemenin etkinliği, kapasitesi ve türü, bir ülkenin ekonomik olarak kalkınması açısından hayati bir önem taşımaktadır.

Vergi uyumu etkin vergileme kapasitesini belirleyen önemli faktörlerden biridir. Etkin vergileme kapasitesi ile ilgili gelişmekte olan ülkelerin karşılaştıkları birçok sorun vardır. Yapılan çalışmalar vergi gelirleri ile tarımsal üretim artışı arasında negatif, madencilik ve imalat sanayi artışı arasında pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum gelirlerinin önemli bir kısmı tarımsal üretime dayanan gelişmekte olan ülkelerde etkin vergileme sorununu yaratmaktadır. Hem tarım sektöründe kayıt dışılığın yüksek olması hem de üretimin iklim koşullarına bağlı değişmesi vergi gelirlerindeki oynaklığın ve etkisizliğinin en büyük nedeni olarak belirtilmektedir. Bu ülkelerdeki firmaların çoğunlukla küçük ve orta boy işletmelerden oluşması yaygın ve güçlü bir denetim ağının varlığını gerektirir. Fakat birçok ülkede deneyimli ve uzman personel sayısı yetersiz kaldığı için denetim zorlaşmaktadır. Aynı zamanda hane halklarının kendi kendine yeten tarıma dayalı üretim ve tüketimleri çoğunlukta olduğu için kamunun genel tüketim harcamalarından elde ettiği vergi gelirleri de düşmektedir (Tanzi ve Zee, 2001). Gupta (2007) çalışmasında 105 ülkenin 25 yılı kapsayan bir veri seti ile vergi gelirlerinin belirleyicilerini çok geniş bir veri seti ile analiz etmiştir. Çalışma; kişi başı gelir, tarımın gelirdeki payı, ticari açıklık oranı gibi yapısal değişkenlerin vergi gelirlerini belirlemede önemli etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Dış borcun anlamlı bir etkisi bulunamazken dış yardımların vergi gelirini arttırdığı; kurumsal kaliteyi temsil eden değişkenlerin etkisinin ise ülkeden ülkeye çeşitlilik gösterdiği, son olarak verginin mal ve hizmetler yerine gelir üzerinden toplandığı ülkelerde devletin gelirini arttırmada daha başarılı bir performans sergilediği belirtilmiştir. Gupta (2007) çalışmasında da özetlendiği üzere vergi gelirlerinin belirleyicilerini analiz eden ampirik çalışmaların bulguları; araştırmacıların kullandığı değişkenlere, örnekleme analiz edilen ülkeye (veya ülkelere), kullanılan modele ve incelenen döneme göre çeşitlilik göstermektedir.

Vergilendirme, devletin temel faaliyetlerinden birini ekonomi ve toplumun tercihlerini temsil eder. Vergi sistemlerinin etkinliği ve dağılımı ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeyine göre değişiklik göstermektedir. Az gelişmiş ülkeler, tarifeler ve özel tüketim vergileri gibi kolay vergilere daha çok güveniyorken, gelişmiş ülkeler gelir üzerinden alınan vergi gibi daha

üretken araçları kullanmaktadır (Musgrave, 1969). Büyük ölçüde dolaylı vergilendirmeye dayalı gelişmekte olan birçok ülkenin vergi sistemi, mali yanılısama hipoteziyle eşleşir. Bu da vergi gelirlerinin öngörülebilirliğini ve mali disiplini zayıflatır.

Vergi mükellefleri vergilendirmeye ekonomik veya siyasi olarak karşı çıkabilirler. Ekonomik muhalefet; vergiden kaçınma/kaçırmayı, kayıt dışı ekonomi faaliyetlerine yönelmeyi veya yurtdışına sermaye ihraç ederek vergi mükelleflerinin varlıklarını korunmasını kapsar. Bu durum, devletin topladığı vergi geliri miktarını azaltır. Siyasi muhalefet; hükümeti vergi mevzuatını vergi mükelleflerinin lehine tutarlı bir şekilde değiştirmeye teşvik etmeyi zorlayan siyasi eylemleri ifade eder. Bu eylemler protesto, isyan vb. veya vergi mükelleflerinin vergi muafiyetleri elde etmesi için hükümete lobi ve siyasi baskı yapması şeklinde olabilir. Sonuç olarak ekonomik ve siyasi vergi muhalefeti, hükümetin gücünü doğrudan veya dolaylı olarak etkiler ve toplanan vergi gelir miktarını azaltabilir (Fauvelle-Aymar, 1999).

Fauvelle-Aymar (1999) çalışmasında da belirtildiği üzere vergi muhalefeti, mükelleflerin hükümet ve eylemlerine bakış açısının bir sonucudur. Bir başka deyişle vergi muhalefeti (ekonomik veya politik) vatandaşların hükümete karşı duruşunu göstermektedir. Bu bağlamda mükelleflerin davranışını etkileyen üç tür faktör vardır. Bunlar:

- Vatandaşların hükümeti onaylamasını ifade eden *hükümetin meşruiyeti*,
- Vatandaşların beklentilerini karşılama anlamında *hükümetin etkinliği*, ve
- Öngörülebilirlik ve istikrarı temsilen *hükümetin güvenilirliği* değişkenleridir.

Kurumlar meşru olduğunda, vatandaşlar otoriteye itaati makul bulma eğilimine sahiptir. Tersine durumda ise, vatandaşlar ne kadar az hükümetin yönetme hakkına sahip olduğuna inanırlarsa, o kadar az vergi ödemeye gönüllü olur. Başka bir deyişle, düşük meşruiyet vatandaşların vergi karşıtlığını artırmaktadır.

Hükümetin etkinliği değişkeni, vergilendirme ile ilgili olarak, vergi mükellefleri ile hükümet arasında bir tür sosyal sözleşme olduğunu varsaymaktadır. Bu sözleşme; hükümetin faaliyetlerini finanse etmek için vatandaşın vergi ödemek zorunda olması kabulüne dayalıdır. Bir diğer deyişle vatandaş ödediği vergi karşılığında fayda sağlayacak hizmet almayı bekler. Bu kapsamda etkinlik vatandaşlara vergi ödemeleri karşılığında devletten beledikleri faydaları sağlama kapasitesini ifade eder. Mükelleflerin devlete verdikleri paranın denetimsiz harcandığından şüphelenmesi ya da hükümetin üzerine düşen hizmetlerini yerine getirmediğini düşünmesi vatandaşın vergi verme isteğini azaltır ve hükümetin etkisizliğini artırır.

Güvenilirlik, hükümetin eylemlerinin öngörülebilirliğini ve sürdürülebilirliğini ifade eder. Vatandaş kamu politikalarında ani değişiklikler beklemiyorsa, üretken faaliyetlerde bulunma eğiliminde olacaktır. Çünkü yatırım davranışlarında beklentiler önemli değişkenlerden birisidir. Olumlu beklentiler ve hükümete duyulan güven yatırımı teşvik ederek ekonomik büyümeyi ve vergi gelirini olumlu etkiler. Eğer vatandaş hükümetin mali açıdan uygun kararlar almadığını düşünürse bir diğer deyişle uygulanan politikalara güvenmezse yatırım faaliyetlerini durdurur ya da kayıt dışına çıkarma eğiliminde olur. Bu durumda düşük güvenilirlik, vergi tabanının ve dolayısıyla hükümetin vergi sisteminden toplayabildiği gelirin azalmasına neden olur. Meşruiyet ve etkinliğin aksine, güvenilirlik, vergi uyumluluğunu etkileyen uzun vadeli veya dönemler arası bir faktördür. Özetle, hükümet ne kadar meşru, etkin ve güvenilir olursa, o kadar fazla gelir elde eder.

Kamunun etkinlik kapasitesi, ekonomide üretilen artı değeri vergilendirme yoluyla kayıt altına almasıyla artar. Çünkü kamu hizmetinin finansmanını sağlayabilmesi için etkin vergileme şarttır. Vergi sisteminin başarısı; yatırım ve tasarrufları olumlu yönde etkileme kapasitesi, ekonomideki kaynak dağılımını bozucu etkisi olup olmadığı, gelir dağılımı düzeltme etkisi ve en önemlisi ekonomik kalkınma üzerinde olumlu etkiler taşıyıp taşımadığı konuları da dikkate alınarak analiz edilmelidir (Ağbal, 2001). Etkin bir vergi sistemi; kaynak dağılımında etkinlik, gelir ve servet dağılımında adalet, ekonomik istikrar ve büyüme gibi temel ekonomik ve sosyal hedeflere ulaşılmasına yardımcı olur.

Son zamanlarda yapılan çalışmalar incelendiğinde vergi gelirlerini artıran en önemli değişken hiç şüphesiz ülkede elde edilen gelirdir. Bunun yanı sıra enflasyon, devlet harcamaları, işsizlik, tasarruflar, nüfus, yatırım düzeyi gibi birçok farklı değişkenin etkileri de çalışmalarda analiz edilmiştir. Genel olarak büyüme oranları, devlet harcamaları ve yatırımların vergi gelirlerini artıran en önemli değişkenler olduğu bulunmuştur. (Kalas, Todorovic, Dorđevic, 2020). Aynı zamanda vergi gelirlerinin diğer önemli bir belirleyicisi de vergi uyumunun yüksek olmasıdır. Etkin rekabet piyasalarının varlığında, yetkililere duyulan güven yüksek olduğunda, devletin vergi ödemeyenlere verdiği cezaların sık sık affedilmemesi durumunda vergi bilinci ve dolayısıyla vergi uyumunun arttığı yapılan çalışmalarda ortaya koyulmuştur (Akdoğan, Akdoğan; 2023). Bu çalışmada spesifik olarak ekonomiye duyulan güven, gelir değişkenleri ile vergi gelirleri arasındaki ilişkinin varlığı araştırılmıştır. Bu amaca yönelik olarak sonraki bölümde literatür özeti, uygulama sonuçları ve elde edilen sonuçlar tartışılmıştır.

2.Literatür Özeti

Sisteme ve kurumlara duyulan güvenin kayıt dışılığı azalttığı ve kurumların daha etkin çalışmasını sağladığı, kurumsal iktisat okulu ve birçok çalışmada vurgulanmakla beraber ampirik olarak oldukça az sayıda çalışma bulunmaktadır. O nedenle direkt vergi gelirleri ile güveni analiz eden az sayıda literatürün yanı sıra güvenin gelir ve diğer makroekonomik değişkenler üzerindeki etkisini analiz eden çalışmalar da özetlenmiştir.

Bu alanda yapılmış en kapsamlı çalışmalardan biri Fauvelle-Aymar (1991)'a aittir. 1980-1989 dönemini kapsayan çalışma 86 gelişmekte olan ülkenin veri setini kullanmış ve vergi gelirlerinin ülkelerin ekonomik, politik ve kültürel değişkenleri üzerindeki etkisine bakmıştır. Çalışma sonuçları hükümet ne kadar meşru, verimli ve güvenilir ise o kadar yüksek vergi uyumluluğu olduğunu ortaya koymuştur. Öngörülebilirlik ve süreklilik ortamı, yani hükümetin güvenilirliği, vergi geliri düzeyinin açık bir belirleyicisi olduğu belirtilmiştir. Hükümetin meşruiyet, etkinlik ve güvenilirlik göstergeleri, ekonomik değişkenlerin etkisinin ötesinde gelişmekte olan ülkelerdeki vergi gelirlerinin seviyesini önemli ölçüde açıkladığı ortaya koyulmuştur. Bu alanda Türkiye'de yapılan Kutbay ve Buyrukoğlu (2019) çalışmasında Türkiye'de ekonomik güven endeksinin vergi gelirleri üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, 2007- 2018 dönemi için ekonomik güven endeksi ile doğrudan ve dolaylı vergi gelirleri arasında uzun dönemde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur.

Ekonomiye duyulan güven ile gelir ya da diğer iktisadi değişkenler arasındaki ilişkiyi analiz eden çok çalışmaya rastlanmaktadır. Matsusaka ve Sbordone (1995), ABD'de tüketici güveni ile GSMH arasındaki ilişkiyi ampirik olarak araştırmışlardır. Elde edilen bulgulara göre, ABD ekonomisinde tüketici güveninin GSMH dalgalanmalarına güçlü bir etkisi olduğunu tespit etmişlerdir. Bir diğer çalışma Utaka (2003), tüketici güveninin Japonya'daki reel ekonomi üzerindeki etkisini araştırmıştır. Analizde, üç aylık ve aylık verilerde tüketici güveninin ekonomik dalgalanmalar üzerinde etkisi olduğu, altı aylık verilerde ise GSYİH

üzerinde bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Li (2011), Çin'deki büyümeye ilişkin tüketici beklentilerini araştırmıştır. Analiz sonuçlarına göre, Çin'deki beklentilerin reel ekonomide çok yarattığı, bu şokların büyümeye önemli bir şekilde etki ettiği sonucuna ulaşmıştır.

Akdoğan ve Akdoğan (2023) çalışmasında literatürde vergi gelirlerini ve vergi uyumunu belirleyen faktörleri analiz edilen çalışmalara yer verilmiştir. Bu analizde ekonomiye duyulan güvenin vergi uyumunu önemli ölçüde etkilediği vurgulanmıştır. Bu bağlamda ekonomiye duyulan güveni etkileyen diğer çalışmalara bakıldığında borsa endeksi, kur seviyesi, hisse senedi fiyatları gibi makro iktisadi değişkenler ile analizler yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmalarda genel olarak güvenin seçili iktisadi değişkenleri olumlu etkilediği yönünde bulgulara ulaşılmıştır. Bu çalışmalardan bazıları bu bölümde özetlenmiştir. Örneğin; Islam ve Mumtaz (2016), yaptıkları çalışmada Birleşik Krallık, Almanya, Fransa, Danimarka ve Hollanda'da ekonomik güven endeksi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi panel veri analizi ile ele almışlardır. Analiz sonuçlarına göre, tüketici güveni ile ekonomik büyüme arasındaki uzun vadeli ilişkinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Çelik (2010), tüketici güven endeksinin Türkiye ekonomisi içindeki yerini değerlendirmektedir. Elde edilen bulgulara göre tüketici güvenindeki dalgalanmaların, döviz kuruna, borsa endeksine ve imalat sanayi endeksine bağlı olduğu görülmüştür.

Arısoy (2012), Türkiye'yi ele aldığı çalışmasında tüketici ve reel kesim güven endeksinin reel ekonomi üzerinde etkili olup olmadığını incelemiştir. Yapılan analizde, tüketici güven endeksinin tüketim harcamalarını; reel kesim güven endeksinin ise sanayi üretimini ve borsa endeksini olumlu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Gezer ve Tuncer (2019) çalışmasında Türkiye 2006-2017 dönemi için tüketici güven endeksi ile maliye politikası araçları arasındaki ilişki incelenmiştir. İncelenen dönemde genişletici mali daralma politikalarının ekonomiye duyulan güveni artırdığı bulunmuştur. Son olarak; Münyas (2020), finansal piyasa göstergeleri ile vergi gelirlerini incelemiştir. Elde edilen bulgulara göre, vergi gelirlerinin tüketici fiyat endeksi, ekonomik güven endeksi, sanayi üretim endeksi ve BİST100 endeksi ile uzun dönemli ilişkisi olduğu ortaya koyulmuştur.

Yapılan çalışmalar analiz edildiğinde vergi gelirleri ile güven ilişkisi arasındaki ilişkiyi analiz eden çalışmalar yetersizdir. Genelde güvenin makro iktisadi değişkenler üzerine etkisine bakılmıştır. Bu bağlamda çalışmanın literatüre anlamlı bir katkısı olacağı düşünülmektedir.

3. Veri Seti ve Yöntem

Farklı makroekonomik değişkenler üzerinden yapılan çalışmalara kıyasla ekonomiye duyulan güven ile vergi gelirlerini analiz eden çalışmalar kısıtlıdır. En kapsamlı çalışma Fauvelle-Aymar (1999) 86 gelişmekte olan ülkenin ekonomik, politik, kültürel çok sayıda farklı değişkenin içinde vergi gelirlerine etkisine bakarken; Kutbay ve Buyrukoğlu (2019) Türkiye için doğrudan ve dolaylı vergilere etkisine bakmıştır. Literatürde kullanılan çalışmalar kullanılan değişkenlere ve uygulanan yöntemlere göre çeşitlilik göstermektedir.

Bu çalışma ile 2007Q1-2022Q1 dönemini kapsayıp çeyreklik verilerle, Türkiye'de vergi gelirleri ile güven endeksi arasındaki eş bütünleşme ilişkisi araştırılmıştır. Kontrol değişkeni olarak milli gelir değişkeni eklenmiştir. Bu çalışmada hedef ekonomiye duyulan güven ile vergi gelirleri arasındaki bir ilişki olup olmadığını ortaya koymaktır. Analizde kullanılan veriler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1: Modelde Kullanılan Değişkenlere Ait Detaylar

Değişken	Açıklama	Kaynak
ltax	Toplam vergi gelirleri	Hazine ve Maliye Bakanlığı
lgdp	Gayrisafi yurtiçi hasıla (GSYİH)	TÜİK
lindex	Ekonomik güven endeksi	TUIK

Modelde; toplam vergi gelirleri, gayrisafi yurtiçi hasıla ve ekonomiye duyulan güveni temsilen ekonomik güven endeksi kullanılmıştır. Vergi gelirleri bütçe gelirlerinin bir kalemidir. Bu kalem; gelir ve kazanç üzerinden alınan vergiler, mülkiyet üzerinden alınan vergiler, dahilde alınan mal ve hizmet vergileri, uluslararası ticaret ve muamelelerden alınan vergiler, damga vergisi, harçlar ve diğer vergileri içermektedir. Ekonomik güven endeksi, tüketici ve üreticilerin genel ekonomik duruma ilişkin değerlendirme, beklenti ve eğilimlerini özetleyen bir bileşik endekstir. Endeks, tüketici, reel kesim, hizmet, perakende ticaret ve inşaat sektörleri güven alt endeksleri ağırlıklandırılarak hesaplanmaktadır. Ekonomik güven endeksi 100'den büyükse ekonomik duruma ilişkin iyimserlik söz konusudur. Ekonomik güven endeksi 100'den küçükse ekonomik duruma ilişkin kötümserlik vardır (TUIK, 2021). Gayrisafi yurtiçi hasıla değişkeni, belirli bir dönemde ülkede üretilen tüm nihai ürünlerin parasal değerleri toplamını ifade etmektedir.

Değişkenlerin mevsimsel etkilerinden arındırılmış halleri ile logaritmaları alınıp hepsinin aynı düzeyde olması sağlanmıştır. Aynı zamanda serilerde trend mevcut olduğundan trendli modellerin yorumlanması tercih edilmiştir. Serilerin grafiklerine bakıldığında değişkenlerde kırılmaların olduğu görülmektedir. Bundan ötürü yapılan analizlerde yapısal kırılmaları dikkate alan yöntemler kullanılmıştır.

Seriler arasında uzun dönemli ilişki olup olmadığına dair eş bütünleşme analizi yapabilmek için serilerin birinci farkta durağan olması gerekmektedir. Durağanlığı test etmek için tek yapısal kırılmaya izin veren Zivot-Andrews kırılmalı birim kök testi yapılmıştır. Daha sonra kırılma tarihini içsel olarak belirleyen Gregory Hansen eş bütünleşme testi ile birlikte eş bütünleşme parametrelerinin tahmini yapılmıştır. Analizde Stata 16 paket programı kullanılmıştır.

3.1.Zivot-Andrews Kırılmalı Birim Kök Testi

Perron (1989) birim kök testinde kırılma dışsal olarak belirlendiği için Zivot-Andrews kırılmaya izin veren yeni bir birim kök testi geliştirmişlerdir. Yapısal kırılma içsel olarak modele dahil edilmiştir.

Zivot-Andrews testi aşağıdaki regresyon denklemlerine dayanır. Model A; düzey değerleri, model B; trendli değerleri, model C ise hem düzey hem de trendde meydana gelen değişimleri dikkate alır. $t=1,2,3...T$ zamanı, TB; kırılma tarihini göstermektedir. $\lambda=TB/T$; kırılma noktasıdır (Zivot ve Andrews, 1992: 253-254).

$$\text{Model A; } \Delta y_t = \mu + \alpha y_{t-1} + \beta_t + \theta_1 DU_t(\lambda) + \sum_{j=1}^k d_j \Delta y_{t-j} + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$\text{Model B; } \Delta y_t = \mu + \alpha y_{t-1} + \beta_t + \gamma_1 DT_t(\lambda) + \sum_{j=1}^k d_j \Delta y_{t-j} + \varepsilon_t \quad (2)$$

$$\text{Model C; } \Delta y_t = \mu + \alpha y_{t-1} + \beta_t + \theta_1 DU_t(\lambda) + \gamma_1 DT_t(\lambda) + \sum_{j=1}^k d_j \Delta y_{t-j} + \varepsilon_t \quad (3)$$

DU, $t > TB$ ise 1, diğer koşullarda 0 değerini alan ve sabit terimde meydana gelen yapısal değişimi gösteren gölge değişkeni; DT ise $t > TB$ koşulunda $t - TB$, diğer koşullarda 0

değerini alan ve trendde meydana gelen yapısal değişimi gösteren gölge değişkenidir. Kırılma tarihinin belirlenmesinden sonra t-istatistiği Zivot ve Andrews kritik tablo değerlerinden daha büyükse, yapısal kırılmanın olmadığı birim kökün var olduğunu gösteren boş hipotez reddedilir.

Tablo 2: Zivot Andrews Kırılmalı Birim Kök Test Sonuçları

Değişken	Kırılma tarihi	Test istatistik
Ltax	2019q4	0.105
dltax	2019q4	-7.368***
Lgdp	2019q4	1.143
dlgdp	2019q4	-7.378***
Lindex	2010q1	-4.438
dindex	2017q4	-8.388***

Not: ***, ** ve *sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerindeki kritik değerler -5.34, -4.80 ve -4.58'dir. AIC bilgi kriteri kullanılmıştır.

Tablo 2'de serilere ait Zivot Andrews kırılmalı birim kök test sonuçları verilmiştir. Sabitli ve trendli model C için %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde tablo değerlerinden küçük olduğu için kırılmalı haliyle düzey değerlerinde durağan olmadığı görülmektedir.

3.2. Gregory Hansen Eşbütünleşme Testi

Kırılmanın olduğu serilere normal eşbütünleşme testinin uygulanması doğru sonuçlar vermeyecektir. Bu yüzden kırılmaya izin veren ve kırılma tarihini içsel olarak belirleyen Gregory Hansen eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Gregory ve Hansen analizinde yapısal kırılmaya dayalı eş bütünleşme testi üç ayrı modele dayanır. Bunlar; sabitte (C); trendli modelde sabitte (C/T) ve hem eğim hem de sabitteki değişmeyi (C/T-Rejim Değişimi) içeren modellerdir (Gregory ve Hansen, 1996:103):

$$\text{Model (C)} \quad y_t = \beta_1 + \beta_2 D_t + \beta_3 X_t + \varepsilon_t \quad t = 1, \dots, n \quad (4)$$

$$\text{Model (C/T)} \quad y_t = \beta_1 + \beta_2 D_t + \beta_3 X_t + \beta_4 X_t + \varepsilon_t \quad t = 1, \dots, n \quad (5)$$

$$\text{Model (C/S)} \quad y_t = \beta_1 + \beta_2 D_t + \beta_3 X_t + \beta_4 X_t D_t + \varepsilon_t \quad t = 1, \dots, n \quad (6)$$

Tablo 3'te sabit ve trendde kırılmaya izin veren modelde test istatistiği kritik değerlerden anlamlılık düzeyinde mutlak değer olarak büyük olduğundan değişkenler arasında uzun dönemde eşbütünleşme ilişkisine rastlanmıştır.

Tablo 3: Gregory Hansen Eşbütünleşme Testi

	Test istatistik	Kırılma tarihi	Kritik değerler		
			%1	%5	%10
ADF	-8.55	2009q1	-5.80***	-5.29	-5.03
Zt	-7.11	2009q1	-5.80***	-5.29	-5.03
Za	-52.84	2009q1	-64.77	-53.92	-48.94*

Eşbütünleşme ilişkisinin varlığının tespitinden sonra eşbütünleşme parametrelerine ait katsayıların tahmini yapılmıştır. Bu tahminleri yapabilmek için Stock ve Watson (1993) tarafından geliştirilen Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi (DOLS), Hansen (1996) tarafından geliştirilen Tamamen Değiştirilmiş En Küçük Kareler Yöntemi (FMOLS) ve son olarak Park (1992) tarafından geliştirilmiş olan Kanonik Eşbütünleşme Regresyonu (CCR) kullanılmıştır. Tutarlı ve etkin sonuçlar elde etmek için uzun dönem dinamik ilişkileri dikkate alan FMOLS, DOLS ve CCR teknikleri tercih edilmiştir.

Ekonomiye duyulan güven ile vergi gelirleri arasında uzun dönemli bir ilişki olup olmadığını ampirik olarak analiz eden bu çalışmada kırılmaya izin veren Gregory Hansen eş bütünleşme yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar 2007-2022 dönemi için uzun dönemli eş bütünleşme ilişkisi olduğunu göstermiştir. Sonrasında eşbütünleşme ilişkisi ile uyumlu DOLS, FMOLS ve CCR tahmin yöntemleri ile eş bütünleşme parametre katsayılarına ulaşılmıştır. Tablo 5'te görüldüğü üzere FMOLS, DOLS ve CCR sonuçlarına göre Lgdp ve lindex'in katsayıları istatistiki olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Sonuç olarak ekonomik güven endeksinde meydana gelen %1'lik bir artışın uzun dönemde vergi gelirlerini sırasıyla %0,26, %0,23 ve %0,28 oranında arttırdığı tespit edilmiştir. Kontrol değişken olarak kullanılan GSYİH'de meydana gelen %1'lik artışın da toplam vergi gelirlerini DOLS, FMOLS ve CCR tekniklerine göre sırasıyla %0,98, %0,93 ve %0,96 arttırdığı bulunmuştur.

Tablo 4: Eşbütünleşme Parametre Tahmini

Bağımlı değişken: Itax			
FMOLS			
değişken	katsayı	t-istatistik	olasılık
Lgdp	0.980	33.33	0.000
lindex	0.269	9.65	0.000
DOLS			
değişken	katsayı	t-istatistik	olasılık
Lgdp	0.938	74.35	0.000
lindex	0.232	3.30	0.001
CCR			
değişken	katsayı	t-istatistik	olasılık
Lgdp	0.960	134.71	0.000
lindex	0.280	6.92	0.000

4.Sonuç

Ekonomiye duyulan güvenin zedelenmesi yolsuzluk ve kayıt dışılığı artırır. Kayıt dışı faaliyetlerin artması ise, devletin toplayacağı toplam vergi hasılatını olumsuz etkileyerek ya devletin borçlanarak yatırım yapmasına ya da yatırımlarını kısıtlamasına neden olmaktadır. Toplam üretimdeki kayıt dışılık oranının yüksek olması, ekonomide etkin ve verimli iş yapma becerisini de olumsuz etkilemektedir. Devlete etkin vergi vermeyen üretici, denetime de tabi olmadığı için kayıt dışı vasıfsız işgücü ile üretim yapmayı tercih etmektedir. Bu durum ise, düşük katma değerli ürün düşük kâr marjı ve tekrar vasıfsız istihdam döngüsüne neden olarak toplumda refahın ve zenginliğin tabana yayılmasını, bir diğer deyişle gelirin adaletli dağılmasını engellemektedir. Çünkü düşük ücretle, vasıfsız emek istihdam edilerek yapılan kalitesiz ürünün, rekabetçi olması için ucuz olması gerekmektedir. Uluslararası pazarlarda düşük fiyata dayalı ürün ile rekabet etmek ülkenin iktisadi gelişmesi ve gelir dağılımı adaletini sağlamada en büyük engellerden biri olmaktadır. Diğer taraftan etkin vergilemenin olduğu ve kayıt dışılığın olmadığı bir ekonomi ise rekabet avantajı sağlamak için kaliteli üretim ve yenilikçilik olmak zorundadır. Ancak bu şekilde üretimdeki katma değer ve dolayısıyla da refah sürdürülebilir bir şekilde artar.

Bu çalışmada Türkiye için 2007-2022 dönemi vergi gelirleri, gelir ve ekonomiye duyulan güven değişkenleri arasında uzun dönemli pozitif bir ilişkinin varlığı ortaya koyulmuştur. Bu bağlamda siyasi otoriteden bağımsız olarak kamu kurumlarının işleyişine duyulan güvenin ve kurumsal kalitenin artırılması ülkenin uzun dönemli refah ve kalkınması için en önemli politika hedeflerinden biri olmalıdır. Çünkü ekonomide güvenin var olduğu bir sistemde ekonomik kalkınma, üretimin etkin vergilendirilmesi ile elde edilen gelirle gerçekleşir. Bu

durum kayıt dışı ekonominin küçülmesine ve beraberinde gelir dağılımının daha adil bir şekilde gerçekleşmesini sağlar. Aynı zamanda vergilemenin hesap verebilir, şeffaf ve gelire dayalı bir sisteme dayanması, vatandaşın ekonomik ve siyasi konularda devletine güven duymasına, vergi ahlakı ile yurttaşlık bilincinin ve vergi uyumunun artmasına yol açar. Bu ortamın sağlandığı ülkelerde, yurttaş ve devlet arasındaki ilişkiler karşılıklı hak ve ödevlere bağlı olarak gelişmekte, kurumların etkin işlenmesi sağlanmakta ve daha refah ve adaletli bir toplumsal yaşamın önü açılmaktadır.

KAYNAKÇA

- AĞBAL, N. (2001) *OECD Üyesi Ülkelerde Vergi Yükünün Gelişimi-II* (Development of Burden of Tax in OECD Countries), *Yaklaşım*, August, Issue: 104.
- AKDOĞAN, T. ve AKDOĞAN, I. (2023) Theoretical approach to tax compliance. *PressAcademia Procedia* (PAP), 16, 44-49
- ARISOY, İ. (2012) Türkiye Ekonomisinde İktisadi Güven Endeksleri ve Seçilmiş Makro Değişikler Arasındaki İlişkilerin VAR Analizi, *Maliye Dergisi*, 162, 304-315.
- AY, H.M. ve TALAŞLI, E. (2008), Ülkelerin Ekonomik Gelişmişlik Seviyeleri ve Vergi Yapıları Arasındaki İlişki, *Maliye Dergisi*, 154,135-155
- BORNER, S., BRUNETTI, A. ve WEDER, B. (1995) Political Credibility and Economic Development. *New York: St Martin's Press*.
- ÇELİK, S. (2011) An Unconventional Analysis of Consumer Confidence Index forTheTurkish Economy, *International Journal of Economics and Finance Studies*, 2(1). 121-129.
- FAUVELLE-AYMAR, C. (1999) The Political and Tax Capacity of Government in Developing Countries, *Kyklos*, Vol. 52 , 3.39 1-4 I3
- GEZER, T. ve TUNCER, G (2019) Maliye Politikasının Tüketici Güveni Üzerindeki Etkisi:Türkiye Uygulaması,*Maliye Dergisi*,177:218-246
- GREGORY, A.E. ve HANSEN, B.E. (1996) Residual-based tests for cointegration in models with regime shifts, *Journal of Econometrics*, 70, (1), 99-126.
- GUPTA, A. S. (2007) Determinants of Tax Revenue Efforts in Developing Countries, IMF Working Papers 2007/184, *International Monetary Fund*,1-41
- HUMAN DEVELOPMENT REPORT (2022) <https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI> erişim tarihi: 22.05.2023
- ISLAM, T. ve MUMTAZ, M.N. (2016) Consumer Confidence Index and Economic Growth: An Empirical Analysis of EU Countries, *EuroEconomica*, 2(35).
- KALAS, B., TODOROVIC, J. Đ., ve ĐORDEVIC, M. (2020). Panel estimating effects of macroeconomic determinants on tax revenue level in European Union. *Industrija*, 48(3).1-17
- KUTBAY, H. ve BUYRUKOĞLU, S. (2019) Ekonomideki Güven Artışı Vergi Gelirlerine Yansır Mı?, *Vergi Dünyası*, 10(26), 35-47.
- Lİ, C. (2011) Consumer expectation and output growth: The case of China, Consumer expectation and output growth: The case of China, *Economics Letters*, 113 (3), 298-300.
- MATSUSAKA, J.ve SBORDONE, A., (1995) Consumer confidence and economic fluctuations. *Economic Inquiry* 33 (2), 296–318.
- MUSGRAVE, R. A. (1969) Fiscal Sy.stem.\. *New Haven: Yale University Press*.
- MÜNYAS, T. (2020) Türkiye’de Dolaylı Ve Dolaysız Vergi Gelirlerini Etkileyen Finansal Piyasa Göstergeleri, *Beykoz Akademi Dergisi*, 8(2), 270- 282.
- OECD Data (2022) <https://data.oecd.org/leadind/consumer-confidence-index-cci.htm> erişim tarihi: 22.05.2023

- PARK, J. Y. (1992) Canonical Cointegrating Regressions, *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 60(1), 119-143.
- PERRON, P. (1989) The Great Crash, the Oil Price Shock, and the Unit Root Hypothesis.,*Econometrica*, 57(6), 1361–1401.
- PHILLIPS, P. B. ve HANSEN, B.E. (1990) Statistical Inference in Instrumental Variables Regression with I(1) Processes, *The Review of Economic Studies*, 57(1), 99-125.
- STOCK, J.H. ve WATSON, M.W. (1993) A simple estimator of cointegrating vectors in higher orderintegrated systems, *Econometrica* 61, 783-820.
- TANZI, V.,ve ZEE, H.(2001) Tax Policy for Developing Countries, International Monetary Fund, *Economic Issues* 27, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/issues/issues27/>
- TÜİK Haber Bülteni (2022) <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=37511&dil=1> Sayı: 37511 . erişim tarihi: 2205.2023
- UTAKA, A. (2003) Confidence And The Real Economy - The Japanese Case, *Applied Economics*, 35:3, 337-342.
- ZIVOT, E., DONALD W. ve K. ANDREWS. (1992) Further Evidence on the Great Crash, the Oil-Price Shock, and the Unit-Root Hypothesis.,*Journal of Business & Economic Statistics*, 10(3), 251–270.

Güven mi Yoksa Korku mu? Toplumsal Bir Damgalamadan Güven Aracına Dönüş Biçimi Olarak: Maske Kullanımı*

Hasan ERASLAN¹

Araştırma Makalesi
Makale Gecmişi

Başvuru Tarihi:27.11.2022

Kabul Tarihi:13.06.2023

Research Article
Article History

Date of Application:27.11.2022

Acceptance Date:13.06.2023

Özet

Küresel bir salgın haline gelen COVID-19 virüsü ile birlikte bireylerin gündelik yaşamlarında birçok yeni değişim meydana gelmektedir. Bu değişimlerden en dikkat çekici olanı maske kullanımı olmaktadır. Salgın sürecinden önce maske takan bireylerin bir hastalığı taşıdığı ve bulaştırma riskinin olacağı tahayyül edilirken salgın sürecinde maskenin anlamı değişerek hastalığa karşı bir önlem olarak görülmenin yanı sıra toplumsal baskıdan da kaçınma aracı olarak görülmüştür. Bu değişim hastalık karşısında maskenin kullanımından oluşan "damganın", maskenin kullanılmamasından oluşan "damgaya" dönüşümü olarak görülmektedir.

İzmir, İstanbul ve Ankara ilinde 20 katılımcı ile yapılan yarı yapılandırılmış görüşmelerle alınan veriler ile desteklenen çalışmanın verileri ışığında, maskenin bireysel bir korunma mekanizmasından çok toplumsal ve siyasal kararlara karşı çıkmamak amaçlı kullanıldığı tespit edilmiştir. Goffman'ın "damga" (stigma) teorisi etrafında şekillenen çalışmada, maskenin Covid 19 pandemisinin etkili olduğu süreçte "toplumsal bir normal" olarak kabul edildiği ve maske takmayanların bireysel sağlıktan önce normalin dışına çıkmış kişiler olarak görüldüğü tespit edilmiştir. Bu nedenle ki çalışma kapsamında "damga" teorisinin merkezi olan "toplumsal kabuller" noktasının doğrulandığı ve pandemi boyunca gündelik hayatı etkileyen türde çıktılar ortaya koyduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Maske, Damga, Korku, Güven, Sağlık

Confidence or Fear? From A Social Stigma to A Confidence Tool: The Use Of: Masks

Abstract

The COVID-19 virus, which has become a global pandemic, has led to many new changes in individuals' daily lives. The most notable change among these is the use of masks. Prior to the pandemic, individuals wearing masks were assumed to have a disease and posed a risk of transmission, but during the pandemic, the meaning of masks changed to being seen as a precaution against the disease, as well as a means of avoiding social pressure. This change is seen as a transformation of the "stigma" created by the use of masks in the face of illness into a "stigma" created by not using masks.

Based on data gathered from semi-structured interviews with 20 participants in the cities of Izmir, Istanbul, and Ankara, the study found that masks were used not as an individual protective mechanism but rather to avoid going against social and political decisions. The study, which was shaped around Goffman's "stigma" theory, found that masks were considered a "social norm" during the effective period of the Covid-19 pandemic, and those not wearing masks were seen as individuals who had stepped outside of the norm before their individual health. Therefore, the study confirmed the centrality of "social norms" in the stigma theory and revealed outcomes that influenced daily life during the pandemic.

Keywords: Mask, Stigma, Fear, Trust, Health

1. Giriş

¹ İzmir Bakırçay Üniversitesi Sosyoloji Doktora Öğrencisi, 0000-0003-3885-3490

*Bu çalışma 2022 yılı İzmir Bakırçay Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Doktora dersi olan "Postmodernizm, Toplum ve Sağlık" dersinde şekillendirilmiş ve daha sonrasında genişletilmiştir.

Çin'in Wuhan şehrinde başlayan ve tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 hastalığı, 2020 Mart ayından itibaren Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından pandemi olarak ilan edilmiştir (WHO, 2020). Tarih boyunca tüm pandemilerde olduğu gibi bu pandemi sürecine de hazır olmayan toplumlar, bireysel korunmalar ve tedbirler ile sürece hâkim olma pratikleri sergilemektedir. Bu anlamda pandemiye karşı alınan tedbirler doğrultusunda en önemli strateji ise "maske" kullanımı olarak görülmektedir (DSÖ, 2020).

Maske sözcüğü, kelime anlamı bakımından incelendiğinde korunma, saklama, örtme ve gizlemek gibi kelimelerle yakından bağlantısı olduğu görülmektedir. TDK sözlüğüne göre maske; *korunmak için özel olarak yapıp yüze geçirilen şey, Gerçek duyguları veya bir şeyin gerçek görünüşünü gizleyen aldatıcı görünüş, davranış, Kişinin oynadığı rol veya hem kendisine hem de çevresine karşı takındığı davranış*² olarak açıklanmaktadır. Kavram köken bakımından net bir şekilde bilinmemekle beraber Eski Mısır'da kullanılan "msr" yani kendini gizlemek anlamından türediği düşünülmektedir. Fransızca *masqué* kelimesinden birçok farklı dile türeyen maske kavramının Fransızca türemeleri genel olarak sahtelik ve saklamak ile ilişkilendirilmiş kavramlardır (McCarty, 1999:15).

Maske kavramı araç olarak bakıldığında basit gibi görünse de anlamsal olarak hiçte basit olmayan bir kavramdır. İlk insanların dini törenlerde ve avcılıkta yüzlerini saklamak, soyutlamak için kullandığı bir metafor olarak ortaya çıktığı iddia edilmektedir (Güner,2006: 3). Yüzü gizlemek ve yüz ile yapılacak işlerde korunmak maskenin bilinen en eski kullanım amacıdır. Canetti'ye göre maskenin arkasında kalan birey (yüzünü saklayan birey), karşısında ki için korkutucu ve gizlilik taşıyan anlamına gelmektedir (Canetti, 2012: 377-378). Pandemi döneminde maske takan birey ise karşısında ki için güven veren konumda olmaktadır. Bu yönden maskenin tarihsel süreç içerisinde bir korku aracı olmaktan güven aracı olmaya doğru evirilen sürecinden bahsetmek mümkündür. En nihayetinde maskeyi kullanma amacı birey ile doğrudan bağlantılı olan ve doğru maskeyi doğru yerde takmakla ilgili bir durum konumundadır (Göktürk ve Günalan, 2006: 133). Goffman'a göre birey bir maske kuşanmışken, toplumsal hayat içerisinde ki pratiklerinden uzaklaşmaya daha meyillidir. Temel sebebi ise maskenin onu kendi kişilik özelliklerinden sakladığı ve bu özellikler ile ilişkilendirilmeyecek olması umududur (Goffman,2014: 106).

Erving Goffman'a göre Yunanlar bir kişinin ahlaki statüsüne bağlı olarak toplumda olağan dışı görülen kötü ne varsa ortaya çıkarmak/ifşa etmek amaçlı "bedensel işaretleri" damga olarak belirtmektedir (Goffman,2014: 30). Bireylerin toplumsal hayat içerisinde kendine has gibi görünen normalleri aslında mensubu olduğu toplumun normalleridir. Bu sebeple bireysel ön yargılar aslında toplumsal ön yargılar olarak görülebilecek tutumlardır. En nihayetinde bu ön yargılar bireysel beklentilere ve tabi ki toplumsal beklentilere dayanır. Doğal olan, normal olan gibi beklentiler ise bu noktada ön yargıları açığa vuran temel tutumdur. Bireylerin ön yargıları ve toplumsal normalleri ise bir koruma mekanizmasına dayanır.

Toplum, kişileri tek tek değil bütün olarak kategorilere ayırmaya ve bu kategoriler içerisindeki bireyler için doğal ve gündelik olduğu düşünülen niteliklerin tamamını temsil eder (Goffman,2014: 30). Bu noktada bireyler kendilerini korumak ve toplumsal temsillerini kaybetmemek için damgalanmadan kaçınma girişiminde bulunur ve sosyal normları kabul etmek mecburiyetinde kalır (Topateş,2009: 120).

² Detaylı kullanım ve kavramın cümle içinde değişen farklı anlamları için ayrıca bkz. <https://sozluk.gov.tr/maske>

Salgın süresince maske kullanımı bireylerin hem kendilerini çevredeki insanlardan korumaları hem de çevrelerinde ki insanları kendilerinden korumaları için önem arz eden bir durum olmaktadır (Çallı ve Çallı, 2021). Özellikle alanlarında uzman olarak görülen (sağlık çalışanları ve kamusal güce hâkim otoriteler) kişiler tarafından maske kullanımı ve maskenin önemi birçok kez- aksi düşünüldüğünde damgalamaya tekabül edecek biçimde- vurgulanmıştır. 20 Mayıs 2020 tarihinde Türkiye’de 25 ilde “maske kullanım zorunluluğu” kararının alınması ile hükümetler bireysel korunmaların yanı sıra özellikle kamusal alanlarda maske kullanımını zorunlu tutarak bireylerin maske kullanımını zorunlu hale getirmiş ve bireysel korunmayı toplumsal bir korunmaya çevirmiştir. Bireysel kimlik oluşturma ve özgürlük alanı bu yönden hükümet gibi büyük ve bireysel olmayan bir organizasyon dâhilinde olduğunda işler hale gelebilmekte ve dahası kurumsal bir pratik tarz kazanabilmektedir (Goffman,2014: 97).

Maske kullanımının zorunluluğu bir başka tartışma konusu olan kişisel özgürlük konusunu da beraberinde getirmiştir. Bireysel olarak maske kullanımına karşı duran kişiler, toplumsal alanlarda “damgalanan bireyler” olarak görülmekte ve toplumsal bir dışlanmaya maruz kalmaktadır. Devlet otoritesi ise bu noktada maske kullanımını göz ardı eden bireyler için yaptırım kararları alarak bu ayrımı minimuma indirme çabası içinde bulunmaktadır (Güngör, 2020). Devlet yöneticilerinin yanı sıra toplumsal olarak bir korunma aracı olarak görülen maske bireylerin kişisel tercihleri olarak maske kullanmama noktasında toplumsal bir baskıyı beraberinde getirmiştir.

Maskenin pandemi sürecinde kullanımı ve gündelik yaşam akışı içinde merkezi bir alan olarak konumlandırılması, bireylerin yaşam pratiklerini de etkileyen bir durum haline gelmiştir. Bir korunma alanı olarak evin dışına (kamusal) çıkma isteğinde olan birey için maske bir korunma aracı olarak görülmektedir. Bu korunma stratejisine uymayanlar ise bu süreçte tepkilere maruz kalmaktadır. Bireylerin hem kişisel hem de toplumsal bir korunma aracı olarak gördüğü maskenin kullanımına karşı oluşan tepkiler de yine toplumsal bir tepkiyle karşılık bulmaktadır (Sofuoğlu Kılıç, 2021).

2. Toplumsal Damgalanma Korkusu

Goffman’a göre damga bir sıfat değil ilişkisel bir kavramdır. Damgalanmış olan bireyin toplumsal yönden doğrudan fark edilen ve hali hazırda insanlar tarafından bilinen bir damgayı taşıması onun bir itibarsızlaştırmaya maruz kaldığına örnektir. Diğer yönden *farkındalığı* doğrudan göstermeyen fakat bu damganın fark edileceğini düşünen birey ise itibarsızlaştırılması ihtimal dahilinde olan konumundadır. Özellikle damgayı (1) bedenin korkunç gözükmesi, (2) toplumsal baskıya müstahak görünen bireyler (hapse girmiş olanlar, alkol veya uyuşturucu tedavisi alanlar, bulaşıcı hastalıklara sahip olanlar (3) katı dini görüş ve siyasi görüşü olanlar vb.) ve etnolojik bakımdan damgalanan bireyler olarak ayırır. Goffman bu çerçeve dışında olan bireylere *normal olanlar* ismini vermektedir (Goffman,2014: 33).

Maske ve maske kullanmamanın toplumsal anlamı Goffman’ın damga tiplerinden ikincisi olan toplumsal baskıya müstahak olan ayrımında görülebilir. Fakat maske toplumsal anlamda sadece tarihin ilk aşamalarında korkunçluk ve tedirginlik ile temsil edilmiştir. İnsanlık tarihi boyunca pandemi ile karşı karşıya gelen bireyler maskeyi bir korkutma değil güven aracı olarak kullanmaktadır (Goffman,2014: 33). Bu noktada Goffman’ın bu 3 ayrımına bir dördüncüyü ekleyerek bütüncül bir bakış açısında *toplumsal kabullere karşı gelenler* ayrımını kullanmak doğru olacaktır. Çünkü damga bireyin yaşantısında büyük yer tutan ve kimlik ile ilişkilendirilen bir tutumdur. Toplumsal kabullere karşı olarak maskenin

kullanılmaması ise anlık tepkiler doğurabilecek bir sonuçtur ve normallik dışında kalan bir sürecin ürünüdür. Bu noktada Goffman damgalı bireylerin *kategorize* edilebilir ve kendi aralarında ilişkisel olarak *grup* şeklinde görülebileceğinden bahsetmektedir. Damgalanma için öteki ve normallere ihtiyaç olmaktadır. Maskeye karşı olan bakış açısı ise toplumsal korkulardan doğan damgalanma olduğu varsayılırsa *marjinallik* olarak görülebilir ve maskeye sembol denilebilmektedir (Goffman,2014: 80).

Aksi yönden bakıldığında maske takmayan bireyin damgalanma korkusundan dolayı toplumsal normalleri kabul etmesi sürecin başında görülmeyen bir durum olabilir. Sürecin başlangıcında maske takmayı normallik olarak gören birey sürecin devamında maskeyi normallik dışında atabilir. Dolayısıyla birey toplumsallık içerisinde damgalanacağını bilerek bir seçim yapabilir. Ancak her ne olursa olsun birey ister grubun içerisinde olsun ister olmasın kabullerini yine toplumsal normlar ile şekillendirmektedir (Yarrow,1960: 468). Böylesi bir durumda özellikle bireyler, anlık olarak veya tesadüfi olarak istenmeden de olsa bu durumda damgalanmaya veya toplumsal baskıya maruz kalabilir. Maskesi olmadan kamusal alan içerisinde dolaşmakta olan bir bireyin tam olarak yaşayacağı damgalama da budur. Özellikle pandemi dönemi içerisinde kamusal alana çok sık çıkmayan fakat sonrasında kamusal çıkma anında maske takmayı unutan bireylerin toplumsal olarak baskı ile karşılaşmaları ve istenmeden de olsa damgalanmaya maruz kalmaları karşılaşacakları olağan bir durumdur. Kendi dâhil olduğu grubun normallikleri bu yönden birey için de normallik olarak görülebilir. (Goffman,2014: 112).

Bireylerin toplumsal kabullerinin onların ön yargılarını doğurduğu noktasının yanı sıra toplumsal kabullerin de değişebileceği olası bir durumdur. Aynı doğrultuda ön yargıları başka bir birey üzerinden oluşturan birey daha sonrasında yargıda bulunduğu veya damgaladığı birey ile aynı duruma da düşebilmektedir (Goffman,2014: 80). Bu noktada maske karşıtlığı veya maske takmamak *kimlik karıştırıcı*³ bir göstergedir. Toplumsal olan kabuller içerisinde marjinallik taşıyan bir göstergedir. Damganın görünürlüğü bu noktada en önem arz eden ayrımdır. Goffman çirkinliğin sadece sosyal ortamlar içerisinde bir damga olduğundan bahsetmektedir. Aynı doğrultuda maskede sosyal ortamlarda odaklanılan bir damgadır. Tam aksine maskenin normallik kazandığı süreçlerde ve mekânlarda maske takmamak da bir damga olarak görülebilir. Bu noktada kavranması en güç olan durum ise bireysel olan kimliğin toplumsal yapılar içerisinde; basit, sade ve standartlaşmış rutin bir rol oynadığı gerçekliğidir (Goffman,2014: 89).

Goffman'a göre eğer kişinin sahip olduğu damgalayıcı durum henüz teşhis edilmemişse ya da farkına varılmamışsa bir sosyolog için bununla ilgilenmesi için herhangi bir sebep yoktur. Damga kişinin temas kurduğu kimselerce doğrudan fark edilemeyebilir. Damga kamusal alan içerisinde doğrudan gizlenmesi mümkün olmayan bir durum olarak görülebilmektedir. Bu noktada pandemi sürecinde maske takmamak veya maske takmayı unutma gibi olaylar kamusal alan içerisinde doğrudan gizlenemeyen bir durumdur. Toplumsal bir norm olarak kabul edilen maske takmak, maske takmayan bireyleri normalin dışına itmekte ve doğrudan

³Goffman göstergeleri itibar göstergeleri ve damga göstergeleri bakımından 2 farklı doğrultuda incelemiştir. İtibar göstergeleri toplumsal kabullerin içinde kalırken damga sembolleri toplumsal kabullere karşı olan ve dikkat çekendir. İki göstergeyi birbirinden ayıran en önemli husus ise itibar göstergeleri pozitif anlam taşıırken damga sembolleri negatif anlam taşımaktadır. İki göstergeden ayrı olarak alınan bir durum daha vardır ki o da kimlik karıştırıcılar olarak biçimlenen toplumsal normların veya normlaşma aşamasında ki durumların dışında kalan bireyleri temsil eder.

farkına varılan bir damga olarak görmektedir. (Goffman,2014: 123). Kontrole tabi olunan kamusal mekanlar bu anlamda maske takmayan veya maske takmayı unutmuş bireyler için toplumsal baskıların başladığı mekanlardır. Maske takma *normuna* isteyerek veya istemeden uymayan bireyler bu mekânlar içerisinde rahatsızlık verecek derecede özenle tavırlara maruz kalabilmektedir (Goffman,2014: 24). Bilindiği üzere göze batmak, her zaman damgayı daha artırır (Goffman,2014: 149). Baskıyı oluşturan ve damgalamayı yapanlar ise, kendilerini; tamamen sağlıklı, tamamen sıradan ve tamamen olağan olarak gösterenlerdir (Goffman,2014: 159).

3. Araştırmanın Yöntemi

Maske kullanımını COVID-19 öncesi ve sonrası olarak iki farklı sürece bölündüğünde, maskenin pandemi süreci öncesinde bir damga olarak görüldüğü barizdir. Ancak pandemi sürecinin başlangıcından itibaren bir korunma “aracı” olarak görülen maske artık içinde kimliksel bir damga olmaktan çıkmıştır. Bu bağlamda bireylerin maskeyi bireysel korunmaları için mi yoksa toplumsal bir damgalanmadan kaçınmak için mi kullandıklarının tespiti oldukça önemlidir.

Çalışma İzmir, İstanbul ve Ankara illerinde yaşamakta olan, günlük 6 saatten fazla ev dışında (kamusal alanda) vakit geçiren ve 18 yaşının üzerinde bireyler olan erkek ve kadın katılımcılar ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmada 3 ilin örneklem olarak seçilme sebebi çalışmanın yürütüleceği ülke olan Türkiye'nin evren olarak seçilmesi ve bu 3 şehrin nüfus bakımından en yoğun kentler olmasının yanı sıra en yüksek vaka sayısına sahip iller olmasıdır. Araştırma nitel araştırma tekniklerine uygun olarak tasarlanmıştır. Nitel araştırmayı, gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi veri toplama tekniklerinin kullanıldığı, düşüncelerin ve olayların doğal ortamda rasyonel ve bütüncül bir biçimde sunulmasına yönelik sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlamak mümkündür (Yıldırım ve Şimşek, 1999). Araştırma bu noktada yarı yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılarak şekillendirilmiştir. Nitel araştırmalar bir konuyu ya da bir olguyu anlamak veya anlamlandırmak için yapılan çalışmalardır (Seidman, 2013).

Araştırmada örnekleme erişim için kartopu örneklem tekniği tercih edilmiştir (Neuman,2014). Kartopu örneklem ile özellikle kamusal alanda günün dörtte birini geçiren bireylere ulaşmak hedeflenmektedir. Çalışma COVID-19 pandemisi nedeniyle Zoom, Skype vb. programlar vasıtasıyla çevrimiçi platformlarda gerçekleştirilmiştir. Katılımcılar ile süresi 47 ile 1 saat 29 dakika arasında olan ve yarı yapılandırılmış sorularla ilerleyen mülakatlar ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmada örneklem olarak 20 katılımcı tercih edilmiş ve araştırmanın sahası İstanbul, Ankara ve İzmir'de yaşamakta olan yaşları 18 ile 36 arasında değişen bireylerdir. Araştırmaya katılan katılımcı sayısı araştırma sorularına verilen cevapların tekrar etmesi sebebiyle doyum noktasına ulaşmıştır.

Araştırmanın ilk aşamasında soruların katılımcılar tarafından anlaşılıp anlaşılmadığı, araştırmanın sorularının tespitinde ne derece tatmin edici olduğu ve soruların düzenlenme gerekliliğinin tespiti gibi durumları teşhis etmek amaçlı pilot çalışmalar yapılmış ve bu çalışmalar doğrultusunda mülakat soruları revize edilmiştir. Yapılan pilot çalışmanın hiçbir verisi çalışmada kullanılmamıştır ve katılımcılar araştırmaya dahil edilmemiştir.

Görüşmelerin tamamı gönüllülük esasına dayanmakta olup ilk katılımcı her şehir için araştırmacının inisiyatifine bağlı olarak seçilmiş sonrasında kartopu örnekleme tekniği uygulanmıştır. Yapılan tüm görüşmeler katılımcıların izinleri doğrultusunda kayıt altına alınıp, isimlerinin açık şekilde teşhir edilmeyeceği görüşmenin başlangıcında katılımcılara

sözlü şekilde beyan edilmiştir. Araştırmadan elde edilen kayıtlar yazıya dökülerek veri analizine tabi tutulmuştur. Araştırma boyunca katılımcıların görüşleri “K1” veya “Katılımcı 1” gibi ifadeler ile belirtilmiştir.

4. Araştırma Verileri ve Tartışma

Araştırmanın bu bölümünde sahada elde edilen verilerin çözümlemesi yapılmıştır. Elde edilen mülakat verileri çözümlenmiş ve araştırmanın veri ve tartışmaları kısmında kullanılmak üzere kategorileştirilmiştir. İlk kısımda katılımcıların demografik verileri ortaya konurken ikinci kısımda maskeye yükledikleri anlamlar betimlenmiştir. Özellikle toplumsal damgalama ve maskeye atfettikleri anlamlar analize tabi tutularak yorumlanmıştır. Bu analiz ile özellikle pandemi döneminde bireylerin maskeye yükledikleri toplumsal ve bireysel bakış açıları “stigma” teorisi etrafında analiz edilmektedir.

4.1. Katılımcıların Demografik Verileri

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Yaşadığı İl
Katılımcı 1	Erkek	18	İstanbul
Katılımcı 2	Kadın	21	Ankara
Katılımcı 3	Erkek	25	Ankara
Katılımcı 4	Kadın	23	İzmir
Katılımcı 5	Kadın	25	İzmir
Katılımcı 6	Kadın	25	Ankara
Katılımcı 7	Erkek	29	İzmir
Katılımcı 8	Erkek	32	İzmir
Katılımcı 9	Erkek	28	İzmir
Katılımcı 10	Erkek	26	Ankara
Katılımcı 11	Kadın	30	Ankara
Katılımcı 12	Erkek	35	İstanbul
Katılımcı 13	Erkek	28	İstanbul
Katılımcı 14	Kadın	29	Ankara
Katılımcı 15	Kadın	25	İzmir
Katılımcı 16	Erkek	22	İzmir
Katılımcı 17	Kadın	32	İstanbul
Katılımcı 18	Erkek	22	İzmir
Katılımcı 19	Kadın	36	İstanbul
Katılımcı 20	Kadın	26	İstanbul

Şekil 1. Demografik Veriler

Araştırmanın veri toplama esnasında toplamda 20 katılımcı ile çalışılmaktadır. Araştırmaya dâhil edilen katılımcıların tamamı gönüllülük esasına dayalı olurken toplam 10 erkek ve 10 kadın katılımcı ile mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların yaş aralıkları 18 ile 36 yaşları arasında değişkenlik göstermektedir. Araştırmaya katılan katılımcıların 6'sı İstanbul ilinde ikamet ederken 7'si İzmir ve 7'si Ankara'da ikamet etmektedir. Araştırmada bu üç şehrin seçilmesinde ki temel sebep Türkiye'nin en fazla nüfusa sahip ilk üç şehri olması, pandemi döneminde en fazla vakanın bulunduğu ve "kalabalık" olarak değerlendirilen iller olmasıdır.⁴

Araştırmaya katılan katılımcıların meslekleri ile ev dışında geçirdikleri süreler arasında doğrudan bağlantı tespit edilmiştir. Meslek grupları içerisinde kendisini "öğrencilik" ile tanımlayan katılımcıların 4 ile 6 saat arasında dışarıda zaman geçirdikleri tespit edilmiştir. Diğer yandan özel sektör çalışanları ise dışarıda 8 ile 12 saat aralığında zaman geçirdiklerini belirtmektedirler.

"Öğrenci olduğum için derslere gidip gelirken dışarıda çok zaman geçiriyorum. Tabi arkadaşlarla falan da zaman geçiriyoruz. 5-6 saati çok rahat ev dışında geçiriyordum. Belki bazen daha fazla olur ama aşağısı hiç olmaz. Hasta değilsem veya işim yoksa" (K2)

Özel sektör çalışanları ve yöneticileri ise iş amaçlı ev dışına çıktıklarını belirtmektedir. Dışarıda geçirdikleri serbest zamanın yanında dışarıda vakit geçirmek için çok az zaman harcadıkları ve genellikle evlerine dönmenin daha çekici olduğunu aktaran K7'ye göre *"iş dışında dışarıda zaman geçirmekten kaçınıyorum. Zaten saatlerce çalışıyorum. Eve gidip dinlenmek için saat sayıyorum."* Cevabı vermektedir.

Sağlık çalışanı olan K20 ise çalıştığı alanın da evden farksız olduğunu ve 24 saat çalışabileceğini belirtmiştir.

"Çalıştığım yer benim için ev gibi. Mutfağımız var. Dinleneceğimiz yer var. Arkadaşlarım orada. Evim de uzak olduğu için bazen eve gitmek istemiyorum"

Turizm Rehberi olan ve dışarıda en fazla zaman geçiren katılımcı olan K11 işi gereği neredeyse 24 saat dışarıda kaldığı zamanların olduğunu belirtmektedir.

"İşim gereği bazen dışarıda bile çadır kuruyoruz. Başka şehirlere gidiyorum. Öyle her yerde kalacak yer bulmak mümkün değil. Artık otobüs falan ne bulursak sığıyoruz. Evime günlerce gelmediğim dışarıda insanlarla olduğum zamanlar bile oldu."

Katılımcı	Meslek	Ev dışı geçirilen Süre
Katılımcı 1	Öğrenci	5-6 saat
Katılımcı 2	Öğrenci	5-6 saat

⁴İstanbul, İzmir ve Ankara hem Türkiye'nin en yüksek nüfusa sahip illeri olurken hem de en fazla genç nüfusa sahip illeri konumundadır. "<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Genclik-2021-45634>"

Katılımcı 3	Öğrenci	4-5 saat
Katılımcı 4	Öğrenci	5-6 saat
Katılımcı 5	Girişimci	10 saatten fazla
Katılımcı 6	Çiftçi	7-8 saat
Katılımcı 7	İşletme Müdürü	10 saatten fazla
Katılımcı 8	İşletme Müdürü	10 saatten fazla
Katılımcı 9	İşletme Çalışanı	10 saatten fazla
Katılımcı 10	Öğrenci	5-6 saat
Katılımcı 11	Turizm Çalışanı	8-9 saat
Katılımcı 12	Rehber	12 saatten fazla
Katılımcı 13	Mühendis	8-9 saat
Katılımcı 14	İşletme Çalışanı	10 saatten fazla
Katılımcı 15	Sosyolog	5-6 saat
Katılımcı 16	Öğrenci	5-6 saat
Katılımcı 17	Avm Müdürü	8-9 saat
Katılımcı 18	Öğrenci	5-6 saat
Katılımcı 19	Avm Çalışanı	10 saatten fazla
Katılımcı 20	Fizyoterapist	5-7 Saat

Şekil 2. Katılımcıların Meslekleri ve Kamusalda Geçirdikleri Vakitler

4.2. “Maskesizlik” Damgası

Araştırmanın bu kısmında katılımcıların toplumsal olarak maskeye verdikleri anlam ve bu anlamların COVID-19 dönemi öncesi ve sonrasında ki değişimleri tespit edilmiştir. Özellikle COVID-19 pandemisi süreci maske kullanımını olmazsa olmaz bir konuma getirdiği için bireylerin maske ile olan ilişkileri de farklı bağlamlarda tartışılmaya müsait konumdadır. Bireylerin pandemi öncesinde bir “damga” olarak görebileceği maske, pandemi ile birlikte kullanılmamasının damgalanması ile sonuçlanabilmektedir.

Katılımcılara “Eviden dışarıya çıkarken yanınıza maske almayı unuttuğunuz anlar oldu mu? Bu zamanlarda nasıl hissettiniz?” sorusu sorulmuş ve alınan cevaplar 2 kategori halinde toplanıp kodlanmıştır. İlki maskeyi tamamen içselleştiren durumlardır. Pandemi döneminde maskenin kullanım zorunluluğu ve toplumsal olarak baskılardan dolayı maske gündelik hayatta vazgeçilmez bir konuma sahip olmaktadır. Bireylerin toplumsalda geçirdikleri vakitlerde maskesiz dolaşmaları da hem başkalarına hem de kendilerine zarar vereceklerini düşünmek ve bir uyarı ile karşılaşmaktan korktukları için bir güven metası anlamı taşımaktadır.

“Dışarı çıkarken maske almayı unuttuğum zamanlar oldu. Bu zamanlarda başkasına hastalığı geçirme endişesinin de huzursuz hissettim. Zaten çok geçmeden uyarıldığım zamanlar da oldu. Bazen markette bazen otobüste fark ettim.” (K11)

Diğer yönden K11'e göre ise *“(…) maskesiz dışarı çıkınca kesinlikle biri ile kavga ediyorsunuz. Ben maske takmayınca hastalıktan çok insanların bakışlarından kaçıyorum”* diyerek kendisinin toplum baskısına karşı bir güven aracı olarak maskeyi kullandığını belirtmiştir. Aynı doğrultuda K8'e göre *“maskem takılı değilken kendimi korunmasız hissediyorum. Maskesizken çevremdeki insanların benden rahatsız olacaklarını düşünüyorum.”*

Katılımcı 13 ise maskenin onun için hem onu koruyan bir güven aracı olarak hem de baskılar sebebiyle kullanmadığında korku mekanizması yaratan bir toplumsalın içinde yaşadığını belirtmektedir.

“Evet oldu (...) Bu zamanlarda bir şey almayı unutmuşum veya üzerimde eksik bir eşya varmış gibi hissettim. Maske takmadan önceki hayatım ile şu an ki durum tamamıyla farklı durumda, önceden maske gibi her an yanımda taşıyabileceğim bir eşyayı kullanmayı düşünmezken şu an maskem olmadan dışarıya çıkmak güven vermemekle beraber beni tehlikede hissettiriyor.” (K13)

Maskenin hem güven hem de bir otoriter korku aracı olarak görünmesinin yanı sıra duygusal olarak da bu süreçte yanında bulunmama anlarında korku ve mutsuzluk ile de sonuçlandırılmış görülmektedir. K3 *“(…) maskesiz dolaşırken tedirginlik başlıyor. Bu yüzden korku da mutsuzlukta kaçınılmaz.”* K5 *(…) bende yaptım. Maskesiz olunca zaten etrafa bakmaktan işimizi yapamıyoruz. Biri bir şey der mi? Biri laf eder mi? Sürekli kafamda soru oluyordu. Bu noktaya örnek olarak”* K20'ye göre:

“(…) Pandemi döneminde maskeye o kadar alışmak durumunda kaldık ki unuttuğum zamanlarda gergin dışarıdan olumsuz bir insan profili gibi görünmek istememe gibi duygulara çok kapıldığım oldu.”

K6 ise aynı doğrultuda hisleri yaşadığını ve açıkça kendisini suçlu olarak gördüğünü belirtmektedir.

“Pandemiyle birlikte maske artık vücudumuzun bir organı gibi oldu. Her dışarı çıktığımda mutlaka yanımda iki maske buldurmaya özen gösteririm. Maskesiz dışarı çıktığımda ise kendimi suçlu gibi hissediyorum ve hemen maskeye ulaşmanın yollarını arıyorum. Maskeye ulaşamadığım zaman ise kendimi huzursuz ve suçlu hissediyorum.”

4.3. Maske: Güven mi Yoksa Korku Aracı Mı?

Çalışmanın oluşmasında asıl sebep olan ve çalışmayı şekillendiren mülakat sorusu olan *“maske sizin için ne anlam ifade ediyor? Bize biraz açıklar mısınız?”* sorusuna alınan cevaplar doğrultusunda maskenin hem bir hastalıktan koruyan bir araç hem de pandemi döneminde toplumsal bir korku aracına da dönüştüğü tespit edilmektedir.

Özellikle COVID-19 pandemi dönemi kalabalık ortamları tehlikeli bir konuma sokarken maske zorunlu bir ihtiyaç haline gelmiştir. Katılımcı 2'ye göre;

“Maske benim için bir güven sembolü olmasının yanı sıra takmadığım zamanlarda rahat hissedemediğim bir araç olarak benim için anlam kazandı. Bu yüzden hiçbir etkisi olmasa

dahi maske kullanmak sembolik olarak anlam kazandı. Özellikle Koronanın başlarında maske takmadan kapının önünde bile oturmak beni tehlikede hissettiriyordu. Zamanla sadece yalnızken maske kullanmama davranışı sergilemeye başlasam da kalabalık ortamlarda maske olmazsa olmaz eşyalardan birisi haline geldi.”

Maskeye yüklenen anlam bakımından zorunluluk, güven ve korku vurguları katılımcılar tarafından sıkça tekrar edilen kodlar olmaktadır. K4 “(...) maske zorunlu hale gelen bir şey oldu.” K7 (...) maske bence güvende tutan bir şey.” K20 (...) hastalıklardan korunmak ve kontaminasyonu engellemek için alınmış bir önlem aracı. Özellikle korona döneminde beni dışarıda koruyan bir şey diyebilirim.” K19 ise maskenin çok yönlülüğünden bahseden bir görüş sergilemiş ve maskenin hem güven hem korku hem de zorunlu bir ihtiyaç olduğunu belirtmektedir.

“Pandemiyle birlikte maske artık vücudumuzun bir organı gibi oldu. Her dışarı çıktığımda mutlaka yanımda iki maske buldurmaya özen gösteririm. Maskesiz dışarı çıktığımda ise kendimi suçlu gibi hissediyorum ve hemen maskeye ulaşmanın yollarını arıyorum. Maskeye ulaşamadığım zaman ise kendimi huzursuz ve suçlu hissediyorum.” (K19)

Maskenin güven aracı olarak görülmesi hastalığa karşı alınan bir önlemken korku aracı olarak görülmesi toplumsal nedenlere bağlanmaktadır. Bireylerin toplum karşısında maskesiz damgası vermemesi ve toplumsal baskılar ile karşılaşmamak için de maskenin zorunluluğuna anlam yükledikleri görülmektedir. Maskenin toplumsal bir normal olarak kabul edildiği zamanlarda birey maskesiz olduğunda kendini sadece hastalığa değil topluma da savunmasız hissetmektedir.

Maske aynı zamanda toplumsal bir sorumluluk olarak görülen bir durum haline gelmektedir. Toplum için de hem kendisinin hem de toplumun bireye karşı olan bir sorumluluğu olarak tanımlanan maske, pandemi döneminde bireylerin güvenliği ile doğrudan ilişkilendirilmiştir. K14’e göre “maske takmak benim için pandemi sürecinde diğer insanlara karşı yerine getirmem gereken yükümlülük anlamına geliyor.” K18’ göre ise “maskenin kullanımı konusunda insanların topluma karşı ne kadar duyarlı ya da duymaz olduklarını daha net anladık.”

Maskenin özellikle pandemi döneminde kazandığı anlam ile pandemi dönemi öncesinde ki anlamı farklılaşmış ve bireyler için toplumsal bir zorunluluk haline gelmiştir. Aynı zamanda onları hastalıklardan koruyan bir meta haline gelirken diğer yönden kullanımına bağlı olarak toplumsal baskılardan ve damgalanmadan kaçınması gereken bir korku olarak anlam kazanmıştır.

4.4. Toplumsalda “Maskesiz” Damgası

Katılımcılara sorulan “Maske takmayan kişiler ile karşılaştığımızda tutumunuz nasıl şekilleniyor? Bize biraz bahseder misiniz?” sorusuna alınan cevaplar incelendiğinde bireylerin kişisel olarak kendilerini korumak için maskesiz kişileri uyarma arzusunda olduğu görülmektedir. Bu noktada dikkat çekici olan ise bu davranışı sergilerken de aşırı koruyucu ve ilgili damgası ile karşılaşmaktan kaçınmalarıdır. Bireyler bir başka bireyi maskesiz olarak görüp uyararak istediğinde arka planda o kişinin vereceği tepkiyi de düşündüklerini belirtmektedirler. Katılımcıların görüşleri esas alınarak görülüyor ki bireyler bu noktada uyarı yerine kaçınma stratejisine başvurmaktadır. Bu noktada önemli bir örnek olarak K4’e göre;

“Hem kendi hem de karşımdaki kişinin sağlığı için olumsuz bir tutum sergilemekteyim. Fakat uyarma eylemini gerçekleştiriyorum. Eğer kişi yakın arkadaşım ise ona durumu ikaz ederek uyarıyorum. Koronanın başlarında daha sert bir tutum sergilediğimi söyleyebilirim. Fakat yasakların kalkmasıyla bu durumu daha aza indirdim. Maske takmayan kişilere fazla yaklaşmak bu durum için bir çözüm yolu oldu.”

Benzer doğrultuda bireylerin kaçınma davranışı uyarma davranışı yerine kullanılan bir durum haline gelmektedir. K6 (...) *“ilk önce onları maske takmaları konusunda uarmaya özen gösteririm. Eğer uyarılarımı dikkate almıyorlarsa o ortamdan uzaklaşıyorum.”* K16 (...) *maske takmaya insanlar ile karşılaştığımda eğer benim alanıma çok dahil olmuyorsa normal karşılarım. Karışmam. Ama sosyal mesafe kurallarını ihlal ettiği çerçevede uyarırım. O da anlayacak biri gibiyse.”*

4.5. Maske Kullanımı Zorunlu mu Yoksa Kişisel Bir Koruma mı?

Dünya’da yaşanan COVID-19 pandemisi hükümetlerin arka arkaya aldıkları önlemler ile de gündem olmuştur. Bu alınan önlemler arasında en önemlilerinden biri olan maske kullanımı zorunluluğu bireylerin maskeye olan bakışlarını ve yüklenen anlamın farklılaşmasına etkili olmuştur. Araştırmanın bu kısmında katılımcılara “Maske yasaklarının kalkmasından sonra maske kullanım düzeyinizde değişiklik oldu mu?” sorusu yöneltilmiştir. Bu sorunun hazırlanmasının sebebi ise “maskenin sadece devletlerin koyduğu kanunlar sebebiyle mi?” önem kazandığı yoksa “kişisel olarak yasakların olmadığı durumlarda kullanımı devam edilmekte mi?” sorularına cevap üretmek amacıyla. Bu yolla “maskesizlik damgası” veya “aşırı korumacılık” damgası arasında ki ilişki tespit edilebilir hale gelmektedir.

Maske kullanımının özellikle açık alanda kullanılmasının zorunlu hale gelmesi bireyleri toplumsal hayat içerisinde oldukça zorlayan bir durum olmuştur. Maske yasaklarının kalkmasından sonra bireylerin maske kullanımına devam ettiğini fakat açık alanlarda veya kendilerini güvende hissettikleri yerlerde maske takma davranışından vazgeçtikleri tespit edilmiştir. Katılımcı 7’ye göre *“sadece açık alanlarda sosyal temasımı koruyabildiğim alanlarda maskemi çıkartmaya başladım.”* Katılımcı 9 *“(…) maske yasaklarının kalkmasından sonra maske kullanım düzeyinizde değişiklik oldu mu? Kapalı alanlarda maske takmaya devam ediyorum ama açık alanlarda biraz daha esnek davranıyorum.”* Katılımcı 18 *“(…), açık alanda dahi takmaya devam ediyorum. Hastalıktan korumasının yanı sıra kışın sıcak tuttuğu için bile maskeyi takıyorum. Fakat yazın maske rahatsız edeceğinden takmaktan kaçınabiliyorum.”*

Maske yasağının kalkmasından sonra toplumsal olarak maske kullanımında azalmalar görülmektedir. Katılımcı 5’e göre;

“(…) evet maske konusunda bir gevşeme yaşadık hep birlikte. Ben de çok kalabalık olmayan ortamlarda ve kendimi güvende hissettiğim ortamlarda maske takmayı bıraktım. Ancak kalabalık ve yabancı bir ortama girdiğimde maskemi hemen takıyorum (…).”

Katılımcı 20 ise insanların maskeli olarak geçirdikleri uzun süreye atıf yaparak maske yasaklarının kalkmasının insanlara bir güven ve rahatlık verdiğini belirtmiştir. Aynı zamanda maskesiz dolaşmanın hala kendisinde tedirgin oluşturduğunu belirtmektedir.

“Evet maske kullanımında değişiklik olduğunu düşünüyorum. Çünkü insanların çoğu her ne kadar bu duruma alışmış gibi görünse de iki yıldır kısıtlanmış bir şekilde yaşad ve bunaldı. Bir an önce maskelerden kurtulmak istiyorlar haliyle. Ama yine de maskesi dolaşmak bana hala tuhaf geliyor. Sanki bir şeyler eksik gibi hissediyorum.”

4.6. Maske Damgasına Karşı Estetik Duruş

Araştırmanı bu bölümünde katılımcılara *“Maskelerin şekli ve rengi sizin için bir önem ifade ediyor mu?”* sorusu yöneltilmiş ve katılımcıların bir korku veya güven aracı olarak gördükleri maskeye karşı estetik tutumları tespit edilmiştir.

Katılımcılardan alınan veriler ışığında maskenin toplumsal hayat içinde sürekli kullanımı ile birlikte günlük kıyafetlerinin bir parçası olduğu görülmektedir.

“Maske yaşamımın bir parçası haline geldi. Maske takmak artık benim için neredeyse saat takmakla aynı şey diyebilirim.” (K16)

Maskenin gündelik yaşamda zorunluluğu bireyler tarafından ya gündelik yaşamlarında kullandıkları kıyafetleri maskeye ya da maskeleri kıyafetlere göre düzenleme stratejisi ile karşılamaktadır.

“Giydiğim kıyafete göre maske rengi benim için önem arz ediyor. Genellikle kıyafetime göre maske rengi seçimi yapıyorum. Örneğin siyah bir kombin yapmışsam üzerinde beyaz maskenin güzel durmayacağını varsayıyorum. Maske bir koruma aracından çok benim için bir aksesuara dönüştü. Durum çok acil değilse aldığım maskelerin renklerine dikkat ederim.” (K11)

Gündelik yaşam içerisinde maskenin kullanımının yanı sıra rengi ve şekli de katılımcıların büyük bir çoğunluğu için önem arz eden bir durum haline gelmiştir. Aynı zamanda maskenin toplumsal olarak pandemi ile birlikte bir anda önem kazanması ile kabullenilmesi için estetik gözükmesi ile desteklendiği görülmektedir.

“Maskeyi kabullenebilmek için maskenin bir aksesuar olarak düşünülmesi taraftarıyım. İnsanların kendilerini güzel veya yakışıklı hissettiği aksesuarlar takarlar bu nedenle şekil ve rengi önemli. Benim tercihim düz siyah maske.” (K2)

“Benim için bir önemi yok ama bazı insanlar için -mesela çocuklar için- önemli olduğunu görüyorum. Çünkü maskelerden tam olarak ne zaman kurtulacağımızı bilmiyoruz. En azından maskelerin renkleriyle görsel açıdan daha katlanılabilir bir hale getirmenin de kimseye zararı yok diye düşünüyorum.” (K20)

Maskenin bir güven aracı veya korku aracı olmasının yanında estetik olarak da renk ve şekil bakımından değişiklikler göstermesinin insanların gündelik hayatlarında kullanılmaya mecbur bir konumda olması ile doğrudan ilişkisi gözlemlenmektedir. Bireyler gündelik yaşamlarına maskeyi adapte ederken renk ve şekil bakımından maskeleri de düzenlemektedirler. Bu strateji ile gündelik yaşam içerisinde ki estetik yargıları ve benliklerinin sunumunu kendilerince kontrol etmektedirler. Aynı zamanda bu estetik yargısına mensup bireylerin bilinirliği ve bu stratejiye dikkat ettikleri için kendileri de “damgalanmadan” kaçınmak amaçlı bu stratejiye başvurumaktadırlar.

“(...) başlarda dikkat etmesem de herkesin daha güzel ve desenli maskeler taktığını gördüm. Bir keresinde bir arkadaşım bana masken üstüne uymamış demişti. O zaman anlamıştım maskenin de bir kıyafet olduğunu.” (K17)

“(...) ortamda herkesin maskesi renkli renkliydi. Benim maskem beyaz hastane maskesi olunca fotoğraflarda falan çok dikkat çekiyordum. Aslında herkesin aynı olsa renkli olan dikkat çeker ama artık beyaz maske çok az kaldı (...) (K3)

“(...) garip oluyor. Mesela bir keresinde hastane de çalışan bir akrabam bana bir maske vermişti. Dışarıda onunla gezerken herkes bana bakıyordu. Diğer maskelerden farklı olduğu için. O günden sonra takmadım onu bir daha.” (K15)

5. Tartışma ve Sonuç

Küresel bir salgın haline gelen COVID-19 virüsü ile birlikte bireylerin gündelik yaşamlarında birçok yeni değişim meydana gelmektedir. Bu değişimlerden en dikkat çekici olanı maske kullanımı olmaktadır. Salgın sürecinden önce maske takan bireylerin bir hastalığı taşıdığı ve bulaştırma riskinin olacağı tahayyül edilirken salgın sürecinde maskenin anlamı değişerek hastalığa karşı bir önlem olarak görülmenin yanı sıra toplumsal baskıdan da kaçınma aracı olarak görülmektedir. Bu değişim hastalık karşısında maskenin kullanımından oluşan “damganın”, maskenin kullanılmamasından oluşan “damgaya” dönüşümü olarak görülmektedir

Araştırmaya katılan katılımcıların özellikle İstanbul, İzmir ve Ankara gibi Türkiye'nin en fazla nüfusa sahip ve en yoğun illerinden olmaları araştırma verilerinin geçerliliğini destekler bir konumdadır. Aynı zamanda demografik veriler incelendiğinde yaş aralığı kısıtlamaması yapılmaması ve gündelik hayatlarının en az 5 saatini evden dışarıda geçiren bireylerden oluşması da bu doğrultuda bir etkidir.

Bireyler kamusal alanda maske takmayan bireyler ile karşılaştıklarında onların maskesiz oluşunu damgalamaktadır. Bu damgalamayı hem toplumsal sorumluluklarını yerine getirmediği gerekçesiyle hem de onlardan kaçınmak için yapmaktadırlar. Bu noktada bireyler, maskesiz kişileri ön yargı oluşturarak “konuşulabilir” veya “konuşulamaz” olarak ikiye ayırmaktadır. Konuşulur olarak tanımlanan kişilerde “uyarma” stratejisi izleyerek onların maskeliler topluluğuna katılması gerektiğini anlatırken diğer yönden “anlatılmaz” olarak gördükleri kişilerden kaçınma ve uzaklaşma stratejisi izleyerek kişisel güvenliklerini sağlamaktadırlar.

Maskenin özellikle COVID-19 pandemisi sürecinde toplumsal hayat içerisinde vazgeçilmez bir öneme sahip olduğu süreçlerde bireyler sosyal hayat pratiklerinden biri olan giyinme davranışlarını da değiştirmek zorunda kalmıştır. Yine damga ile doğrudan ilişkili olan bu davranışın temel tetikleyicisi çoğunluğun maskeyi estetikleştirme çabasıdır. Bireylerin maskeler üzerinde şekil ve renk bakımından yaptığı değişiklikler ile maske bir güven veya korku aracının olmanın yanı sıra estetik bir aksesuar olarak da görmektedir. Bu noktada renkli veya şekli tuhaf maskeler takılan bir ortamda düz ve standart maskeler basit damgası veya estetik dışılık ile damgalanır.

COVID-19 sürecinde gündelik yaşam içerisinde büyük öneme sahip olan maske bireyler için hem bir güven hem de düzenleyici bir korku aracı olmaktadır. Özellikle pandemi süreci öncesinde kullanılan maskeler doğrudan damgalayıcı bir konumdayken pandemi sonrasında maskenin kullanılmaması damgalanmaya neden olmuştur. Toplumsal içerisinde pandemi

süreci öncesi maske takan bireyler hastalık taşıyan ve uzak durulması gereken kişiler olarak damgalanırken pandemi süreci ile birlikte maskesizler uzak durulması ve kişisel korunma sağlanması gereken kişiler olarak konumlandırılmaktadır.

Kaynakça

- CANETTI, E. (2012). “Kitle Ve İktidar” Çev. G. Aygen, *İstanbul: Ayrıntı Yayınları*.
- ÇALLI, L., VE ÇALLI, B. (2021), Covid-19 Aşı Tereddütüne Sahip Hekimlerin Gizli Dirichlet Ayrımı (Gda) Algoritmasıyla Twitter Paylaşımının Konu Modellemesi.
- DSÖ (2020). Advice On The Use Of Masks In The Context Of Covid-19. *Interim Guidance* 05.03.2022. <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/332293/who-2019-ncov-ipc-masks-2020.4-eng.pdf>
- GOFFMAN, E. (2014). Damga. *Ankara: Heretik Yayıncılık*.
- GÖKTÜRK, İ. VE GÜNALAN, M. (2006). “Modern ve Geleneksel Değerler Arasında Yabancılaşan İnsan”, *Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi*, Yıl: 9, Sayı:11.
- GÜNER, Y. (2006). “Dünya Maske Geleneklerine İfadeye Katkıları Açısından Bir Bakış”,(Yayınlanmış Sanatta Yeterlik Eser Metni). *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- GÜNGÖR, B. (2020). Türkiye’de Covid-19 Pandemisi Süresince Alınan Önlemlerin Kriz Yönetimi Perspektifinden Değerlendirilmesi . *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi* , (4) , 818-851 . Doi: 10.47994/Usbad.811463
- NEUMAN, W. L., & ROBSON, K. (2014). Basics of social research. *Toronto: Pearson Canada*.
- NUNLEY, J. W., MCCARTY, C., EMIGH, J., & FERRIS, L. K. (1999). *Masks: Faces of culture*. *Harry N Abrams Incorporated*.
- SEIDMAN, I. (2013). Interviewing as qualitative research: A guide for researchers in education and the social sciences. *Columbia: Teachers college press*.
- SOFUOĞLU KILIÇ, N. (2021). Post-Truth Çağda Aşı Karşıtlığı [Anti-Vaccination İn The Post-Truth Era]. *Türk İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi-Journal Of The Academic Studies Of Turkish-Islamic Civilization*, 16/31:99-118.
- TOPATEŞ, H. (2009). Araçsallaştırılmış Bir Kavram Olarak Sosyal Dışlanma. *Çalışma Ve Toplum Dergisi*, 23(4), 115-130.
- YARROW, M. R. (1958). Personality Development And Minority Group Membership. *The Jews: Social Patterns Of An American Group*, Ed. Marshall Sklare, 451-474.
- YILDIRIM, A., & SİMSEK, H. (1999). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (11 baski: 1999-2018).

Osmanlı'da Liberalizm Algısı

Tuba ÖZHAZINEDAR¹

Araştırma Makalesi

Makale Geçmişi

Başvuru Tarihi:10.12.2022

Kabul Tarihi:27.04.2023

Research Article

Article History

Date of Application: 10.12.2022

Acceptance Date:27.04.2023

Özet

Liberalizm, Orta Çağ'da feodal yapının çözülmesiyle varlık bulan ulus devletlerin doğmasıyla ortaya çıkmıştır. Tanrı-devlet anlayışı çözülmüş, dogmatizm yerini bilimsel düşünceye bırakmış, değişmez kabul edilen her şey sorgulanmaya başlamıştır. Bu doğrultuda gelişen toplumsal yapı yeni bir siyasal arayışın içine girmiş, düşünce ve ifade hürriyeti, bireysel ve temel haklar ve birey-devlet ilişkileri tartışılmaya başlamıştır. Birey-devlet ilişkisini, merkezine alan bireyin fikirlerine, eylemlerine, taleplerine saygı duyan, bireyi toplumun ve devletin esası kabul eden bir anlayışa sahip düşünürler sahneye çıkmışlardır. Düşünürler, bireylerin doğuştan sahip oldukları temel hak ve özgürlükleri elde etmek için verilen zorlu mücadele karşısında bireylerin korunmasını ve anayasal güvence alınmasını savunmuşlardır. Onlara göre devletin temel görevi; keyfî muameleyle karşı vatandaşını korumak, bireylere ve bireylerin düşüncelerine güvenmek, temel hak ve özgürlükleri tanımak, toplumsal rıza anlayışını uygulamaktır. Devletin kaynağının ve meşruiyetinin tartışmaya açılmasıyla birey- devlet ilişkisinin düzenlenmesi ihtiyacı doğmuştur. Böylece liberal düşüncenin gelişmesi sağlanmıştır. Osmanlı Devleti'nde de liberal düşüncenin gelişmesi bu esasa dayanmıştır. Osmanlı'da yenileşme liberalizm esas alınarak uygulanmıştır. Devletin kurumlarında, düşüncesi yapısında ve sisteminde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Liberal devlet yönetimi anlayışı Tanzimat ile başlamış, Kanun-i Esasi'nin ilanı ile değişme ve gelişme göstermiştir. Bu makalede liberal düşüncenin ortaya çıkışı, gelişimi ve Osmanlı Devleti'ne olan yansımaları değerlendirilmiştir. Liberal fikirlerin Osmanlı toplumunu, yönetimini yeniden şekillendirip şekillendirmeye teşvik edilmiş, Osmanlı toplumunda meydana gelen yeni dinamiklerin neler olduğu anlaşılmasına çalışılmıştır. Bu tespit yapılırken basından faydalanılmıştır. Bu açıdan makale önem arz etmektedir. Betimleyici araştırma tekniğinin kullanıldığı makalede benzerlerinden farklı olarak gazete haberleri kullanılmıştır. Bu bağlamda, Osmanlı'da liberalizm algısının, yenileşme ve modernleşme ile eş anlamlı görüldüğü tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Liberalizm, Temel Haklar, Tanzimat, Meşrutiyet, Basın

Perception of Liberalism in the Ottoman Empire

Abstract

Liberalism emerged in the Middle Ages with the dissolution of the feudal structure and the birth of nation-states that came into existence. The understanding of the God-state was dissolved, dogmatism was replaced by scientific thought, everything that was considered immutable began to be questioned. The social structure that has developed in this direction has entered into a new political quest, freedom of thought and expression, individual and fundamental rights, individual and state relations have begun to be discussed. Thinkers who have an understanding that respects the ideas, actions and demands of the individual, which puts the relationship between the individual and the state, and accepts the individual as the basis of society and the state, have appeared on the scene. Thinkers have advocated the protection of individuals and the obtaining of constitutional guarantees in the face of the difficult struggle to obtain the fundamental rights and freedoms that individuals have from birth. It was stated that the main duty of the state is to protect its citizens against arbitrary treatment, that it should trust the opinions of individuals and individuals, recognize basic rights and freedoms, and apply the understanding of social consent. By opening up the source and legitimacy of the state to discussion, the need for regulating the individual-state relationship was born and liberal thinking was developed. On the other hand, the development of liberal thought took place in the Ottoman Empire in the 19th century. In the institutions of the state, based on liberalism in the renewal, political thought has also become important. The understanding of liberal state administration started with the Tanzimat and changed and developed with the proclamation of the Kanun-i Esasi. In this article, the emergence, development and reflections of liberal thought on the Ottoman Empire are evaluated. It has been tried to determine whether liberal ideas reshaped Ottoman society and its administration. It has been tried to understand what the new dynamics in the Ottoman society were. The press was used to make this determination. From this point of view, the article is important. Newspaper news stories were used differently from similar ones in the article where descriptive research technique was used. The perception of liberalism in the Ottoman Empire is seen as synonymous with innovation and modernization.

Keywords: Liberalism, Fundamental Rights, Tanzimat, Legitimacy, Press.

¹ Dr. Tuba Öz hazinedar, ORCID ID: 0000-0002-6396-8946, tozhazinedar@yahoo.com

1. Giriş

Liberalizm, bireysel özgürlükler üzerine inşa edilen, bireylerin temel hak ve hürriyetlerini savunan, özgürlük ve eşitlik arasında denge kurulması gerektiğine inanan felsefi bir doktrindir (Çetin, 2001: 219). Liberalizm, kuvvetler ayrılığı ilkesi bağlamında insan haklarının anayasa ile güvence altına alınmasını, kanunların anayasaya uygunluğunun denetlenmesini, kişilerin doğuştan elde ettiği değiştirilemez hakların hukuk güvencesine alınmasını savunmaktadır. Böylelikle özgürlüğün esasını oluşturan değerler korunabilir, devletin bireyler üzerindeki hâkimiyeti sınırlandırılabilir ve devletin bireyin özgürlüklerini hiçe sayan, yok eden, despot anlayışı önlenebilir (Sakman, 1988: 185).

Liberalizm, Orta Çağ'da feodalinin çözülmeye başlamasıyla ortaya çıkmış, ulus devletlerin kurmaya çalıştıkları sosyal, siyasal ve ekonomik düzeni sağlamlaştırmaya çabasıyla gelişmiştir. Devletler siyasal, sosyal ve kültürel alanda yeni bir sistem inşa etmek istediklerinden liberalizmin ilkelerinden faydalanmışlardır. Gelişimini sağlam temellere oturtmak isteyen liberalizm, yaygınlık kazanmak için bireyi merkezine almış, bireyin sosyal, siyasal ve ekonomik hayatını kısıtlayan, sınırlandıran ve bu alanlardaki özgürlüğünü yok eden her türlü olguya karşı mücadele vermiştir (Kazgan, 2004: 40). Liberalizm ırksal ayrımcılığa, mutlak monarşiye ve kralların ilahi haklarına karşı çıkarak iktidarın sınırlandırılmasına çalışmıştır. Bu bağlamda liberalizm; ifade özgürlüğünü, inanç özgürlüğünü, basın özgürlüğünü, serbest ticareti, sivil hakları, seküler devleti, çoğulcu demokrasiyi ve özel mülkiyeti desteklemiştir (Çetin, 2002: 81).

Temel hak ve hürriyetlerin varlığının kabul edilmesi üzerine ortaya çıkan ve bu doğrultuda bireysel özgürlüklerin gelişmesinde önemli katkılarda bulunan liberalizm, John Locke'un görüşleriyle şekillenmiş, Hume, Smith, Mill, Bentham, Spencer, Constant gibi düşünürlerin görüşleriyle de zenginleşmiştir (Vergana, 2014: 40). Dönemin düşünürleri özgürlüğün belirli bir yasalar için feda edilmemesi gereken üstün bir ilke olduğunu ifade ederek liberalizmi 'ilkeler sistemi' şeklinde tarif etmişlerdir. (Hayek;1996, 89) Liberalizm mutlak monarşinin sınırsız yetkilerine karşı çıkmış, doğal hukukun, doğal hakların tanınması için çaba sarf etmiştir. Bu çerçevede, insan haklarının yasalarla düzenlenmesi gerektiği gündeme gelmiş, yasal düzenlemeyle doğal hukuk² anlayışı hâkim olmuştur (Bix, 2004: 296). Bu anlayış uyarınca, insan haklarının bir kural koyucu tarafından düzenlenmemesi gerektiği, insan haklarının yasal düzenlemeyle korunması gerektiği belirtilmiştir. Siyasi baskıya duyulan tepkiyle toplum yeniden inşa edilmeye çalışılmıştır. Bütün önyargı ve inançlardan kurtularak rahiplerin ve kralların otoritesinden sıyrılmış bir düzen yaratılması amaçlanmıştır (Hayek, 2009: 198).

I. Tarihi Arka Plan

İnsan hakları, özgürlük ilkeleri doğrultusunda doğmuş ve gelişmiştir. Kişisel, ekonomik ve dini hürriyetlerin tanınması için oldukça yoğun çaba sarf edilmiştir. Kişilerin temel hak ve özgürlüklerini devlete karşı koruyan ilk uygulama 1215 yılında Magna Carta ile başlamıştır. Böylece insan hakları ve kişi hürriyetleri yasal olarak tanınmış, insan hakları siyasal bir düzen içinde yerleşmiş ve kendinden sonra gelen birçok yasal düzenlemelere örnek olmuştur (İlal, 1968: 211). Kralın yetkileri ilk kez kısıtlanmış, ülke yönetiminde Baronlar da yetki sahibi olmuştur. Hak imtiyazı belirli bir zümrede kalmakla birlikte kralın sınırsız yetkileri sadece toprak sahibi imtiyazlı kişiler ile kilise üzerinde sınırlandırılmıştır (Okandan, 1966; 184). Vatandaşların özgürlükleri yalnızca hür kişiler üzerinden belirlenmiş, özgür

²Doğal hukuk, insanların doğuştan özgürlük, eşitlik, yaşama hakkı gibi temel haklarının varlığını kabul eden ve bu hakların yer veya zamana göre değişmeyeceğini savunan hukuk anlayışıdır.

vatandaşların hakları tanımlanmış, haklarında bir hüküm varsa tutuklanabileceği ve hapisle yargılanabileceği hükmü getirilmiştir. Magna Carta, tanıdığı hükümlerle içeriği bakımından son derece kısıtlı bir zümreyi kapsasa da dünya tarihinin ilk özgürlük fermanı olmuştur (Aksoy, 2008: 40-41).

1628 yılında ilan edilen haklar dilekçesi³ ile Magna Carta'nın hükümleri daha da zenginleştirilmiştir. Parlatentonun varlığı sağlanlaştırılmış, parlamento onayı olmaksızın usulsüz vergi alımı, askerlerin barış zamanında vatandaşların evlerini izinsiz aramaları, ev sahiplerinin rızası dışında konaklamaları ile Kralın özgürlükler üzerindeki müdahalesi yasaklanmıştır (Kama, 2016: 168). 1679 tarihinde İhzar müzekkeresi⁴ ile keyfi tutuklamanın önüne geçilmiştir. Böylelikle mahkemelerin verdiği emrin önünde hiçbir gücün olmadığı belgelenmiş, kişi özgürlüğü yargıç güvencesine bağlanmıştır. Magna Carta ile başlayan yetki kısıtlaması yasaya dayandırılarak özgürlük ve güvenlik hakkına müdahale önlenmiştir (Demirbaş, 1977:153).

1679'da imzalanan İhzar müzekkeresi ile insanın en temel haklarından biri olan güven içinde yaşama hakkı devlet güvencesi altına alınmıştır. Vatana ihanet suçu haricinde kral vatandaşların temel birtakım haklarını kabul etmiş, tutuklanan kişilerin en geç yirmi gün içerisinde mahkemeye çıkarılmasını, keyfi alıkoymanın önlenmesini, aksi takdirde yargıçlar hakkında para cezası uygulamasını onaylanmıştır. Kral, parlamento onayı olmaksızın bunlara müdahale etmeyeceğini bildirmiş, böylece "kişi güvenliği" bütün insan hakları bildirilerinde ve çağdaş Anayasalarda yer almıştır (Surlu, 2010: 152). 1689 Haklar Bildirgesi ile parlamenter hükümet sistemi güçlendirilmiştir. İngiliz parlamentosu ve kral arasında yasaların üstün olduğu kabul edilmiş, yasama organının eli güçlendirilmiş ve düşünce ve ifade özgürlüğünü koruma altına alan haklar yasası imzalanmıştır. Bu yasa ile kişisel hak ve özgürlüklerin korunması yasalarca garanti altına alınmıştır (Akın, 1987:285).

Kralın mutlak otoritesi sınırlandırılmış, kral tahta çıktığında parlatentonun onayı olmadan taht için para toplaması ve halktan vergi talebinde bulunması yasaklanmıştır. Parlatentoda ifade edilen sözlerden dolayı kimse hakkında cezai yaptırım uygulanmayacağı belirtilerek Parlatento üyelerine söz hürriyeti hakkı tanınmıştır. Parlatentonun hazırlamış olduğu yasalar kral da dâhil olmak üzere herkesi bağlayacağı belirtilmiştir (Gemalmaz, 2012: 39). İnsan haklarının tanınması için tarih boyunca mücadele verilmiş, ilk olarak monark'ın yetkileri sınırlandırılmış, İnsan haklarının güvence altına alınması sağlanmıştır. Böylece temel haklar kısmen tanınmış, kişi özgürlüğü yolunda önemli adımlar atılmış ve kişi hakları anayasal hukuk düzeninde değerlendirilmiştir (Dohring, 2002:259).

I. I Liberalizmin Gelişimi

18 yy ile birlikte liberalizm belirgin bir siyasi hareket olarak görülmeye başlamıştır. Liberalizm özgürlüğün ve adaletin sağlanması konusunda mutlak yetkili olarak devleti sorumlu tutmuş, insan özgürlüğünün korunması ve sağlanması için gerekli düzenlemelerin yapılması gerektiğini belirtmiştir. Liberalizm; hukukun üstünlüğünü, kuvvetler ayrılığını, demokratik yolla kurulan hükümet sistemlerini desteklemiştir. Bu ilkeler doğrultusunda anayasaların temeli oluşturulmuş, kişi hürriyeti ile ilgili hukuk düzenini ilgilendiren konular düzenlemiştir (Paine, 1998:5 3). İnsanın doğuştan gelen haklarını kabul ettirmek için Virginia İnsan Hakları Bildirisi hazırlanmıştır. John Locke ve Montesquieu'nun güçler ayrılığı fikirlerinin esas alındığı bildiri 12 Haziran 1776'da Virginia'da oy birliği ile kabul edilmiştir. 16 maddeden oluşturulan bildiri ile bireysel özgürlükler, siyasal özgürlükler

³ Petition of Rights

⁴ Habeas Corpus Act

ve tüm kurumlar güvence altına alınmıştır. Böylece insan haklarının hiçbir koşulda devredilemeyeceği kabul edilmiş ve doğal haklar kuramının temeli oluşturulmuştur (Conway, 2011: 89).

Hazırlanan Virginia İnsan Hakları Bildirisi Büyük Britanya Hükümetine sunulmuş, 13 Amerikan kolonisinin Britanya Hükümetine karşı verdiği savaşın sonucunda liberal bir fikre dayanan bir anayasa hazırlanmış ve bu minvalde bir devletin kurulması gerçekleşmiştir. 4 Temmuz 1776'ta hazırlanan bağımsızlık bildirgesi siyasi liberalizme dayanan ilk anayasal belge olmuştur. Bu belge dünya halklarının özgürlük ve eşitlik taleplerinin artmasına bağımsızlık mücadelelerinin hızlanmasına neden olmuştur (Callinicos, 2011:117). Virginia İnsan Hakları Bildirisinin ilk etkisi Fransa'da görülmüştür. Fransız burjuvazisi, Fransız Devrimi'nde liberal fikirlere dayanan bir hükümet kurmak için çaba sarf etmiştir. 1789'da Fransa'da meydana gelen devrim feodal düzenden kaynaklanan eşitsizliklere bir son vermek adına gerçekleştirilmiştir. Fransız Devrimi'yle tarihin akışı değişmiş ve tüm dünyada siyasi, kültürel ve hukuki sonuçlar meydana gelmiştir (Nevins- Commager, 2005: 82).

Liberalizm, Fransız Devrimi'nin dönüştürücü etkisiyle kuvvetlenmiştir. Burjuvazinin ekonomik özgürlüğünü elde etmesiyle birlikte yönetimde söz sahip olmak istemesi, düşünce ve ifade hürriyeti talebi, serbest girişimci olarak piyasada yer alma istemi hareketin yönünü tayin etmiştir. Burjuvazi, otoritenin hâkimiyetinin sınırlandırılmasını, bireylerin eşitliğini ve yönetime katılımını özgürlük açısından bir ilerleme olarak kabul edip desteklemiştir (Sander, 2002; 160). Burjuva sınıfı özel mülkiyetin sağlanamadığı bir ortamda özgürlüğün de mevcut olmadığını belirtilerek toplumsal dinamiklere yön vermeyi başarmıştır. Bu eksende liberalizm Fransız Devrimi'nin meydana getirdiği toplumsal değişimle varlık kazanmıştır. Liberalizm ilerlemeci, bireyci ve hümanist bir bakış açısı ile 19. yüzyılın belirleyici ideolojilerinden birisi olmuştur (Sarıtış, 2019; 800).

İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi ile insanın doğal, devredilemez ve kutsal hakları resmiyet kazanmış ve düzenlenen haklar ve özgürlükler ile doğal hakların insanlık adına ne kadar önem arz ettiği vurgulanmıştır. İnsan haklarının korunmamasının istenmeyen sonuçlar doğuracağı belirtilerek insanların haklar bakımından özgür ve eşit oldukları vurgulanmıştır. İnsan hürriyetinin ancak yasa ile sınırlandırılabilceği, toplumsal düzenin ancak yasa ile belirleneceği ifade edilmiştir (Nevins- Commager, 2005; 101). Düşünce ve ifade hürriyetinin temel insan hakkı olduğu bundan dolayı kimsenin yargılamayacağı açıkça belirtilerek teminat altına alınmıştır. Bu teminatı sağlamayan, kuvvetler ayrılığı prensibini benimsemeyen ulusların varlık gösteremeyeceği ifade edilmiş, böylelikle insan ve insanın haysiyetine saygı gösterilmesi vurgulanarak bunun devletin asli görevi olduğu belirtilmiştir (Dönmez, 1985: 229).

Amerikan ve Fransız bildirilerinin ardından vatandaşların devlet karşısındaki hukuki durumları netlik kazanmış ve liberal devletler çoğalmaya başlamıştır. Ortaya çıkan devletler hazırladıkları anayasalarında insanların doğuştan getirdikleri temel hak ve özgürlükleri teminat altına alacaklarına dair hükümlere yer vermişlerdir (Çalık, 2017: 54). 1809 İsveç Anayasası, 1812 İspanyol Anayasası, 1814 Norveç Anayasası, 1831 Belçika Anayasası, 1848 İsviçre Anayasası, 1848 İtalyan Anayasası, 1864 Yunanistan Anayasası, 1866 Romanya Anayasası, 1848 Lüksemburg Anayasası ve 1871 Alman İmparatorluğu Anayasaları takip etmiş, liberal anlamdaki ilk anayasa İspanyol Anayasası olmuştur (Özkuş, 2018: 589).

1812'de yürürlüğe giren İspanyol Anayasasında "liberalizm" kelimesi ilk kez kullanılmıştır. Anayasa ile erkeklere seçme ve seçilme hakkı tanınmakla birlikte ulus, egemenlik, basın hürriyeti, toprak reformu ve serbest girişimin esasları kurumsallaşmıştır. Bu anayasa

dönemin en liberal anayasası olmuştur (Konuralp, 2019: 352). “Kişinin temel hak ve hürriyetlerini, güvence altına alarak “kişilik hakları baskı altına almamaz” hükmü ile Anayasa, kişilerin haklarına saygıyı esas almış, siyasi düzen ve sosyal barışın temellerini oluşturmuştur. Anayasa; İspanya halkının, insan haklarını, kültür ve geleneklerini korumada ve anadilini kullanmada gerekli koşulları oluşturmuştur. İspanya halkının onuruna yaraşır bir hayat seviyesi sağlamaya çalışmıştır (İspanya Anayasası ve Kongre İçtüzüğü, 2004; 19).

2. Osmanlı’da Liberalizmin Gelişimi

Osmanlı’da liberal düşünce yenileşme ve modernleşme hareketleri ile meydana gelmiştir. Osmanlı Devleti’nde yenileşme hareketleri Lale Devri ile başlamıştır. Devletin geri kalmışlığının nedenlerinin sorgulandığı dönemde ilk defa geçici elçilikler oluşturulmuştur. Böylece Avrupa yakından tanınmaya başlanmıştır. Meydana gelen modernleşme süreciyle birlikte liberalizm ilk olarak III. Selim dönemi ile başlamıştır. III. Selim dönemi reformları Avrupa’daki liberal fikirlerin ülkede yerleşmesinde önemli katkı sağlamıştır (Ercişkun; 2019: 112). III. Selim’in başlattığı reformlar padişah II. Mahmut’un tahta çıkmasıyla bambaşka bir dönemece girmiştir. 1808’de imzalanan Sened-i İttifak ile devlette ilk kez hükümdarın yetkileri kısıtlanmıştır. Her ne kadar ölü doğmuş bir anlaşma olsa da mutlakiyeti kısıtlamış olmasından dolayı önem arz etmiştir. II. Mahmut dönemi yapılan yenilikler Tanzimat’ın hazırlayıcısı olmuştur (Seyitdanlıoğlu, 2003: 250-251).

II. Mahmut dönemi ilk düzenlemeler hükümet yapısında gerçekleştirilmiştir. 1821’de açılan tercüme odalarının liberal fikirlerin yaygınlık göstermesinde önemli etkileri olmuştur. 1836’da Dâr-ı Şurâ-yı Askerî, 1838 yılında ise Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye kurulmuştur. Liberal nitelikli kurumlar oluşturularak parlamentarizmin temelleri atılmıştır. Sınırlı da olsa temsil hakkı tanınmıştır (Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Liberalizm, 2005: 32). Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye’nin kurulmasıyla Osmanlı devlet yönetiminde liberal politikalar görünür hale gelmiştir. Osmanlı modernleşme hareketleri asker, sivil, bürokrat ve aydınları gün yüzüne çıkartmıştır. Ülke tarihin ilk resmi gazetesi olan Takvîm-i Vekâyi gazetesi yayın hayatına başlamış ve reformlarla ilgili haberlere yer vererek kamuoyunu hem bilgilendirmiş hem de kitle kültürü oluşturmuştur (Akyıldız, 2003: 250-251).

2.1 Tanzimat Fermanı

Osmanlı’da liberal düşünce Avrupa’daki gibi temel hak ve hürriyetlere duyulan talepten ziyade batılılaşma ve modernleşmenin gereği kabul edilmiştir. Tanzimat’ın ilanıyla birlikte Osmanlı tebaasının vatandaş hüviyeti kazanması liberal düşüncenin gelişmesini etkilemiştir. Tanzimat’ın ilanı ile Osmanlı İmparatorluğu bir hukuk devleti olma yönünde önemli bir adım atmıştır. Osmanlı vatandaşları kanun önünde eşitlenmiş, halkın can, mal, ırz güvenliği devlet güvencesine alınmıştır. (Tanör, 2012: 64). Avrupa’da doğup gelişen liberalizm, Osmanlı İmparatorluğu’nda da yayılmaya başlamıştır. Ferman, temel hak ve hürriyetleri garantiye almakla birlikte özel mülkiyetin korunmasına dair esasları da içermiş, bu bakımından bir dönüm noktası meydana getirmiştir. Tanzimat’ın ilanıyla Osmanlı toplumundaki aydınlar liberal fikirleri benimseyerek liberal bir devlet yönetimi anlayışını savunmuşlardır (İnalçık- Seyitdanlıoğlu, 2019: 210).

Devlet bünyesindeki hem yerli hem de etnik unsurların temel hak ve hürriyetlerini korumaya çalışırken Osmanlı Devleti’nin bekasını da göz önünde bulundurmıştır. Özellikle etnik unsurları bir arada tutmanın yollarını da aramıştır. Bunun için liberal bir yönetim anlayışını ekonomi üzerinden sağlamaya çalışmıştır. Devlet liberal politikalarını daha çok ekonomi alanında uygulamış, böylece devlete olan bağlılığın sağlanacağına inanmıştır. Bunun için bireysel mülkiyet hakkı tanınmış, müsadere kaldırılmış, özel sektöre destek verilmiş, ticari

faaliyetleri desteklemiştir. Devlet, ekonomi alanında uygulamaya koyduğu liberal politikalarla yabancı sermayeyi ülkeye çekmeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti'nde iktisadi liberalizmin ilk temsilcisi Sakızlı Ohannes Paşa'dır. (Seyitdanlıoğlu, 1996: 5).

Liberal ekonomini politikalarını savunan Sakızlı Ohannes Paşa Osmanlı Devleti'nin kalkınması için serbest rekabeti savunmuştur. Piyasa fiyatlarının devlet tarafından belirlendiği narh usulüne karşı çıkmıştır. Ohannes Paşa göre; Devlet ancak liberal ekonomi politikaları ile kalkınabilir. Bunun için devlet piyasaya müdahale etmemelidir. Devletin ekonomik faaliyetleri sınırlandırılmalı, özel teşebbüs, özel mülkiyeti desteklenmeli, bireysel ve ekonomik özgürlükler tanınmalıdır. Ülkeler arası ticaret serbestisi sağlanmalı, gümrük vergisinin kaldırılması, serbest piyasa ekonomisi hayata geçirilmelidir. (Odabaşı; 2014: 80). Ohannes Paşa servetin bölüşümü, üretimi, dolaşımı ve tüketilmesi gibi temaları ele alarak iktisadi liberalizm düşüncesinin temellerini atmıştır. Özel mülkiyet haklarının belirginleştirilmesini, yasal güvence altına alınmasını, ekonominin liberalleşmesini, serbest ticaretin ve fırsat eşitliğinin sağlanmasını talep etmiş, liberal ekonominin siyasal sistemler tarafından kabul edilip yaygınlaşmasına ön ayak olmuştur. Ohannes Paşa yazmış olduğu Osmanlı'da Modern İktisadın İzinde adlı kitabıyla liberal ekonomi anlayışına bilimsel bir kimlik kazandırmıştır. (Ergin, 2018: 75)

Tanzimat, farklı fikir ve ideolojik yaklaşımları olan bir kuşağın da doğmasına neden olmuştur. Şinasi, Namık Kemal, Ali Süavi, Ziya Paşa liberal akımın ilk temsilcileri olmuş, basın aracılığıyla fikirlerini topluma empoze ederek kitle hareketi meydana getirmeye çalışmışlardır. Burjuva-liberal anlayış doğrultudaki anayasalcı düşüncelerin yayılmasında son derece etkili olmuşlardır. Tanzimat'ın siyasal, yönetsel ve sosyal alanda yasalar ile uygulanması gerektiğini vurgulamışlardır. Devletin vatandaşın çıkarlarını korumakla yükümlü olduğunu gazeteler aracılığıyla halka duyurmuşlardır. (Çağan, 2012: 261). Tanzimat'ın önemli simaları Avrupa'da gördükleri düşünce sistemini, uygarlık seviyesini Osmanlı Devleti'nde de görmek istemiş, bu amaçla fikirlerini doğrudan gazete aracılığıyla halka duyurmuşlardır. Dönem aydınları Osmanlı'nın liberal bir sistemde yönetilmesini, devletin yetkilerinin sınırlandırılmasını, yönetimin bir anayasa ve meclise dayandırılmasını istemişlerdir (Aydın, 2000: 108).

Şinasi, Tasvir-i Efkâr gazetesinde; devletin görevlerinden, eğitimden, iç ve dış haberlerden, ekonomiden bahsetmiştir. Didaktik amaçlı yazılar kaleme alan Şinasi, kamuoyunu bilgilendirmeyi amaçlamıştır. Yazdığı eserlerle toplumun düşünsel ve kültür hayatına önemli katkılar sağlamıştır. Halkın bilinçlenmesi için kanun, demokrasi, millet gibi kavramları sıklıkla kullanmıştır. Şinasi'nin Tasvir-i Efkâr'da kaleme aldığı "hak, adalet, hürriyet, vatan" gibi temel kavramlar siyasî otoriteyi rahatsız etmiş, bu yüzden Şinasi 1865'te Tasvir-i Efkârı, Namık Kemal'e devretmek zorunda kalmıştır (Parlatır- Çetin, 2005: 166). Bu durum liberal fikirlerin ülkede daha da yaygınlık kazanmasına sebep olmuştur. Ülkedeki liberal aydınların muhalefeti ile Genç Osmanlılar hareketi meydana gelmiştir. Bu hareket anayasal sisteme dayalı meşruti bir rejiminin kurulmasını amaçlamış ve bu doğrultuda faaliyet göstermiştir. Bu amaçla hükümet aleyhine yayınlar hazırlamıştır. Genç Osmanlıların düşünsel faaliyetleri batının aydınlarından farklı olarak liberalizmi çok uluslu devlet yapısında birleştirici bir unsur olarak tasavvur etmiştir (Armaoğlu, 2001: 56).

Genç Osmanlılar anayasaya dayalı demokratik bir sistemi savunmuşlardır. Genç Osmanlılar savundukları ve uygulanmasını istedikleri fikirlerle devletin yıkılmasını, dağılmasını ve giderek parçalanmasını önlemek istemişlerdir. Devletin devamının ancak hak, adalet, özgürlük ile sağlanabileceği bunun için de mutlak otoritenin yetkilerinin sınırlandırılması gerekli görülmüştür. Ulus bir devlet olabilmek için meşrutiyete dayalı parlamento ve anayasal sistemi gerçekleştirmeyi istemişlerdir. Batı'daki liberal düşünce, uluslaşma süreci

ile ortaya çıkarken Osmanlı'da liberalizmin devletin çok uluslu yapısı göz önünde bulundurulmuş, ulusları bir arada tutabilmek suretiyle uygulanmıştır. İmparatorluk, bu uygulamayı anayasal bağlamda gerçekleştirirken kendisi gibi çok uluslu imparatorlukları örnek almıştır. Kanun-i Esasi'nin hazırlanmasında Prusya Anayasası temel alınmıştır (Lewis, 2011: 56).

2-2 Islahat Fermanı

Islahat Fermanı, Kırım Savaşı sonrasında imzalanan Paris Barış Anlaşmasının gereği olarak ilan edilmiştir. Ferman, liberal karakteri olmakla birlikte Müslim ve Gayrimüslim tebaa arasında eşitsizliğe son veren hükümler içermiştir. Islahat Fermanı ile Gayrimüslimlerle, Müslimlerin statüleri eşitlenmiştir. Gayrimüslim vatandaşların ibadetleri, dini ritüelleri devlet güvencesine alınmıştır. Fermanla Gayrimüslimlere hem devlet memuru olma hakkı tanınmış, hem de Gayrimüslimleri küçük düşürücü ifadeler yasaklanmıştır. Müslim tebaa ile Gayrimüslim tebaanın eşitliğini sağlamayı amaçlayan ferman, medeni haklar ile beraber Gayrimüslim tebaanın siyasi haklarını da tanımıştır (Özhazinedar, 2019: 36)

Fermanla işkence yasaklanmış, cezai kavuşturma ve yargılamaların aleni yapılması kabul edilmiş, yargılanmadan hiç kimseye cezai yaptırım uygulanmayacağı hükmü getirilmiştir. Vergilendirmede eşitlik sağlanmış, Gayrimüslimlerin dini liderlerine de maaş bağlanmış, ibadethaneleri devlet güvencesine alınmıştır. Osmanlılık kavramı tüm kurum ve kuruluşlara yerleştirilmeye çalışılmıştır. Tüm unsurların eşitliğini göz önünde tutan fermanla insan hakları anlamında da önemli bir adım atılmıştır (Ay, 2000: 483). Fermanla birlikte adalet sistemi de yeniden tanzim edilmiştir. Şüpheli ya da şüphesi kanıtlanmış olanlara adil yargılanma hakkını tanınmıştır. Uzun tutukluluk sürelerinin en aza indirilmesi, hapisanelerin ıslah edilmesi noktasında esas teşkil etmiştir. Islahat Fermanı, insan hakları ve kamu özgürlüklerinin sağlanması ve yasalar karşısında mutlak eşitliğin temin edilmesi bakımından son derece önemli bir belge teşkil etmiştir (Mumcu- Kuzeci, 2012: 171).

2.3 Adalet Fermanı

Tanzimat Fermanı ile ilk defa vatandaşların temel hak ve hürriyetlerinden, can mal ve ırz güvenliğinden bahsedilmiş, ferman yaşam hakkı ihlalinde herhangi yaptırım öngörmemiştir. Yalnızca hak ihlali yapanı lanetlenmiştir. Hak ihlaline karşı yaptırım ancak 1858 senesinde Fransa'dan alınan ceza kanunnamesinin yürürlüğe girmesiyle sağlanabilmiştir. Yürürlüğe giren ceza yasası ile kişi güvenliğinin ihlal edildiği durumlarda cezai yaptırım gerçekleşmiş; fakat hak ihlali yapan memura, bazı hak ve özgürlüklerin ihlaline herhangi bir yaptırım olmamıştır. Bu yüzden ceza kanunnamesi eksik kalmıştır. Bunun üzerine ilan edilen Adalet Fermanı ile kişiler devlete karşı korunmuştur. 1875'te ilan edilen Adalet Fermanı ile insan haklarının gelişiminde önemli bir ivme kazanılmıştır (Özhazinedar, 2019: 41).

Adalet Fermanı ile temel hak ve hürriyetler temin edilmiş, kişi güvenliği devlet teminatı altına alınmıştır. Halkın can ve mal güvenliği koruma altına alınarak mahkemelerin güvenilirliği hükme bağlanmıştır. Mahkemelerin tarafsız, bağımsız, üyelerin dürüst kişilerden oluşmasının gerekliliğinden ilk defa bahsedilmiştir. Mahkeme üyelerinin azledilmeyeceği, vergilendirmede gelirin göz önünde bulundurulması gerektiği fermanla kabul edilmiştir. Gayrimüslimlere miras hakkı ve memuriyette liyakat vurgusu yapılmıştır. İlk defa temel hak hürriyetlerin yasalarla güvence altına alınacağından bahsedilmiş; fakat fermanın hükümleri uygulamamıştır. 1.Meşrutiyetin ilanı ile yürürlüğe konulan Kanun-i Esasi ile Adalet Fermanı yürürlükten kaldırılmıştır (Alpkaya, 1990: 170).

2.4 I. Meşrutiyet

Tanzimat'ın ilkelerinin ihlal edilmesi gerekçesiyle Genç Osmanlılar⁵ Sultan Abdülaziz yönetimine karşı 1867'de ayaklanmıştır. Ayaklanma esnasında medrese öğrencileri Bab-ı Ali'ye yürümüş ve Talebe-i ulûm" veya "Softalar Ayaklanması" adı verilen gösteriler gerçekleştirmişlerdir. Öğrenciler Mahmut Nedim Paşa ve Şeyhülislâm Hasan Fehmi Efendi'nin görevinden ihraç edilmesini istemiştir. Gösteriler sonucunda Mahmut Nedim Paşa'nın ve Şeyhülislâm Hasan Fehmi Efendi'nin azli gerçekleştirilmiştir. Mithat Paşa'nın Meclis-i Vükelâ'ya tayin edilmesi sonucunda gösteriler sona ermiştir. (Beydilli, 2013: 432)

Mithat Paşa, Vükelâ heyetine tayiniyle birlikte ülkenin içindeki mevcut koşulların sebeplerini anlatan bir layiha hazırlamıştır. Mithat Paşa, Abdülaziz'e sunulan lâyhada anayasaya dayalı mevcut bir sistemin hayata geçirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Sunulan layihanın Sultan Abdülaziz tarafından dikkate alınmaması üzere 29 Mayıs 1876 günü Şeyhülislâm Hayrullah Efendi'nin verdiği fetva doğrultusunda Mithat Paşa, serasker Hüseyin Avni Paşa, Harbiye Mektebi Nazırı Süleyman Paşa, Şûra-yı Askerî Reisi Redif Paşa tarafından Abdülaziz hal edilmiştir (Uzun, 2005:153). Abdülaziz'in haliyle Sultan V. Murat padişah ilan edilmiş, fakat Padişah V. Murat döneminde beklenildiği gibi meşrutiyetle ilgili herhangi bir gelişme sağlanamamıştır. V. Murat'ın akıl sağlığın giderek bozulması Kanun-ı Esasi'nin ilânını geciktirmiş, bunun üzerine 30 Ağustos 1876'da Kanun-i Esasi'yi ilan edeceğine dair söz vermesi üzerine II. Abdülhamit padişah ilan edilmiştir (Küçük, 2006: 183).

1876 yılında Kanun-i Esasi'nin ilanı ile Osmanlı Devlet yönetiminde meşrutiyet dönemi başlamıştır. 19 Mart 1877 tarihinde ilk parlamento padişahın da katılımıyla törenle açılmış ve 28 Haziran 1877 tarihine kadar görevini sürdürmüştür. İki ayrı meclisten meydana gelen parlamento Heyet-i Âyan ve Heyet-i Mebusan'dan oluşturulmuştur. Heyet-i Âyan üyeleri doğrudan padişah tarafından atanmış, Heyet-i Mebusan üyeleri Talimat-ı Muvakkate adıyla bilinen seçim kanununa göre gerçekleşmiştir (Aldıkaçtı, 1978: 61-62). 10 Eylül'deki cülus merasiminin hemen ardından, anayasa hazırlanması için Mithat Paşa başkanlığında Cemiyet-i Mahsusada adında bir encümen kurulmuştur. Kanun-i Esasi, üye sayısı Meclis-i Mahsus adı verilen ve sayısı 30'a varan bir özel kurul tarafından yapılmıştır. Kanun-i Esasi, 119 madde ve beş bölümden oluşturulmuştur. İlk defa Kanun-i Esasi ile Tebaa-i Devleti Osmaniye'nin Hukuku Umumiyesi başlığı altında Osmanlı vatandaşlarının kamusal hakları belirlenmiştir (Kızıltan, 2006: 259).

Osmanlı Devleti'nde yaşayan herkes Osmanlı kabul edilir (md.8). Osmanlı tebaasının tamamı başkalarının özgürlüklerine müdahale etmemek koşuluyla, kişisel özgürlüğe sahiptir (md.9). Herkes kanunun tanıdığı kadar özgürdür (md.10). Kanuna uygun olarak Osmanlı tebaası her türlü ticareti yapabilir (md.13). Her vatandaşın dilekçe verme hakkı vardır (md.14). Eğitim serbesttir. Mevcut olan kanuna uymak şartı ile her Osmanlı vatandaşı bundan faydalanır (md.15). Mektepler devlet kontrolündedir (md.16). Yasa önünde tüm Osmanlılar eşittir, din ve mezhep ayırımı yapılmaksızın herkes eşittir (md.17). Her Osmanlı vatandaşı savunma hakkına sahiptir (md.83) (Özhazinedar, 2019: 49)⁶

⁵Genç Osmanlılar; Ahmet Rıza İbrahim Şinasi, Samipaşazade Sezai, Dr. Nazım Bey, Ziya Paşa, Ali Suavi Namık Kemal, Ahmet Cevdet Paşa, Abdullah Cevdet, Menâpirzâde Nuri Bey, Ayetullah Bey, Reşat Bey, Refik Bey, Mehmed Beylerdir.

⁶Devleti Osmaniye tabiyetinde bulunan efradın cümlesine herhangi din ve meshepten olur ise bila istisna Osmanlı tabir olunur ve osmanlı sıfatı kanunen muayyen olan ahvale göre istihsal ve izae edilir.(md 8) Osmanlıların kâffesi hürriyeti şahsiyelerine malik ve aherin hukuku hürriyetine tecavüz etmemekle mükelleftir.(md 9). Hürriyeti şahsiye her türlü taarruzdan masundur. Hiç kimse kanunun tâyin ettiği sebep ve suretten maada bir bahane ile mücazat olunamaz.(md 10). Devleti Osmaniye'nin dini dini islâmdır. Bu esası

Kişinin Hakları ve Ödevleri Eşit yurttaş olma (md.17), kişi özgürlüğü (md.9) ve kişi dokunulmazlığı (md.10), basın özgürlüğü (md.12), işkence ve angaryanın kaldırılması (md.26), inanç özgürlüğü (md.11), dilekçe hakkı (md.14), kanun önünde eşitlik (md.23), haberleşme hürriyeti (md.119) tanınan haklardır. Yasaların kararlaştırdığı durumlar dışında, yetkililer meskene zorla giremez (md.22). Adil yargılanma hakkı tanınmıştır. Kimse mensup olduğu mahkeme dışında başka bir mahkemede yargılanamaz (md.23). Müsadere ve işkence yasaktır. Ancak savaş esnasında durum değişebilir (md.24) (Özhazinedar, 2019: 50).

Kanun-i Esasi, yurttaş bilinçlenmesini tam olarak sağlayamasa da toplumun dönüştürülmesinde önemli bir etki meydana getirmiştir. Halk, her ne kadar siyasal hayatta yer alamasa da kurulan yer altı örgütleriyle siyasal özgürlükler kurmayı başarmıştır. Kanun-i Esasi düşünsel gelişimde önemli bir rol oynamış; liberalizm, rasyonalizm, sosyalizm akımlarının ülkede etki göstermesini sağlamıştır. Fakat I.Meşrutiyet uzun soluklu olmamıştır. II. Abdülhamit 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşını bahane ederek meclisi kapatmış böylece I. Meşrutiyet dönemi sona ermiştir.(Kili, 1978: 195). Meclis-i Umumi II. Meşrutiyet'in ilanına kadar tatil edilmiştir. 1876 Anayasası'nın padişaha tanıdığı hakla Midhat Paşa önce istifa ettirilmiş, daha sonra Anayasa'nın 113. Maddesi hükmü gereğince sürgün edilmiştir. Meclis-i Umûmî'nin kapatılmasıyla II Abdülhamid ülkede baskı ve istibdat rejimi inşa etmiştir. Bu dönemde bürokrasi otokrasiye bütünüyle tâbi kılınmıştır. (Emiroğlu, 2015: 204).

Devlet yönetiminde liyakat yerine sadakat esas alınmış, rejime muhalif edenlerin bir kısmı kürek, hapis ve işkence ile cezalandırılmış bir kısmı da sürgün edilmiştir. Devlet kendini korumak için hafiye teşkilatı tahsis etmiş, böylece muhalefet etkisiz hale getirilmiştir. Dinin siyasal yaşamadaki etki alanı kuvvetlenmiş, İlmiye teşkilatı, yasama, yürütme ve yargı, denetime tabii tutulmuştur. I.Meşrutiyet'in kısa süren uygulamasından sonra ülke II. Abdülhamit'in istibdat idaresiyle yönetilmiştir. (Kartal, 2000: 305)

Bu baskı ve istibdat uygulamaları yeni dinamiklerinin ortaya çıkmasına, mevcut olanların da derinleşmesine, kökleşmesine neden olmuş, II. Abdülhamit rejimi yönetimine muhalif bir kitleyi de beraberinde getirmiştir. Devletin baskı ve istibdat rejimine karşı 4 Haziran 1889'da İstanbul Gülhane Parkı'ndaki Askeri Tıbbiye Mektebi öğrencileri tarafından İttihad-ı Osmanî Cemiyeti kurulmuştur. Örgütün kurucu lideri İbrahim Temo'dur. (Çavdar, 2004: 52) Örgütün diğer üyeleri Temo, İshak Sükuti, Abdullah Cevdet, Mehmet Raşit'tir. Cemiyet kendisine rol model olarak İtalyan Carbonari cemiyetini örnek almış ve hücre tipi şeklinde

vikaye ile beraber asayiş halkı ve adabı umumiyeyi ihlâl etmemek şartile memaliki osmaniye de maruf olan bilcümle edyanın serbestii icrası ve cemaati muhtelifiye verilmiş olan imtiyazati mezhebiyenin kemakân cereyanı Devletin tahdi himayetindedir. (md 11). Matbuat kanun dairesinde serbesttir. (md 12).Tebaa-i Osmaniye nizam ve kanun dairesinde ticaret ve sanat ve felahet için her nevi şirketler teşkiline mezundur. (md 13). Tebaai osmaniye den bir veya bir kaç kişinin gerek şahıslarına ve gerek umuma müteallik olan kavanin ve nizamata muhalif gördükleri bir maddeden dolayı işin merciine arzuhal verdikleri gibi meclisi umumiye dahi müddei sıfatile imzalı arzuhal vermeğe ve memurinin e'falinden iştikâye selahiyetleri vardır. (md 14) Emri tedris serbesttir. Muayyen olan kanuna tebaiyet şartile her osmanlı umumi ve hususi tedrise mezundur. (md 15). Bilcümle mektepler Devletin tahtı nezaretindedir. Tebaai osmaniye nin terbiyesi bir siyakı ittihat ve intizam üzere olmak için iktiza eden esbaba teşebbüs olunacak ve mileli muhtelifenin umuru itikadiyelerine müteallik olan usulü talimiyeye haleb getirilmeyecektir. (md 16). Osmanlıların kâffesi huzuru kanunda ve ahvali diniye ve mezhebiyeden maada memleketin hukuk ve vezaifinde mütesavidir.(md 17). İşkence ve sair her nevi eziyet katiyen ve külliye n memnudur (md 26). Yapılacak usulü muhakeme kanunu hükmünce hiç kimse kanunen mensup olduğu mahkemeden başka bir mahkemeye gitmeye icbar olunamaz (md 23). Müsadere ve angarya ve cerime memnudur. Fakat muharebe esnasında usulen tâyin olunacak tekalif ve ahval bundan müstesnadır. (md 24) .Herkes huzuru mahkemede hukukunu muhafaza için lüzum gördüğü vasaiti meşruayı istimal edebilir. (md 83).(Orijinal metin için; Kânûn-ı Esâsî 7 zilhicce 1293 (1876) Memalik-i Devlet-i Osmaniye)

yapılanmıştır. Mekteb-i Tıbbiye öğrencilerinin yanı sıra cemiyete askerî ve sivil yüksekokul öğrencileri de katılmıştır. Cemiyet üyeleri II. Abdülhamit rejimine karşı örgütlenmişlerdir. (Çavdar, 182: 22).

Cemiyete yurtdışında bulunan ve Jön Türkler⁷ olarak bilinen aydınlar da destek vermiştir. Avrupa'yı yakından tanıma fırsatı bulan aydınlar edindikleri fikirlerle kitle hareketi meydana getirmeye çalışmışlardır. Jön Türk Cemiyeti'nin üyeleri oldukça farklı siyasi görüşe sahip üyelerden oluşmuştur. Hepsinin ortak amacı İstibdat rejiminin sona erdirilerek Kanun-i Esasi'nin yeniden yürürlüğe girmesi olmuştur. Jön Türkler yayınladıkları gazete ve dergilerde istibdat rejimi ile sıkı bir mücadeleye girişmiştir. 1889-1908 yılları arasında çıkardıkları gazeteler ve dergiler ile fikir hayatına yeni bir yön vermişlerdir. (Akşin, 1971: 155).

2.5 II. Meşrutiyet

1889'da Askeri Tıbbiye Mektebi öğrencilerinin oluşturduğu İttihad-ı Osmanî Cemiyeti üyeleri II. Abdülhamit'in istibdadına son vermek için faaliyete geçmiştir. Daha sonra Tıbbiyelilerin kurduğu İttihad-ı Osmanî, İstanbul'daki sivil ve askerî diğer yüksekokul öğrencileri arasında taraftar kazanarak hızla büyümüştür. Avrupa'da faaliyet gösteren muhalifler de Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti çatısı altında birleşmiştir. İstibdat rejimine son vermek için Selanik'te yoğun bir faaliyete başlamışlardır (Hanioğlu, 2001: 479). İttihat ve Terakkiyi harekete geçiren iç meseleler olmakla birlikte Rus Çarı ile İngiltere Kralının Reval'de görüşme yapmaları, dış siyasi olaylarda son derece etkili olmuştur. Reval görüşmeleri esnasında ele alınan Makedonya Meselesi, Boğazların durumu ve Osmanlı yönetimindeki Hıristiyanlar için yapılacak ıslahatlar gündeme gelmiştir. Görüşme sonrasında 3 Mart 1908'de İngiltere'nin Makedonya sorunu hakkında yayımladığı genelge, bölgeye olası bir müdahaleyi engellemek isteyen cemiyet üyesi subayları harekete geçirmiştir (Saylak, 2016: 128).

İttihat ve Terakki yöneticileri “Ülke elden gidiyor” düşüncesi ile harekete geçmiştir. Resneli Niyazi, 3 Temmuz 1908'de İttihat ve Terakkinin desteğini alarak çok sayıda asker ve Arnavut kökenli vatandaşlarla dağa çıkmıştır. Saraya anayasanın yeniden yürürlüğe girmesi, Kanun-i Esasinin ilan edilmesi ve eşitsizliklere son verilmesi için telgraflar gönderilmiştir (Uzunçarşılı, 2003: 27) Osmanlı hükümeti isyanı bastırmak için Manastır'a askerî birlik göndermiş, fakat isyancıların hareketi bastırılmadan Firzovik'te olaylar baş göstermiştir. Osmanlı hükümeti meydana gelen olaylar karşısında hâkimiyetini kaybetmiş, isyanın büyümesi ve baskıların artması üzerine 24 Temmuz 1908'de Meşrutiyet ilan edilmiştir (Karal, 2010: 522).

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra seçimler gerçekleştirilmiştir. Seçimlere İttihat ve Terakki Fırkası ile Ahrar Fırkası katılmış, İttihatçıların ezici çoğunluğunun sağlandığı Meclis-i Mebusan 17 Aralık 1908'de törenle açılmıştır. Meclisin açılması ülkede büyük bir coşku meydana getirmiş, şehir merkezlerinde gösteriler düzenlenmiştir (Akyıldız, 2003: 246. Asker, öğrenciler, bürokratlar, gazeteciler, çok sayıda vatandaş sokaklara dökülmüş, hep bir ağızdan ‘yaşasın Meclis-i Mebusan, yaşasın Kanun-i Esasi, yaşasın ordumuz, yaşasın padişahımız’ diyerek haykırışlardır. Fransız İhtilaliyle demokrasinin ana ilkeleri arasına giren Hürriyet, Adalet, Müsavat, Uhuvvet kavramları Osmanlının tüm unsurlarıyla vücuda getirilmiştir.(Yamak, 2008:326)

⁷Cemiyet üyeleri; Abdullah Cevdet, Ahmet Rıza, Ahmet Fazlı, Bahaeddin Şakir, Halil Ganem, İbrahim Temo, İshak Süküti, İsmail Canbulat, Mahmut Celaleddin Paşa, Mahir Said, Mehmet Ali Halim Paşa, Tunah Hilmi'dir.

Yevmî Servet-i Fünun gazetesinde yer alan “*Hürriyet, Müsavat, Uhuvvet, Adalet*” başlıklı haberde özgürlüğün, eşitliğin, kardeşliğin ve adaletin insanlık için her türlü mutluluğu sağladığı ve Osmanlı halklarının bu değerlere meşrutiyet sayesinde kavuştuğu, bu yüzden bu değerlerin korunması gerektiği anlatılmıştır.

“İşte dört kelime ki cemiyet-i beşeriyenin her türlü saadetine kefildir. Birkaç gün evveline kadar bunların hiçbirine malik değildik. Şükür olsun bugün dördüne de sahip bulunuyoruz. Dördüncü de nihayete kadar muhafaza edeceğiz. Hürriyet dediklerinin hukuk-ı hürriyetine tecavüz etmemek şartıyla hareket ve malumatında serbest olmaktır. Her şey gibi hürriyet de bir hudud ile mahduddur. Her yerinden daire-i hürriyetimiz yekdiğerine mecburdur. Bu daireye tecavüz diğeri hürriyetine tecavüz demek olur ki neticesi dairenin yekdiğerine karışmasını tabir-i diğeriyle (anarşi) hürriyet her fert tarafından hududu tecavüz edilmemekle kaimdir. Hürüz diye herkes her aklına geleni yapmağa kalkışırsa o kadar karışıklık olur ki neticesi ihtimal ki senelerden beri takip ede geldiğimiz maksad-ı mukaddesi de ihlal eder.”(Hürriyet, Müsavat, Uhuvvet, Adalet”, Yevmî Servet-i Fünun Gazetesi, 22, Temmuz 1324, sahife, 4.)

Abdülkadir Kadri Hukuk-ı Umumiye gazetesinde yer alan “*Kanun-ı Esasi, Hürriyet, Adalet, Müsavat*” adlı makalesinde Kanun-ı Esasi’nin önemine, gerekliliğine ve verdiği haklara dikkat çekmiştir.

“Zira Kanun-i Esasi bize hürriyet, adalet, müsavat veriyor. Hürriyet kimsenin hakkına, yaptığına karışmamak üzere bizi serbest bırakır. Kimsenin hürriyetine dokunmamak şartıyla biz istediğimizi yaparız. Adalet, köyümüzün zenginini şimdiye kadar kendisinden korktuğumuz, çekindiğimiz adamları benimle seninle beraber eder. Ben ondan hakkımı ister ve dava edersem ikimiz mahkeme odasında beraber durarak mahkeme oluruz. O kabahatli ise cezasını görür. Malımı almış ise geri alınarak bana verilir. Hatır için, gönül için iş görülemezler. Dedelerimiz, adalet olan memleket zengin olur, mamur olur derlerdi”(Abdülkadir Kadri, “Kanunu Esasi Hürriyet, Adalet, Müsavat”, Hukuk-ı Umumiye Gazetesi, 25 Şubat 1325, sahife, 2.)

Serbesti Gazetesi “*Mebusan-ı Millet’in İlk İçtimai*” başlıklı haberinde Meclis açılışından bahsetmiştir. Meclisin açılışı gazetede şu şekilde bahsedilmiştir.

“Millet Meclisimizin, o millet meclisi ki otuz seneden beri içtimai Yıldız’da bulunan hevanenin menaf-i şahsiyenin ref-i meşruası için men edilmiş ve bu yüzden millet-i necibe-i Osmaniye binlerce belalara uğramıştır. Meşrutiyetimizin devamına söz değil yemin etmiş olan mutbu-ı muazzamımızdan Yıldız menhus namı almış saray bile tebdilini rica etmek isterdik.” (Serbesti Gazetesi, 14 Teşrinisani 1324, sahife 2).

Haberin devamında Kanun-i Esasi’nin tanıdığı ifade hürriyetinden faydalanarak Meclisin ilk toplantısının Yıldız Sarayı’nda gerçekleşmesi talep edilmiş ve toplantının Yıldız’da gerçekleşecek olmasından duyulan sevinç anlatılmıştır.

“Otuz seneden beri zulümden, istibdattan kan ağlamak derecesinde bulunan milletimizin vükelasına ilk içtimaigah o menhus sarayı ihtiyar ederek göstermek gibi bir cürette bulunabilelim. Bugün ise işitiyoruz ki o işkencehane o engizisyonlara bile rahmet okutacak derecede mahal-i mezalim olan sarayın merasim dairesinde Meclis-i Mebusanın ilk içtimai olacakmış.” (Serbesti Gazetesi, 14 Teşrinisani 1324, sahife 2).

II. Meşrutiyetin ilanından sonra liberal düşünce yaygınlık kazanmıştır. Liberal politikaları benimseyen partiler ve yayın organları faaliyet göstermiş böylece liberal tartışmalar daha bir bilimsellik kazanmıştır. Prens Sabahaddin toplumsal sorunların ve problemlerin çözüm yolu olarak liberalizm düşüncesinin temel ilkelerini benimsemiştir. Dinin toplumsal yapı

üzerindeki etkisinin kaldırılması gerektiğine inanmıştır. Teşebbüs-ü şahsi, serbesti fikriyat ve âdem-i merkeziyet ilkelerini savunmuştur. (Çavdar, 2004: 74) Böylece, yerinden yönetilen bölgeler merkezden bağımsız olduğundan hızlı, rahat ve çabuk karar alabilir, halkın ihtiyaç duyduğu hizmeti en kısa sürede hayata geçirilebilir. Prens Sabahattin 1906'da Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet fikrini hayata geçirebilmek bir program hazırlamıştır. Bu programını siyasal, sosyal ve ekonomik hayat başlıkları altında toplamıştır. Toplumun özgürleşmesi ve demokrasinin yayılması için güçler ayrılığı ilkesi esas alınarak Âdem-i merkeziyetçilik uygulanması hayata geçirilmelidir. (Günor, 2019: 173).

Adem-i merkeziyetçilik, merkezi devletin gücünü azaltarak yerel yönetimlerin yetkilerinin artırılmasıyla daha etkili olacağını savunan siyasi bir görüştür. Prens Sabahaddin Adem-i merkeziyetçilik fikrin öncüsü olmuştur. Osmanlı Devleti'nin ilerleyebilmesi için yerinden yönetimlerin uygulanması gerektiğini söylemiştir. Ülkede Adem-i merkeziyetçilik uygulamaya geçildiği takdirde ülkedeki devlet düzeninin sağlam temeller üzerine oturacağı iddia edilmiştir.(Mardin,1988: 365) Prens Sabahattin'in de yazar kadrosunda bulunduğu Hukuk-ı Umumiye gazetesinde Adem-i merkeziyetçilik neden gerektiğinden bahsedilmiştir.

Hukuk-ı Umumiye gazetesinde yer alan “*Anadolu'ya Bakan Yok*” başlıklı haberinde Anadolu'nun tarih boyunca yalnız bırakıldığı, gerekli imar ve alt yapı çalışmalarının yapılmadığı, bu sebeple yerel yönetimlerin güçlendirilmesi gerektiği anlatılmıştır.

“Batıdan doğuya doğru gittikçe bir bozulma, bir yok olma ve viranelik başladığını senelerden beri hakir görülen Anadolu şehirlerinin hep aynı ekseninde kurulup çoğu hallerine sessizce ağlamalarından yakınmaktadır. Anadolu denildiği mezalim-i inkârın ağıuş siyahında karanlık bir hayata yalnız çalışmağa, her zaman çalışmağa, anlamaksızın çalışmağa mecbur bırakılmış. Hülasa; mahtutdan ahde kadar çalışmağa mahkûm bir kısım halk tasvir ederler. Ve öyle zan ederler ki, bu sefer sağ cenahtan aksa-ı şarka doğru daimi bir izmihlal hesaba dâhil olur. Bu acı, vahim durumdur ki, Anadolu'lar zilal-i kahrını senelerden beri çektikleri şehirlerini aynı kurmuşlar ve hasbel zaman sessizce ağlamışlardır.”(Anadolu'ya Bakan Yok,” Hukuk-ı Umumiye Gazetesi, 23 Teşrinisani 1324, sahife, 3.)

Ahrar Fırkası, “Teşebbüsü Şahsi ve Adem-i Merkeziyetçilik” görüşünü benimseyen Jön⁸ Türk kanadının liberal aydınları tarafından 14 Eylül 1908'de kurulmuştur. Türkiye tarihinin ilk muhalif partisidir. Fırka liberal politikaları esas almıştır. Fırka programı 25 maddeden oluşturulmuştur. Meşrutiyet ile idare edilen bir ülkede uyulması gereken temel esaslar belirlenmiştir. Temel hak ve hürriyetler esas alınmış, Osmanlı Devleti'nde yaşayan herkesin eşit haklara sahip olmasını gerektiği savunulmuştur.(Kaluç,2009: 195) Mahkemeler bağımsız, tarafsız olmalı ve jüri⁹ kararlarını esas almalıdır. Eğitim dilinin Türkçe olması şartıyla özel okullar açılabilir, oy hakkı 20 yaşını dolduran herkese tanınmalıdır. Her insan hürdür, başkasının hürriyetini gasp etmediği sürece anayasanın tanıdığı temel hak ve hürriyetlerden faydalanabilir.(Kaan, 2008:141). Fırka programında; basın özgürlüğü, düşünce ve ifade hürriyeti, seyahat özgürlüğü, gösteri ve protesto hakkı, serbest ticaret, özel mülkiyet, güvenlik, kanun önünde eşitlik, haberleşme, din ve vicdan hürriyeti, eğitim özgürlüğü ve konut dokunulmazlığı hakları da yer alır. (Tansü, Özçörekçi, 2020:)

Ahrar Fırkası'nın yayın organı Serbesti gazetesidir. Serbesti gazetesi fırkanın faaliyetlerini kamuoyuyla başlanmış, bir nevi firkanın sesi olmuştur. Gazete yayın yaparken basın ilkelerini

⁸Nureddin Ferruh, Ahmet Fazlı, Kıbrıslı Tevfik, Nazım, Şevket, Celalettin Arif, Mahir Said, Dr. Nihat Reşat (Belger), Tahir Hayreddin, Ahmet Samim Bey, Damat Salih Paşa, Fazıl, Mabeyinci Reşit Bey'dir.

⁹Jüri sistemi, mahkemeye sanıkların suçlu olup olmadığına halkın (jürinin) karar vermesi esasıdır. Bu esas ceza yargılamasında uygulanır. Jüri sanığı suçsuz bulursa yargılama sona erer, fakat sanık suçlu bulunursa, verilecek cezayı yargıç belirler.

gözeteciğini temin etmiş, kendilerini destekleyen siyasi partilerin, komitelerin ve cemiyetlerin haklarını gözetirken milli menfaatlere aykırı davranmayacağını da beyan etmiştir. Gazete temel görevinin halkın sorunlarına ayırım gözetmeksizin çözüm bulmak, haklarını gözetmek olduğunu söylemiştir.

“Sebest-i namus ve haysiye-i sertac-ı mesalik ithaz edecektir. Bugün mesleğimizde görünen fırkaların, komitelerin cemiyetlerin mürevvic-i efkârı olmadığı gibi menaf-i milliyeye mugayir olduğu takdirde hiçbir şahsın amal ve maksad-ı siyasiye ve şahsiyesine dahi bulunmayacaktır. Serbesti yalnız hakikati söyleyecek ve milletin şehrah-ı medeniyete vasılı çarelerini düşünecektir. Hülasa serbesti milletimizin bila-tefrik diyen ve anasır bil-umum zalime de vatandaşlarımızın müdafaa ve tercümanı efkârı olacaktır. İşte mesleği bundan ibarettir”(Mesalik,”Serbestî Gazetesi, 3 Teşrinsani 1324, sahife, 1).

2.5.1 1909 Değişiklikleri

23 Temmuz 1908 II Meşrutiyetin ilan edilmesinden sonra Meclisi Mebusan seçimleri yapılmıştır. Seçimlerin neticesinde 17 Aralık 1908’de meclis açılmış ve ulus egemenliğinin yansıtılması için 1876 Anayasasında değişiklik yapılmıştır. 1876 Anayasasında egemenlik hakkı padişaha ait olduğundan ve ulus egemenliği ilkesine halka tanınmadığından Meşrutiyet tam manada gerçekleşmemiştir. Bunun için, anayasanın ulusun egemenlik haklarını tanımlaması gerekli görülmüştür (Kansu, 1995: 273). 1908 meclisi kurucu meclis olmadığından, anayasa yapma yetkisine haiz değildir; bu yüzden anayasada tadilat yapılmasına karar verilmiştir. Kanun-i Esasi değişikliği ile liberalizmin tanıdığı temel hak ve hürriyetler kısmen gerçekleştirilmiş, bu sebeple 1908-1912 yılları İkinci Meşrutiyet havasının fazlasıyla hissedildiği bir dönem olmuştur (Eroğul, 2008: 89).

1908’le birlikte anayasanın belirli maddeleri yedi kez değiştirilmiştir. 1909 Kanunu-i Esasi değişikliği ile Mutlakiyet idaresine son verilerek parlamenter rejim hayata geçirilmiştir. Yapılan değişiklikle Meclis’in kabineyi düşürmesi kolaylaştırılmış, kabinenin Meclis’i feshetmesi zorlaştırılmıştır. “*Parlamento ancak kabinenin güvenoyu alamadığı durumlarda feshedilebilir*” hükmü getirilerek Meclisin feshi halinde üç ay içinde seçimlerin yapılması zorunlu hale gelmiştir. Kabine bundan sonra padişaha karşı değil, Meclis’e karşı sorumlu olmuştur (Gündoğan, 1959: 192). Padişahın sınırsız yetkileri ortadan kaldırılmış, kişi hak ve hürriyetleri tanımlanmış, basın sansürü sonlandırılmış, sürgün ve kanunun saptadığı nedenler dışında tutuklama ve cezalandırma usulleri ortadan kaldırılmış, toplantı ve gösteri yürüyüşü ile cemiyet kurma hakları kabul edilmiştir (Gedikli, 2011: 219).

Böylece Kanun-i Esasi’nin 3. ,6., 7., 10., 12., 27., 28., 29., 30., 35., 36., 38., 43., 44., 53., 54., 76., 77., 80., 113. ve 118. maddeleri değiştirilmiş, 119. Madde ortadan kaldırılmış, 1909 değişikliğiyle anayasaya üç yeni madde eklenmiştir (Tanör, 2012: 192).

3. Liberalizmin Yaygınlaşmasında Basının Rolü

Hürriyet kavramı, bireysel ve toplumsal anlamıyla her dönemin kendi koşullarında oluşturulmuştur. Bu koşulların oluşturulmasında ve geliştirilmesinde basın etken olmuştur. Tanzimat ile Osmanlı hayatına giren liberalizmin kavramlaşmasında, yaygınlaşmasında ve anlaşılmasında basın öncü olmuştur (Çetin, 2001: 220) 1862’de Şinasi tarafından yayın hayatına başlayan Tasvir-i Efkâr gazetesi liberal fikirlerin yer aldığı ilk gazete olmuştur. Şinasi makalelerinde sıklıkla hürriyet, adalet ve bireysel haklardan bahsederek hükümetlerin toplumun yararına hizmet etmesi gerektiğini söylemiştir (Yazıcı, 2011:139).

Tanzimat sonrası Osmanlı liberalizmi iktisadi alanda olduğu için gazetelerde özel mülkiyetin geliştirilip, yaygınlaştırılması düşüncesi hâkim olmuştur. Liberal ekonomi politikaları hakkında yazılar kaleme alınmıştır. Osmanlı’da liberal düşünceler ve fikirlerin gelişme

göstermesi II. Meşrutiyetle birlikte doruk noktasına ulaşmıştır. Tanzimat döneminde ekonomi ile sınırlandırılan liberalizm, II. Meşrutiyet dönemiyle yerini temel hak ve hürriyetlere bırakmıştır. Liberal düşünce ve uygulamalar basın aracılığıyla kitlelere ulaştırılmış, böylece bir farkındalık oluşturulmaya çalışılmıştır. (Çalen, 2012: 130).

Konu ile ilgili olarak Tanin gazetesi “*Hak, Adalet, Kanun*” başlıklı habere yer verilmiş ve kavramların tanımını yapılmıştır. Gazeteye göre “Hak, Adalet, Kanun “toplumun saadetini sağlayan, düzenleyen temel araçlardır. Haberde bu araçlarla toplumsal tertip ve düzenin kanunlarla nasıl sağlanacağı anlatılmıştır.

“Hak, gerek cemiyetleri gerek bunların mürekkep olduğu, efrad-ı müstaid oldukları mükemmeliyete doğru götüren tarik-i müstakimdir. Her zamanda umumun terakkisine ve temin-i saadete en ziyade müsaade olacak bir tarz, bir tertib vardır. İşte hak bundan ibarettir. Hak akıl ve hükümetin saadete vasıl olmak için en emin ve en kısa bir vasita olmak üzere kabul tasvip ettiği şeydir diyoruz. Bir meselede iki hak bulunamaz. İnsanların tekâmülle ve bunun neticesi olarak saadete kestirme bir surette vasıl olmalarını temin eden tertib-i intizama muvafık gördüğümüz her şey haktır. Bu doğru yoldan ayrılan şeyler ise hak değildir.”(Hak Adalet Kanun,”Tanin Gazetesi, 23 Temmuz 1908, sahife 1).

Sada-yı Millet gazetesinde “*Hukuk-ı Nisvan’a Dair*” başlıklı haberde kadın haklarından bahsedilmiştir. Kadın haklarının toplumda kabul edilebilmesi için toplumun belli bir seviyeye gelmesi, ifade özgürlüğünün olması, bireyler arası görüş alışverişi yapılabilmesi gerekmektedir. Bunun için memlekette adalet ve eşitliği sağlaması, temel hak ve hürriyetlerin temin edilmesinin gerektiği ifade edilmiştir.

“İnsanı, istediği gibi düşünmekten alıkoymak için, onun beynini uyutmaktan başka çare yoktur. Maneviyatın hâkimi olamaz. İstibdad, bizi istediğimiz gibi düşünmekten değil; fakat düşündüğümüzü izhardan men edebiliyor. Beyne'l-efrad müdavele-i efkâr, gayr-i münkeşif hakikatlerin inkişâf ve tezahürüne hâdim olduğu için müstebid hükümetler teb'alarına hürriyet-i kelâm bahş itmekten çekinirler. Biz Osmanlılar, bugün hukuk-ı hürriyetimize sahip olmak hissiyatıyla kanaat ve vicdanlarımız dairesinde beyan-ı efkâra selahiyetdarız. Bu selahiyetin, -me'âze- bizden insilabı avamın hissedemeyeceği bir irtica-i tedrici hakikatten başka bir şeyle tefsir olunamaz. Gençleri, genç fikirleri âlâyiş-i zahiri tatmin etmez. Bir memlekette adalet ve müsavâtı tes'is için evvel emirde hukuk-ı şahsiyesinin tayin etmesine çalışmak icab eder.”(Hukuk-i Nisvana Dair”,Sada-yı Millet Gazetesi, 8 Kasım 1909, sahife, 3.)

Kanun-i Esasi'nin 8¹⁰, inci ve 17¹¹, inci, maddeleri tüm Osmanlı vatandaşlarını kanun önünde eşit kabul etmiştir. Anayasa göre tüm Osmanlı vatandaşları hiçbir dini ve etnik ayrımcılık gözetmeksizin eşittir. Osmanlı Devleti'nde yaşayan tüm vatandaşlar herhangi bir ayrıma tabii tutulmaksızın Kanun-i Esasi'nin tanıdığı tüm haklara sahiptir. Kanun ve yasalar önünde eşitlik temel insan hakları gereği olmakla birlikte ahlak ve hukuk ilkesidir. Tüm temel hak ve özgürlüklerin bir hukuk düzeni içerisinde teminat altına alınmasıyla vatandaş-devlet ilişkileri sağlam bir zemine oturarak güven ortamı temin edilebilir. (Kapani, 2009: 16)

Mahkemeler kanunlara uygun olarak hüküm vermek ve adalet dağıtmak üzere oluşturulmuştur. Liberalizmin temel değerlerinden biri de adil yargılanma hakkıdır. Adil

¹⁰ Madde 8.- Devleti Osmaniye tabiyetinde bulunan efradın cümlesine herhangi din ve mezhepten olur ise bila istisna Osmanlı tabir olunur ve Osmanlı sıfatı kanunen muayyen olan ahvale göre istihval ve izae edilir.

¹¹Madde 17.- Osmanlıların kâffesi huzuru kanunda ve ahvali diniye ve mezhebiyeden maada memleketin hukuk ve vezâifinde mütesavidir.

yargılanmanın temin edilebilmesi için kanun ve nizam çerçevesinde hakkaniyete uygun, adil, dürüst, bağımsız ve tarafsız mahkemelerin kurulması gereklidir. Davacı ve davalının hâkim önünde hukukun gereği gözetilerek adil ve açık şekilde yargılanması sağlanmalıdır. (Hekimoğlu, 2002: 79-80)

Mizan gazetesinde yer alan “*Adalet, Mehakim-i Osmaniye*” başlıklı haberde devletlerin en önemli görevinin adaleti sağlamak olduğu anlatılmıştır. Gazeteye göre; adalet, toplumu meydana getiren tüm unsurların kanun önünde eşitliğidir.

“Devletlere terettüb eden vazifenin en mühimlerinden bir de icra-ı adâlettir. Adâlet demek: heyet-i içtimaiye-yi beşeriyeyi teşkil eden efrad-ı binende tekevvün eden ihtilafat ve münazatı kavanin ve nizamat-ı mevzuaya tatbiken ve seyyanen hal ve fasıl etmek nazar-ı kanunda herkesi müsavi tutmak demektir.” (“*Adalet Mahakim-i Osmaniye*”,Mizan Gazetesi,12 Recep 1326, sahife, 2-3.)

Mizanü'l-Hukuk gazetesinde yer alan “*Kanun*” başlıklı haberde memleket idaresinin sağlanması için kamuoyunun uymaya mecbur olduğu, hukukçular tarafından hazırlanan ve anayasada yer alan kurallardan bahsedilmiştir. Gazeteye göre; kanunlar yasal zeminde oluşturulmalı ve tüm vatandaşları kapsamalıdır. Bunun için yasama, yürütme ve yargının bağımsız olması ve birbirinden ayrılması gereklidir.

“İlm-i hukuk nazarında ve usul-ı meşrûta üzerine idare olunan memleketlerde (kanun) usul-i idare-i dâhiliye ve mesalih-i ammede heyeti içtimaiyece mecburül-icra olmak ve ona tevfik-i hareket edilmek üzere kuvve-i kanuniye tarafından vaz’ ve resmen ilan edilen kavaidin heyet-i mecmuasıdır diye mücmel olarak tarif edebiliriz. Şu tarifimizi daha ziyade tevsî’ ve izah edelim. Şu tariften dahi anlaşılıyor ki: Kanunun kuvve-i kanune tarafından vaz edilmesinde lazımdır. Kuvve-i kanuniyenin gayr-i tarafından vaz’ olunan nizamata kanun denilemez. Kanun ile vaz olunan kavaidin tayin eylediği ahkâm heyet-i içtimaiyece mecburül-icra olmak zorundadır. Usulü meşrutîyet ile idare olunan memleketlerde, hükümetlerde birincisi kuvve-i kanuniye, ikincisi kuvve-i adliye, üçüncüsü kuvve-i icraiyesinden mürekkep olmak üzere üç türlü kuvvet vardır. İkincisi ve üçüncüsü olmakla şimdilik yalnız birincisinden bahs edeceğiz. (“*Kanun*”, Mizanül Hukuk Gazetesi, 10 Şevval 1326, sahife, 18.)

İstinaf Mahkemeleri; hukuk ve ceza mahkemelerinin vermiş oldukları nihai kararlara karşı yapılan itirazların son mercii olan mahkemelerdir. İstinaf Mahkemeleri, davacıların mahkemenin vermiş olduğu karara itiraz ettikleri, itiraz başvurularını incelemekle görevli üst derece mahkemeleridir. Davacı itiraz ettiği konu ile ilgili delilleri, belgeleri, tutanaklar istinaf mahkemesine götürür ve mahkeme davacının sunduğu delilleri yeniden değerlendirir. Mahkeme kararlarına tetkik imkânı sağlayan İstinaf Mahkemesi ile dava sonucunun hukuka uygun olup olmadığı tetkik edilir.(Tanrıver,2009: 70)

Protesto gazetesinde yer alan “*İstinaf Hukuk Mahkemesi*” başlıklı haberde, yerel mahkemelerin verdiği hükmün bozulmasını sağlayan ve daha üst mahkeme olan İstinaf Mahkemelerinin kapatılması eleştirilerek bu durumun davalıyı mağdur ettiği ifade edilmiştir.

“Dersaadet İstinaf Hukuk Mahkemesi bir iki seneden beri muktedir. Ber-i riyasedden mahrum iken şimdide bütün bütün inhilal etmiş ve mahkeme-i mezkure riyaseti vekâleti Hoca Şahin Efendi’nin uhde-i betâetine tevdi olunmuştur. Dava-i istinafiyenin ifate-i vakt’e meydan verilmeksizin fasl-ı ru’yet edilmesi begayet-matlub iken sürüncemede bırakılması eshâb-ı davanın mağduriyetlerini intac edeceği gibi Kastamonulu Mahir Efendi’nin zaman-ı riyasetsinden müşteki bulunan vükela-ı deavi ve eshabı hukuktan kalmak mı, bu makamın

kaderi demekten bir türlü kendini alamıyor.” (“İstinaf Hukuk Mahkemesi, ”Protesto Gazetesi, 12 Muharrem 1327, sahife, 4.)

Toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı II. Meşrutiyetin ilanı ile tanınmıştır. Kanun-i Esasi'nin 120'inci¹² maddesi ile gösteri yürüyüşü hakkı tanınmıştır. Bu hakla birlikte toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı teminat altına alınmıştır. Temel hak ve hürriyetlerin kullanılmasında en önemli aracı olan gösteri ve yürüyüş hakkı siyasal amaçlar etrafında birleşip örgütlemeye son derece kolaylık tanımıştır. Böylece halkta yasak ve baskılara karşı bir direnç meydana gelmiştir. Bu durum karşısında hükümet kendisine karşı meydana gelen muhalefeti baskılamak ve kısıtlamak için 25 Nisan 1325 İctimaat-ı Umumiye Kanununu yürürlüğe koymuştur. (Özhazinedar, 2019:275)

İctimaat-ı Umumiye Kanununun yürürlüğe girmesi tepkilere neden olmuştur. Konu ile ilgili Volkan gazetesi “*Hiç İstibdada Kanun Denir mi?*” başlıklı haberiyle kanunu eleştirmiştir. Haberde halkın toplantı ve gösteri hürriyetine jandarma ve polislerin müdahalesi anlatılmıştır. Kanun-i Esasi ile vatandaşa tanınan hakkın engellenemeyeceği kanunda açıkça yazmasına rağmen kolluğun hak ihlali kabul edilmez, bulunmuştur.

“Hükümet milletin hakk-ı içtimâini gasp etti. Geçen gün Bâb-ı Âli'ye gelen idâre-i mahsûsa vapurları müstahdeminin polislerle, jandarmalarla bölük bölük süvarilerle cebren, kahren dağıtılmalarını emretti. Lâkin ortada hükümet namına sadrazam ve Dâhiliye Nazırı olan Hüseyin Hilmi Paşa icrayı hükmediyordu. Usulen de böyledir. Müstebid-i müşârünileyh bu haksızlıktan dolayı Meclis-i Mebusan tarafından istizaha davet olunmayacak mı? Ceride-i hümayuna bakılırsa milletin hakk-ı içtimâinin men' olunmasını sarahaten yazmakta ve birçok emsaller taharrisiyle meşgul bulunmaktadır.” (“Hiç İstibdâda Kanun Denir Mi?”, Volkan Gazetesi, 20 Şubat 1324, sahife, 3.)

Kanun-i Esasi'nin 26'inci¹³ maddesine göre işkence yasaktır. Bireysel hak ve özgürlük üzerine inşa edilen liberalizm; işkence, kötü muamele, idam, darp, şiddet gibi insan onurunu rencide edici her türlü uygulamayı reddetmiştir. Kişi dokunulmazlığını temel insan haklarının bir gereği olarak gören liberalizm, temel haklarla birlikte adil yargılanma, ifade hürriyeti, din ve vicdan özgürlüğü, siyasi parti özgürlüğü ve mülkiyet hakkını da savunmaktadır. (Bıçak, 1999: 10). II. Meşrutiyet'in ilanı ile yeniden yürürlüğe konulan Kanun-i Esasi temel hak ve hürriyetlerin teminat altına alındığını vaat etmiştir. Anayasa liberal haklar doğrultusunda çerçevelenmiştir. Bu çerçevede Kanun-i Esasi Osmanlının tüm unsurlarına özgürlük ve adalet sağlayacağını vaat etmiştir. Fakat bu teminat fiiliyata geçirilememiştir. (Dağlar, 2008:145)

Volkan gazetesinde yer alan bir haberde istibdat uygulayıcılarından Ahmet Ağâh Efendi'nin, kayıbiraderi olması suç sebebi sayılmış ve mahkûm dokuz sene Kastamonu'da, yedi sene Kümeli'de işkence görmüştür.

“Devr-i istibdâdda, veliahd-ı saltanat Reşad Efendi hazretlerinin bendegânımdan Ahmed Ağâh Beyin kayıbiraderi bulunmaklığım bir kabahat addedilerek dokuz sene Kastamonu'da, yedi sene de Rumeli'de, her türlü zulüm ve işkenceye duçar edildim. Elhamdülillah On bir Temmuz'dan sonra cümle masumîn ve mazlûmîn ile ben de zulüm ve gadirden tahlîs-i girîbân ettim. İse de, menfalarda sürülmüş hamiyet erlerinin gaybubetini bir ganimet-i uz mâ addeden istibdat taraftarlarından Kadıköy'ünde mülga Onuncu Daire-i

¹²Kanunu mahsusuna tebaiyet şartı ile Osmanlılar hakkı içtimaa maliktir. Devleti Osmaniye'nin temamiyeti mülkiyesini ihlal ve şekli meşrutiyet ve hükümeti tagyir ve Kanunu Esasi ahkâmı hilafına hareket ve anasırı Osmaniye'yi siyaseten tefrik etmek maksatlarından birine hadim veya ahlâk ve adabı umumiye'ye mugayir cemiyetler teşkili memnu olduğu gibi alehlîlak hafî cemiyetler teşkili de memnudur.

¹³Madde 26.-İşkence ve sair her nevi eziyet katiyen ve külliyyen memnudur.

Belediye müdürü Hüseyin Bedrettin Bey sırf yed-i temellükümüzde bulunan birçok harab ve bu yüzden amal-i müstebidânesini temin ederek altı yüz lirayı müteceviz bir zarara uğrattı”.(“Varaka”, Volkan Gazetesi, 16 Kanunisini 1324, sahife, 4.)

Edep Yahu gazetesi Meşrutiyet Dönemi’nde kolluk kuvvetlerinin uyguladığı baskı ve şiddeti eleştirmiş ve bu uygulamalarını kınanmıştır.

“Sokarlar bir solukta hapse. Şayet zalimden yansak polisler enselerle kurtuluş da olmaz. Uçlansak beş on yumrukla üç beş tekmede yersin mırıldansak götünden cop yemekten zurnacı muhtara dönmüştük.(Edep Yahu Gazetesi, 3 zül kaide 1326, sahife, 3.)

İncili Çavuş gazetesinde hükümetin mahkûmlara yönelik politikaları eleştirilmiştir. Gazete; öldürülerek denize atılan, zindanlarda hayatları karartılan insanların ve bu insanların perişan edilen ailelerine karşı zalimlerin, milletin malını gasp ettiğini, köşkerde yaşadığını anlatmış ve bu insanların cezalandırılmalarını talep etmiştir.

“Şu icraat gösteriyor ki hükümette kudret ve kabiliyet mizac-ı girane var imiş. İşte beş canı ki mizaç ve meslek şena’at ve cinayette biri diğerinden fark olunmaz. Gerçi bunlar suret-i tertib ve tefrik veçhile bir arada yaşamağa layıktır. Fakat böyle değil. Milletten deniz diplerinde minkallerde, zindanlarda çürüyen inim inim inleyen yavrucuklarını bu hale getirmek. Bunların bütün müteallikatını mahv ve perişan etmek için yine millet malından gasp edilmiş milyonlarla vücuda gelen kâşanelerde değil yerin dibinde bu güne kadar erbab-ı hamiyet ve sadakatle mesken olan zindan köşelerinde imrar-ı hayat etmeleri lazım gelirdi. Fakat Heyhat (İncili Çavuş Gazetesi, 24 Ağustos 1326, sahife, 3.)

Hukuk-ı Umumiye gazetesinde yer alan “Müdde-i Umumî Makamının Nazar-ı Dikkatine” başlıklı haberde savcılık makamına seslenilerek bir cinayetten dolayı Dersaadet Hapishanesi’nde tutuklu bulunan İstinyeli İsmail isimli şahsın hapishanede gardiyanlar tarafından işkenceye maruz bırakılması anlatılmıştır.

“Kanun-i Esasi’nin hükümlerine göre işkence ve angaryanın yasak olduğunu hatırlatan gazete konuya dair defalarca başvuru yapıldığı halde gerekli cevabın alınamadığını belirtir. Gazete savcılık makamı yetkililerine seslenerek gerekenin yapılmasını talep eder. “Bir katl meselesinden dolayı mahkumin Dersaadet hapishanesinde mevkuf bulunan İstinyeli İsmail Bey hapishanededir. Diğer bir katl meselesinde zimmet-i hal bulunduğu bahanesiyle hapishane altındaki meşhur zindanda darp ve işkence altında ve zincirlerle bağlanmak suretiyle bulunduğu ve şimdiye kadar isticvab edilmediği haberi verildiğinden işkencenin bi-hükümül kanun hapsin memnu bulunduğunu kanunname müddei-yi umumînin makamına ehemmiyetle beyan ederiz.”(Müdde-i Umumî Makamının Nazarı Dikkatine”, Hukuk-ı Umumiye Gazetesi, 7 Teşrinvevvel 1324, sahife,3.)

Basın aracılığıyla iktidarın otoritesi sınırlandırılmış, ülkede özgürlük ortamı yaratılmaya çalışılmıştır. II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte gün yüzüne çıkan birbirinden oldukça farklı siyasal gruplar basın aracılığıyla örgütlenmiştir. Bu dönemde her türlü düşüncenin mevcut olduğu basın organları faaliyet göstermiştir (Gülaçar, 2018: 110). Toplumun her kesiminin düşüncesini yansıtan gazeteler yayın hayatına başlamıştır. Meşrutiyetin yeniden ilan edilmesi ve anayasanın getirdiği özgürlük ortamıyla bir basın patlaması meydana gelmiştir. Sosyalist, liberal, muhafazakâr düşüncede pek çok gazete, dergi çıkarılmıştır. 25 Temmuz 1908’de, 30 yıldan sonra, ilk kez gazeteler sansürsüz yayınlanmıştır (Şapolyo,1971:170-71).

Meşrutiyet’in meydana getirdiği hürriyet dalgasıyla neredeyse her gün bir gazete yayın hayatına başlamış ve bunu izleyen ilk 45 günde gazete çıkarmak için başvuruların sayısı 200’ü geçmiştir. Özgürlük, eşitlik, anayasa, meşrutiyet kavramlarını kullanan gazetelerin tirajı 50.000’e dek yükselmiş, gazete ve dergi sayısı 353’e ulaşmıştır. Gazeteler baskıları

çıkar çıkmaz tükenir hale gelmiştir. Abdülhamit döneminde yasaklanan mizah gazeteleri yeniden okuyucuyla buluşmuş ve memleketteki usulsüzlükleri, hükümetin uygulamalarını, politik olayları eleştirel tarzda eserler karikatürize etmişlerdir (Çapanoğlu, 1962: 78). II. Abdülhamit devrinde yurt dışına sürgün edilen aydınlar meşrutiyetin ilanı sonrasında yurda dönmüş, muhalif bir kitleyi meydana getirmiştir. Ülkede âdemi merkezîyetçiliği, liberal politikaları, çok sesliliği benimseyen yayıncılar çoğalmıştır. Devletin içinde bulunduğu siyasal, sosyal ve ekonomik koşullar hükümete karşı olan eleştirileri artırmışlardır (İnuğur, 2005: 315).

Gazeteler özgürlük ortamından faydalanarak politik faaliyetlerini artırmışlar, muhalif gazeteler ittihatçılara karşı oldukça sert eleştirilerde bulunmuşlar ve hükümetin baskı ve şiddetine maruz kalmışlardır. Bu sebeple gazeteler kısa ömürlü olmuş ve çoğu zaman hükümet tarafından kapatılmıştır. Yapılan uygulamalar ülkede büyük sorunlar yaşanmasına neden olmuştur (Mazıcı, 1996: 136). Hükümetin uygulamış olduğu tüm denetim, yaptırım ve sansür uygulamalarına rağmen basın; halkı bilgilendirmekten, eleştirmekten ve kitlesel hareketler meydana getirmekten geri kalmamıştır. Toplumu dönüştürme görevini üstlenen basın, ülkenin modernleşmesinde, düşünce ve ifade hürriyetinin yerleşmesinde ve hayata geçirilmesinde önemli katkılar sağlamıştır (İnuğur, 2005: 315).

Basın matbuat hayatındaki bu özgürlük ortamı 31 Mart Vakası ile sona ermiştir. 31 Mart vakasından sonra yürürlüğe giren 1909 Matbuat Kanununu ile birlikte basın matbuat üzerinde güçlü bir denetim mekanizması meydana getirilmiştir. 37 maddeden oluşturulan kanunla gazete çıkarmak belirli şartlara bağlanmıştır. Gazete çıkarmak için hükümetten izin almak, kamuoyu oluşturmaya teşvik edici yazılar yazmamak, ahlaki kurallara aykırı resim ve yazı yayınlamak yasaklanmış ve hükümete gazete kapatma yetkisi verilmiştir (Doğaner, 2019; 119) Hazırlanan basın kanunu ile beraber hükümet kendisi gibi düşünmeyenlere cezai yaptırım uygulamıştır. Pek çok gazete kapatılmış, gazeteciler; hapisle, para cezasıyla ya da sürgünle cezalandırılmış, böylece basının gücü zayıflatılmıştır. Basın hürriyetinin sağlamadığı bu dönemde halkın meşrutiyete olan inancını derinden sarsılmıştır. “Devr-i Hürriyet mi Yoksa İstibdat mı” fikri hâkim olmuş ve Meşrutiyetin aradığı özgürlük ortamını sağlamamıştır (Topuz, 1973: 106).

Fikir verme, bilgilendirme, halkı aydınlatma ve kamuoyu oluşturma son dere önemli bir işleve sahip olan basının kısıtlanması tepkilere neden olmuştur. İsmail Sabih Bey’in Serveti Fünun gazetesinde yer alan “*Yeni Matbuat Nizamnamesi*” adlı makalesinde; Basın ve Matbuat Kanununun basın hürriyetini kısıtlayıcı hükümler taşıdığını ifade ederek kanunla ilgili kamuoyunu bilgilendirmiştir.

“Yeni matbuat kanunu Şura-yı Devlette tetkik ve müzakere edildikten sonra meclise gönderildi. Ve kanun layihası sureti neşredildi. Matbuat Kanunu’nun birçok maddesi gözden uzak tutulsa bile yalnız şu maddeleri matbuat serbestisini fena halde kısıtlayacak memleketi gazete çıkarmaktan, gazeteleri terakkiden mahrum edecektir”.(İsmail Sabih”, “Yeni Matbuat Nizamnamesi,” Serveti Fünun Gazetesi, 10 Şubat 1909, sahife, 2.)

Dalkavuk gazetesinde yer alan “*Şikâyetlerimiz*” başlıklı haberde yayınlanan Matbuat Nizamnamesi eleştirilmiştir.

“Bu bak olmadı. Bu nizamname ne akılla ne insaniyete ne de mantığa muvafık. Buna adeta nizamsızlık, akılsızlık, izansızlık, mantıksızlık derler. Buna kimse tahammül edemez. Ne demek Efendim Dâhiliye Nezaretine müracaat eden ben, Zabıta Nezaretinde tezkiye olunan ben, dehşetli bir taahhünameye vaz-ı imza eden ben, avuç dolusu pul parası veren ben. Böyle olduğunu altında kocaman resmi mühür bulunan bir ruhsatname verildiği halde nasıl olur da ona tecavüz ediliyor. Nasıl olurda o resmi kâğıt o ruhsatname ile alınan hak başkaları

tarafından istimal ediliyor. Başkaları tarafından gasp ediliyor.”(Şikâyetlerimiz ,”Dalkavuk Gazetesi, 7 Ramazan 1326, sahife. 3.)

Her ne kadar Meşrutiyet rejimi tam anlamıyla sağlanamasa da gazetelerin tirajlarının her geçen gün artması, basın toplum nezdinde itibar kazanmasını, toplumsal dönüşümde bir sıçrama yaşamasını sağlamıştır. Meşrutiyet basınında oldukça farklı fikir ve ideoloji yer almış fakat aydınlar arasında ortak görüş birliği sağlanamamıştır. Aydınların birleştikleri ortak nokta meşrutiyetin korunması, varlığını sürdürmesi, halkın bilinç düzeyinin yükseltilmesi için çaba harcamak olmuştur. Meşrutiyet basını, basının devlet otoritesini sınırlandıran, bireylerin özgürlüklerini koruyan, yasama, yürütme ve yargı erkleri gibi “dördüncü kuvvet” olduğunu kabul ettirmiştir (Ertuğ, 1959: 37-48).

Sonuç ve Değerlendirme

Bireyi sınırlayan ve gelişmesine engel olan toplum ve devlet baskılarına karşı ortaya çıkan liberalizm, Fransız ihtilali sonrası hızla yayılmıştır. Fakat ülkelerde gelişimi ve yayılımı aynı seviyede olmamıştır. Bu farklılık bireylerin ve devletlerin gelişim süreçlerinden kaynaklanmıştır. Tarihsel süreç içerisinde yaşanan olaylarla birlikte değişiklik gösteren siyasal sistemler liberalizmden oldukça etkilenmiştir. Ülkeler liberalizmin felsefi, siyasi ve ekonomik boyutlarından, yayılımından, değişim ve dönüşümünden kaçamamışlardır. Fransız ihtilali sonrası ortaya çıkan insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğü kavramları modern devletlerin ortaya çıkmasını, bireysel ve toplumsal gelişmeleri sağlarken; çok uluslu devletler için tehdit meydana getirmiştir. Çok uluslu devletleri bünyelerindeki ulusları bir arada tutmak için çalışmalara sevk etmiştir. Bu yüzden liberalizm ülkeler bazında tarihsel ve felsefi bir özgünlüğe sahiptir.

Liberalizm, demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü ve insan haklarını savunduğu için çok hızlı bir biçimde yaygınlık kazanmıştır. Siyasal yapıyı değiştirme ve dönüştürme amacı liberalizmi evrensel kılmış, devletin birey üzerindeki egemenliğinin sınırlandırılmasını sağlamıştır. Toplumsal dönüşüm sağlanarak yeni insan yaratılmaya çalışılmış, böylece yaratılmaya çalışılan yeni insanla yeni bir toplum, yeni bir devlet ve yeni bir ahlak anlayışı tanzim edilmiştir. Bu süreç Avrupa’da oldukça başarılı olmuş, imparatorluklarda ayrılıklara, çözümlere ve sistem karşıtı hareketlere neden olmuştur. İmparatorluklar bu hareketleri bastırmak için bünyelerindeki ulusları anayasa çatısı altında birleştirmeye çalışmış, onların temel haklarını tanıdığını duyurmuştur.

Özgürlük, bireycilik, demokrasi, hukukun üstünlüğünün savunulmasında basın son derece etkili olmuştur. Osmanlı Devleti’nde de liberalizm basın aracılığıyla kitlelere ulaşmış, anayasal haklar, insan hakları ve yurttaşlık kavramları topluma tanıtılmaya çalışılmıştır. Liberalizmin pratik faydaları özellikle “Serbesti” gibi gazetelerde yoğunlukla kullanılmıştır. Böylelikle olaylar, fikirler ve ilkeler arasındaki ilişkilerin halk tarafından kurulması amaçlanmıştır. Sosyal, siyasal ve ekonomik alanlarda bütüncül bir bakış açısı elde edilmeye çalışılmış, toplumun güncel sorunlar ve olaylar karşısında fikir geliştirmesi beklenilmiştir. Özellikle etnik unsurlar birlikte yaşama pratiğine dair uygulamalar üzerinde durularak anayasal vurgu yapılmıştır. Liberalizm Osmanlı’da toplumu eğitmek, devletin dağılmasını engellemek ve meşrutiyet fikrini yerleştirmek için kullanılmıştır.

Osmanlı toplum hayatında liberalizm temel hak ve hürriyetlerin tanınmasında ve yerleşmesinde büyük bir katkıda bulunmuştur. Liberal fikirler doğrultusunda ülkedeki tüm etnik unsurların bir çatı altında bir arada yaşabileceği fikri hayata geçirilmiştir. Bu fikir doğrultusunda Ahrar Fırkası kurulmuş, ardından bir diğer liberal eğilimli Hürriyet ve İtilâf Fırkası kurulmuştur. İttihat ve Terakki’ye muhalif olan kesimler bir çatı altında toplanmıştır. Liberal ekonomi fikrinin kabul görmesiyle özel teşebbüsler, yabancı yatırımcılar ülkede yer

almaya başlamıştır. 1908-1913 yılları arasında ülkede liberal ekonomi politikaları takip edilmiştir.

Tanzimat'la birlikte başlayan liberal düşünce ve uygulamalar devleti siyasi, sosyal ve ekonomik yönden hayli etkilemiştir. Liberalizm, devlet ekonomisi güçlü, halkın eğitim seviyesinin hayli yüksek olduğu ülkelerde oldukça çarpıcı sonuçlara neden olurken Osmanlı gibi iktisadi ve kültüre yapısı hayli kırılgan ülkelerde çöküşe neden olmuştur. Liberal ekonomi politikalarıyla sanayi ve ticaret yabancıların eline geçmiş, devlet dışa bağımlı hale gelmiştir. Kanun-i Esasi'nin ilanı ile devlet güvencesi alınan temel ve hürriyetler daha ziyade devletin bünyesindeki etnik unsurlar faydalanmış, bağımsızlık ve hak mücadelelerinde tanınan haklardan son derece yararlanmışlardır.

Kaynakça

- AKIN, İ. (1987). *Kamu Hukuku*. Ankara: Beta Basın.
- ARMAOĞLU, F. (2001). *20 Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1955*. İstanbul: Kronik Kitap.
- AKSOY, N. (2008). *Tarihe Yön Veren Olaylar*. İstanbul: Karma kitapları.
- AKŞİN, S. (1971). İttihat ve Terakki Üzerine. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 26, S.1, s.153- 182.
- AKŞİN, S. (1974). Fedakaran-ı Millet Cemiyeti. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.29, S.1, s.125-136.
- AKYILDIZ, A. (2003). Meclis-i Meb‘usan. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 28, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s.245-247.
- ALDIKAÇTI, O. (1978). *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*. İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- AYDIN, A. (2000). Batılılaşma Döneminde Şinasi ve Fransız Etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.17, S.2, s.105-131.
- AYAZ, E., Erdem M., Kuloğlu Y. (2015). II. Meşrutiyet Döneminde Bir Faili Meçhul: Hasan Fehmi Bey, *Ejovoc Electronic Journal of Vocational Colleges*, C.5, S.1, s.268 -286.
- BERBER, G., Ş.(2011). Osmanlı'nın Son Döneminden Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Liberalizm- Devletçilik Çatışması. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.27, S.80, s.210-239.
- BEYDİLLİ, K. (2013). Yeni Osmanlılar Cemiyeti. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 43, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s.430-433.
- BIÇAK, V., (1999). İnsan Hakları İhlallerinde Yönelimler: Baskıdan Hileye. *Liberal Düşünce Dergisi*, C. 4, S. 15, s. 5-14
- BİX, B. H. (2004). Doğal Hukuk: Modern Gelenek. Çev: Ertuğrul Uzun, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.6, S.2, s.291-343.
- CENGİZ, S, A, (2012). *Maliye Nazırı Mehmed Cavid Bey Dönemi (1908-1926) İktisadi Mali Görüş ve Uygulamaları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi
- CALLİNİCOS , A. (2011). *Toplum-Kuram*. İstanbul: İletişim Yayınevi.
- CONWAY, D. (2011). Klâsik Liberalizm. Çev: Atilla Yayla, *Liberal Düşünce Dergisi*, C.16, S.64, s.85-90.
- ÇALIK, E. (2017). İnsan Hakları Meselesinin Gelişimi ve Siyasî ve Sosyal Faktörlerle İlişkisi. *I. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi*, C. 6, S.16, s. 41 – 68.
- ÇAPANOĞLU, M. S. (1962). *Basın Tarihine Dair Bilgiler ve Hatıralar*. İstanbul: Hür Türkiye Dergisi Yayınları.
- ÇAVDAR T. (2004). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*. Ankara: İmge Kitapevi.
- ÇAVDAR.T.(1982). *Türkiye’de Liberalizmin Doğuşu*. İstanbul: Uygarlık Yayınları.
- ÇETİN, H. (2002). Liberalizmin Tarihsel Kökenleri. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C.3, S.1, s.79-96.

- ÇETİN, H.(2001). Liberalizmin Temel İlkeleri. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C.2, S.1, s.219-237.
- DAĞLAR O, II. (2008) Meşrutiyet'in İlanının İstanbul Basını'ndaki Yansımaları (1908). *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* S,38, , 141-159.
- DEMİRBAŞ, T. (1977). Kişi Güvenliği. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C.XLIII, S.1-4, s. 149-172.
- DOĞAN, C. (2013). II. Meşrutiyet'in Kimlik Arayışlarına Bir Örnek: İttihad-ı Anasır-ı Osmaniye Heyeti, Nizamnamesi, Yapısı ve Amaçları. *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C.8, S.5, s.173-192.
- DOĞANER, Y. (2012). Hürriyet ve Modernleşme Enstrümanı Olarak Osmanlı'da Basın. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.29, Sayı: 1, s.109-121.
- DÖNMEZ, O. (1985). İnsan Haklarının Milletlerarası Alanda Korunması. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.3, S.3, s.223-285.
- ERGİN, K. (2018). II. Meşrutiyet Döneminde Usul-ü Himaye Görüşü ve Akyiğitzade Musa .*Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 3, 74-81.
- EROĞUL, C.(2008). *1908 Devrimi'ni İzleyen Anayasa Değişiklikleri*, Editörler: Sina Akşin, Sarp Balcı, Barış Ünlü, 100.Yılında Jön Türk Devrimi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- ERTUĞ, R. (1959) *Türkiye'de Basın ve Yayın Mevzuatının Doğuşu ve Gelişimi*. Ankara: Ajans Türk Matbaası.
- GEMALMAZ, S. (2012). *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş*. Cilt 1, İstanbul: Legal Yayıncılık.
- GÜHER, G. A. (2018). II. Meşrutiyet Dönemi İktidar Oluşumu Sürecinde Basının Rolü. *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı:3, s.105-128.
- GÜNÖR, R.B. Klasik Liberalizm Açısından Prens Sabahaddin'in Toplum Felsefesi .*Gazi Türkiyat Türkiyat Dergisi*, S.25, 2019, s. 163-177.
- GÜRDOĞAN, B. (1959). II. Meşrutiyet Devrinde Anayasa Değişiklikleri. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.16, S.1, s.191-205.
- HANİOĞLU, M. Ş (2001). İttihat ve Terakki Cemiyeti. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C:23, İstanbul. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s.476-484.
- HAYEK, F. A. (1996). Hukuk, Yasama ve Özgürlük Adaletin ve Politik İktisadın Liberal İlkelerinin Yeni Bir İfadesi Cilt 1, Kurallar ve Düzen, Çeviren: Atilla YAYLA, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- HAYEK, F. A. V. (2009). Liberalizm. Çev: Ünsal Çetin, *Liberal Düşünce Dergisi*, C.14, S.55, s.197-224.
- HEKİMOĞLU, M. M. (2003). Son Anayasa Değişiklikleri Işığında Yeni Temel Hak ve Özgürlükler. *Liberal Düşünce Dergisi*, C. 7, S.29, s. 151-166.
- İNALCIK H, SEYİTDANLIOĞLU M. (2019). *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- İLAL, E. (1968).“Magna Carta. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C.34, S.1-4, s. 210-242.

- İNÜĞUR, M. N. (2005). *Basın ve Yayın Tarihi*. İstanbul: Der Yayınları.
- İspanya Anayasası ve Kongre İktüzüğü* (2004). Derleyenler ve İngilizceden Çev: Doç. Dr. Ahmet Yıldız/ Dr. Fahri, Ahmet Yıldız, İspanya Anayasal Sistemi Üzerine Kısa Notlar, Bakırcı, Ankara:Yasader.
- ISSI, M. (2010). Hürriyet Âşığı Bir Osmanlı-Kürt Aydını Mevlanzâde Rıfat Bey. *Toplumsal Tarih*, Sayı: 196, Nisan, s.2-10.
- KABACALI, A. (2007). *Bir İhtilalcinin Serüvenleri Doğmayan Hürriyet ve Yarıda Kalan İhtilal*, İstanbul: Güner Yayınları.
- KANSU, A. (1995). *1908 Devrimi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- KARAL ,E. Z.(2010). *Büyük Osmanlı Tarihi*. C IV, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- DOHRİNG, K. (2002). *Genel Devlet Kuramı (Genel Kamu Hukuku)*, Çev. Ahmet Mumcu İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- KAAN, O.(2008). *II. Meşrutiyet Döneminde Muhalefet: Ahrar Fırkası*. Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi
- KALUÇ, Ş.(2009). Osmanlı Ahrar Fırkasının Kuruluşu, Faaliyetleri ve Sonu, *Liberal Düşünce Dergisi*, S. 53-54, 177-213.
- KAMA, S. (2016). Parlamenter Hükümet Sistemi Olarak Westminster Modeli Britanya Örneği Üzerine Bir Deneme. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, C.22, S.2, s.161-201.
- KARADEMİR, A (2017). Liberal Çok kültürcülük: (Çok) Ulusalçı Liberalizm ve Azınlık-ıçindeki-Azınlıklar Sorunsalı. *Kilikya Felsefe Dergisi*, C:1, s. 19-41.
- KAZGAN, G. (2004). *Küreselleşme ve Ulus Devlet*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- KIZILTAN, Y. (2006). I. Meşrutiyetin İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.26, S.1, s. 251-272.
- KİLİ, S.(1978). *1876 Anayasası'nın Çağdaşlaşma Sorunları Açısından Değerlendirilmesi*, Armağan Kanun-i Esasi'nin 100. Yılı, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara: Sevinç Matbaası.
- KONURALP, E. (2019). İspanya'da Bölge Devletinin Tarihsel Gelişimi, Yasal Düzeni ve Siyasal Yapılanışı. *Akademik İncelemeler Dergisi*, C.14, S.1, s.345-402.
- KÜÇÜK, C. (2016). Murad V (1840-1904). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 31 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s.183-185.
- LEWİS, B.(1984). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara : Türk Tarih Kurumu.
- MARTI, M. (1992). *Mevlanzade Rıfat'ın Anıları*. İstanbul: Arma Yayınları.
- MARDİN Ş. (1988) .*Adem-i Merkeziyet, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 1, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 364-367.
- MAZICI, N. (1996). 1930'a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbuat Kanunu. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C.18, S.5, s.131-154.
- NEVİNS, A. – Commager, H. S.(2005). *ABD Tarihi*, Çev: Halil İnalçık, İstanbul: Doğu Batı Yayınları.

- ODABAŞI, L. (2014). Osmanlı İktisadi Modernleşmesinde Liberal Tezler”, *Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.1, S.4, 76-86.
- OĞUZMAN, K., Özer S. S., Oktay Ö.(2014). *Kişiler Hukuku (Gerçek ve Tüzel Kişiler)*. İstanbul: Filiz Yayınları.
- OKANDAN, R (1966).*Umumi Amme Hukuku Dersleri*, İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- ÖZBAY, H. (2014). John Rawls’un Uluslararası Adalet ve Toplum Kurgusu ile Uluslararası İnsan Hakları Fikri: Uluslararası İlişkiler Açısından “Halkların Yasası. *İşletme Bilimi Dergisi*, C.1, S.5, s34-59.
- ÖZÇELİK, A. (2001). *Sahibini Arayan Meşrutiyet*. İstanbul: Tez Yayınları.
- ÖZHAZİNEDAR, T. (2019). *II. Meşrutiyet Basınında Temel Haklar*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÖZKAZANÇ A. (2009). Toplumsal Vatandaşlık ve Neo-Liberalizm Sorunu. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.64, S.1, s.247-274.
- ÖZKUL, F. (2018).Liberal Demokratik Anayasacılık Anlayışı Bağlamında Türkiye Cumhuriyeti 1924 Anayasası’nın Değerlendirilmesi, *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, C.6, S.12, s. 585-612.
- PAİNE, T. (1998). *İnsan Hakları*, Çev. Mehmet Osman Dostel, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- PARLATIR İ, ÇETİN N. (2005).*Şinasi Bütün Eserleri*. Ankara: Ekin Kitapevi.
- SAKMAN, S. (1988). Terakki ve Hürriyet Olan İlişkisi. *Yeni Forum*, C: 9, s.37-40
- SANDER, O (2002). *Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918’e*, Ankara:İmge Kitapevi.
- SARITAŞ, İ. (2019). Fransız Devrimi’nin İki Çocuğu: Liberalizm ve Muhafazakârlığın Temel Kavramlar Üzerinden Mukayesesi. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, C.54, S.2, s. 797-810.
- SAYLAK, S. A. (2016). Osmanlı - Rus İlişkilerinde Makedonya Sorunu (1885-1908). *Gazi Akademik Bakış*, C.10, S.19, s.107-139.
- SİEBERT, W., ÖZTAN, B. (1969). Şahsiyet Hakları İle İlgili Meseleler. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.26, S.1, s.217-230.
- SURLU, A. Ö. (2010). İnsan Haklarının ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin Yargıtay İçtihatlarına Yansımaları. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı: 87, s.150-194.
- ŞAPOLYO E., B.(1971).*Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü İle Basın*, Ankara: Güven Matbaası.
- ŞİMŞEK, H. (2008). Yüzüncü Yılında Meşrutiyet’in İlanı ve Gayrimüslim Cemaatler. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.1,S.1, s.53-72.
- TANÖR, B. (2012).*Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- TANRIVER, S.(2000). Hukuk Yargısında Etkinliğin Sağlanması İçin Alınması Gereken Önlemler Üzerine. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 49, Sayı 1, 67-83.
- TANSÜ, Y. E., ÖZÇÖREKÇİ, C.(2020). Ahrâr Fırkası. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C. 6, S. 2, 232 – 242.

TOPAKKAYA A. (2006). Bir Söylem Olarak Adalet Kavramı. *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.1, S.2, s.97-111.

TOPUZ, H.(2007). *Özgürlüğe Kurşun*. İstanbul: Remzi Kitapevi.

TOPUZ H. (1973). *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, İstanbul: Gerçek Yayınları.

TURAN, O. (2018). II. Meşrutiyet'in İlanına İlişkin İngiliz Büyükelçiliğinin Değerlendirmeleri. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 60, s.65-86.

UZUNÇARLI, İ. H. (2003). *Resneli Niyazi Hatıratı*. İstanbul: Örgün Yayınevi.

UZUN, H. (2005). Türk Demokrasi Tarihinde I. Meşrutiyet Dönemi. *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.6, S.2, s.145-162.

VARLI, A., KORALTÜRK, M. (2010). II. Meşrutiyet'ten Erken Cumhuriyet'e Millî İktisadın Sürekliliği ve İzmir İktisat Kongresi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.IX, S.20-21, 127-142.

VERGARA, F.(20014). *Liberalizmin Felsefi Temeller*, Çev: Bülent Arıba, İstanbul: İletişim Yayınları.

Gazeteler

"Hürriyet, Müsavat, Uhuvvet, Adalet", Yevmî Servet-i Fünun Gazetesi, 22, Temmuz 1324, sahife, 4

Abdulkadir Kadri, "Kanunu Esasi Hürriyet, Adalet, Müsavat", Hukuk-ı Umumiye Gazetesi, 25 Şubat 1325, sahife, 2

Serbesti Gazetesi, 14 Teşrinisani 1324, sahife 2

"Mesalik,"Serbestî Gazetesi, 3 Teşrinsani 1324, sahife, 1

"Anadolu'ya Bakan Yok," Hukuk-ı Umumiye Gazetesi, 23 Teşrinisani 1324, sahife, 3

"Hukuk-i Nisvana Dair",Sada-yı Millet Gazetesi, 8 Kasım 1909, sahife, 3

"Hak Adalet Kanun,"Tanin Gazetesi, 23 Temmuz 1908, sahife 1

"Adalet Mahakim-i Osmaniye", Mizan Gazetesi,12 Recep 1326, sahife, 2-3.

"Kanun", Mizanül Hukuk Gazetesi, 10 Şevval 1326, sahife, 18.

"İstinaf Hukuk Mahkemesi, " Protesto Gazetesi, 12 Muharrem 1327, sahife, 4.

"Hiç İstibdâda Kanun Denir Mi?","Volkan Gazetesi, 20 Şubat 1324, sahife, 3.

"Varaka", Volkan Gazetesi, 16 Kanunisini 1324, sahife, 4.

Edep Yahu Gazetesi, 3 zül kaide 1326, sahife, 3.

İncili Çavuş Gazetesi, 24 Ağustos 1326, sahife, 3.

Müdde-i Umumî Makamının Nazarı Dikkatine", Hukuk-ı Umumiye Gazetesi, 7 Teşrin-i evvel 1324, sahife,3.

İsmail Sabih", "Yeni Matbuat Nizamnamesi," Serveti Fünun Gazetesi, 10 Şubat 1909, sahife, 2

Şikâyetlerimiz ,"Dalkavuk Gazetesi, 7 Ramazan 1326, sahife. 3.

Amatör Futbolcularda Zihinsel Antrenmanın Zihinsel Dayanıklılığa Etkisinin İncelenmesi

Necmettin PARLAK¹

Araştırma Makalesi
Makale Gecmişi
Başvuru Tarihi:12.01.2023
Kabul Tarihi:27.04.2023

Research Article
Article History
Date of Application:12.01.2023
Acceptance Date:27.04.2023

Özet

Bu çalışmada amatör futbolcularda zihinsel antrenmanın zihinsel dayanıklılığa etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu çalışmanın evrenini Aydın ilinde futbol oynayan amatör sporcular, örneklemini ise kolay ulaşılabilir örneklem yöntemine göre belirlenmiş, Aydın'ın merkez ilçesinde faaliyet gösteren amatör spor kulüplerde oynayan 127 erkek, 41 kadın, toplam 168 amatör futbolcu oluşturmaktadır. Bu çalışmanın amaçları doğrultusunda çalışmamızda zihinsel antrenman envanteri, zihinsel dayanıklılık envanteri ve araştırmacılar tarafından oluşturulan kişisel bilgi formu kullanılmıştır. Verilerin analizinde doğrusal regresyon analizi, frekans, yüzde ve güvenilirlik katsayısı hesaplamaları, anova analizi ve t testleri yapılmıştır. Analiz sonucu Zihinsel Temel Beceriler ile güven arasında orta düzeyde olumlu yönlü anlamlı ilişki olduğu, Zihinsel Performans Becerileri ile güven arasında orta düzeyde olumlu yönlü anlamlı ilişki olduğu, Kişilerarası Beceriler ile güven arasında orta düzeyde olumlu yönlü anlamlı ilişki olduğu, Kendinle Konuşma ile güven arasında düşük düzeyde olumlu yönlü anlamlı ilişki olduğu, Zihinsel Canlandırma ile güven arasında orta düzeyde olumlu yönlü anlamlı ilişki olduğu görülmektedir. Zihinsel Temel Beceriler ile kontrol arasında çok düşük düzeyde olumsuz yönlü anlamlı ilişki olduğu, Zihinsel Performans Becerileri ile kontrol arasında orta düzeyde olumsuz yönlü anlamlı ilişki olduğu, Kişilerarası Beceriler ile kontrol arasında çok düşük düzeylerde olumsuz yönlü anlamlı ilişki olduğu görülmektedir. Sporda zihinsel antrenman boyutları ile sporda zihinsel dayanıklılık boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki olmadığı gözlenmektedir. Sonuç olarak katılımcıların zihinsel antrenman süreçlerinin zihinsel dayanıklılık üzerinde anlamlı etkisi olduğu ve zihinsel antrenman arttıkça zihinsel dayanıklılığında arttığı gözlemlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Futbol, Zihinsel Dayanıklılık, Zihinsel Antrenman

Investigation of The Effect of Mental Training on Mental Strength in Amateur Football Players

Abstract

Examining the mental protection limits of mental training in these amateur football players. This holding area consists of amateur athletes playing football in Aydın, and a total of 168 amateur football players, 127 men and 41 women, playing in amateur sports clubs operating in the central region of Aydın, whose sampling was determined according to the easy targeting method. In order to achieve these exit goals, mental training inventory, mental toughness inventory, and the observers' own personal information formula were used in our study. In the analysis of the data, the results were regression analysis, frequency, percentage and reliability coefficient calculations, anova analysis and t tests were performed. As a result of the analysis, there is a moderately positive assumption relationship between Mental Basic Skills and trust, a moderately positive variable relationship between Mental Performance Skills Skills and trust, a moderate positive relationship between Interpersonal Skills and trust, a low level of self-talk and confidence It is seen that there is a positive relationship between the level of mental stimulation and the level of trust. It is seen that there is a very low negative inverse relationship between Mental Basic Skills and control, a moderate negative relationship between Mental Performance Skills and control, and a very low negative antonym relationship between Interpersonal Skills and control. It is observed that there is no protective relationship between mental training programs in sports and mental protection measures in sports. As a result, it is observed that the executive mental training guide has an effect on mental endurance and the mental training final mental results.

Keywords: Football, Mental Endurance, Mental Training

¹ Öğr. Gör., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi Aydın, <https://orcid.org/0000-0001-8605-2722>

1.Giriş

İnsan salt fiziksel özelliklerle donatılmış canlı değildir. Ona aynı zamanda zihinsel, kültürel, toplumsal birtakım özelliklerde verilmiştir. Ayrıca bu özelliklerin birbirleriyle ilişkileri, etkileşimleri ve birbirlerini tamamlamaları insanı, diğer canlılardan ayıran önemli bir özellik olmuştur. İnsanın yaşam performansını, hayatın diğer alanlarında olduğu gibi sportif aktivitelerde de fiziksel, zihinsel, psikolojik performansı etkiler.

(Konter, 2003:7), sporda performansı, sporcunun aktivite süreci içerisinde göstermiş olduğu fiziksel, zihinsel ve biyomekanik randıman olarak tanımlanmaktadır. En iyi performansa ulaşmanın, sporcunun psikolojik, fizyolojik yeteneklerinin geliştirilmesine ve bu amaç doğrultusunda belirli seviyeye yükseltilmesine bağlı olduğundan söz etmektedir. Sporcu performansını artıran zihinsel antrenman ile ilgili bilimsel çalışmalara göz attığımızda (Hecker ve Kaczor, 1988), zihinsel antrenmanı, hareket aktivitesi yapmadan yoğun bir şekilde imgeleme yapma(zihinsel aktivite) şeklinde belirtmiş, (Singer, 1980), fiziksel aktivite olmaksızın düşünsel bir öğrenme süreci olarak tanımlamıştır. Sporcuların zihinsel eğitimi, zihinsel antrenmanı ve bu sayede söz konusu en yüksek performansa ulaşmalarının nihai amacı kazanmaktır.

(Yarayan ve İlhan'a 2018) göre, artık sportif müsabakalarda, yenme ve yenilme arasındaki makas daralmış ve buna bağlı olarak yükselen performans yoğunluğu sporcular üzerinde aşırı strese yol açtığı söylenmektedir. Sportif baskı konusunda yeterince hazırlığı olmayan sporcu ve antrenörlerin bu sorunu halletmenin arayışı içinde oldukları söylenebilir. Bundan dolayı, son yıllarda psikolojik, zihinsel faktörlere ilişkin tecrübenin çoğaltılmasıyla birlikte, sporcuların ve antrenörlerin fiziki aktivite antrenmanlarında olduğu gibi zihinsel antrenmanları da önemsemeleri gerektiği varsayılmalıdır. Bu durum hem bireysel hem de takım sporları için geçerlidir(Sural, vd, 2021). Zihinsel antrenman, yapılan sportif branşın ve o branşın sporcu niteliklerine göre taktiksel özellikler içermektedir. Öncelikle sporcunun kişisel yetenekleri ve gerekli ihtiyaçları dikkate alınarak özgüven, rahatlama, uyarılmışlık düzeyi, strateji ve hazır bulunuşluluk çalışmaları gibi stratejik çalışmalar yapılmaktadır(Altıntaş ve Akalan, 2008).

Ayrıca, sporcuların zihinsel hazırlık süreçlerinde zihinsel antrenman kadar, zihinsel dayanıklılık kavramları da önemli bir yer tutmaktadır(Sural, vd, 2021). (Unestahl, 1982), sporda zihinsel antrenmanı, bir sporcunun kendini, mental ve aktif hareket tutum ve tecrübelerini kontrol edebilme ve gerektiğinde değiştirme becerisini kazanmayı amaç edinen psikolojik yöntemlerin tümü olarak tanımlanırken, (Loehr, 1982), sportif zihinsel dayanıklılığı; sporda stres altında iken de sportif beceriyi gösterebilme olarak tanımlamaktadır. (Luthans, 2002), zihinsel dayanıklılığı olumsuz durum, fazla sorumluluk yüklenme ve olası başarısızlık gibi beklenmeyen durumlarda toparlanabilme ve var olan eski performansına tekrar ulaşmak için geliştirilmesi gereken olumlu psikolojik kapasite şeklinde tanımlar.

Futbol, içeriği gereği yüksek heyecan ve adrenalinin çok olduğu bir takım sporu olarak gelişmiş oranda zihinsel dayanıklılık ve sorunların üstesinden gelebilme becerisi gerektirmektedir(Beşler, 2020). Ayrıca futbolcunun, futbolun takım sporu olması nedeniyle kendi takım arkadaşları, antrenörleri ve kendi taraftarları ile ortak hedefler belirlemek gibi sorumlulukları varken bununla birlikte rakip takım oyuncularına karşı kazanmak ve mücadele etmek gibi sorumluluk ve üstün performans gerektiren bir rol sergilemesi gerektiğinden baskı düzeyi oldukça yüksektir. Bu baskı düzeylerini en aza indirmek sadece fiziksel performansın yükseltilmesi ile gerçekleşmemektedir. Zihinsel dayanıklılık genel olarak, fiziksel ve mental kapasiteyi en iyi şekilde kullanarak sporcuların zihinsel

gereksinime ihtiyacı olduğu durumlar karşısında rakiplerinden daha iyi başa çıkmalarını ifade eder. Başka bir görüşe göre özellikle, rakiplerinden daha motive, özgüveni yüksek ve stres altında yeterli kontrolü sağlayan ve bunların devamlılığını sağlayan doğal, gelişmiş ya da geliştirilebilen psikolojik güç şeklinde tanımlanabilmektedir(Jones, at al. 2007). Ünlü bir futbol adamı olan Hollandalı eski futbolcu ve teknik direktör Johan Cruyff'un 'Futbol zihinle oynanan bir oyundur'(Beşler, 2020) sözü bu çalışmaları destekler niteliktedir.

Futbol oyunu; geçirmiş olduğu evrelerden sonra üst düzey rekabetin olduğu, sporcuların, antrenörlerin ve yöneticilerin gerek yönetsel gerekse sportif anlamda birçok problemle karşılaştığı, futbolun paydaşlarının zihinsel olarak da dayanıklı olmasını gerektiren bir endüstri haline gelmiştir(Beşler, 2020). Her ne kadar amatör futbolcuların statü, maddi gelir, antrenman ve beslenme düzeyi açısından profesyonel futbolculara göre daha az imkânlarla sahip olduğu akla gelse de aynı fiziksel ve zihinsel süreçlerden onlarında geçtiği bilinmektedir. Çünkü çoğu amatör futbolcunun nihai amacı profesyonel veya daha üst düzeylerde futbol oynamaktır. Dolayısıyla amatör futbolcularında fiziksel, zihinsel, psikolojik hazırlık düzeylerinden geçmeleri ve söz konusu alanlarda dayanıklılıklarını geliştirmeleri kaçınılmazdır.

Literatür incelendiğinde zihinsel antrenman ve zihinsel dayanıklılığın farklı spor branşlarında hem birlikte incelendiği hem de ayrı ayrı incelendiği çalışmalar mevcuttur. Bununla birlikte futbol sporunda önemli birer etken olan zihinsel antrenman ve zihinsel dayanıklılıkla ilgili çalışmalar oldukça azdır. Bundan dolayı, bu araştırma konusu ile ilgili yapılacak araştırmalara ihtiyaç duyulduğu düşünülmektedir. Bu ihtiyaç doğrultusunda çalışmanın amacı; amatör futbolcularda zihinsel antrenman ve zihinsel dayanıklılığın yaş kategorilerine, cinsiyetlerine, spor geçmişlerine, eğitim durumlarına ve futboldaki mevkilerine göre değerlendirmek ve amatör futbolcularda zihinsel antrenman ve zihinsel dayanıklılık arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bundan dolayı çalışmamızın alt problemleri aşağıdaki şekildedir.

1. Amatör futbolcuların zihinsel antrenman düzeyleri arasında yaş kategorilerine, cinsiyetlerine, spor geçmişlerine, eğitim durumlarına ve futboldaki mevkileri yönünden istatistiksel açıdan anlam oluşturan bir farklılık var mıdır?
2. Amatör futbolcuların zihinsel dayanıklılık düzeyleri arasında yaş kategorilerine, cinsiyetlerine, spor geçmişlerine, eğitim durumlarına ve futboldaki mevkileri yönünden istatistiksel açıdan anlam oluşturan bir farklılık var mıdır?
3. Amatör futbolcuların zihinsel antrenman ve zihinsel dayanıklılık seviyeleri arasında istatistiksel olarak anlamı bir ilişki var mıdır?
4. Amatör futbolcuların zihinsel antrenman düzeyleri zihinsel dayanıklılık düzeylerini anlam oluşturacak kadar etkilemekte midir?

2.Yöntem

2.1.Araştırmanın Modeli

Bu araştırmamızda nicel çalışma yöntemleri arasında yer ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Bu model, iki ve daha fazla sayıdaki değişkenler arasında birlikte değişimin varlığı ve değişim varsa ne derece olduğunu ortaya çıkarmayı amaçlayan araştırma modelleridir (Karasar, 2017).

2.2.Evren ve Örneklem

Bu araştırmamızın evrenini Aydın ilinde futbol oynayan amatör sporcular, örneklemini ise kolay ulaşılabilir örneklem yöntemine göre belirlenmiş, Aydın'ın merkez ilçesinde faaliyet

gösteren amatör spor kulüplerde oynayan 127 erkek, 41 kadın, toplam 168 amatör futbolcu oluşturmaktadır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Bu araştırmamızın amaçları istikametinde zihinsel antrenman envanteri, zihinsel dayanıklılık envanteri ve araştırmacının hazırladığı kişisel bilgi formu kullanılmıştır.

2.3.1. Sporda Zihinsel Antrenman Envanteri (ölçeği) (SZAE): (Behnke at al.2019) tarafından geliştirilmiş, (Yarayan ve İlhan, 2018) tarafından Türkçeye uyarlaması yapılmıştır. Zihinsel Temel Beceriler (ztb 3-7-10-14), Zihinsel Performans Becerileri (zpb 1-5-8-12-16-19), Kişilerarası Beceriler (kb 4-11-15-18), Kendinle Konuşma (kk 2-6-13), Zihinsel Canlandırma (zc 9-17-20) olmak üzere 5 alt boyut ve 20 maddeden oluşan, 5'li likert tipli (tamamen katılıyorum, katılmıyorum, kararsızım, katılmıyorum, tamamen katılmıyorum) ölçektir. Ölçekten elde edilebilecek en minimum puan 20, en maksimal puan 100'dür. Ölçeğin güvenilirliğinin saptandığı Cronbach alfa iç tutarlık katsayısının Zihinsel Temel Beceriler için $\alpha=0,82$ Zihinsel Performans Becerileri için $\alpha=0,85$ Kişilerarası Beceriler için $\alpha=0,85$, Kendinle Konuşma için $\alpha=0,91$, Zihinsel Canlandırma için $\alpha=0,82$ Ölçeğin Genel İç Tutarlılık Katsayısı ise $\alpha=0,91$ olarak tespit edilmiştir (Yarayan ve İlhan 2018).

2.3.2. Sporda Zihinsel Dayanıklılık Envanteri (ölçeği) (SZDE): Zihinsel dayanıklılık tespit etmek amacıyla (Sheard at al. 2009) tarafından geliştirilmiş, (Altıntaş, 2015) tarafından Türkçeye uyarlaması yapılmıştır. Güven (g 1-5-6-11-13-14), devamlılık (d 3-8-10-12) ve kontrol (k 2-4-7-9) alt boyutlarını belirleyen 14 sorudan oluşan ölçek, total zihinsel dayanıklılık ile ilgilide bilgi vermektedir. Araştırmaya katılan sporcular, ölçekteki sorulara katılım düzeylerini belirtmek için 4'lü likert tipi (tamamen doğru, doğru, yanlış, tamamen yanlış) bir değerlendirme gerçekleştirmektedirler. Ölçekte ayrıca zıt sorular (2-4-7-8-9-10) yer almaktadır (Altıntaş, 2015).

2.4. Verilerin Toplanması

Araştırmanın verileri sanal çevirim içi olarak toplanmıştır. Veri toplama araçları, Google Form uygulaması yoluyla sanal çevirim içi cevap toplamaya imkan sağlayacak biçimde hazırlanmış, sonrasında Türkiye'nin Aydın ilinde aktif olarak futbol oynayan turnuvalara katılan ve liglerde oynayan amatör futbolculara e-posta ve whatsapp web formlar halinde gönderilmiştir. Formun ilgili bölümünde araştırmamıza katılımın, tamamıyla gönüllülük esasına göre olacağı, araştırmanın önemi ve lüzumu bilgilendirmesi yapılmıştır.

2.5. Verilerin Analizi

Bu çalışmada verilerin analizi SPSS 25.0 paket programı ile yapılmıştır. Veri setindeki uç değerler ve çok değişkenli normallik varsayımının karşılanıp karşılanmadığı Mahalanobis uzaklık değerleri ışığında incelenmiş aykırı uç değer gösteren 9 veri, değerlendirmeden çıkarılmıştır. Basıklık çarpıklık katsayılarının +2-2 arasında olduğu görülmüş ve analizde parametrik testler kullanılmıştır. İstatistiksel açıdan, doğrusal regresyon analizi, frekans, yüzde ve güvenilirlik katsayısı hesaplamaları, anova analizi ve t testleri yapılmıştır. Analiz yapılırken %95 güven aralığına göre analiz yapılmıştır.

3. Bulgular

Araştırma neticesinde ortaya çıkan bulgular aşağıda tablolar halinde sunulmuştur.

Tablo 1. Demografik Değişkenler

Değişkenler	f	%	
Yaş	16 yaş ve altı	36	21,4
	17-18 yaş	53	31,5
	19-20 yaş	25	14,9
	21-22 yaş	26	15,5
	23 yaş ve üstü	28	16,7
	Toplam	168	100
Cinsiyet	Kadın	41	24,4
	Erkek	127	75,6
	Toplam	168	100
SporGeçmişi	5 yıl ve altı	43	25,6
	6-7 yıl	32	19
	8-9 yıl	44	26,2
	10 yıl ve üstü	49	29,2
	Toplam	168	100
EğitimDurumu	Lise ve altı	94	56
	Lisans ve üstü	74	44
	Toplam	168	100
Mevki	Defans	75	44,6
	Orta saha	51	30,4
	Hücum	42	25
	Toplam	168	100

Tablo 1’de katılımcıların çoğu 17-18 yaş aralığındadır (%31,5). Dizilimde en yüksek değişkenlere bakıldığında cinsiyet değişkeni açısından erkek katılımcılar (%75,6); spor geçmişi değişkeninde 10 yıl ve üstü (%29,2); eğitim durumu değişkeninde Lise ve altı mezuniyete sahip olan katılımcılar (%56) ve defans mevkinde oynayan katılımcılardan oluşmaktadır (%44,6).

Tablo2. Güvenirlilik Analizi Sonuçları

Ölçek	Cronbach Alpha Katsayısı
Güven	,679
Kontrol	,711
Devamlılık	,573
Temel	,725
Performans	,711
Kişiler	,776
Kendinle	,823
Canlandırma	,656

Tablo 2’de ölçeklerden elde edilen güvenilirlik analizi sonuçları yer almaktadır. Bu sonuçlara göre tüm boyutların yeterli seviyede güvenilir olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Ölçeklere ilişkin tanımlayıcı değerler

Değişkenler	Minimum	Maksimum	\bar{x}	Ss	Basıklık	Çarpıklık
Güven	12,00	24,00	18,73	2,36	,229	,186
Kontrol	4,00	16,00	10,68	2,34	-,257	,186
Devamlılık	7,00	16,00	10,28	1,20	,624	,186
Temel	9,00	20,00	16,79	2,25	-,632	,186
Performans	12,00	30,00	23,18	3,43	-,292	,186
Kişiler	6,00	20,00	17,27	2,20	-1,080	,186
Kendinle	6,00	15,00	12,16	2,150	-,758	,186
Canlandırma	6,00	15,00	12,72	1,78	-,622	,186

Tablo 3'te ölçeklere ilişkin tanımlayıcı istatistik sonuçları yer almaktadır. Sporda zihinsel dayanıklılığın güven alt boyutunu puanının orta düzeyde olduğu devamlılık boyutunsa yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Sporda zihinsel antrenman ölçeği tüm boyutlarınsa çok yüksek olduğu gözlenmektedir.

Tablo 4. Değişkenlere yönelik pearsonkorelasyon analizi sonuçları

	1-	2-	3-	4-	5-	6-	7-	8-
1-Güven	1							
	-							
2-Kontrol	-,195*	1						
	,011	-						
3-Devamlılık	,118	,231**	1					
	,128	,003	-					
4-Temel	,459**	-,198*	,101	,206**	1			
	,000	,010	,193	,007	-			
5-Performans	,457**	-,384**	-,095	,013	,538**	1		
	,000	,000	,219	,869	,000	-		
6-Kişilerarası	,356**	-,125	,030	,164*	,616**	,462**	1	
	,000	,107	,700	,034	,000	,000	-	
7-Kendinle	,260**	,009	,139	,226**	,502**	,323**	,392**	1
	,001	,909	,073	,003	,000	,000	,000	-
8-Canlandırma	,339**	,013	,103	,270**	,571**	,382**	,444**	,597**
	,000	,866	,186	,000	,000	,000	,000	,000

(Temel= Zihinsel Temel Beceriler; Performans=Zihinsel Performans Becerileri; Kişilerarası= Kişilerarası Beceriler; Kendinle= Kendinle Konuşma; Canlandırma= Zihinsel Canlandırma)

Tablo 4'te yapılan Pearson korelasyon testi sonucu Zihinsel Temel Beceriler ile güven arasında orta seviyede olumlu yönlü anlamlı ilişki olduğu ($r=,459$), Zihinsel Performans Becerileri ile güven arasında orta düzeyde olumlu yönlü anlamlı ilişki olduğu ($r=,456$), Kişilerarası Beceriler ile güven arasında orta düzeyde olumlu yönlü anlamlı ilişki olduğu ($r=,356$), Kendinle Konuşma ile güven arasında düşük düzeyde olumlu yönlü anlamlı ilişki olduğu ($r=,260$), Zihinsel Canlandırma ile güven arasında orta düzeyde olumlu yönlü anlamlı ilişki olduğu görülmektedir ($r=,339$).

Zihinsel Temel Beceriler ile kontrol arasında çok düşük düzeyde olumsuz yönlü anlamlı ilişki olduğu ($r=-,198$), Zihinsel Performans Becerileri ile kontrol arasında orta düzeyde olumsuz yönlü anlamlı ilişki olduğu ($r=-,384$), Kişilerarası Beceriler ile kontrol arasında çok düşük düzeylerde olumsuz yönlü anlamlı ilişki olduğu görülmektedir ($r=-,125$).

Sporda zihinsel antrenman boyutları ile sporda zihinsel dayanıklılık boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki olmadığı gözlenmektedir.

Tablo 5:Sporda Zihinsel Antrenmanın Zihinsel Dayanıklılıkta Güven Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi Amacıyla Yapılan Doğrusal Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	β	Standart Hata	Beta	t	p	F	R ²	Durbin Watson
Güven	Sabit	8,207	1,483	-	5,534	,000	12,508	,256	2,073
	Temel	,243	,101	,239	2,401	,017			
	Performans	,187	,054	,279	3,439	,001			
	Kişiler	,056	,098	,050	,576	,565			
	Kendinle	-,022	,092	-	-,238	,812			
	Canlandırma	,111	,118	,086	,941	,348			

p<0,01**, p<0,05*(Temel= Zihinsel Temel Beceriler; Performans=Zihinsel Performans Becerileri; Kişilerarası= Kişilerarası Beceriler; Kendinle= Kendinle Konuşma; Canlandırma= Zihinsel Canlandırma)

Tablo 5'te yapılan regresyon analiz sonucuna göre; zihinsel antrenmanda Zihinsel Temel Beceriler ve Zihinsel Performans Becerilerinin güven üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve olumlu bir etkisinin olduğu görülmektedir. Sporda zihinsel dayanıklılıkta güven üzerindeki değişimin %25.8'inin açıklandığı görülmektedir (DüzenlenmişR²=0.256). Zihinsel antrenmanda Zihinsel Temel Beceriler değişkenindeki 1 birimlik artış Sporda zihinsel dayanıklılıkta güven üzerinde, 243'lük artışa (β =.243); Zihinsel antrenmanda Zihinsel Performans Beceriler değişkenindeki 1 birimlik artış Sporda zihinsel dayanıklılıkta güven üzerinde, 187'lük artışa neden olmaktadır(β =.187)

Tablo 6:Sporda Zihinsel Antrenmanın Zihinsel Dayanıklılıkta Kontrol Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi Amacıyla Yapılan Doğrusal Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	β	Standart Hata	Beta	t	p	F	R ²	Durbin Watson
Kontrol	Sabit	14,763	1,595	-	9,254	,000	7,633	,166	1,870
	Temel	-,154	,109	-,149	-	,160			
	Performans	-,290	,058	-,426	-	,000			
	Kişiler	,052	,105	,045	,491	,624			
	Kendinle	,100	,099	,093	1,016	,311			
	Canlandırma	,243	,126	,185	1,919	,057			

p<0,01**, p<0,05*

Tablo 6'da yapılan regresyon analiz sonucuna göre; zihinsel antrenmanda Zihinsel Performans Becerilerinin kontrol üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve olumsuz bir etkisinin olduğu görülmektedir. Sporda zihinsel dayanıklılıkta kontrol üzerindeki değişimin %16.6'sının açıklandığı görülmektedir (DüzenlenmişR²=0.166). Zihinsel antrenmanda Zihinsel Performans Beceriler değişkenindeki 1 birimlik artış Sporda zihinsel dayanıklılıkta kontrol üzerinde -,290'lük artışa neden olmaktadır(β =-,290)

Tablo 7: Sporda Zihinsel Antrenmanın Zihinsel Dayanıklılıkta Devamlılık Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi Amacıyla Yapılan Doğrusal Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	β	Standart Hata	Beta	t	p	F	R ²	Durbin Watson
Devamlılık	Sabit	9,813	,840	-	11,677	,000	1,926	,027	2,007
	Temel	,077	,057	,153	1,345	,181			
	Performans	-,073	,031	-,219	-2,358	,020			
	Kişiler	-,015	,056	-,027	-,275	,783			
	Kendinle	,063	,052	,120	1,219	,225			
	Canlandırma	,025	,067	,039	,374	,709			

p<0,01**, p<0,05*

Tablo 7’de yapılan regresyon analiz sonucuna göre; zihinsel antrenmanda Zihinsel Performans Becerilerinin devamlılık üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve olumsuz bir etkisinin olduğu görülmektedir. Sporda zihinsel dayanıklılıkta kontrol üzerindeki değişimin %2.7’sinin açıklandığı görülmektedir (Düzenlenmiş R²=0.027). Zihinsel antrenmanda Zihinsel Performans Beceriler değişkenindeki 1 birimlik artış Sporda zihinsel dayanıklılıkta devamlılık üzerinde -,073’lük artışa neden olmaktadır($\beta=-,073$)

Tablo 8: Sporda Zihinsel Dayanıklılık ve Sporda Zihinsel Antrenmanın Cinsiyet Değişkenine Göre Bağımsız Örneklem T Testi Sonuçları

Boyut	Cinsiyet	n	\bar{X}	SS	t	p
Güven	Kadın	41	18,3659	2,32116	-1,222	,223
	Erkek	127	18,8661	2,26555		
Kontrol	Kadın	41	11,1220	2,39995	1,451	,149
	Erkek	127	10,5197	2,28122		
Devamlılık	Kadın	41	10,3902	1,28215	,913	,363
	Erkek	127	10,2047	1,07894		
Temel	Kadın	41	16,7805	2,66000	-,037	,971
	Erkek	127	16,7953	2,10192		
Performans	Kadın	41	23,2195	3,15049	,101	,920
	Erkek	127	23,1575	3,49245		
Kişilerarası	Kadın	41	17,1951	2,33687	-,457	,648
	Erkek	127	17,3622	1,93000		
Kendinle	Kadın	41	12,3171	1,69468	,517	,606
	Erkek	127	12,1181	2,26644		
Canlandırma	Kadın	41	12,8537	1,74013	,505	,615
	Erkek	127	12,6929	1,78402		

p<0,05*

Tablo 8’e bakıldığında sporda zihinsel dayanıklılık ve zihinsel antrenman ile cinsiyet değişkeni arasında yapılan analiz sonucuna göre tüm alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunamamıştır (p>0,05).

Tablo 9: Sporda Zihinsel Dayanıklılık ve Sporda Zihinsel Antrenmanın Yaş Değişkenine Göre Anova Analizi Sonuçları

Boyutlar	Yaş	N	\bar{X}	SS	F	p	Bonferroni
Güven	^a 16 yaş ve altı	36	18,1944	2,26551	3,059	,018	e>a
	^b 17-18 yaş	53	18,5849	2,15223			
	^c 19-20 yaş	25	18,4800	2,45153			
	^d 21-22 yaş	26	18,6923	2,13109			
	^e 23 yaş ve üstü	28	20,0357	2,20239			
Kontrol	^a 16 yaş ve altı	36	11,5833	1,79483	2,943	,022	a>b
	^b 17-18 yaş	53	10,1132	2,32594			
	^c 19-20 yaş	25	10,8000	2,58199			
	^d 21-22 yaş	26	11,0385	2,06844			
	^e 23 yaş ve üstü	28	10,0714	2,55210			
Devamlılık	^a 16 yaş ve altı	36	10,1111	1,08963	1,712	,150	-
	^b 17-18 yaş	53	10,0377	,85400			
	^c 19-20 yaş	25	10,6800	1,40594			
	^d 21-22 yaş	26	10,2692	1,28243			
	^e 23 yaş ve üstü	28	10,4286	1,16837			
Zihinsel Temel Beceriler	^a 16 yaş ve altı	36	16,6667	2,13809	1,862	,120	-
	^b 17-18 yaş	53	16,8302	2,35123			
	^c 19-20 yaş	25	16,0000	2,21736			
	^d 21-22 yaş	26	16,7308	2,25491			
	^e 23 yaş ve üstü	28	17,6429	2,02236			
Zihinsel Performans Becerileri	^a 16 yaş ve altı	36	21,6389	3,35647	4,911	,001	d,e>a
	^b 17-18 yaş	53	23,0000	3,25222			
	^c 19-20 yaş	25	22,7200	3,50619			
	^d 21-22 yaş	26	24,1154	3,07671			
	^e 23 yaş ve üstü	28	25,0000	3,04290			
Kişilerarası Beceriler	^a 16 yaş ve altı	36	17,2778	2,34960	1,914	,111	-
	^b 17-18 yaş	53	17,6226	1,90371			
	^c 19-20 yaş	25	16,3600	1,91224			
	^d 21-22 yaş	26	17,3462	1,76505			
	^e 23 yaş ve üstü	28	17,6429	2,02236			
Kendinle Konuşma	^a 16 yaş ve altı	36	12,2778	2,13289	,679	,607	-
	^b 17-18 yaş	53	11,9057	2,04999			
	^c 19-20 yaş	25	12,2000	2,19848			
	^d 21-22 yaş	26	11,9615	2,21776			
	^e 23 yaş ve üstü	28	12,6786	2,22866			
Zihinsel Canlandırma	^a 16 yaş ve altı	36	13,0833	1,64534	1,452	,219	-
	^b 17-18 yaş	53	12,4906	1,79339			
	^c 19-20 yaş	25	12,2000	2,08167			
	^d 21-22 yaş	26	12,9615	1,39945			
	^e 23 yaş ve üstü	28	13,0000	1,82574			

p<0,05*

Tablo 9 incelediğimizde Sporda Zihinsel Dayanıklılık ile yaş değişkeni arasında yapılan analiz sonucuna göre sporda zihinsel dayanıklılıkta güven ve kontrol alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu gözlenmektedir (p<0,05). Farklılığın tespiti için yapılan Bonferonni testi sonucu güven alt boyutunda 23 yaş ve üstü katılımcıların güven puanlarının 16 yaş ve altı katılımcılardan yüksek olduğu, kontrol alt boyutunda 16 yaş ve altı katılımcıların kontrol puanlarının 17-18 yaş aralığı katılımcılardan yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Sporda Zihinsel Antrenman ile yaş değişkeni arasındaki analiz sonucuna göre ise Zihinsel Performans Becerileri alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık

olduğu görülmektedir ($p<0,05$). Farklılığın tespiti için yapılan Bonferonni testi sonucu güven alt boyutunda 21-22 yaş ve 23 yaş ve üstü katılımcıların Zihinsel Performans Becerileri puanlarının 16 yaş ve altı katılımcılardan yüksek olduğu ortaya çıkmıştır.

Tablo 10: Sporda Zihinsel Dayanıklılık ve Sporda Zihinsel Antrenmanın Eğitim Durumu Değişkenine Göre Bağımsız Örneklem T Testi Sonuçları

Boyut	Eğitim	n	\bar{X}	SS	t	p
Güven	Lise ve altı	94	18,4787	2,13385	-1,708	,090
	Lisans ve üstü	74	19,0811	2,43128		
Kontrol	Lise ve altı	94	10,7766	2,30546	,692	,490
	Lisans ve üstü	74	10,5270	2,34213		
Devamlılık	Lise ve altı	94	10,1489	,99415	-1,309	,193
	Lisans ve üstü	74	10,3784	1,27894		
Temel	Lise ve altı	94	16,7234	2,16723	-,444	,658
	Lisans ve üstü	74	16,8784	2,34639		
Performans	Lise ve altı	94	22,6170	3,30560	-2,419	,017
	Lisans ve üstü	74	23,8784	3,41613		
Kişilerarası	Lise ve altı	94	17,3298	2,03406	,060	,952
	Lisans ve üstü	74	17,3108	2,04018		
Kendinle	Lise ve altı	94	12,0745	2,09577	-,629	,530
	Lisans ve üstü	74	12,2838	2,19913		
Canlandırma	Lise ve altı	94	12,6383	1,74042	-,774	,440
	Lisans ve üstü	74	12,8514	1,81079		

$p<0,05^*$

Tablo 10'a bakıldığında sporda zihinsel dayanıklılık ve zihinsel antrenman ile eğitim durumu değişkeni arasındaki analiz sonucuna göre sadece sporda zihinsel antrenmanın Zihinsel Performans Becerileri alt boyutunda Lisans ve üstü katılımcılar lehine istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p>0,05$).

Tablo 11: Sporda Zihinsel Dayanıklılık ve Sporda Zihinsel Antrenmanın Spor Geçmişi Değişkenine Göre Anova Analizi Sonuçları

Boyutlar	Spor geçmişi	N	\bar{X}	SS	F	p	Bonferonni
Güven	^a 5 yıl ve altı	43	18,4186	2,63884	2,309	,078	-
	^b 6-7 yıl	32	18,5938	2,04560			
	^c 8-9 yıl	44	18,3864	2,16973			
	^d 10 yıl ve üstü	43	11,0233	2,24126			
Kontrol	^a 5 yıl ve altı	32	11,4063	2,36724	2,863	,038	b>d
	^b 6-7 yıl	44	10,5000	2,24644			
	^c 8-9 yıl	49	10,0204	2,28664			
	^d 10 yıl ve üstü	32	10,2813	1,25040			
Devamlılık	^a 5 yıl ve altı	44	10,2273	1,19813	,031	,993	-
	^b 6-7 yıl	49	10,2245	1,15948			
	^c 8-9 yıl	32	16,5000	2,15526			
	^d 10 yıl ve üstü	44	16,8636	2,44560			
Zihinsel Temel Beceriler	^a 5 yıl ve altı	49	17,1429	2,15058	,781	,506	
	^b 6-7 yıl	43	22,5116	3,14243			
	^c 8-9 yıl	32	22,3125	3,31602			
	^d 10 yıl ve üstü	49	24,1633	3,53168			
Zihinsel Performans Becerileri	^a 5 yıl ve altı	43	17,0930	2,30748	2,724	,046	a>d
	^b 6-7 yıl	32	17,2188	1,86192			
	^c 8-9 yıl	44	17,5227	1,91066			
	^d 10 yıl ve üstü	43	11,9767	2,25186			

Kişilerarası Beceriler	^a 5 yıl ve altı	32	12,4063	1,73873	,378	,769	-
	^b 6-7 yıl	44	12,0909	2,29071			
	^c 8-9 yıl	43	12,4186	1,99084			
	^d 10 yıl ve üstü	32	12,8438	1,81587			
Kendinle Konuşma	^a 5 yıl ve altı	44	12,8182	1,48281	,284	,837	-
	^b 6-7 yıl	49	12,8571	1,79118			
	^c 8-9 yıl	32	18,5938	2,04560			
	^d 10 yıl ve üstü	44	18,3864	2,16973			
Zihinsel Canlandırma	^a 5 yıl ve altı	49	19,4490	2,09226	,604	,613	-
	^b 6-7 yıl	32	11,4063	2,36724			
	^c 8-9 yıl	44	10,5000	2,24644			
	^d 10 yıl ve üstü	49	10,0204	2,28664			

p<0,05*

Tablo 11'i incelediğimizde Sporda Zihinsel Dayanıklılık ile spor geçmişi değişkeni arasında yapılan analiz sonucuna göre sporda zihinsel dayanıklılıkta kontrol alt boyutunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir (p<0,05). Farklılığın tespiti için yapılan Bonferonni testi sonucu kontrol alt boyutunda 6-7 yıl spor geçmişine sahip katılımcı puanlarının 10 yıl ve üstü katılımcıların puanlarından yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Sporda Zihinsel Antrenman ile spor geçmişi değişkeni arasında yapılan analiz sonucuna göre ise Zihinsel Performans Becerileri alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir (p<0,05). Farklılığın tespiti amacıyla yapılan Bonferonni testi sonucu Zihinsel Performans Becerileri alt boyutunda 5 yıl ve altı spor geçmişine sahip katılımcı puanlarının 10 yıl ve üstü katılımcıların puanlarından yüksek olduğu ortaya çıkmıştır.

Tablo 12:Sporda Zihinsel Dayanıklılık ve Sporda Zihinsel Antrenmanın Mevki Değişkenine Göre Anova Analizi Sonuçları

Boyutlar	Mevki	N	\bar{X}	SS	F	p
Güven	Defans	75	18,7333	2,27996	1,017	,364
	Orta saha	51	19,0588	2,21280		
	Hücum	42	18,3810	2,36800		
Kontrol	Defans	75	10,6667	2,15189	,064	,938
	Orta saha	51	10,7451	2,32244		
	Hücum	42	10,5714	2,63321		
Devamlılık	Defans	75	10,2667	1,01786	1,377	,255
	Orta saha	51	10,4118	1,08030		
	Hücum	42	10,0238	1,35229		
Zihinsel Temel Beceriler	Defans	75	16,6133	2,23542	,754	,472
	Orta saha	51	16,7647	1,91403		
	Hücum	42	17,1429	2,60928		
Zihinsel Performans Becerileri	Defans	75	23,2133	3,46134	,025	,975
	Orta saha	51	23,1961	3,42356		
	Hücum	42	23,0714	3,35241		
Kişilerarası Beceriler	Defans	75	17,5467	2,02213	1,032	,359
	Orta saha	51	17,0196	2,02475		
	Hücum	42	17,2857	2,05160		
Kendinle Konuşma	Defans	75	12,3067	2,03996	,572	,565
	Orta saha	51	11,9020	2,18408		
	Hücum	42	12,2381	2,27188		
Zihinsel Canlandırma	Defans	75	12,8000	1,73205	,492	,613
	Orta saha	51	12,5294	1,61682		
	Hücum	42	12,8571	2,01907		

p<0,05*

Tablo 12'ye bakıldığında sporda zihinsel dayanıklılık ve zihinsel antrenman ile mevki değişkeni arasında yapılan analiz neticesine göre tüm alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunamamıştır ($p>0,05$).

4.Tartışma ve Sonuç

Bu araştırmada amatör futbolcularda zihinsel antrenmanın zihinsel dayanıklılığa etkisi yaş, cinsiyet, spor geçmişi, eğitim durumu ve mevki değişkenleri açısından incelenmiş; ayrıca amatör futbolcuların zihinsel antrenman ve zihinsel dayanıklılık düzeyleri arasındaki ilişki araştırılarak ve yine amatör futbolcuların zihinsel antrenman düzeylerinin zihinsel dayanıklılık düzeylerini etkileme durumu araştırılmıştır.

Yapılan araştırmada, amatör futbolcuların zihinsel antrenman ve alt boyutlarının tümüyle cinsiyet değişkeni arasındaki analiz sonucuna göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Bu sonuçları destekleyen alandaki diğer çalışmalara baktığımızda (Karaca vd. 2021) yaptığı bir araştırmada, Zihinsel antrenman ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiş olduğunu görmekteyiz. Çalışmamızın sonuçlarından farklı sonuçların çıktığı bir araştırmada ise, (Cankurtaran, 2020)'ın okçular ile ilgili araştırmasında zihinsel antrenmanın "Kendinle konuşma" alt boyutu hariç erkekler lehine anlamlı farklılık bulduklarını görüyoruz.

Sporda Zihinsel Antrenman ile yaş değişkeni arasında yapılan analizlere göre ise Zihinsel Performans Becerileri alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğunu görüyoruz. Güven alt boyutunda 21-22 yaş ve 23 yaş ve üstü katılımcıların Zihinsel Performans Becerileri puanlarının 16 yaş ve altı katılımcılardan yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Araştırmamızın sonuçlarını destekleyen bir çalışmaya baktığımızda (Altunkalem, 2020) atlet sporcuların yaşlarında zihinsel antrenman ölçeği açısından, zihinsel temel beceriler alt boyutunda istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık bulunmuştur.

Araştırmaya katılan amatör futbolcuların Zihinsel Antrenman ile Eğitim Durumu değişkeni arasında yapılan analiz sonucunu incelersek; sporda zihinsel antrenmanın Zihinsel Performans Becerileri alt boyutunda Lisans ve üstü katılımcılar lehine istatistiksel yönden anlamlı farklılık bulunmuştur. Çalışmamızla benzer sonuca ulaşan (Aydiner, 2017) Zihinsel dayanıklılık düzeyinin eğitim seviyesine göre farklılık gösterdiği bulgusuna erişmiş ve çalışması sonrasında, zihinsel dayanıklılığın geliştirilmesi çalışmalarında eğitim seviyesinin dikkate alınması önermiştir. Araştırmamızla ilgili bir başka çalışmada; (Crust at al. 2014) eğitim ve zihinsel dayanıklılığın aynı doğrultuda bir artış içerisinde olduğu sonucuna varmışlardır. (Fisher ve Hood, 1987) ise yine bizim araştırmamızla benzer biçimde, zihinsel dayanıklılığın artırılabilmesi için eğitim seviyesinin yükselmesi gerektiği sonucunu bulmuşlardır.

Sporda Zihinsel Antrenman ile spor geçmişi değişkeni arasında yaptığımız analizin sonucuna baktığımızda, Zihinsel Performans Becerileri alt boyutlarında istatistiksel yönden anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Zihinsel Performans Becerileri alt boyutunda 5 yıl ve altı spor geçmişine sahip katılımcı puanlarının 10 yıl ve üstü katılımcıların puanlarından yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Bu analizimiz ile ilgili alan yazına baktığımız diğer araştırmalardan, (Aksoy, 2021) futbolcu ve tekvandocularla ilgili yaptığı bir çalışmada spor yapma süresi değişkenlerinin araştırmanın diğer değişkenleriyle olan ilişkileri anlamlı ve pozitif bulunduğunu, buna binaen yaş ve sportif tecrübe yükseldikçe zihinsel becerilerin de artacağını söylemiştir. Bizim çalışmamız bu araştırma ile farklılık arz etmektedir. Yapılan başka bir araştırmaya göre ise (Karaağaç ve Şahan, 2021) bireysel ve takım sporlarındaki yarışmacılara uyguladıkları çalışmada zihinsel antrenman alt boyutlarından zihinsel temel beceriler ve kişilerarası beceriler alt boyutunda istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar tespit

etmişlerdir. Zihinsel temel beceriler alt boyutunda 1 ila 3 yıldır ile 4 ila 6 yıldır spor yapan sporcular arasında 4 ila 6 yıldır spor yapan sporcuların lehinde anlamlı bir farklılık bulunmuşlardır. Kişilerarası beceriler alt boyutuna bakınca 1 ila 3 yıl ile 7 ila 9 yıl arasında 7 ila 9 yıldır spor yapan sporcuların lehine, yine 1 ila 3 yıl ile 10 yıl ve daha fazla spor yapanlar arasında 10 yıl ve daha fazla spor yapanlar lehine istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu çalışmada da bizim sonuçlarımızdan farklı bir sonuç ortaya çıkmıştır. Bunun nedeni branş farklılıkları ile takım ve bireysel branş sporcularının karşılaştırılmış olması söylenebilir.

Ayrıca sporda zihinsel antrenman ile mevki değişkeni arasında yaptığımız analiz sonucuna göre alt boyutların hiç birisinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Çalışmamızın bu bölümüyle ilgili yapılan çalışmalara bakacak olursak, (Sangari at al. 2012), futbol sporcularının mevkilerine göre zihinsel beceri düzeylerinin farklılaştığı sonucuna varmışlardır. Yapılan bir başka araştırmada (Eloff at al. 2011), çim hokeyi sporcularının mevkilerine göre zihinsel beceri düzeylerinin farklı olduğunu tespit etmişlerdir.

Amatör futbolcuların zihinsel dayanıklılık düzeyleri incelendiğinde, zihinsel dayanıklılık genel envanteri ve alt boyutlarının tümü açısından cinsiyet değişkeni arasında yapılan analizde istatistiksel yönden bir anlamlı farklılık bulunamamıştır. Alan yazına baktığımız zaman bizim çalışmamızı destekleyen bir araştırmada (Sarı vd. 2020) taekwando sporcularının zihinsel dayanıklılık puanlarını cinsiyet açısından değerlendirmişler, anlamlı bir farklılık bulunamadığını belirtmişlerdir. Yine çalışmamızı destekleyen diğer çalışmalarda (Bektaş ve Özben, 2016), (Gökmen, 2014) zihinsel dayanıklılık ölçek puanlarında cinsiyet değişkeni yönünden bir anlamlı farklılık bulunamamışlardır. Fakat (Newland at al. 2013) ve (Nicholls at al. 2009), yaptığı araştırmalara baktığımızda, sporcuların zihinsel dayanıklılık puanları cinsiyete açısından anlamlı olarak farklılık göstermektedir, sonucuna varmışlardır. Zihinsel dayanıklılık çalışmalarında cinsiyet açısından farklı sonuçların ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

Zihinsel Dayanıklılık ile yaş değişkeni arasında yapılan analiz sonucuna göre sporda zihinsel dayanıklılıkta güven ve kontrol alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Güven alt boyutunda 23 yaş ve üstü katılımcıların güven puanlarının 16 yaş ve altı katılımcılardan daha yüksek olduğu, kontrol alt boyutunda 16 yaş ve altı katılımcıların kontrol puanlarının 17-18 yaş aralığı katılımcılardan yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Kontrol alt boyutu açısından sporcuların küçük yaşlarda olması, daha az tecrübe düzeyleri nedeniyle daha temkinli oldukları söylenebilir. Yaş değişkeni açısından çalışmamızı destekleyen alan yazındaki diğer çalışmalara baktığımızda, (Yardımcı ve diğ. 2017) Amerikan futbolu sporcuları üzerine yaptıkları araştırmada yaş değişkeni açısından anlamlı farklılıklar bulunmuşlardır. 24 yaş ve üzeri grubun zihinsel dayanıklılık düzeyleri güven altboyunun yaşça küçük olanlardan daha yüksek olduğunu belirtmişlerdir. Çalışmamızın sonuçlarına benzeyen başka bir araştırmada, (Connaughton at al. 2008) yaptığı bir araştırmada, yaş değişkeni ile sporda zihinsel dayanıklılığın doğru orantılı olduğu buna binaen yaşça daha büyük sporcuların zihinsel dayanıklılık düzeylerinin daha yüksek olduğu neticesini elde etmişlerdir. Farklı sonuçların elde edildiği başka bir çalışmada ise, (Güvendi vd. 2018), Güreşçilerin yaşlarına göre zihinsel dayanıklılıklarında anlamlı farklılığa rastlanmadığını belirtmişlerdir. Bu sonucun nedeni olarak güreş branşının kendine has karakteristik özelliklerinin olmasına ve farklı yaşlardaki güreşçilerin aynı zorluk derecesindeki müsabakalara katılmalarına bağlamışlardır. Diğer bir çalışmada (Dereceli, 2018), basketbol oyuncularının konsantrasyon yeteneğinin zihinsel dayanıklılıkla yaşa göre anlamlı bir şekilde farklılaşmadığını belirtmiştir.

Zihinsel dayanıklılık ile eğitim durumu değişkeni arasında yapılan analiz göre; alt boyutların hiçbirisinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Bu konuda yapılan güncel çalışmalara baktığımızda, (Sarı vd. 2020), yaptığı araştırmada çalışmamızı destekleyen sonuçlara ulaşmış ve zihinsel dayanıklılık ile eğitim durumu açısından anlamlı bir farklılık tespit edilmediğini belirtmişlerdir. Yine başka bir çalışmada (Gölge, 2019), genel zihinsel dayanıklılığın eğitim durumuna göre farklılaşmadığı sonucuna ulaşmıştır. Bizim çalışmamız ile çelişen sonuçlara ulaşılan başka bir araştırmada ise, zihinsel dayanıklılık puanının eğitim değişkeni yönünden anlamlı bir farklılık oluşturduğu sonucuna ulaşmışlardır. (Şahinler ve Ersoy 2019).

Sporda Zihinsel Dayanıklılık ile spor geçmişi değişkeni arasında yapılan analize göre ise, sporda zihinsel dayanıklılıkta kontrol alt boyutunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Zihinsel dayanıklılık kontrol alt boyutunda 6-7 yıldır spor yapan katılımcı puanlarının 10 yıl ve üstü katılımcıların puanlarından yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Alan yazında çalışmamıza benzer bir araştırmada (Kalkavan vd. 2020), Sporcuların yaşları arttıkça baskı anında veya beklenmeyen durum karşısında rahat olma (kontrol alt boyutu) puanlarında azalma görüldüğü sonucuna varmışlardır. Yine sonuçlarımıza benzer analizlerin elde edildiği bir çalışmada (Güvendi vd. 2018), 1 ila 5 yıldır güreş yapan sporcuların, 6 ila 10 yıldır güreş yapan sporculardan zihinsel dayanıklılıklarının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Çalışmamızdan farklı sonuçlara ulaşan araştırmalarda bulunmaktadır. Bu anlamda yapılan çeşitli çalışmaların ortak sonuçları, spor yaşı değişkeni açısından deneyimin yani spor yaşının yükselmesi zihinsel dayanıklılık seviyesinin yükselmesinde bir etkidir, şeklinde çıkmıştır. (Şahinler ve Ersoy, 2019; Peke, 2020)

Sporda zihinsel dayanıklılık ile mevki değişkeni arasında yapılan analize baktığımızda, tüm alt boyutlarında istatistiksel yönden anlamlı bir farklılık görülememiştir. Alan yazına bakıldığında mevki değişkeniyle ilgili çalışmalar oldukça kısıtlıdır. (Uçar ve Kaplan 2020) ,yaptıkları araştırmada çalışmamızı destekler nitelikte, Futbolcuları zihinsel dayanıklılık ile mevki değişkeni açısından karşılaştırmış ve anlamlı farklılık bulunamadığını belirtmişlerdir.

Sonuç olarak katılımcıların sporda zihinsel dayanıklılığın güven alt boyutunu puanının orta düzeyde olduğu devamlılık boyutununsa yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Sporda zihinsel antrenman ölçüğü tüm boyutlarınnsa çok yüksek olduğu görülmektedir. Her ne kadar yapılan spor branşı fiziksel bir aktivite olsa da zihnin vücut üzerindeki etkisi oldukça fazla bilinmektedir. Bu yüzden fiziksel ve zihinsel antrenmanlar birbiri ile oldukça ilişki ve koordineli bir yapıya sahiptir. Amatör futbolcularda antrenmandan önce ve maçlardan önce zihinlerinde oynamak istedikleri şekilde bir kurgu oluşturmaları ve bunun sonucunda zihinsel dayanıklılıklarının maç ve antrenman esnasında daha da yükselmesine katkı sağladığı düşünülmektedir.

5.ÖNERİLER

Sporda psikolojik desteğin önemi hakkında oldukça fazla çalışma yapılmış ve yüksek bütçeye sahip profesyonel spor kulüpleri neredeyse tüm sporculara özel seanslar düzenleyerek sporcuların motivasyonlarını yükseltmek ve özgüvenlerini tazelemek için kulüp bünyesinde psikolojik danışmanlık departmanlarını kurmuştur. Bununla birlikte amatör spor branşlarında bütçe yetersizliğinden kaynaklı olarak bu hizmet neredeyse hiç verilememektedir. Amatör spor kulüpleri bu hizmeti buldukları il ilçeler de görev yapan danışmanlarla görüşüp gönüllü hizmet verilmesi için görüşmeler yapabilir ya da aynı yer de bulunan üniversitenin ilgili bölümünde görev yapan hocalarla görüşüp onlardan destek

alınması sağlanabilir. Bunun yanında belediyelerden destek alabilir. Ayrıca sponsorluk anlaşmalarıyla bütçe sağlayıp bu hizmete yönlendirilebilir.

Kaynakça

- AKSOY, R. (2021). *Futbolcular ile Taekwondocuların Zihinsel Antrenman Beceri Düzeylerinin Karşılaştırılması* (Master tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü).
- ALTINTAŞ, A. AKALAN, C. (2008). Zihinsel Antrenman ve Yüksek Performans. *Sportmetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 6(1), 39-43.
- ALTINTAŞ, A. (2015), “*Sporcuların Zihinsel Dayanıklılıklarının Belirlenmesinde Optimal Performans Duygu Durumu, Güdülenme Düzeyi ve Hedef Yöneliminin Rolü*”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimler Enstitüsü, s: 1-87, Ankara.
- ALTUNKALEM, S.(2020). *Elit Düzeydeki Atletlerde Uygulanan Zihinsel Antrenmanların Zihinsel Dayanıklılığa Etkisinin İncelenmesi*, İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020
- AYDINER, B.Y. (2017). *Sporcularda Zihinsel Dayanıklılık ve Öz Yeterlik Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. T.C. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi. Ankara.
- BEHNKE, M. TOMCZAK, M. KACZMAREK, L. D, KOMAR. M, ve GRACZ, J. (2019). The Sport Mental Training Question Naire: Development and Validation. *Current Psychology*, 38(2), 504-516.
- BEKTAŞ, M. ve ÖZBEN, Ş. (2016). Evli Bireylerin Psikolojik Dayanıklılık Düzeylerinin Bazı Sosyo-Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1). 216-240
- BEŞLER, H. K. (2020). Zihinsel Antrenmanın Futbol Antrenörlerinin Zihinsel Dayanıklılık ve Problem Çözme Becerilerine Etkisi. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Spor Yöneticiliği Anabilim Dalı, Eskişehir.
- CANKURTARAN, Z. (2020). Okçuların Rekabet Ortamında Kullandıkları Zihinsel Antrenman Becerilerinin Sıralama Atış Skorlarına Etkisi. *Uluslararası Güncel Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 6(1) 13-29.
- CONNAUGHTON, D., WADEY, R., HANTON, S., ve JONES, G. (2008). The Development and Maintenance of Mental Toughness: Perceptions of Elite Performers. *Journal of Sport Sciences*, 26(1) 83-95.
- CRUST, L., EARLE, K., PERRY, J., EARLE, F., CLOUGH, A., ve CLOUGH, P. J. (2014). Mental Toughness in Higher Education: Relationships With Achievement and Progression in First-year University Sports Students. *Personality and Individual Differences*, 69, 87-91.
- DERECELİ, Ç. (2018). *An Examination of Concentration and Mental Toughness in Professional Basketball Players*. doi:10.11114/jets.v7i1.3841
- ELOFF, M. MONYEKİ, M. A., ve GROBBELAAR, H. W. (2011). *Mental Skill Levels of South African Male Student Field Hockey Players in Different Playing Positions: Sport Psychology*. *African Journal for Physical Health Education, Recreation And Dance*, 17(Special Issue 1), 636-646. Enstitüsü, Doktora Tezi, Ekim 2020.

- FİSHER, S., ve HOOD, B. (1987). The stress of the transition to University: A Long İtudinal Study of Psychological Disturbance, Absent-minded Ness and Vulnerability to Home Sickness. *British Journal of Psychology*, 78(4), 425-441
- GÖKMEN, B. (2014). *Özel Eğitim Okulu Yöneticilerinin Psikolojik Dayanıklılık ve İş Doyumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi* (İstanbul Örneği). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Aydın Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- GÖLGE, A. (2019). *Taekwondo Sporcularının Duygu Durumları ve Zihinsel Dayanıklılıklarının Ölçülmesi* (Yozgat İli). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur, Türkiye
- GÜNGÖR, N. B., ve ÇELİK, O. B. (2020). The effect of Attitude toward sport of Sports Science Faculty Students on Mental well-being. *International Journal of Eurasian Education and Culture*, 5(8), 468-493.
- GÜVENDİ, B., TÜRKSOY, A., GÜÇLÜ, M. ve KONTER, E. (2018). Profesyonel Güreşçilerin Cesaret Düzeyleri Ve Zihinsel Dayanıklılıklarının İncelenmesi, *Int J Sport, Exer & Train Sci*, Vol 4, Issue 2, 70-78.
- GÜVENDİ, B., CAN, H. C., ve İŞİM, A. T. (2018). Triatlon Sporcularının Zihinsel Dayanıklılıklarının Karar Verme Stilleri ile İlişkisinin İncelenmesi. *Uluslararası Güncel Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 146-160.
- HECKER, J. E., ve KACZOR, L. M. (1988). Application of İmage Rytheory to Sport Psychology: Some preliminary Findings. *Journal of Sport and Exercise Psychology*, 10(4), 363-373.
- JONES, G., HANTON, S., ve CONNAUGHTON, D. (2007). A Framework of Mental Toughness in The World's Best Performers. *The Sport Psychologist*, 21(2), 243-264.
- KALKAVAN, A., ÖZDİLEK, Ç. ve ÇAKIR, G. (2020). Dağ Bisikletçilerinin Zihinsel Dayanıklılık Düzeylerinin Araştırılması. *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 22(2), 31-43.
- KARAAĞAÇ, S., ve ŞAHAN, H. (2021). Bireysel ve Takım Sporcularında Optimal Performans Duygu Durumu ve Zihinsel Antrenman İlişkisinin İncelenmesi. *Uluslararası Türk Spor ve Egzersiz Psikolojisi Dergisi*, 1(1), 26-39.
- KARACA, R. ve GÜNDÜZ, N. (2021). Oryantiring Sporcularında Zihinsel Antrenman ve Performans İlişkisinin İncelenmesi. *Sportmetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 19(1), 99-115.
- KARASAR, N. (2017). *Scientific Research Method: Concepts, Principles, Techniques*. Ankara: 3A Ara.
- KONTER, E., (2003). Spor Psikolojisi Uygulamalarında Yanılgılar Ve Gerçekler, *Dokuz Eylül Yayınları*, S. 7, 31, 32, 37, Ankara.
- LOEHR, J. (1982). *Mental Tough Ness Training for Sports: Achieving Athletic Excellence*. Plume.
- LUTHANS, F. (2002). Positive Organizational Behavior: Developing and Managing Mental Toughness in Elite Boxers. Pakistan Journal of Medical and Health Sciences, Mental Toughness in The World's Best Performers. *The Sport Psychologist*, 21(2), 243-264.

- NEWLAND, A., NEWTON, M., FINCH, L., HARBKE, C., R., ve PODLOG, L. (2013). Moderating Variables In The Relationship Between Mental Toughness and Performance in Basketball. *Journal of Sport and Health Science*, 2(3), 184-192
- NICHOLLS, A. R., LEVY, A., R., POLMAN, R., C., ve CRUST, L. (2009). Mental Toughness, Coping Self-Efficacy, and Coping Effectiveness Among Athletes. *International Journal of Sport Psychology*, 42(6), 513- 524
- PEKE, K. (2020). *Oryantiring Katılımcılarının Spora Bağlılıkları ve Zihinsel Dayanıklılıklarının İncelenmesi* (Master Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü).
- SANGARİ, M., FOTROUSİ, F. ve MASROUR, FF (2012). Kadın Milli Futbolcularda Zihinsel Beceri ve Rekabet Kaygısı Arasındaki İlişki. *Dünya Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 20 (8), 1175- 1178.
- SARI, İ., SAĞ, S. ve DEMİR, A. P. (2020). Sporda Zihinsel Dayanıklılık: Taekwondo Sporcularında Bir İnceleme. *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 22(4), 131-147.
- SHEARD, M., GOLBY, J., & WERSCH, A. V. (2009). Progress Towards Construct Validation of The Sports Mental Toughness Questionnaire (SMTQ). *European Journal of Psychological Assessment*, 25, 186-193.
- SİNGER, R. N.,(1980). Motor Learning and Human Performance, Third Edition. *Macmillan, New York*
- SURAL, V., GÜLER, H., ve ÇAR, B. (2021). Examination of Mental Training and Mental Toughness in Elite Boxers. *Pakistan Journal of Medical and Health Sciences*, 15(6), 1647-1653.
- ŞAHİNLER, Y. ve ERSOY A. (2019). Sporcuların Zihinsel Dayanıklılıklarının Farklı Değişkenlere Göre İncelenmesi. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 5(2), 168-177.
- UÇAR, M.U. ve KAPLAN T.(2020) Konya Amatör Lig Futbolcularında Zihinsel Dayanıklılığın İncelenmesi, *Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*.14(2), 145-157
- UNESTAHL, L. E. (2018). Alert, Eyes-open Sport Hypnosis. *American Journal of Clinical Hypnosis*, 61(2), 159-172.
- YARAYAN, Y. E., ve İLHAN, E. L. (2018). Sporda Zihinsel Antrenman Envanteri'nin (SZAE) Uyarılama Çalışması. *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 23(4), 205-218.
- YARDIMCI, A., SADIK, R., ve KARDAŞ, N. T. (2017). Amerikan Futbolu Sporcularının Yalnızlık Düzeyleri ve Sporda Mental Dayanıklılık Düzeyleri Arasındaki İlişki. *Spor Bilimleri Araştırma Dergisi*

Pandemi Sürecinde Zihinsel Engelli Olan Lisanslı Yüzme Sporcu Ailelerinin Kaygı Düzeylerinin İncelenmesi

Turan GÖKARSLAN¹, Savaş DUMAN²

Araştırma Makalesi
Makale Gecmişi

Başvuru Tarihi:23.02.2023

Kabul Tarihi:18.05.2023

Research Article
Article History

Date of Application:23.02.2023

Acceptance Date:18.05.2023

Özet

Bu araştırmanın amacı, pandemi sürecinde zihinsel engelli olan yüzme sporcusu ailelerinin kaygı düzeylerinin incelenmesidir. Yarı yapılandırılmış görüşme formu yaklaşımı kullanılarak gerçekleştirilen bu araştırmanın evren ve örneklem grubunu lisanslı olarak yüzme sporu ile uğraşan ve zihinsel engelli sporcu ailesi olan 16 katılımcı oluşturmaktadır. Nitel araştırma modelinin kullanılmasıyla gerçekleştirilen çalışmada, araştırmacı tarafından 14 soru hazırlanmıştır. Çalışmada elde edilen verilerin çözümlenmesinde nitel araştırma yöntemlerinden olan içerik analiz yöntemi ve betimsel analiz yöntemi kullanılmış ve böylelikle elde edilen verilere Yüzde-Frekans Analizi uygulanmıştır.

Sonuç olarak; Yüzme sporunun zihinsel engelli çocuklarda fiziksel olarak, büyüme ve gelişme, postür ve motor becerilerinde olumlu yönde etkilerinin olduğunu, zihinsel olarak iletişim ve birlikte iş yapma becerilerinde gelişim meydana geldiği tespit edilirken, covid-19 pandemi süreci ve birtakım kısıtlamalardan dolayı yüzme havuzuna gidemeyen sporcularda, kilo alımının olduğu, dikkat dağınıklığının meydana geldiği ve takıntılarının olduğu tespit edilmiştir. Zihinsel engelli sporcuların aileleri ile ilgili olarak; Covid-19 pandemi sürecinde yüzme sporcusu ebeveynlerinin, kaygılandığı ve bu yüzde kaybetme korkusu yaşadığı, çocuklarının antrenman yapamadığı dönemde, sportif başarısının gerilemesinden endişe ettiği, ancak kademeli olarak açılan yüzme havuzları sayesinde çocuklarının sosyal yaşama tekrar katılım sağlamasından dolayı olumlu yönde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Aile, Engelli, Kaygı, Spor, Zihinsel Engelli.

Investigation of Anxiety Levels of Licensed Swimming Athletes families with Mental Disability During The Pandemic Process

Abstract

The aim of this study is to examine the anxiety levels of the families of swimming athletes with mental disabilities during the pandemic process. In this research, which was carried out using a semi-structured interview form approach, 16 participants with mental disabilities who are engaged in swimming sports under license constitute 16 participants. In the study, which was carried out using the qualitative research model, 14 questions were prepared by the researcher. In the analysis of the data obtained in the study, the content analysis method and descriptive analysis method, which are among the qualitative research methods, were used and Percent-Frequency Analysis was applied to the obtained data.

In conclusion; It has been determined that swimming has positive effects on physical, growth and development, posture and motor skills of mentally retarded children, and development occurs in mental communication and co-working skills. It has been determined that there is a habit of distraction, distraction, and obsessions. Regarding the families of mentally handicapped athletes; It has been determined that during the Covid-19 pandemic, the parents of swimming athletes were worried and feared to lose this percentage, worried about the regression of their sportive success when their children could not train, but gave a positive opinion because of their children's re-participation in social life thanks to the swimming pools that were opened gradually.

Keywords: Anxiety, Disabled, Family, Mentally Disabled, Sports.

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, turangokarslan@hotmail.com , Orcid: 0000-0002-5317-6419

²Prof. Öğ. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, savas.duman@adu.edu.tr , Orcid: 0000-0001-8721-0112

*Bu çalışma 2022 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Çalışma 7-9 Ekim 2022 tarihinde Aydın ilinde gerçekleştirilen Asad 6. Uluslararası Akademik Spor Araştırmaları Kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

1. Giriş

Zihinsel engelli bir çocuğun ailesi olma durumu aile açısından zor ve acı verici olduğu düşünülmektedir. Bu gibi düşünceler, anne baba durumlarını arasındaki ilişkiyi olumsuz etkilemektedir. Anne ve baba olarak özel gereksinimi olan çocuğun ihtiyaçlarını karşılamaları (Matejevie ve Jovanovic, 2011), ebevnlerin planlarını, hayallerini, beklentilerini ve daha birçok şeyi etkilediği söylenebilir (Metin, 2012). Zihinsel engelli çocuğa sahip aileler ekonomik ve psiko-sosyal açıdan her türlü sorunlarla karşılaşabilmektedir. Düşüncesindeki çocuktan daha farklı bir çocuğa sahip olmak aileye bağımlılık, çocuğu kabullenememe, ömür boyu bakım, eşler arasında yaşanan çatışmalar, anne babanın ölümünden sonra çocuğun durumuyla ilgili kaygıları ve ekonomik kaygılar ailelerde türlü sorunlara sebep olabilmektedir (Işıkhan, 2006).

Kaygı, bireylerin kendi başlarına bir tehlikenin gelebileceği duygusuna karşı yaşadığı huzursuzluk, gerilim ve korku ile birlikte düşünülen rahatsızlık verici bir duygusal durum olarak tarif edilebilir (Deniz, Dilmaç ve Arıcak, 2009). Ebeveynlerin içerisinde öncelikle anneler engeli olan çocuğun durumuna bağlı olarak kendi yaşantılarını şekillendirmektedir. Annelere düşen sorumluluklar artmakta ve bazen de bu sorumlulukları yerine getirmekte zorlanabilmektedirler. Dolayısıyla kaygı durumu, ailenin yaşam fonksiyonlarını şekillendirmektedir (Genç, 2017). Ebeveynlerin günlük aktivitelerine engel teşkil eden davranışlar ve yükledikleri bakım sorumlulukları, bu ebeveynlerin stresinin artmasına sebep olmaktadır. Bu ebeveynler çocukların bakımıyla fazla ilgilenemediklerinde çocuklarının geleceği ile ilgili endişe duyar ve bunlarda stres faktörünün oluşmasına neden olur (Gülşen ve Gök, 2009).

Covid-19 virüsü yorgunluk, solunum semptomları, ateş, öksürük, nefes alıp vermede zorluk ile özgünleşmiş bir hal almıştır. Virüsü ağır olarak yaşayan kişiler ise akut solunum yolu enfeksiyonu, pnömoni ve ölüme sebebiyet vermesiyle büyük tehdit oluşturmuştur (World Health Organization WHO, 2021). Koronavirüs hastalığı, bir halk fiziksel sağlık acil durumu olmasıyla birlikte, vakaların artmasıyla dünya çapında panik durumun ve küresel ruh sağlığının olumsuz şekilde etkilenmesine sebep olduğu söylenebilir (Wang, Pan, Wam, Tan, McIntyre, 2020). Yapılan bir araştırmada ise korona virüs bilgisine maruz kalmanın kaygı ve endişenin artmasında sebep olarak gösterilebilir (Sorokowski ve diğerleri, 2020). Ortaya çıkan uluslararası çalışmalar, pandeminin genel popülasyonda travma sonrası stres bozukluğu ve depresyon belirtilerinin yaygın bir şekilde olduğunu göstermektedir (Adhanom, 2020).

Virüsün yayılımı ve bireyden bireye bulaşması insanlar arası etkileşim üzerine de korku ve baskı oluşturmasına neden olmuştur. Virüsün ne kadar müddet sürebileceği ve ne kadar kötüye gidebileceği konusunda yeteri bilgiler olmaması yarattığı belirsizlik ile kaygısal sebepleri artırabilmektedir. Pandemi sürecinde stres ve kaygı birey psikolojisi üzerinde olumsuzluklara sebebiyet verebilmektedir (Çiçek, ve Almalı, 2021). Mevcut Covid-19 salgını, benzeri görülmemiş fiziksel ve ekonomik zorluklara neden olmuştur. Birçoğu belirsizlik, enfeksiyon korkusu, ahlaki sıkıntı ve kederden mustarıptir. Çoğu zaman tek başına yaşanmaktadır. Mevcut araştırmada, zihinsel engelli lisanslı yüzme sporcusu ailelilerinin Covid-19 pandemi sürecinde kaygı durumları incelenmiştir. Araştırmada elde edilen sonuçlar doğrultusunda çözüm önerilerinde bulunmak ve zihinsel engelli sporcular ile gerçekleştirilen çalışmalara katkı sağlamak araştırmanın önemini oluşturmaktadır.

2. Materyal ve Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Pandemi sürecinde zihinsel engelli lisanslı yüzme sporcusu ailelerinin kaygı durumunun incelenmesi amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmada nitel araştırma modeli kullanılmıştır. Gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi veri toplama araçlarının kullanıldığı araştırmalar nitel araştırma modeli olarak tanımlanır (Yıldırım ve Şimşek, 2021).

2.2. Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Yarı yapılandırılmış görüşme formu yaklaşımı ile gerçekleştirilen bu araştırmanın evren ve örneklem grubunu, Manisa İl Gençlik, Manisa Su Sporları, Manisa Otizm ve Genç Ege Gençlik ve Spor Kulübünde lisanslı olarak yüzme sporu ile uğraşan zihinsel engelli sporcuların aileleri oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında zihinsel engelli yüzme sporcusu ailesi olan toplam 16 gönüllü katılımcı mevcut araştırmanın örneklem grubunu oluşturmaktadır.

2.3. Veri Toplama Araçları ve Verilerin Toplanması

Bu çalışmada, araştırmacı tarafından hazırlanan 14 soruluk görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme formu yaklaşımı yarı yapılandırılmış görüşme esnasında, araştırma kapsamında olan sorular listesini kapsamaktadır. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniği, araştırmacının görüşme sorularını önceden hazırlamasına ve görüşme esnasında soruların yeniden düzenlenmesine olanak sağlayan bir yöntemdir (Ekiz, 2009).

Yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinde araştırmacının hazırlamış olduğu soruları öncelik sırasına göre sıralama zorunluluğu bulunmamakta ve araştırmacı araştırma konusu içerisinde bulunan sorulara sadık kalarak, soru ya da konu için kapsamlı bilgi almak için ekstra sorular sorabilmektedir (Uluç ve Duman, 2020). Yarı yapılandırılmış görüşmeler, katılımcıların algılamış olduğu dünyayı kendi ifadeleri ile anlatmasına olanak tanımaktadır. Bu sebeple görüşme formunda evet ya da hayır şeklinde cevaplanmayan duygu ve düşüncelerin kolaylıkla analiz edilmesini sağlayan açık uçlu sorular bulunmalıdır. Bu tarz yapılan görüşmelerde, her soru esnek cümlelerden oluşturulup, farklı yapılandırılmış tekniklerde hazırlanmalıdır (Merriam, 2013). Görüşme soruları literatürde (Varış, 1996; Erden, 1998; Ertürk, 1994; Ornstein ve Hunkins 2004; Sönmez, 2008; Demirel, 2010; Uşun, 2012) program değerlendirmede yanıt aranacak sorulara yönelik kriterler dikkate alınmıştır.

Zihinsel engelli sporcuların aileleri ve akademisyenler ile birlikte araştırma kapsamı içerisinde bulunan soruların anlaşılır nitelikte olup olmadığı ile ilgili deneme görüşmeleri yapılarak, görüşme formunun kapsamı incelenmiştir. Zihinsel engelli sporcuların aileleri ve akademisyenlerin sorularla ilgili görüşleri ve değerlendirmeleri detaylı bir biçimde tespit edilmeye çalışılmıştır. Yapılan incelemeler doğrultusunda görüşme formu yeniden düzenlenerek uygulamaya hazır hale getirilmiştir.

2.4. Verilerin İstatistik Analizi ve Yorumlanması

Pandemi sürecinde zihinsel engelli olan lisanslı yüzme sporcusu ailelerinin kaygı düzeylerinin incelenmesi amacıyla yapılan bu çalışmada; görüşmecilerin iş yeri ortamı ve gözlemlerinde elde edilen verilerin çözümlenmesinde nitel analiz yöntemlerinden olan, içerik analiz yöntemi kullanılmıştır. İçerik analiz yöntemi, elde edilen verilerin detaylı bir biçimde analiz edilmesine olanak sağlamakta ve çalışmada önceden belirgin olmayan tema ve kodları ortaya çıkarmaktadır. Bu tarz analizlerde temel amaç araştırma esnasında elde edilen sonuçların düzenlenmiş ve yorumlanmış şekilde okuyucuya sunmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2006).

3. Bulgular

Tablo 1. Katılımcıların “Çocuğunuzun engel durumu ve türü nedir?” sorusu ile ilgili düşünceleri

	Çocuğunuzun engel durumu ve türü nedir?	Frekans (f)	Yüzde (%)	Katılımcılar
KODLAMA	Zihinsel Engelli- Otizm	9	56	K1, K2, K3, K6, K8, K12, K14, K16
	Zihinsel Engelli-Down Sendromu	4	25	K4, K10, K11, K13
	Zihinsel Engelli- Mental Retardasyon	3	19	K5, K7, K9
	Toplam	16	100	

Tablo 1.’de görüldüğü üzere araştırmaya katılım sağlayan zihinsel engelli sporcuların ebeveynleri 9’u çocuklarının engel türünün Otizm olduğunu, 4’ü Down Sendromu olduğunu, 3’ü Mental Retardasyon olduğunu ifade etmişlerdir.

Araştırmacı ve zihinsel engelli sporcuların ebeveynleri arasında geçen diyalog aşağıdaki gibidir.

(K1) “zihinsel engelli, engel türü otizm”

(K4) “zihinsel engelli, engel türü Down sendromu”

(K7) “zihinsel engelli, engel türü Mental Retardasyon”

Tablo 2. Katılımcıların “Çocuğunuzun yüzme sporuna yönlendirme nedeniniz nedir?” sorusu ile ilgili düşünceleri

	Çocuğunuzun yüzme sporuna yönlendirme nedeniniz nedir?	Frekans (f)	Yüzde %	Katılımcılar
KODLAMA	Bedensel ve Zihinsel Gelişimi Sağlaması	9	56	K1, K2, K5, K10, K11, K12, K14, K15, K16
	Sosyalleşme ve Sağlıklı Yaşam Alanında Uzman Kişilerin Yönlendirmesi	4	25	K3, K4, K6, K7,
		3	19	K8, K9, K13
	Toplam	16	100	

Tablo 2. ‘de görüldüğü üzere araştırmaya katılım sağlayan zihinsel engelli sporcuların ebeveynlerinin 9’u (%56) yüzme sporunun bedensel ve zihinsel gelişimi sağladığı için, 4’ü (%25) sporun sosyalleşmeye ve sağlıklı yaşama katkıları olduğu için spora yönlendirirken, 3’ü (%19) ise alanında uzman kişilerin çocuklarını spora yönlendirdiklerini ifade etmişlerdir.

Araştırmacı ve zihinsel engelli sporcuların ebeveynleri arasında geçen diyalog aşağıdaki gibidir.

(K5) “Yüzmenin hem bedenen hem de zihnen olumlu yönde etkisi olduğu için”

(K7) “Öz güveni olmayan bir çocuktan sosyal yönü artması için.”

Tablo 3. Katılımcıların “Çocuğunuz yüzme sporuna ne kadar süredir devam etmektedir?” sorusu ile ilgili düşünceleri

	Çocuğunuz yüzme sporuna ne kadar süredir devam etmektedir?	Frekans (f)	Yüzde (%)	Katılımcılar
KODLAMA	4 Yıl	4	25	K2, K7, K11, K12
	5 Yıl	1	7	K3
	6 Yıl	3	20	K8, K14, K15
	7 Yıl	3	20	K4, K5, K10
	9 Yıl	2	14	K6, K16
	10 Yıl	2	14	K9, K13
	Toplam	16	100	

Tablo 3’te görüldüğü üzere araştırmaya katılım sağlayan zihinsel engelli sporcuların ebeveynlerinin 8’i (%25) çocuğunun 4 yıldır yüzme sporu yaptığını, 1’i (%7) 5 yıldır, 3’ü (%20) 6 yıldır, 3’ü (%20) 5 yıldır, 2’si (%14) 9 yıldır, 2’si (%14) 10 yıldır çocuğunun yüzme sporu yaptığını ifade etmişlerdir.

Araştırmacı ve zihinsel engelli sporcuların ebeveynleri arasında geçen diyalog aşağıdaki gibidir.

(K7) “4 yıldır devam etmektedir.”

(K3) “5 yıldır devam etmektedir.”

Tablo 4. “Çocuğunuz yüzme sporuna başladıktan sonra fiziksel anlamda ne gibi farklılıklar yaşadınız?” sorusu ile ilgili düşünceleri

	Çocuğunuz yüzme sporuna başladıktan sonra fiziksel anlamda ne gibi farklılıklar yaşadınız?	Frekans (f)	Yüzde (%)	Katılımcılar
KODLAM A	Büyüme ve Gelişme	8	50	K1, K2, K6, K7, K10, K12, K,13, K14,
	Postüre Olumlu Yönde Katkı	5	31	K3, K5, K8, K9, K16
	Motor Beceri Gelişimi	3	19	K4, K11, K15
	Toplam	16	100	

Tablo 4.’te görüldüğü üzere araştırmaya katılım sağlayan zihinsel engelli sporcuların ebeveynlerinin 8’i (%50) yüzme sporunun sayesinde çocuklarında büyüme ve gelişimi olumlu yönde etkilediğini, 5’i (%31) yüzme sayesinde çocuklarının postürlerinin olumlu yönde etkilediğini, 3’ü ise (%19) çocuklarının motor becerilerinde olumlu yönde değişimler meydana geldiğini ifade etmişlerdir.

Araştırmacı ve zihinsel engelli sporcuların ebeveynleri arasında geçen diyalog aşağıdaki gibidir.

(K6) “ Fiziksel olarak; büyüme gelişimine büyük katkı sağladı atletik ve daha sağlıklı bir fiziğe ulaştı”

(K9) “Fiziksel olarak; omuzunda genetik bir eğrilik vardı(babası ve kardeşinde de olan) bu eğrilik düzeldi ve vücudu şekle girdi.”

Tablo 5.’te “Çocuğunuzu yüzme sporuna başladıktan sonra zihinsel anlamda ne gibi farklılıklar yaşadınız?” sorusu ile ilgili düşünceleri

	“Çocuğunuzu yüzme sporuna başladıktan sonra zihinsel anlamda ne gibi farklılıklar yaşadınız?”	Frekans (f)	Yüzde (%)	Katılımcılar
KODLAMA	İletişim ve Birlikte İş Yapma Becerisi Gelişimi	7	44	K1, K2, K4, K5, K10, K14, K15
	Dikkat Gelişimi ve Özgüven Artışı	6	37	K7, K8, K9, K12, K13, K16
	Duyuların Kontrol Altına Tutulması	3	19	K3, K6, K11
	Toplam	16	100	

Tablo 5.’te görüldüğü üzere araştırmaya katılım sağlayan zihinsel engelli sporcuların ebeveynlerinin 7’si (%44) yüzme sporu sayesinde çocuklarının iletişim ve birlikte iş yapma becerisinin geliştiğini, 6’sı (%37) yüzme sporunun dikkat gelişimi ve özgüven artışına katkı sağladığını, 3’ü (%19) ise çocuklarının yüzme sporu sayesinde duygularını kontrol altında tutabildiklerini ifade etmişlerdir.

Araştırmacı ve zihinsel engelli sporcuların ebeveynleri arasında geçen diyalog aşağıdaki gibidir.

(K4) “Zihinsel olarak; söylenen bir şeyi yapmama konusunda çok inatçıydı inadından konuşmuyordu sosyal ortama girmesi ve spor yapması insanlarla konuşmaya başlamasını sağladı.”

(K8) “Zihinsel olarak; duysal gelişimi arttı, başara biliyorum duygusu ve hedef koyması özgüvenini geliştirdi.”

Tablo 6. Katılımcıların “Covid-19’u düşünmek size ne gibi duygular hissettiriyor?” sorusu ile ilgili düşünceleri

	“Covid-19’u düşünmek size ne gibi duygular hissettiriyor?”	Frekans (f)	Yüzde (%)	Katılımcılar
KODLAMA	Kaygılandım	11	69	K1, K3, K5, K8, K9, K10, K11, K13, K14, K15, K16
	Korkmadım	3	19	K2, K4, K12
	Korktum	2	12	K6, K7
	Toplam	16	100	

Tablo 6.’da görüldüğü üzere araştırmaya katılım sağlayan zihinsel engelli sporcuların ebeveynlerinin 11’i (%69) Covid-19’u düşündüğünde, kaygılandığını, 3’ü (%19) ise bu hastalığı düşündüğünde korkmadığını ifade ederken, 2’si ise bu hastalıktan dolayı korktuğunu ifade etmiştir.

Araştırmacı ve zihinsel engelli sporcuların ebeveynleri arasında geçen diyalog aşağıdaki gibidir.

(K5) “Genel olarak tüm özel çocuklarının anneleri gibi benim de en büyük kaygım bana bir şey olursa çocuğum ne olacak bu süreç bana en çok bunu hissettirdi.”

(K4) “Biz covid döneminde cesur davrandık aşlarımızı dahi yaptırmadık ama tedbirlerimizi aldık bu sebeple herhangi bir korku yaşamadık.”

Tablo7. Katılımcıların “Evinizde sizinle birlikte yaşayan ve kronik bir rahatsızlığı bulunan birisi var mı? Eğer var ise bu durumdan endişe ediyor musunuz?” sorusu ile ilgili düşünceleri

	“Evinizde sizinle birlikte yaşayan ve kronik bir rahatsızlığı bulunan birisi var mı? Eğer var ise bu durumdan endişe ediyor musunuz?”	Frekans (f)	Yüzde (%)	Katılımcılar
KODLAMA	Hayır yok	15	94	K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K11, K12, K13, K14, K15, K16
	Var ve endişeliyim	1	6	K1
A	Toplam	16	100	

Tablo 7. ‘de görüldüğü üzere araştırmaya katılım sağlayan zihinsel engelli sporcuların ebeveynleri ile birlikte yaşayan ve kronik bir rahatsızlığı bulunan birisi var mı? sorusu ile ilgili katılımcıların 15’i (%94) kendileri ile birlikte yaşayan ve kronik bir rahatsızlığı bulunan birisinin olmadığını ifade ederken, 1’i (%6) ise kendileri ile birlikte yaşayan ve kronik bir rahatsızlığı olan birisinin olduğu ve bu yüzden endişelendiğini ifade etmiştir.

Araştırmacı ve zihinsel engelli sporcuların ebeveynleri arasında geçen diyalog aşağıdaki gibidir.

(K2) “Hayır yok”

(K1) “annem tansiyon hastası, bu durum beni çok endişendiriyordu o yüzden çok fazla dışarıya çıkmasına izin vermedik evde sürekli dikkatliydik.”

Tablo 8. Katılımcıların “Covid-19 pandemi sürecinde çocuğunuzu sağlığı ne yönde etkilendi?” sorusu ile ilgili düşünceleri

	“Covid-19 pandemi sürecinde çocuğunuzu sağlığı ne yönde etkilendi?”	Frekans (f)	Yüzde (%)	Katılımcılar
KODLAMA	Olumsuz yönde etkilendi	16	100	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K11, K12, K13, K14, K15, K16
A	Toplam	16	100	

Tablo 8.’de görüldüğü üzere araştırmaya katılım sağlayan zihinsel engelli sporcuların ebeveynlerinin 16’sı (%100) Covid-19 pandemi sürecinde çocuklarının sağlıklarının olumsuz yönde etkilendiğini ifade etmişlerdir.

Araştırmacı ve zihinsel engelli sporcuların ebeveynleri arasında geçen diyalog aşağıdaki gibidir.

(K3) “Evde çok sıkıldı saldırganlığı arttı ara sıra şiddet eğilimi oluyor.”

Tablo 9. Covid-19 pandemi sürecinin zihinsel engelli yüzme sporcularına olan olumsuz etkileri

	Covid-19 pandemi sürecinin zihinsel engelli yüzme sporcularına olan olumsuz etkileri	Frekans (f)	Yüzde (%)	Katılımcılar
KODLAM A	Fiziksel açıdan meydana gelen olumsuzluklar	8	50	K5, K8, K10, K12, K13, K14, K15, K16
	Davranışsal problemler	8	50	K1, K2, K3, K4, K6, K7, K9, K11
	Toplam	16	100	

Tablo 9.'da görüldüğü üzere araştırmaya katılım sağlayan zihinsel engelli sporcuların ebeveynlerinin 8'i (%50) Covid-19 pandemi sürecinde çocuklarında fiziksel açıdan olumsuzluklar meydana geldiğini, 8'i (%50) davranışsal problemlerin meydana geldiğini ifade etmişlerdir.

Araştırmacı ve zihinsel engelli sporcuların ebeveynleri arasında geçen diyalog aşağıdaki gibidir.

(K12) "Hareketleri yavaşladı ve kilo aldı."

(K3) "Evde çok sıkıldı saldırganlığı arttı ara sıra şiddet eğilimi oluyor."

Tablo 10. Katılımcıların "Covid-19 pandemi sürecinde çocuğunuzda fiziksel olarak olumlu veya olumsuz etkileri oldu mu?" sorusu ile ilgili düşünceleri.

	"Covid-19 pandemi sürecinde çocuğunuzda fiziksel olarak olumlu veya olumsuz etkileri oldu mu?"	Frekans (f)	Yüzde (%)	Katılımcılar
KODLAMA	Olumlu yönde bir etki olmadı	16	100	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K11, K12, K13, K14, K15, K16
	Toplam	16	100	

Tablo 10.'da görüldüğü üzere araştırmaya katılım sağlayan zihinsel engelli sporcuların ebeveynlerinin 16'sı (%100) Covid-19 pandemi sürecinde çocuklarının sağlıklarının olumsuz yönde etkilendiğini ifade etmişlerdir.

Araştırmacı ve zihinsel engelli sporcuların ebeveynleri arasında geçen diyalog aşağıdaki gibidir.

(K4) "Olumlu bir etkisini olmadı. Hareketleri kısıtlandı performansları etkilendi evde egzersiz yapmaya çalıştık ama antrenmandaki gibi disiplinli olmadı hala gerilediği düzeyden yeni yeni toparlamaya çalışıyoruz"

Tablo 11. Covid-19 pandemi sürecinin zihinsel engelli olan yüzme sporcularında fiziksel açıdan meydana getirdiği olumsuz etkiler.

	Covid-19 pandemi sürecinin zihinsel engelli olan yüzme sporcularında fiziksel açıdan meydana getirdiği olumsuz etkiler	Frekans (f)	Yüzde (%)	Katılımcılar
KODLAM A	Kilo artışı	7	44	K6, K7, K8, K9, K10, K12, K14
	Hareket zayıflığı	5	31	K3, K4, K11, K13, K16
	Hareketsiz olma isteği	4	25	K1, K2, K5, K15
	Toplam	16	100	

Tablo 11’de görüldüğü üzere, araştırmaya katılım sağlayan zihinsel engelli yüzme sporcusu ebeveynlerinin 7’si (%44) çocuklarının Covid-19 pandemi sürecinde kilo aldığını, 5’i (%31) çocuğunun hareketlerinde zayıflık meydana geldiğini, 4’ü (%25) ise bu süreç içerisinde çocuklarında hareketsiz olma isteğinin meydana geldiğini ifade etmişlerdir.

Araştırmacı ve zihinsel engelli sporcuların ebeveynleri arasında geçen diyalog aşağıdaki gibidir.

(K6) “Aşırı kilo aldı hantallaştı. Olumlu bir yönü olmadı”

(K3) “Olumlu bir etkisi olmadı. Spor yaptığı zaman daha iyi besleniyordu iştahsızlaştı, hareketleri zayıfladı kilo verdi”

Tablo 12. Katılımcıların “Covid-19 pandemi sürecinde çocuğunuzun antrenman yapamadığı durumlarda bu durum sizde ne gibi duygular uyandırdı?” sorusu ile ilgili düşünceleri.

	“Covid-19 pandemi sürecinde çocuğunuzun antrenman yapamadığı durumlarda bu durum sizde ne gibi duygular uyandırdı?”	Frekans (f)	Yüzde (%)	Katılımcılar
KODLAMA	Sportif başarıda gerileme	7	44	K1, K2, K4, K5, K7, K14, K15
	Sağlık açısından gerileme	5	31	K3, K6, K9, K13, K16
	Sosyal etkileşim, iletişim ve davranışsal açıdan gerileme	4	25	K8, K10, K11, K12
	Toplam	16	100	

Tablo 12’de görüldüğü üzere, araştırmaya katılım sağlayan zihinsel engelli yüzme sporcusu ebeveynlerinin 7’si (%44) Covid-19 pandemi sürecinde sportif başarıda gerileme olma ihtimalini ve bu ihtimal nasıl başa çıkabileceklerini düşünürken, 5’i (%31) sağlık açısından gerileme olması ihtimali üzerine düşünürken, 4’ü (%25) ise bu süreç içerisinde sosyal etkileşimin azalması ve böylelikle iletişim açısından birtakım sorunlar üzerine düşündüklerini ifade etmişlerdir.

Araştırmacı ve zihinsel engelli sporcuların ebeveynleri arasında geçen diyalog aşağıdaki gibidir.

(K1) “Performans anlamında geri kalırsa nasıl toparlanır? bu durum o nu ve beni nasıl etkiler ? performans hedefini tekrar nasıl yakalarız ? şeklinde düşünceler ile baş etmeye çalıştım.”

(K8) “Fiziksel gelişiminin gerilemesi konusunda endişelendim. Sosyal etkileşimin azalması iletişimimizde kayba uğramamıza neden oldu, ergenlik döneminde olduğu için bu dönemde bizim için en önemli şey sosyal etkileşimin artmasıydı.”

Tablo 13. Katılımcıların “Covid-19 pandemi sürecinde çocuğunuzun rehabilitasyon eğitimini nasıl gerçekleştirdiniz?” sorusu ile ilgili düşünceleri.

	“Covid-19 pandemi sürecinde çocuğunuzun rehabilitasyon eğitimini nasıl gerçekleştirdiniz?”	Frekans (f)	Yüzde (%)	Katılımcılar
KODLAMA	Online eğitim aldık	7	44	K8, K10, K11, K13, K14, K15, K16
	Rehabilitasyona gitmedik	5	31	K3, K5, K6, K7, K9,
	Evde ya da dışarıda özel bir şeyler yaptık	4	25	K1, K2, K4, K12,
	Toplam	16	100	

Tablo 13’ de görüldüğü üzere, araştırmaya katılım sağlayan zihinsel engelli yüzme sporcusu ebeveynlerinin 7’si (%44) Covid-19 pandemi çocuklarının rehabilitasyon eğitimini online eğitim ile yaptıklarını, 5’i (%31) birtakım problemlerden ötürü rehabilitasyona gitmediklerini 4’ü (%25) ise bu süreç içerisinde evde ya da dışarıda çocukları ile bir şeyler yaptıklarını ifade etmişlerdir.

Araştırmacı ve zihinsel engelli sporcuların ebeveynleri arasında geçen diyalog aşağıdaki gibidir.

(K16) “Online eğitim aldık.”

(K2) “Evde kendimiz eğitime destek olmaya çalıştık, özel çocuklara izin ayrıcalığı tanınca kimsenin olmadığı yerde piknik yaparak veya parka giderek sosyalleşmesini sağladık.”

Tablo 14. Katılımcıların “Covid-19 pandemi sürecinde çocuğunuzun antrenman yapamadığı süreçte fiziksel olarak ne gibi farklılıklar oldu?” sorusu ile ilgili düşünceleri.

	“Covid-19 pandemi sürecinde çocuğunuzun antrenman yapamadığı süreçte fiziksel olarak ne gibi farklılıklar oldu?”	Frekans (f)	Yüzde (%)	Katılımcılar
KODLAMA	Kilo almı	7	44	K2, K7, K9, K10, K11, K15, K16
	Güçsüzleşti ve kas kaybı	5	31	K1, K6, K12, K13, K14
	Hareket performansında düşüş	4	25	K3, K4, K5, K8,
	Toplam	16	100	

Tablo 14’de görüldüğü üzere, araştırmaya katılım sağlayan zihinsel engelli yüzme sporcusu ebeveynlerinin 7’si (%44) Covid-19 pandemi sürecinde çocuğunun antrenman yapamadığı süreçte çocuğunun kilo aldığını, 5’i (%31) bu süreç içerisinde çocuğunun güçsüzleştiğini ve kas kaybı yaşadığını, 4’ü (%25) ise çocuklarının hareket performanslarının düşüşün meydana geldiğini ifade etmişlerdir.

Araştırmacı ve zihinsel engelli sporcuların ebeveynleri arasında geçen diyalog aşağıdaki gibidir.

(K9) “Hareketleri yavaşladı ve kilo aldı”

(K1) “Güçsüzleşti ve kas kaybı yaşadı”

Tablo 15. Katılımcıların “Covid-19 pandemi sürecinde çocuğunuzun antrenman yapamadığı süreçte zihinsel olarak ne gibi farklılıklar oldu?” sorusu ile ilgili düşünceleri.

	“Covid-19 pandemi sürecinde çocuğunuzun antrenman yapamadığı süreçte zihinsel olarak ne gibi farklılıklar oldu?”	Frekans (f)	Yüzde (%)	Katılımcılar
KODLAMA	Dikkat Dağınıklığı ve takıntı	7	44	K2, K3, K6, K9, K11, K12, K14,
	Davranış değişimi	6	37	K1, K7, K10, K13, K15, K16
	Sosyal ortama duyulan özlem	3	19	K4, K5, K8,
	Toplam	16	100	

Tablo 15’de görüldüğü üzere, araştırmaya katılım sağlayan zihinsel engelli yüzme sporcusu ebeveynlerinin 7’si (%44) Covid-19 pandemi sürecinde çocuğun antrenman yapamadığı zihinsel farklılık olarak dikkat dağınıklığı ve takıntıların oluştuğunu, 6’sı (%37) çocuğun davranışlarında değişikliklerin meydana geldiğini, 3’ü (%19) ise çocuğunun sosyal ortama duyduğu özlemi dile getirdiği ifade etmiştir.

Araştırmacı ve zihinsel engelli sporcuların ebeveynleri arasında geçen diyalog aşağıdaki gibidir.

(K2) “Dikkat dağınıklığı arttı derslere odaklanma zorluğu yaşıyor temizlik takıntısı arttı eve her geldiğinde sürekli dezenfektan kullanıyor ve eve gelenlere sürekli veriyor.”

(K15) “Agresif tavırlar sergilemeye başladı, her konuda veya olayda inatlaştı kendi istediğinin olmasını istedi.”

(K5) “Arkadaşlarını ve öğretmenlerini çok özledi sosyal yönü fazla olduğu için eksikliğini çok yaşadık çünkü okulu ve havuzu çok seviyordu ona iyi gelen şeylerden uzak kalmak tekrar başlama arzusunu arttırdı”.

Tablo 16. Katılımcıların “Covid-19 pandemi sürecinde çocuğunuzun antrenman yapamadığı süreçte sosyal gelişim düzeyinde farklılıklar oldu mu? sorusu ile ilgili düşünceleri.

	“Covid-19 pandemi sürecinde çocuğunuzun antrenman yapamadığı süreçte sosyal gelişim düzeyinde farklılıklar oldu mu?”	Frekans (f)	Yüzde (%)	Katılımcılar
KODLAMA	Bu süreçte aile üyeleri sosyal gelişim için destek sağladı	7	44	K3, K4, K5, K9, K11, K12, K15,
	Bu süreçte iletişimi azaldı ve yalnız kalmayı istedi	5	31	K1, K7, K8, K10, K13,
	Bu süreçte sosyal yaşamı olumsuz yönde etkilendi	4	25	K2, K6, K14, K16
	Toplam	16	100	

Tablo 16’da görüldüğü üzere, araştırmaya katılım sağlayan zihinsel engelli yüzme sporcusu ebeveynlerinin 7’si (%44) Covid-19 pandemi sürecinde çocuğun antrenman yapamadığı

dönemlerde çocuğun sosyal gelişimini için destek olduklarını, 5'i (%31) bu süreç içerisinde çocuğunun iletişim düzeyinde azalma meydana geldiğini ve iletişimi kestiğini, 4'ü (%25) çocuğu antrenman yapamadığı için sosyal yaşamının olumsuz yönde etkilediğini ifade etmiştir.

Araştırmacı ve zihinsel engelli sporcuların ebeveynleri arasında geçen diyalog aşağıdaki gibidir

(K9) “Kısıtlamalardan dolayı çok fazla toplum içinde olamadık sosyal gelişiminin gerilememesi için köye gittik bu şekilde sosyalleşmesine fırsat sağladık.”

(K8) “Sosyal gelişim düzeyi geriledi. Evdeki iletişim azaldı genelde yalnız olmayı tercih etti.”

Tablo 17. Katılımcıların “Covid-19 pandemi sürecinde havuzların kontrollü açılma dönemlerinde çocuğunuzun antrenmanlara katılmasında kararınız ne yönde oldu? verdiğiniz kararın nedeni neydi?” sorusu ile ilgili düşünceleri.

	“Covid-19 pandemi sürecinde havuzların kontrollü açılma dönemlerinde çocuğunuzun antrenmanlara katılmasında kararınız ne yönde oldu? Verdiğiniz kararın nedeni neydi?”	Frekans (f)	Yüzde (%)	Katılımcılar
KODLAMA	Olumlu yönde oldu, çocuğum sosyal yaşama tekrar katıldı	7	44	K1, K2, K4, K7, K8, K12, K16
	Olumlu yönde oldu çünkü gerekli tedbirleri aldık	7	44	K6, K9, K10, K11, K13, K14, K15,
	Olumlu yönde oldu, yüzmek çocuğuma iyi geliyor	2	12	K3, K5,
	Toplam	16	100	

Tablo 17’de görüldüğü üzere, araştırmaya katılım sağlayan zihinsel engelli yüzme sporcusu ebeveynlerinin 7’si (%44) kontrollü bir şekilde açılan havuzların çocuklarının sosyal yaşama tekrar katılmasına olanak tanıdığı için, 7’si (%44)’si gerekli tedbirleri aldıkları için havuzlar hakkında olumlu yönde düşündüklerini ifade ederlerken, 2’si (%12) de yüzme sporunun çocuklarına iyi geldiği ve bu yüzden olumlu yönde düşündüklerini ifade etmişlerdir.

Araştırmacı ve zihinsel engelli sporcuların ebeveynleri arasında geçen diyalog aşağıdaki gibidir

(K4) “Olumlu yönde oldu. Biz zaten geri kalmasını hiçbir zaman istemedik sosyal hayattan uzaklaşmaması için bir an önce başlamasına karar verdik. Biz hiçbir zaman kısıtlanmasını istemedik.”

4. Tartışma ve Sonuç

Covid-19 pandemi sürecinde zihinsel engelli sporcuların ebeveynlerinin kaygı durumlarının incelenmesi amacıyla yapılan bu çalışma, 16 gönüllü katılımcıdan oluşmaktadır. Çalışmada araştırmacı tarafından hazırlanan 14 soruluk görüşme formu hazırlanmış ve zihinsel engelli olan sporcuların ebeveynleri ile gerekli olan görüşmeler yapılmıştır.

Mevcut çalışmaya katılım sağlayan ebeveynlerin ifadeleri doğrultusunda yüzme sporcularının %56’sı Otizmlili %25’i Down Sendromlu ve %19’unun da Mental Retardasyon olduğu tespit edilmiştir.

Mevcut araştırmaya katılım sağlayan zihinsel engelli sporcu ebeveynlerinin %56'sı sporun bedensel ve zihinsel gelişimine katkı sağladığı için çocuklarının spora yönlendirdiklerini, %25'i sporun hem sosyal hem de sağlıklı yaşama olumlu yönde katkı sağladığı için, %19'u alanında uzman kişiler tarafından yapılan görüşmeler sonrasında çocuklarını spora yönlendirdiklerini ifade etmişlerdir.

Cao ve diğerleri (2020), otizmlili ve down sendromlu olan 5- 18 yaş arası 71 engelli çocukta sekiz haftalık bir sörf müdahalesinin çeşitli fiziksel uygunluk ölçümleri üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Bu çalışma ile aynı zamanda sörf uygulaması grubu ile yapılandırılmamış bir havuz oyunu grubu arasındaki genel zindelik seviyesindeki farklılıkları karşılaştırmayı amaçlamıştır. Çalışma, sörf (n = 51) ve yapılandırılmamış su programı (n = 20) olarak iki grup halinde Brockport Fiziksel Uygunluk Testi'nden seçilen ön ve son fiziksel uygunluk ölçümlerinden oluşmuştur. Sörf uygulaması alan çocuklara yetişkin bir eğitmen eşlik etmiştir ve 8 hafta boyunca haftada iki kez 1 saatlik eğitim seansı verilmiştir. Havuz programındaki çocuklar ise bir saatlik yapılandırılmış oyunda plaj topları ve sulama kutularıyla havuzda zaman geçirmişlerdir. Bununla birlikte yüzme becerilerinin geliştirilmesine yönelik çalışma yapılmamıştır. Kardiyorespiratuvar dayanıklılık, esneklik, kas gücü ve kas dayanıklılığı ölçümleri yapılmıştır. Sörf grubundaki katılımcılar için vücut kompozisyonu ve kemik mineral yoğunluğu da incelenmiştir. Çalışma sonunda sörf grubunun core kuvveti, üst vücut kuvveti, esneklik ve kardiyorespiratuvar dayanıklılıkta önemli gelişmeler gösterdiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte, sörf ve yapılandırılmamış havuz oyun grupları arasında genel zindelik düzeylerinde önemli bir fark bulunmamıştır. Sörf grubundaki vücut kompozisyonu ölçümleri, toplam vücut yağ yüzdesinde ve yağsız kütlede önemli bir azalma ve sörf uygulaması öncesi ve sonrası kemik mineral yoğunluğunda önemli bir gelişme göstermiştir. Ayrıca araştırmacı, eğitmen ve ebeveyn raporlarına göre engelli çocuklarda özgüven artışı, sosyal gelişimde kazanımlar ve kaygı azalması gözlemlenmiştir. Araştırmaya katılım sağlayan zihinsel engelli sporcu ebeveynlerinin %56'sı sporun bedensel ve zihinsel gelişimine katkı sağladığı için çocuklarının spora yönlendirdiklerini ifade etmişlerdir. Elde edilen bu bulgu, Cho ve diğerleri (2020) tarafından ulaşılan sonuçlar ile benzerlik göstermektedir.

Çevik ve Kabasakal (2013), sporun engelli bireylerin topluma entegrasyonu ve sosyalleşmesine etkisini incelemek için yaptığı çalışmasında kontrol ve müdahale grubunu incelemiştir. Kontrol grubuna uyguladığı ölçek sonuçlarına göre spor yapmayan engelli bireylerin toplumda yer alma, sohbete katılma gibi konularda yetersiz olduğu, müdahale grubunda ise 8 haftalık spor programı sonrası analiz sonucuna göre bazı gelişmeler olduğunu ayrıca bu gelişmelerin gözlemlenerek de fark edildiğini belirtmişlerdir. Mevcut araştırmaya katılım sağlayan zihinsel engelli sporcuların ebeveynlerinin %25'i sporun hem sosyal hem de sağlıklı yaşama olumlu yönde katkı sağladığı için çocuklarını spora yönlendirdiklerini ifade etmişlerdir. Mevcut araştırma bulguları, Çevik ve Kabasakal (2013) tarafından elde edilen araştırma sonuçları ile benzerlik göstermektedir.

Araştırmada, zihinsel engelli sporcu ebeveynlerinin %19'u çocuklarını alanında uzman kişilerin yönlendirmeleri doğrultusunda yüzme sporuna gönderdiklerini ifade etmişlerdir. Durmuş (2022), otizmlili bireylerin fiziksel aktiviteye katılım niyetlerini yarı yapılandırılmış görüşme yöntemiyle incelemiştir. Durmuş (2022) tarafından gerçekleştirilen çalışmaya 9'u anne 7'si baba olmak üzere toplam 16 zihinsel engelli ebeveyni katılım sağlamıştır. Çalışmaya katılım sağlayan ebeveynler otizmlili bireylerin fiziksel aktivite programlarına katılımını teşvik eden kişilerin başında, çocuğun özellikle eğitim hayatında yer alan özel eğitim merkezlerindeki öğretmenleri ve kreş öğretmenleri tarafından teşvik edildiklerini ifade etmişlerdir. Mevcut araştırmaya katılım sağlayan yüzme sporcu ebeveynlerinin %19'u

alanında uzman kişilerinin yönlendirmesiyle çocuklarını yüzme sporuna gönderdiklerini ifade etmişlerdir. Mevcut araştırma bulguları; Durmuş (2022), tarafından ulaşılan sonuçlar ile benzerlik göstermektedir.

Mevcut araştırmaya katılım sağlayan zihinsel engelli sporcu ebeveynlerin %56'sı çocuklarının yüzme sporu sayesinde büyüme ve gelişmelerine katkı sağladığını ifade ederken, %37'si bu spor sayesinde çocuklarının postürlerinde, %19'u ise yüzme sporunun çocuklarının motor becerilerinde olumlu yönde değişimlerin olduğunu ifade etmişlerdir. Zihinsel engelli çocukların sıklıkla motor becerileri gerçekleştirilmede zorluk yaşadıkları bilinmektedir. Yapılan araştırmalar neticesinde sporun zihinsel engelli bireylerde motor beceri ve fiziksel uygunluğu geliştirmede etkili olduğu anlaşılmaktadır (Sorensen ve Zarrett, 2014). Ek olarak, Zihinsel engelli çocuklarda sporun zindeliği geliştirdiği, kas gücü ve dayanıklılığı artırmada etkili olduğu bildirilmiştir Fragala-Pinkham, Haley ve O'neil, (2011) tarafından ifade edilen görüşler mevcut araştırmada ulaşılan bulgular açısından değerlendirildiğinde, araştırma bulgularının ilgili literatür ile benzerlik gösterdiği görülmektedir.

Araştırmaya katılım sağlayan zihinsel engelli sporcu ebeveynlerinin %56'sı çocuklarının yüzme sporu sayesinde iletişim ve birlikte iş yapma becerilerinde gelişim meydana geldiğini, %37'si bu spor sayesinde çocuklarının dikkat düzeylerinin gelişimi ve özgüven düzeylerinde artışının meydana geldiğini, %19'u ise çocuklarının yüzme sporu sayesinde duygularını kontrol altında tutabildiklerini ifade etmişlerdir.

Eğitilebilir düzeyde olan zihinsel engelli çocuklarda futbol antrenmanının motor yeterlilik, iletişim becerisi ve ruhsal uyum düzeylerine etkisini inceleyen Şahin (2020), araştırmaya katılım sağlayan zihinsel engelli çocukların futbol sayesinde iletişim becerilerinde, motor yeterliliklerinde ve ruhsal uyum düzeylerinin anlamlı ölçüde değişiklikler meydana geldiği sonucuna ulaşmıştır. Zihinsel engelli çocukların okul ve günlük yaşamda sportif faaliyetlere katılması, konsantrasyon, motivasyon, sosyal iletişim ve etkileşimin artırmasına yol açmaktadır (Zhao ve Chen 2018; Aksay ve Alp, 2014). Mevcut araştırma bulguları; Şahin (2020), Zhao ve Chen (2018), tarafından ulaşılan sonuçlar ile benzerlik göstermektedir.

Araştırmada zihinsel engelli sporcu ebeveynleri Covid-19'u düşündüğünde; %56'sının kaygılandığı %19'unun bu süreçte korkmadığı, %12'sinin ise Covid-19'u düşündüğünde korktuğunu ifade etmişlerdir. Mevcut araştırmaya katılım sağlayan ebeveynlerde ifade edilen korku kavramı "kaybetme korkusu" olarak ifade edilmiştir. Engelli bireylerin ebeveynlerinin Covid-19 pandemi sürecinde, yaşadığı sorunları incelen Balcı (2021), bu dönemde aileler tarafından yaşanan sorunları; çocukların sağlık kontrollerinin aksaması, pandemi sürecinde artan psiko-sosyal, ekonomik sorunlar ve çocukların rehabilitasyon eğitimlerinde meydana gelen aksamalar olarak sıralamıştır. Ayrıca Balcı (2021) tarafından yapılan araştırmada ebeveynlerin, bir başkası tarafından Covid-19'a yakalanma kaygısı yaşadıkları ifade edilmiştir. Balcı (2021) tarafından ulaşılan sonuçlar, mevcut araştırmada elde edilen bulgular ile benzerlik göstermektedir. Zihinsel engelli sporcuların ebeveynlerinin bu soru kapsamında ifadeleri incelendiğinde, temelde Covid-19'un çocuklarında ne gibi bir etkisinin olacağı, bunun yanında bana bir şey olursa çocuğum ne yapar? kaygısı taşıdıkları söylenebilir. Tekindal ve Özlem (2021), Engelli çocuğa sahip olan annelerin Covid-19 pandemi sürecinde deneyimlerini incelemiş ve Engelli çocuğa sahip kadınların, çocuklarının tüm bakım yüklerini üstlendiği, bu nedenle de Covid-19 pandemi döneminde önemli ölçüde yıprandıklarını ifade etmişlerdir.

Mevcut araştırmada; zihinsel engelli sporcuların ebeveynleri ile birlikte yaşayan ve kronik bir rahatsızlığı bulunan birisi var mı? sorusu ile ilgili katılımcıların 15'i (%94) kendileri ile

birlikte yaşayan ve kronik bir rahatsızlığı bulunan birisinin olmadığını ifade ederken, 1'i (%6) ise kendileri ile birlikte yaşayan ve kronik bir rahatsızlığı olan birisinin olduğu ve bu yüzden endişelendiğini ifade etmişlerdir. Araştırma kapsamında yer alan bu soru ile ilgili literatür incelendiğinde, Uluç ve Duman (2020) tarafından yapılan araştırma dikkat çekmektedir. Aydın İli Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü çalışanlarının Covid-19 pandemi sürecinde kaygı düzeylerinin incelendiği çalışmada yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada “evinizde sizinle yaşayan risk grubunda bulunan birisi var mı? Var ise onların risk grubunda olmalarından dolayı endişe ediyor musunuz?” şeklinde katılımcılara soru yöneltilen bu soruda, katılımcıların %72'si 65 yaş üzeri ve kronik rahatsızlığı olan birisinin olmadığını belirtirken, %28'i evlerinde 65 yaş üzeri ve kronik rahatsızlığı olan birisinin olduğunu ve bu durumdan endişe duyduklarını ifade etmişlerdir. Mevcut araştırmada, zihinsel engelli sporcu ebeveynlerinin %94'ü kendileri ile birlikte yaşayan ve kronik bir rahatsızlığı bulunan birisinin olmadığını ifade ederken, %6'ı kendileri ile birlikte yaşayan ve kronik bir rahatsızlığı olan birisi ile yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Mevcut araştırmada bulgusu Uluç ve Duman (2020) tarafından ulaşılan sonuçlar ile benzerlik göstermektedir. Cao ve diğerleri (2020) Covid-19 salgınının Çin'deki üniversite öğrencileri üzerindeki psikolojik etkilerini 7 maddelik Genelleştirilmiş Anksiyete Bozukluğu Ölçeği ile incelemişlerdir. Cao ve diğerleri (2020) tarafından araştırma sonucuna göre, Tıp fakültesi öğrencilerinin ailesinde bulunan kişilerden herhangi birisinin Covid-19 virüsüne yakalanması kaygı durumlarını artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Mevcut araştırmaya katılım sağlayan zihinsel engelli sporcuların ebeveynlerinin %50'si Covid-19 pandemi döneminin çocuklarında fiziksel açıdan olumsuzluklar meydana getirdiğini ifade ederlerken, %50'si de bu sürecin çocuklarında davranışsal açıdan da birtakım sorunların oluşmasına neden olduğunu ifade etmişlerdir. Zihinsel engelli çocuklarda meydana gelen fiziksel problemlerinin temelinde Covid-19 pandemi sürecinde gerek okulların gerekse de yüzme havuzlarının kapalı olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu süreç içerisinde, fazla enerjiyi atma imkânı bulamayan, arkadaşları ile görüşemeyen çocuklarda, fiziksel açıdan birtakım meydana gelmiştir. Sansi, Nalbant ve Özer (2021) çalışmasında, uyarlanmış fiziksel aktivite programlarına katılan zihinsel engelli bireylerin lokomotor becerilerinde gelişmeler meydana geldiğini tespit etmiştir. Pan (2014) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, zihinsel engelli çocuklarda, fiziksel aktivite programlarına katılım ile birlikte, koordinasyon, güç ve çeviklik gibi motor beceri alanlarında gelişmeler gözlemlenmiştir. Örneğin; Tan (2011) tarafından yapılan çalışmada ise, fiziksel aktivitenin dikkat ve odaklanmayı artırdığı bildirilmiştir. Zhao ve Chen (2018) çalışmasında, fiziksel aktivite programlarının zihinsel engelli bireylerde göz temasını artırdığı sonucuna ulaşmış Buna ek olarak, çalışmanın bulgularına göre, zihinsel engelli bireylerde sıklıkla gözlemlenen stereotip hareketlerin azalmasında fiziksel aktivitenin etkili olduğu tespit edilmiştir. Bu konuda literatür incelendiğinde, zihinsel engelli bireylerin fiziksel aktiviteye katılmasıyla birlikte stereotip davranışlarda azalma olduğunu (Oriol, George, Peckus ve Semon, 2011; Richmond, 2001; Liu, Fedak ve Hamilton, 2016; Sorensen ve Zarrett, 2014; Sarol, 2015) göstermektedir.

Mevcut araştırmaya katılım sağlayan zihinsel engelli sporcuların ebeveynlerinin Covid-19 pandemi sürecinde çocuklarında fiziksel açıdan meydana gelen değişikliklere ilişkin bulgular şu şekildedir; %44'ü Covid-19 pandemi sürecinde çocuklarının kilo aldığını, %31'i bu süreç içerisinde çocuklarının hareketlerinde zayıflığın meydana geldiğini, %25'i de çocuklarında hareketsizlik isteğinin meydana geldiğini ifade etmişlerdir. Birtakım kısıtlamalardan dolayı spor salonundan, eğitim kurumlarına kadar kapanmaları yaşanması, zihinsel engelli çocukları fiziksel açıdan olumsuz yönde etkilemiştir. Healy ve diğerleri (2018) tarafından yapılan araştırmada spor yapan zihinsel engelli bireylerin lokomotor becerilerinin geliştiği tespit

edilmiştir. Durmuş (2022)'a göre, sportif faaliyetlere katılım sağlayan zihinsel engelli çocukların, sportif faaliyetler sayesinde fazla enerjilerini attıkları ve kilo kontrollerini sağladıkları sonucuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde Obrusnikova ve Miccinello (2012) tarafından yapılan araştırma da sportif faaliyetlerin zihinsel engelli çocuklarda, kilo kontrolünün sağlandığı, motor gelişimi ve fiziksel sağlığı artırdığı tespit edilmiştir.

Mevcut araştırmaya katılım sağlayan zihinsel engelli sporcuların ebeveynlerinin %44'ü çocuklarının antrenman yapamadığı dönemde sportif başarıda gerileme olma ihtimalini düşünürlerken, %31'i sağlık açısından gerileme olması ihtimali üzerine düşünürken, %25'i de salgın sürecinde çocuklarının sosyal etkileşiminin azalması ve bu sebepten dolayı iletişim problemlerinin meydana çıkarak davranışsal açıdan gerileme olabilmesi ihtimali üzerine düşündüklerini ifade etmişlerdir. Araştırmada elde edilen bu bulgu; zihinsel engelli sporcu ebeveynlerinin yüzme branşında başarılı olma isteklerini ifade etmektedir. Literatür incelendiğinde, fiziksel aktivite programları sayesinde, zihinsel engelli bireylerin, arkadaş ilişkileri geliştirmede ve sosyal hayata uyum sağlamada, dolayısıyla sosyal yaşama katılımı büyük ölçüde desteklemektedir (Sarol ve Çimen, 2015; García-Villamisar ve Dattilo, 2010; Toscano, Carvalho ve Ferreira, 2018).

Mevcut araştırmaya katılım sağlayan zihinsel engelli sporcuların ebeveynlerinin %44'ü Covid-19 pandemi çocuklarının rehabilitasyon eğitimini online eğitimle gerçekleştirdiklerini ifade ederlerken, %31'i birtakım problemlerden ötürü rehabilitasyona gitmediklerini, %25 ise bu süreç içerisinde evde ya da dışarıda çocukları ile bir şeyler yaptıklarını ifade etmişlerdir. Kurumeşe (2021)'ye göre, rehabilitasyon merkezleri zihinsel engelli çocuklara haftanın belirli günlerinde, belirlenen seanslara uygun olarak bireysel veya grup şeklinde ya da her iki şekilde eğitim verilen merkezlerdir. Bu merkezlerde üç aşamada rehabilite hizmetleri gerçekleştirilmektedir. Tıbbi rehabilitasyon ilk aşamadır. Tıbbi rehabilitasyonda amaç zihinsel engelli bireyin fiziki açıdan kapasitesini arttırmak ve günlük yaşamında bağımsız ve özgür olmasını sağlamaktır. İkinci aşamada sosyal rehabilitasyon gerçekleştirilmektedir. Engelli bireyin sosyal etkinliklere katılımının desteklendiği rehabilitasyon aşamasıdır. Son aşama ise mesleki rehabilitasyondur. Engelli bireye mesleki açıdan rehberlik ve mesleki eğitim şeklinde hizmetler arz edilmektedir (Ataman, 2003; Akdemir, 2006). Kılıç (2020)'a göre ailelerin çocukları ile yapabildiği serbest zaman aktivitelerini birlikte yapmaları onları hem toplum içinde dışlanma hislerini azaltarak, çocuğun bu etkinlikten zevk almasına olanak tanımaktadır.

Araştırmaya katılım sağlayan zihinsel engelli yüzme sporcusu ebeveynlerinin %44'ü Covid-19 pandemi sürecinde çocuğu antrenman yapamadığı için kilo aldığını, %31'i bu süreç içerisinde çocuğunun güçsüzleştiğini ve kas kaybı yaşadığını, %25'i ise çocuklarının hareket performanslarının düşüşün meydana geldiğini ifade etmişlerdir. Gürkan ve Koçak (2021), otizmlili çocukların fiziksel aktiviteye katılmasının, fiziksel gelişimi desteklediği ve genel sağlığı korunmak amacıyla gerekli olduğu tespit edilmiştir. Araştırmaya katılım sağlayan zihinsel engelli yüzme sporcusu ebeveynlerinin %44'ü Covid-19 pandemi sürecinde çocuğun antrenman yapamadığı zihinsel farklılık olarak dikkat dağınıklığı ve takıntılarının oluştuğunu, %37'si çocuğun davranışlarında değişikliklerin meydana geldiğini, %19 ise çocuğunun sosyal ortama duyduğu özlemi dile getirdiği görülmektedir.

Araştırmaya katılım sağlayan zihinsel engelli yüzme sporcusu ebeveynlerinin %44'ü Covid-19 pandemi sürecinde çocuğun antrenman yapamadığı zihinsel farklılık olarak dikkat dağınıklığı ve takıntılarının oluştuğunu, %37'si çocuğun davranışlarında değişikliklerin meydana geldiğini, %19 ise çocuğunun sosyal ortama duyduğu özlemi dile getirdiği görülmektedir. Gürkan ve Koçak (2020) çalışmasında, otizmlili bireylerin fiziksel aktiviteye katılımıyla birlikte, psikolojik anlamda rahatlama ve özgüvenlerini arttırdığı sonucuna

ulaşmıştır. Mevcut araştırma bulguları Covid-19 pandemi sürecinin çocuklarda, dikkat dağınıklığı, takıntılarının tekrar oluşması ve davranış değişikliğinin meydana geldiği görülmektedir. Sarol ve diğerleri (2015) tarafından yapılan çalışmada, zihinsel engelli bireylerin ebeveynleri, çocuklarının fiziksel aktivite programlarına katılmasıyla birlikte, psikolojik, fiziksel ve sosyal faydalarının olduğunu tespit etmiştir.

Sosyalleşme, bir sosyal olgu olarak bireyin doğuştan itibaren toplumun üyeliğini kazanmasında belli aşamalardan geçerek kendinden beklenen uygun rol ve ilgili normlardan haberdar olması olarak tanımlanmaktadır (Yıldız, 2015). Araştırmaya katılım sağlayan zihinsel engelli yüzme sporcusu ebeveynlerinin %44'ü kontrollü bir şekilde açılan havuzların çocuklarının sosyal yaşama tekrar katılmasına olanak tanıdığı için olumlu yönde düşündüklerini, %44'ü gerekli tedbirleri aldıkları için havuzların açılması ile ilgili olumlu yönde düşündüklerini, %12'si de yüzme sporunun çocuklarına iyi geldiğini için havuzların açılması hakkında olumlu yönde görüşlerinin olduğunu ifade etmişlerdir. Bilindiği üzere sporun her bir birey üzerinde olumlu etkileri bulunmaktadır. Mevcut çalışmada bulguları, Covid-19 pandemi süreciyle evlerine kapanan zihinsel engelli çocukların ailelerinin yüzme havuzlarının kademeleri olarak açılmasından oldukça memnun oldukları, bu süreç içerisinde çocuklarına duymuş oldukları güven ve bunun yanında gerekli tedbirleri alarak çocuklarını yüzme havuzuna gönderdikleri tespit edilmiştir.

Covid-19 pandemi sürecinde zihinsel engelli yüzme sporcusu ebeveynlerinin incelenmesi amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmada;

Yüzme sporunun zihinsel engelli çocuklarda fiziksel olarak, büyüme ve gelişme, postür ve motor becerilerine olumlu yönde etkilerinin olduğunu, zihinsel olarak, iletişim ve birlikte iş yapma becerilerinde gelişim meydana geldiği tespit edilirken, covid-19 pandemi süreci ve birtakım kısıtlamalardan dolayı yüzme havuzuna gidemeyen sporcularda, kilo alımının olduğu, dikkat dağınıklığının meydana geldiği ve takıntılarının olduğu tespit edilmiştir.

Zihinsel engelli sporcuların aileleri ile ilgili olarak; Covid-19 pandemi sürecinde yüzme sporcusu ebeveynlerinin, kaygılandığı ve bu yüzde kaybetme korkusu yaşadığı, çocuklarının antrenman yapamadığı dönemde, sportif başarısının gerilemesinden endişe ettiği, ancak kademeli olarak açılan yüzme havuzları sayesinde çocuklarının sosyal yaşama tekrar katılım sağlamasından dolayı olumlu yönde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir.

5. Öneriler

- Mevcut çalışmada Manisa ili özelinde zihinsel engelli sporcusu ebeveynleri kapsamında gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın evren ve örnekleme genişletilmesi önerilmektedir.
- Zihinsel engelli sporcusu olan ebeveynlerin tükenmişlik, depresyon ve psikolojik sağlık düzeylerinin yanında yaşam kalitesi ve mutluluk düzeylerinin incelenmesi önerilmektedir.
- Zihinsel engelli yüzme sporcularının uyku kalitesi düzeylerinin incelenmesi önerilmektedir.

Tüm bunların yanında;

- Çocuk ve ebeveynlerin eşzamanlı katılımına dayalı ve zihinsel engelli olan çocuklarda aktif bir yaşam tarzını teşvik etmeyi amaçlayan müdahale programlarının planlanması önerilmektedir.
- Çocuklarının fiziksel aktivite ile zihinsel gelişiminin sağlanacağı fikrine anne-babaların seminer ve toplantıların düzenlenmesi önerilmektedir.

Kaynaklar

- ADHANOM, G.T. (2020). Addressing mental health needs: an integral part of COVID-19 response. *World Psychiatry*, 19, 129-130.
- AKDEMİR, B. (2006). *Altı- On İki Yaş Arası Zihinsel Engelli Çocukların Görsel Algı Becerilerinin Değerlendirilmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- AKSAY, E. VE ALP, A. (2014). The effects of a physical activity rehabilitation program on the motor skills and physical performance of children with autism spectrum disorder (asd) 'movement therapy and asd'. *International Journal of Academic Research*, 6(1), 12-19.
- ATAMAN A, 2003. Özel gereksinimli çocuklar ve özel eğitime giriş. *Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık*.
- BALCI, A. (2021). COVID-19 Pandemi Döneminde Engelli Çocuğu Bulunan Çalışan Ebeveynlerin Yaşadığı Sorunlar, Sosyal Hizmet ve Desteğin Önemi. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 10(4), 824-831.
- CAO, W., FANG, Z., HOU, G., HAN, M., XU, X., DONG, J. VE ZHENG, J., (2020), The Psychological Impact of the COVID-19 Epidemic on College Students in China, *Psychiatry Research*, 28, 112934.
- ÇEVIK, O. VE KABASAKAL, K., (2013). Spor Etkinliklerinin, Engelli Bireylerin Toplumsal Uyumuna ve Sporla Sosyalleşmelerine Etkisinin İncelenmesi. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 3(2), 74-83.
- ÇİÇEK, B. VE ALMALI, V. (2020). COVID-19 Pandemisi Sürecinde Kaygı Öz-yeterlilik ve Psikolojik İyi Oluş Arasındaki İlişki: Özel Sektör ve Kamu Çalışanları Karşılaştırması. *Electronic Turkish Studies*, 15(4).
- DEMİREL, Ö. (2010). Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Program Geliştirme. (12. Basım) *Pegem Yayıncılık*, Ankara.
- DENİZ, M. E., DILMAÇ, B. VE ARICAK, T. (2009). Engelli Çocuğa Sahip Ebeveynlerin Durumluk-Sürekli Kaygı ve Yaşam Doyumlarının İncelenmesi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6 (1), 955-956.
- DURMUŞ, K. (2022). *Otizmlili Bireylerin Fiziksel Aktiviteye Katılım Niyetlerinin Planlı Davranış Teorisine Göre İncelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, Kırıkkale.
- EKİZ, D. (2009). Bilimsel Araştırma Yöntemleri. *Ankara: Anı Yayıncılık*.
- ERDEN, M. (1998). Eğitimde Program Değerlendirme. (3. Basım). *Ankara: Anı Yayınları*.
- ERTÜRK, S. (1994). Eğitimde Program Geliştirme. (8.Basım). *Ankara: Meteksan Matbaacılık*.
- FRAGALA-PINKHAM, M. A., HALEY, S. M. VE O'NEIL, M. E. (2011). Group swimming and aquatic exercise programme for children with autism spectrum disorders: a pilot study. *Developmental Neurorehabilitation*, 14(4), 230-241.

- GARCÍA -VILLAMISAR, D. A. VE DATTILO, J. (2010). Effects of a leisure programme on quality of life and stress of individuals with ASD. *Journal of Intellectual Disability Research*, 54(7), 611-619.
- GENÇ, Y. (2017). Engelli çocuğa sahip ailelerin kaygı düzeylerinin incelenmesi (Sakarya Örneği). *International Congress on Political, Economic and Social Studies*, 1, (1), 9–11.
- GÜLŞEN, F. VE GÖK, Ö. B. (2009). Engelli çocuğa sahip ailelerin stresle baş etme durumları. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 8, 413–420.
- GÜRKAN, R. K. VE KOÇAK, F. (2021). Perceived constraints and facilitators of participation in physical activity by individuals with autism spectrum disorders. *Physical Activity Review*, 8(1), 51-63.
- HEALY, S., NACARİO, A., BRAİTHWAİTE, R. E. VE HOPPER, C. (2018). The effect of physical activity interventions on youth with autism spectrum disorder: A meta- analysis. *Autism Research*, 1-16.
- İŞIKHAN, V. (2006) Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Aileler ve Sosyal Hizmet. Hacettepe Üniversitesi, *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 6(1), 28-46.
- Kılıç, K. (2020). Zihinsel Engelli Bireylere Uygulanan Eğitsel Oyunların Davranışları Üzerine Etkisinin İncelenmesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, Kayseri.
- KURUMEŞE, M. (2021). *Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Annelerin Umutsuzluk Düzeyleri ve Psikolojik Sağlık Düzeylerinin İncelenmesi*. Manavgat İlçesi Örneği. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, Konya.
- LIU, T., FEDAK, A. T. VE HAMILTON, M. (2016). Effect of physical activity on the stereotypic behaviors of children with autism spectrum disorder. *Int J School Health*, 3(1), 17-22.
- MATEJEVIE, M. D. VE JOVANOVIĆ, D. R. (2011), The Functionality of Families with Children with Special Needs from Te Systemic Perspective. *Philosophy, Sociology, Psychology and History*, 10 (1), 57-66.
- MERRIAM, S. B. (2013). Qualitative research and case study applications in education: Revised and expanded from case study research in education. *USA: Jossey-Bass*.
- METİN, E. N. (2012). Özel Gereksinimli Çocuğun Aileye Katılımı. *Ankara: Maya Akademi Yayınevi*.
- OBRUSNIKOVA, I. VE MICCINELLO, D. L. (2012). Parent perceptions of factors influencing after-school physical activity of children with autism spectrum disorders. *Adapted Physical Activity Quarterly*, 29(1), 63-80.
- ORIEL, K. N., GEORGE, C. L., PECKUS, R. VE SEMON, A. (2011). The effects of aerobic exercise on academic engagement in young children with autism spectrum disorder. *Pediatric Physical Therapy*, 23(2), 187-193.
- ORNSTEIN, A.C. VE HUNKINS F.P. (2004). Curriculum-Foundations, Principles and Issues. (Fourth Edition). *Allyn and Bacon, United States*.
- PAN, C. Y. (2014). Motor proficiency and physical fitness in adolescent males with and without autism spectrum disorders. *Autism*, 18(2), 156-165.

- RICHMOND, L. M. (2001). The effect of physical activity on stereotypical behavior of autistic children. *Doctoral Dissertation*. Texas A & M University.
- SANSI, A., NALBANT, S. VE ÖZER, D. (2021). Effects of an inclusive physical activity program on the motor skills, social skills and attitudes of students with and without autism spectrum disorder. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 51(7), 2254-2270.
- SAROL, H. VE ÇİMEN, Z. (2015). The effects of adapted recreational physical activity on the life quality of individuals with autism. *The Anthropologist*, 21(3), 522-527.
- SORENSEN, C. VE ZARRETT, N. (2014). Benefits of physical activity for adolescents with autism spectrum disorders: A comprehensive review. *Review Journal of Autism and Developmental Disorders*, 1(4), 344-353.
- SOROKOWSKI, P., GROYECKA, A., KOWAL, M., SOROKOWSKA, A., BIAŁEK, M., LEBUDA I (2020). Can information about pandemics increase negative attitudes toward foreign groups? A case of COVID-19 outbreak. *Sustainability*, 12(12); 4912.
- SÖNMEZ, V. (2008). Program Geliştirmede Öğretmen El Kitabı (14. Baskı). *Ankara: Anı Yayıncılık*.
- ŞAHİN, E. (2020). *Eğitilebilir Zihinsel Engelli Çocuklarda Futbol Antrenmanının Motor Yeterlik, İletişim Becerileri ve Ruhsal Uyum Düzeyleri Üzerine Etkisinin İncelenmesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Düzce Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, Düzce.
- TAN, W. Z. B. (2011). Physical Activity: Its Implication on Attention Span and Quality of Life in Children with Autism Spectrum Disorder. Thesis. Faculty of Computing, Health and Science, *Edith Cowan University*.
- TEKİNDAL, M. VE ÖZLEM, Ş. Ö. (2021). Engelli Çocuğa Sahip Kadınların COVID-19 Sürecindeki Deneyimleri: Nitel Bir Araştırma. *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 6(3), 115-124.
- TOSCANO, C. V., CARVALHO, H. M. VE FERREIRA, J. P. (2018). Exercise effects for children with autism spectrum disorder: metabolic health, autistic traits, and quality of life, *Perceptual and Motor Skills*, 125(1), 126-146
- ULUÇ, E. A. VE DUMAN, S. (2020). Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü Çalışanlarının Covid-19 Sürecinde Kaygı Durumlarının İncelenmesi. *Akdeniz Spor Bilimleri Dergisi*, 3(2), 289-302.
- UŞUN, S. (2012). Eğitimde Program Değerlendirme Süreçler Yaklaşımlar ve Modeller. *Ankara: Anı Yayıncılık*.
- VARIŞ, F. (1996). Eğitimde Program Geliştirme/ Teoriler ve Teknikler. *Ankara: Alkım Yayıncılık*.
- WANG, C., PAN, R., WAN, X., TAN, Y., XU, L. VE MCLNTYRE, S. (2020). Longitudinal Study on the Mental Health of General Population during the COVID-19 Epidemic in China. *Brain Behav Immun*, 87, 40-48.
- WORLD HEALTH ORGANIZATION WHO (2021). Mental health and psychosocial considerations during the COVID-19 outbreak. <https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/mental-healthconsiderations.pdf>. Adresinden Alınmıştır.

YILDIRIM A. VE ŞİMŞEK H. (2006), Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. *Ankara: Seçkin Yayıncılık.*

YILDIRIM, A. VE ŞİMŞEK, H. (2021). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. *Seçkin Akademik ve Mesleki Yayınlar: Ankara.*

YILDIZ, Y. (2015). *Spor Yapan ve Yapmayan Üniversite Öğrencilerinin Sosyalleşme ve Mutluluk Düzeylerinin İncelenmesi.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıktı Koçman Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, Muğla.

ZHAO, M. VE CHEN, S. (2018). The effects of structured physical activity program on social interaction and communication for children with autism. *BioMed Research International*, 2018, 1-14.

Georgian Dönemi Britanyası'nda Keyfi Vergiler (1714-1830)

Coşkun Can AKTAN¹, Abdülhamid Özgün BİRKALAN²

Derleme

Makale Geçmişi

Başvuru Tarihi:30.05.2023

Kabul Tarihi:20.06.2023

Review

Article History

Date of Application: 30.05.2023

Acceptance Date:20.06.2023

Özet

Bu çalışmada Georgian dönemi olarak bilinen 1714-1830 yıllarında Kral I. George, Kral II. George, Kral III. George ve Kral IV. George tarafından yürürlüğe konulan ilginç ve tuhaf vergiler inceleme konusu yapılmaktadır. Georgian dönemi İngiltere'nin endüstriyel ve emperyal anlamda zirve yaşadığı, çeşitli ekonomik, sosyal ve siyasi olayların sıklıkla cereyan ettiği bir dönemdir. Ancak tüm bu gelişmelere karşın vergilendirme konusunda bir o kadar da kötü üne sahiptir. Georgian dönemi pek çok keyfi verginin alındığı ve bu vergilerin halkın üzerinde önemli ölçüde yük oluşturduğu bir dönemdir. Britanya İmparatorluğu'nun vergilendirme tarihinde yer bulmuş bu dönemi "keyfi vergiler çağı" olarak adlandırmak mümkündür. Bu çalışmada Georgian döneminde yürürlüğe konulmuş birbirinden ilginç vergi örnekleri incelemeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Georgian Dönemi, Vergileme Tarihi, Keyfi Vergiler

Jel Kodları: B10, B12, H20

Arbitrary Taxes In the Era of Georgian Britain (1714-1830)

Abstract

This paper aims to explore interesting and strange taxes implemented by King George I, King George II, King George III, King George IV in the years of 1714-1830, the so-called Georgian era. The Georgian Period is a period when England experienced its industrial and imperial peak and various economic, social and political events took place frequently. Despite all these developments, this period had a bad reputation in terms of tax abuse. The Georgian period is a period in which many arbitrary taxes were levied on the people. We may call those years as the "age of arbitrary taxes" in the taxation history of the British Empire

Keywords: Georgian Era, History of Taxation, Arbitrary Taxes

Jel Codes: B10, B12, H20

¹Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, ORCID: 0000-0003-4294-2314, ccan.aktan@deu.edu.tr

²Arş. Gör., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Aydın İktisat Fakültesi, Maliye Bölümü, ORCID: 0000-0003-1369-8922, a.ozgun.birkalan@adu.edu.tr

1. Giriş

Vergiler hemen hemen her dönemde devletin önemli gelir kaynakları arasında yer almıştır. Zira devletler, vergiler yoluyla harcamalarına kaynak oluşturacak geliri sağlamaya çalışır. Ancak bu vergilerin özellikle gelir amacı güderek bilinçsizce yürürlüğe konulması, oranlarının ve sayılarının aşırı boyuta ulaşması, mükellefler üzerinde ciddi bir yükün oluşmasına neden olur. Böyle bir durumda mükellefler vergi kaçakçılığı ve vergiden kaçınma gibi yöntemlere başvurarak vergi ödememe yoluna başvurmaktadır. Ancak bu yöntemlerden faydalanamayan mükellefler vergilerin ağır yükü altında ezilmekte ve vergilerin getirdiği olumsuzluklardan etkilenmektedir.

İngiliz tarihinde Kral I. George, Kral II. George, Kral III. George ve Kral IV. George'un hükümdarlığını kapsayan Georgian dönemi (1714-1830), çeşitli alanlarla adını duyursa da vergi tarihinin belki de en ilginç ve tuhaf vergilerinin yürürlüğe konulduğu bir dönem olması bakımından da ayrı bir üne sahiptir. Bu çalışmada Georgian dönemi olarak bilinen 1714-1830 yılları arasında Kral I. George, Kral II. George, Kral III. George ve Kral IV. George tarafından yürürlüğe konulan ilginç ve tuhaf vergiler ve bu vergilerin getirdiği olumsuzluklar inceleme konusu yapılmıştır. Britanya İmparatorluğu'nun vergilendirme tarihinde yer alan bu dönemi "*keyfi vergiler çağı*" olarak adlandırmak mümkündür. Bu çalışmada bu dönemde yürürlüğe konulmuş birbirinden ilginç ve tuhaf vergi örnekleri incelenmektedir.

2. İngiltere Tarihinde Georgian Dönemi

Georgian dönemi (1714-1830), Stuart hanedanlığına mensup Kraliçe Anne'nin ölümü üzerine ikinci kuzeni I. George'un 1714 yılında kral ilan edilmesi ile başlayan ve yaklaşık olarak 116 yıl süren bir dönemi kapsamaktadır. Bazı tarihi kaynaklarda Georgian dönemi, IV. William'ın saltanatını da kapsayacak (1714-1834) şekilde genişletilmektedir. Dönemin Georgian ismi ile anılması, bu dönemde hüküm sürmüş dört kralın isminin George (George I, George II, George III ve George IV) olmasından kaynaklanmaktadır. 1701 Veraset Yasası gereğince Kraliçe Anne'nin tahta en yakın Protestan akrabaları olarak sayılan Hannover Hanedanlığının döneme damgasını vuran bu dört kralı hakkında kısaca bilgi sunmakta fayda görülmektedir (Gillard, 2018).

İngiliz monarşisinin ilk Hanoverian kralı I. George, 1714-1727 yılları arasında Büyük Britanya ve İrlanda kralı olarak hüküm sürmüştür. Sıklıkla Hannover'daki evini ziyaret etmesi dolayısıyla, hükümdar olduğu dönemin neredeyse beşte birini Almanya'da geçirmiştir. Ülkenin gelenek ve göreneklerine yeterince aşina olamaması ve İngilizce'yi yeterli akıcılıkla konuşamaması, I. George'un, dönemin bakanlarına bağımlı kalmasına, birçok bakan ve kral temsilcisinin kendi namlarına yönetimde bulunmasına neden olmuştur.

I. George'un tek oğlu II. George (1727-1760) babasının ölümünün ardından tahta geçmiştir. II. George İngiliz toprakları dışında doğan son hükümdar ve ayrıca 1743 yılında Fransızlara karşı gerçekleştirilen savaşta orduya önderlik eden son İngiltere kralı unvanına sahiptir. Tıpkı babası gibi politikayla oldukça az ilgilenmiştir.

III. George (1760-1820) tahtın asıl veliahtı olan babasının erken ölümü nedeniyle, 1760 yılında dedesi II. George'un ardından tahtın varisi olmuştur. III. George İngiltere'de doğan ilk Hanoverian hükümdar olmuş, ayrıca İngilizce'yi ana dili olarak kullanmıştır. Bilim ve sanata olan özel ilgisi onu İngiltere'nin en kültürlü hükümdarlarından birisi yapmıştır. III. George'un tarıma da ayrı bir ilgi atfetmesi, onun "*Çiftçi George*" (*Farmer George*) olarak adlandırılmasına neden olmuştur (Carretta, 1990: xv)

“İngiltere’nin ilk beyefendisi”(Thompson, 1931: 5) lakabıyla tanınan IV. George (1820-1830), babası III. George’un uzun hükümrancılığının ardından tahta geçmiştir. Kendisi cazibeli ve görkemli yaşam tarzından dolayı müsrif olarak bilinmesine karşın bu tutumunu halk tarafından genellikle olumlu karşılanmıştır (John, 1977: 239-245).

Georgian dönemi politika ve sosyal yaşamda birçok köklü değişikliğin yaşandığı bir tarihe isabet etmektedir. I. ve II. George’un komitelere katılmaması, komitedeki karar vericilerin kendi başına karar vermesine ve gitgide bir merkez etrafında toplanarak başbakan veya bakan oluşturmalarına, dolayısıyla günümüz Dünya devletlerinde çeşitli biçimlerde uygulanan kabine sisteminin oluşmasına olanak sağlamıştır (Abbott, 1919: 581). Sanayi Devrimi’nin bu dönemde başlaması, ülkenin küresel bir güç haline dönüşmesine ve sınıf ayrımlarının yoğunlaşmasına neden olmuştur. İngiltere, Avrupa nakliye ticaretinde ve transatlantik ticaretinde Hollandalılar, Fransızlar ve İspanyolların arasında yer edinmeyi başarmıştır. Bu başarı, sanayi devrimi nedeniyle iç ekonomide gerçekleşen üretkenliğe dayanmıştır. 1727’de İngiltere artık Dünya’nın ve Avrupa’nın önde gelen ekonomilerinden biri olmuştur (Hoppit, 2000: 344).

Bu dönemde İngiliz toplumu, sanat ve mimaride de birtakım değişiklikler yaşamıştır. Öyle ki “Georgian” terimi dönemin özgün mimarisi ve sanatını nitelendirmek amacıyla kullanılmaktadır. Bir diğer yandan iktisatçılar ve sosyologlar, tüketim toplumunun kökeninin, Georgian İngiltere’inde ortaya çıkan meta fetişizminden geldiğini düşünmektedir (Wilson, 2008: 144).

Georgian dönemi, yukarıda ifade edildiği üzere, bir ulusun endüstriyel ve emperyal anlamda zirve yaşadığı, çeşitli ekonomik, sosyal ve siyasi olayların sıklıkla cereyan ettiği bir dönemdir. Ancak tüm bu gelişmelere karşın vergilendirme konusunda bir o kadar da kötü üne sahiptir. Georgian dönemi pek çok keyfi verginin alındığı ve bu vergilerin halkın üzerinde önemli ölçüde yük oluşturduğu bir dönemdir. Çalışmanın asıl konusunu oluşturan vergi örnekleri aşağıda özetlenmeye çalışılacaktır³.

3. Georgian Dönemi Öncesinde Vergiler

Georgian dönemi öncesi İngiliz tarihinde alınan bazı önemli vergilerin kısa da olsa bir özetini sunmakta yarar görülmektedir.

3.1. Scutage (1156)

Scutage⁴⁵, Kral I. Henry ve Kral Stephen tarafından Orta Çağ İngiltere’inde konulmuş bir vergi türüdür. En öz tanımıyla, savaşta geri çekilmeyi veya her ne sebeple olursa olsun kral için savaşmamayı tercih eden şövalyelerden alınan bir vergidir. Scutage, ilk olarak topraklarını doğrudan kraldan almış ya da kiralamış derebeylerinin, arazi ücretleri bakımından krala borçlu olmasından dolayı ortaya çıkmıştır. Araziyi kullanan derebeyleri, kral istediği vakit kral adına savaşacak şövalyeler sağlamak durumunda kalmıştır. Ancak şövalyelerin scutage adı verilen bu vergiyi ödemeleri durumunda savaşmaktan muaf olmaları sağlanmıştır (Hughes ve Oats, 2007: 86-87).

Bu dönemde savaşta geri çekilmeyi veya her ne sebeple olursa olsun kral için savaşmamayı tercih eden şövalyelerden 1-2 Mark ya da 1 sterlin tahsil edilmiştir. Bu miktarın üzerinde bir miktarın tahsil edilmesi anormal kabul edilmiştir. Ancak Kral John’un hükümdarlığı

³ Georgian dönemi öncesindeki vergiler konusunda detaylı bilgi için bkz. Dowell, 1884, 1888.

⁴ Latince kalkan, koruma anlamına gelen “scutum” kelimesinden türemiş olan “scutage” 12 ve 13. yy’de İngiltere’de şövalyelerin askerlik hizmetini yapmak istememeleri nedeniyle alınan bir vergi idi.

⁵ Halk arasında korkaklık vergisi (cowardice tax) olarak da adlandırılır.

sırasında savaş bahanesi olmamasına karşın çoğu yıl 2 Mark olarak tahsil edilmiştir. 1214 yılında talep edilen miktar ilk alındığı miktarın yaklaşık üç katına kadar çıkmıştır. Verginin asıl amacını kaybederek sulh dönemlerinde alınması ve miktarının artırılması, lordların rahatsız olmasında ve Magna Carta Libertatum'un ilan edilmesinde etkili olmuştur. Zira Magna Carta hükümlerine göre, hiçbir scutage krallığın ortak kararı olmadıkça alınmayacaktır. 1217 yılında Magna Carta'nın güncellenmesinin ardından, III. Henry döneminde scutage 3 Mark olarak alınmaya devam etmiştir. Ancak lordların rızası alınarak ve uygun görülen dönemlerde toplanmıştır. Scutage, yaklaşık 300 sene toplanmasının ardından yerini başka bir vergiye bırakmıştır (Round, 1911: 518).

3.2. Desimasyon Vergisi (1655)

Roma ordusunda, asi ve korkak askerleri cezalandırmak için subaylar tarafından kullanılan bir disiplin cezasını tanımlayan ve Latince'de "*onuncunun öldürülmesi*" anlamına gelen desimasyon sözcüğünden türetilen desimasyon vergisi (decimation tax), 1655 yılında Koruyucu Lord (Lord Protector) Oliver Cromwell tarafından yürürlüğe konulmuştur. Cromwell, yerel düzeyde düzeni ve güvenliği sağlamak, ahlaki değerleri korumak istemiştir. Bu amaca yönelik olarak kendisine yakın meslek arkadaşlarını yüksek rütbeli subay olarak atamış ve İngiliz vilayetlerine göndermiştir. Ayrıca kendisine muhalif olan kraliyet taraftarlarının da silahsızlaştırılması ve zayıflatılması gerektiğine inanmıştır. Bu sebepten kraliyet taraftarları, servetleri üzerinden desimasyon vergisi ödemeye zorlanmıştır. Yüksek rütbeli subayların görevlerinden biri de bu verginin toplanmasını denetlemek olmuştur (Durston, 2000: 247-248).

Desimasyon vergisinin İngiltere ve Galler'deki mülkleri borcunun zamanında ödenmemesi nedeniyle haczedilen veya merhum kral ve oğlu adına parlamentoya karşı oluşturulan kuvvetlere katılmış, yardım ve yataklık etmiş kişilere uygulanacağı açıklanmıştır. Ancak verginin uygulanabilmesi için özel şartlarda getirilmiştir. Buna göre; konut ve arazi üzerinde intifa hakkına sahip kişiler ve değeri yıllık 100 pound ve üzeri miras mülküne sahip kişiler ile değeri 1500 pound ve üzeri kişisel mülke sahip kişiler tarafından ödenmesi şartı getirilmiştir. Vergi, toplam gelirin her 100 pound'u için 10 pound olarak (%10) yıllık düzeyde alınmıştır. Ancak 1500 pound ve üzeri kişisel mülke sahip kişilerde ise her 1500 pound için 100 pound alınması öngörülmüştür. Eğer bir kişi her iki sınıfa da giriyor ise vergilendirilmesi farklı yapılmıştır. Desimasyon vergisi ödeme kolaylığı açısından Haziran ve Aralık olmak üzere iki taksitte ödenmiştir. Son ödeme tarihinden itibaren 20 gün içinde verginin ödenmemesi durumunda verginin üzerinden alındığı ilgili gayrimenkule el konulmuştur (Cliffe, 1996: 408-409).

3.3. Şömine Vergisi (1662)

Şömine vergisi (hearth tax / chimney tax), 1662 yılında Kral II. Charles tarafından yürürlüğe konulan ve konutların şömine ve soba sayılarına göre hesaplanan bir tür emlak vergisidir. 1662 Yasasına göre; gayrimenkulde yer alan her şömine ve soba için yıllık iki şilin vergi ödenmesi gerekmektedir. Vergi, 25 Mart ve 29 Eylül olmak üzere iki eşit taksit ile kiracı tarafından yahut kiracı yok ise mal sahibi tarafından ödenmiştir. Verginin asıl amacı Kral II. Charles ve halefleri için düzenli bir gelir sağlamak olmuştur. Zira parlamento kralın ülkeyi yönetmesi için yıllık olarak 1.200.000 sterlin gelir elde etmesi gerektiğini kabul etmiş, ancak mevcut vergilerden elde edilen gelirler bu miktara ulaşamamıştır. Dolayısıyla bu eksiklik (yaklaşık 300.000 sterlin) şömine vergisi ile kapatılmaya çalışılmıştır. Ancak şömine vergisinden elde edilen gelir hiçbir zaman yıllık 300.000 sterlinlik hedefi tutturamamış, ilk iki yılın hasılatı 115.000 sterlini geçememiştir. 1666 yılına gelindiğinde yıllık net hâsıla 103.000 Sterlin olarak hesaplanmıştır. Bu tarihten sonra yönetimde gerçekleşen değişiklikler

verginin gelirini arttırsa da yine de istenilen gelir seviyesine ulaşamamıştır. Vergi, 1689 yılında William ve Mary'nin ortak saltanatının rağbet görmesi amacıyla kaldırılmıştır (Marshall, 1936: 628-644).

Şömine vergisinde bazı kimselere muafiyetler tanınmıştır. Bu muafiyetler:

- Kiliseye ödeme yapamayacak kadar yoksul kimseleri,
- Kira değeri yıllık 20 şilini geçmeyen bir gayrimenkulde yaşayanları ve ayrıca yıllık geliri 20 şilini geçmeyen gayrimenkule sahip olmayan kimseler ile yıllık toplam geliri 10 sterlini geçmeyen kimseleri,
- Endüstriyel ocaklar, özel fırınlar ve hastaneler ve ücretsiz okullar gibi hayır kurumlarını kapsamıştır (The National Archives, 2023).

Muafiyetlerin söz konusu olmasına karşın yoksul kimselerin muafiyet listelerine dahil edilmediği birçok yazar tarafından dile getirilmiştir. Bir diğer taraftan mükellefler, verginin ağırlığı altında ezilerek şömineleri tuğla ile kapatmaya ve gizlemeye çalışmıştır. Ancak bu durumun vergiyi toplamakla yükümlü görevliler tarafından öğrenilmesi üzerine alınması gereken miktar ikiye katlanmıştır. 1684 yılında Oxfordshire bölgesinde bulunan Churchill kasabasında bir fırıncının, şömine vergisinden kurtulmak amacıyla kendi bacasının duvarını yıkarak komşusunun bacası ile birleştirmeye çalışmasının neden olduğu yangın sonucu 20'ye yakın ev yanmış ve dört kişi hayatını kaybetmiştir. Öte yandan vergi toplayan kimselerin, şömine ve ocakları saymak için evin içine girme hakkına sahip olmaları, şömine vergisinin toplum tarafından hoş karşılanmamasına neden olmuştur (Mann, 2013: 20). Nitekim verginin rağbet görmemesi nedeniyle yasalaştırılmasında ve uygulanmasında önemli katkıları olan İngiliz politikacı Sir Courtenay Pole ile alay edilmiş ve kendisine "*Sir Chimney Pole*" lakabı takılmıştır. Yıllar sonra bir milletvekili, Sir Courtenay Pole'u ve şömine vergisini işaret ederek "*şimdiye kadar bilinen en sıkıcı verginin mucidi*" ifadelerini kullanmıştır (Hughes ve White, 1991).

3.4. Pencere Vergisi (1696)

Pencere vergisi, 1696 yılında Kral III. William tarafından İngiltere'de yürürlüğe konulan ve konutları pencere sayılarına göre vergilendiren bir vergi türüdür. Esasen pencere vergisinin bir başka modeli ve atası olan şömine vergisi, bu verginin konulduğu tarihten yaklaşık 8 yıl önce kaldırılmıştır. Zira şömine vergisinde verginin doğru hesaplanabilmesi amacıyla denetçilerin (chimney-men) evin içine girmesi gerekmiştir. Dolayısıyla evin mahremiyetine olan ihlal halk tarafından hiç hoş karşılanmamıştır. Ancak pencere vergisi bu zorunluluğu ortadan kaldırarak verginin hesaplanması için gerekli prosedürü basitleştirmiş ve bir bakıma vergi geleneği kaldığı yerden devam ettirmeye başlamıştır (Oates ve Schwab, 2015: 165). Dowell, şömine vergisinin kaldırılmasının ardından pencere vergisinin yürürlüğe konulmasını şu şekilde yorumlamıştır: "*Ve İngilizlerin ocağında Majesteleri tarafından dikilen iyilik anıtı, vergi toplayıcılarının pencereden görülme olasılığıyla karartıldı.*" (Dowell, 1888: 168).

Pencere vergisi konutların pencere sayısına bağlı olarak değişiklik göstermiştir. Bu yönü ile artan bir servet vergisi niteliği taşımıştır. Verginin ilk koyulduğu dönemde, 10'dan az penceresi bulunan konutlar için toplamda 2 şilin; 10 ila 20 arasında penceresi bulunan konutlar için 4 veya 6 şilin; 20 üstü penceresi bulunan konutlar için 8 veya 10 şilin olmak üzere yıllık olarak tahsil edilmiştir. Yoksul kimseler ve kilise vergisi ödeyen konutlar vergiden muaf tutulmuştur. Ancak muafiyetin söz konusu olabilmesi için konutun Londra dışında bulunması şartı getirilmiştir. Mükellefler vergiden kaçınmak amacıyla sayım yapılmadan önce pencereleri örmüş ve sayımdan sonra tekrar açmışlardır. Bu uygulama bir

sonraki değişikliğe kadar vergi gelirlerini önemli ölçüde etkileyerek vergi üzerinde yeni düzenlemelerin getirilmesine zemin hazırlamıştır (Dowell, 1888: 169; Glantz, 2008: 20-23).

Pencere vergisi kaldırılmasına kadar olan süreçte birçok yeni düzenleme ile birlikte karmaşık bir yapıya bürünerek büyük değişiklikler yaşamıştır. Pencerenin ve camların zenginlik göstergesi sayılması, konutlarında daha çok pencere ve havalandırması bulunan kimselerin daha çok vergilendirilmesine ve pencere vergisinin 1 asırdan fazla yürürlükte kalmasına olanak sağlamıştır (Glantz, 2008: 20).

Tüm bu gelişmelere karşın pencere vergisi, bir verginin toplum üzerinde ne gibi olumsuz etkiler yaratabileceğini görmek için de çok iyi bir örnektir. Bu dönemde yeni inşa edilen bazı binalarda neredeyse hiç pencere ya da havalanma bulunmamıştır. Çünkü bu, vergiden kaçınmanın bir yolu olarak görülmüştür. Vergiden kaçınmanın bir başka yolu ise var olan pencere ve havalandırmaların kapatılması olmuştur. Nitekim 1766 yılında yeni gelen düzenleme ile verginin 7 ve üzeri pencereye sahip konutlar için genişletilmesi, 7 penceresi olan konut sayısının 1/3'e düşmesine sebebiyet vermiştir (Glantz, 2008: 29). Birçok konutta pencereler, vergi artış oranından bir önceki pencere sayısına göre inşa edilmiş yahut revize edilmiştir. Pencere vergisinin en ciddi olumsuz etkisi insan sağlığı üzerine olmuştur. Zira pencere vergisi nedeniyle konutlarda uygun ve temiz hava koşullarının sağlanamaması birçok ölümcül hastalığın türemesine sebebiyet vermiştir. Ayrıca konutlarında yeterli pencere bulunmayan kimseler gün ışığından mahrum kalmıştır. Nihayetinde, Parlamento'nun insan sağlığı üzerinde olumsuz etkisini kabul etmesiyle pencere vergisi 1851 yılında yürürlükten kaldırılmıştır (Oates ve Schwab, 2015: 167-168).

3.5. Mum Vergisi (1709)

Mum vergisi (candle tax), 1709 yılında Queen Anne'nin hükümdarlığında İspanya Veraset Savaşı (War of Spanish Succession)'na fon yaratmak amacıyla teklif edilmiş ve ardından yürürlüğe konulmuştur. Mum vergisi, mum ve türevlerinin vergilendirilmesini kapsamaktadır. Hammaddesi Paraffin olan mumlarda (wax candle), pound başına 4 peni ve hammaddesi donyağı olan mumlarında (tallow tax) 1,5 peni vergi alınması kararlaştırılmıştır. Alınan verginin, bir milyon lümen-saat için yaklaşık 1.000 pounda tekabül ettiği ya da kabaca mum fiyatlarında %10 fiyat artışına neden olduğu bilinmektedir. Dahası 1740'ların ortasına gelindiğinde, mum vergisi nedeniyle mum fiyatlarında neredeyse %50'lik artış yaşanmıştır. Vergiyi üretimin lisanslandırılması gibi ağır düzenlemeler takip etmiştir. Bu dönemde ailelerin kendi mumlarını yapmasına imkân tanınmasına rağmen, mumların vergiden muaf tutulması için büyük boyutta olması, satılık olmaması ve grese bir kez batırılması şartı getirilmiştir. 1831'de uygulamanın sona ermesiyle birlikte mumun popüleritesi hızla artmıştır (Fouquet ve Pearson, 2006: 150-152).

3.6. Oyun Kartları Vergisi (1710)

Kartlar ve zarlar ile oynanan şans oyunlarının 17. ve 18. yy İngiltere'sinde oldukça yaygın olduğu bilinmektedir. Bu oyunlar yalnızca toplumun belirli bir kesimi için değil hemen hemen tüm sosyal gruplardan insanları kapsamıştır. 17. yy'nin sonuna doğru gelindiğinde İngiltere'de yaklaşık bir milyon oyun kartının üretildiği bilinmekte ve dolayısıyla her 5 kişiye 1 oyun kartı düştüğü anlamına gelmektedir (Tosney, 2008: 52-56).

Oyun kartlarının bu denli yaygın oluşu ve üretiminin büyük bir kısmının Londra'da gerçekleşmesi, kolay bir gelir kaynağı olarak değerlendirilmesine ve 1710 yılında hükümet tarafından oyun kartları vergisinin (playing card tax) uygulamaya konulmasına neden olmuştur. Esasen oyun kartları daha önce de vergilendirilmiştir. Ancak bu tarihten itibaren üzerinden alınan verginin %2300 arttırılması, öngörülebilir bir değişiklik olmamıştır. Bu

miktar kimi oyun kartlarının vergisiz fiyatının neredeyse 12 katına denk gelmiştir. Nitekim verginin konulması ile birlikte oyun kartları üretimi yarı yarıya düşmüş ve vergi kaçakçılıklarının sayısı inanılmaz derecede artmıştır (Tosney, 2008: 292-295).

Bu dönemde kartların oyun kartı olduğunun kanıtı olarak paketlerin üzerine memurlar tarafından damga vurulmuştur. Damgalanmayan paketlerin satılmaması kararlaştırılmıştır. Oyun kartları paketleri yırtılıp atılsa bile verginin ödendiğine dair kanıt olsun diye maça asının üzerine bir el damgası yapıştırılmıştır. Fakat bu düzenlemeler bile sahteciliğin ve kaçakçılığın önlenmesinde yetersiz kalmıştır. Sadece sahte damga atölyesine sahip Thomas Hill, 3.000'den fazla paket üzerine devlet damgası basmıştır. Nihayetinde, tahsil edilmesinde harcanan miktarın vergi gelirini aşması nedeniyle 1960 yılında yürürlükten kaldırılmıştır (Tosney, 2008).

4. Georgian Döneminde Alınan Vergiler

4.1. Duvar Kâğıdı Vergisi (1712)

18. yy'de duvar kağıtları Birleşik Krallık halkı tarafından çeşitli amaçlarla kullanılmıştır. Bu amaçlardan ilki süs amacıdır. Zira Duvar kağıtları uygulandığı yüzeye ayrı bir hava katmıştır. Öte yandan duvar kağıtlarının kullanım amacı yalnızca süs amacıyla sınırlı kalmamıştır. Bu dönemde duvar kağıtları iç cephe duvarlarında yer alan hasarlı, kusurlu ve düz olmayan yüzeyleri kaplamak ve ev içindeki ısıyı muhafaza etmek amacıyla da kullanılmıştır. Bu nedenle bir gelir kaynağı olarak görülmüş ve 1712 yılında Kraliçe Anne tarafından yürürlüğe konulmuştur. Duvar Kâğıdı Vergisi (Wallpaper Tax), desenli, baskılı veya boyalı duvar kağıtlarından metrekare başına alınan bir vergidir. Önceleri metrekare başına 1 peni (penny) alınan vergi, 1809 yılına gelindiğinde 1 sterline kadar yükselmiştir. Üreticiler veya tadilat işini yapan kimseler, desensiz ve baskısız duvar kağıtları üreterek (uygulayarak) ya da desensiz ve baskısız duvar kağıdının uygulanmasının ardından desenlerin duvar üzerinde çizilmesi yoluyla vergiden kaçınma yoluna gitmiştir. Verginin çok az gelir sağlaması nedeniyle 1836 yılında yürürlükten kaldırılmıştır (Taxfitness, 2018).

4.2. Sabun Vergisi (1712)

Sabun vergisi (soap tax), 1712 yılında yürürlüğe konulmuştur. Külfetinden dolayı, geçimini sabun üretiminden sağlayan birçok sabun üreticisinin ülkeyi terk etmesine neden olmuştur. Söz konusu dönemde sabun lüks bir madde olarak görülmüştür. Sabun vergisi 1835 yılına kadar yürürlükte kalmış ve daha sonra yürürlükten kaldırılmıştır (Taxfitness, 2018).

4.3. Cin Vergisi (1736)

Cin vergisi (gin tax), cin⁶ tüketimini engellemek için yürürlüğe konulmuş bir vergidir. Zira 18. yy'nin ilk yarısı, Büyük Britanya'nın tüketim toplumuna geçmesiyle birlikte cin içkisinin üretiminin ve tüketiminin önemli ölçüde arttığı bir döneme isabet etmektedir. Cin, diğer alkollü içecekler ile kıyaslandığında oldukça ucuz, yaygın ve daha sert bir içkidir. Bu dönemde yaklaşık 6.000'e yakın cin satıcısının var olduğu tespit edilmiştir. 1700 yılında kişi başı cin tüketimi 1 galonun yaklaşık 3'te birine tekabül ederken, 1743 yılına gelindiğinde yıllık tüketim tahmini 2,2 (yaklaşık 8 litre) galona kadar yükseldiği de bilinmektedir. Özellikle Londra'da dönemin çağdaşları tarafından ahlaksızlık, yoksulluk ve suça sebebiyet verdiği gerekçesiyle cin üretiminin yahut tüketiminin vergilendirilmesi gündeme gelmiştir (Warner, 2003: 1-17).

⁶ Ardıç meyveleri ile tatlandırılmış sert bir alkollü içecek

Bu dönemde üretim ve tüketimi kontrol etmek amacıyla 1729-1751 yılları arasında tam sekiz yasa Parlamento'dan geçmiştir. Yasalardan ilki 1729'da getirilen ve tüm alkollü içecekleri konu alan vergidir. Buna göre tüm alkollü ürünlerden 5 şilin vergi alınması kararlaştırılmıştır. Ayrıca perakende alkol satışı için yıllık 20 pound değerinde lisans alma zorunluluğu getirilmiştir. Sokakta cin satan satıcılar için de 10 pound vergi cezası uygulanmıştır. Ancak yasanın yaygın bir şekilde ihlal edilmesi, 1733 yılında yürürlükten kaldırılmasına ve cin tüketiminin istikrarlı bir şekilde artmasına neden olmuştur (White, 2003: 40).

Bir ikinci Cin Yasası ise 1733 yılında yasalaştırılan ve lisanslı tavernaların kurulmasını teşvik etmek amacıyla ilgili şartların hafifletilmesini konu alan kanundur. Zira lisanslı tavernaların yaygınlaşması ile merdiven altı üretimin azalması ve dolayısıyla da insan sağlığına daha zararlı olacak alkollü ürünlerin yapımının engellemesi amaçlanmıştır. Ancak sonuç beklenildiği gibi gerçekleşmiştir. Yasa, cin dükkânlarının sayısını inanılmaz derecede arttırmıştır. Ardından gelen 1736 yılı Cin Yasası, içlerinde en sınırlandırıcı ve kısıtlayıcı yasalardan biri olmuştur. Zira yasaya göre bir perakendecinin damıtılmış alkol içecekleri satabilmesi için yıllık değeri 50 pound olan bir lisans alması gerekmiştir. Öyle ki alınan lisans ücreti en iyi cin yapımıcısının yaklaşık 14 aylık ücret gelirinine denk olmuştur (Adams, 2019: 5).

Bir diğer Cin Yasası ise 1751 yılında yasalaştırılmış olan Cin Yasası⁷'dir. Bu yasaya göre yalnızca belirli kişiler perakende satış yapabilmıştır. Damıtıcılar, bakkallar yahut küçük perakendecilerin cin satması yasaklanmıştır. Cinlere uygulanan vergi miktarı artış yaşamaya devam etmiştir. Sonuç olarak tüm bu yasa tasarılarının etkisiyle cin tüketimi azalmaya başlamıştır. 1752 yılına gelindiğinde tüketim 1743 yılında tüketilen miktarın yaklaşık yarısına kadar düşmüştür. Daha sonraki yıllarda da tüketim düşmeye devam etmiştir (Warner ve diğerleri, 2001: 378; Warner, 2003: 1-17).

4.4. Tuğla-Kiremit Vergisi (1784)

Tuğla vergisi ya da kiremit vergisi (brick tax-tile tax), Kral III. George'un hükümranlılığı sırasında Amerikan Bağımsızlık Savaşını (1776-1783) takip eden döneme alternatif bir gelir sağlamak amacıyla 1784 yılında konulmuş bir vergidir. Tuğla ve kiremitlerin vergilendirilmesi, Yedi Yıl Savaşı'na bir kaynak oluşturmak amacıyla önceleri gündeme gelse de uygulama alanı bulamamıştır. Ancak bu ürünlerin 18. yy'nin son dönemlerinde üretim ve kullanımının artması ve bir yerden bir yere aktarılmasındaki zorluklar gibi nedenlerin vergilendirmeyi daha cazip hale getirmesi, uygulamaya konu edilmesine neden olmuştur (Lucas, 1997: 29).

Vergi ilk uygulandığı yıl her bin adet tuğla için 2 şilin 6 deni, her bin adet düz kiremit için 3 şilin ve her bin adet oluklu kiremit ve mahya kiremidi için de 8 şilin olarak tahsil edilmiştir. Ayrıca küçük olarak nitelendirilen kaldırım taşlarında her yüz adet kaldırım taşı için 1 şilin 6 peni, büyük boyutta olan kaldırım taşlarında her yüz adet için 3 şilin tahsil edilmiştir. Sonraki yıllarda tahsil edilen miktarlar ciddi anlamda artış göstermiştir. 1794 yılında her bir adet tuğladan alınan 2 şilin 6 denilik vergi, 1796 yılına gelindiğinde 5 şiline ulaşmıştır. Ayrıca tuğla-kiremit vergisi, tuğla ve kiremitlerin yakılmasından önce alınmıştır. Ancak yapı malzemelerinde yanmanın nedeniyle olduğu bozulmalar dikkate alınmamıştır. Nitekim yanma sonrası yapı malzemelerinde ortalama %10 civarında bir kayıp bulunmaktadır. Öte yandan o dönemde yanmadan kaynaklı bozulmaların %10'dan daha fazla olabildiği ve bu miktarın tazmin etmekte yeterli olmadığı bilinmektedir (Lucas, 1997: 29-30).

⁷ Cin yasası tarihinde 1729, 1736 ve 1751 yasaları önemli değişiklikler getiren başlıca yasalardır.

Vergiden kaçınmak amacıyla özellikle İngiltere'nin Kuzeyi ile Midlands, Güney Galler ve İskoçya'da tuğla boyutları büyütme yoluna gidilmiştir. Nitekim tuğla boyutları, asıl boyutunun yaklaşık iki mislini bulmuştur. Ancak hükümet bu duruma karşı koymak amacıyla 1803 yılında tuğla vergisini değiştirerek 150 inç küp ve üzeri boyuta sahip tuğlaları iki misli olarak vergilendirmiştir (McComish, 2007: 43). Vergiden kaçınmak amacıyla yalnızca tuğla boyutlarını büyütme ile kalınmamış aynı zamanda inşaatın birçok önemli kısmında tuğla kullanılmamıştır. Bu durum nedeniyle o dönemde bazı inşaatlar dış etmenlere karşı dayanıksız inşa edilmiştir (Dundee vd. 1849). Tuğla-kiremit vergisi ayrıca endüstride rekabet edilebilirliği azalttığı, konut maliyetlerini arttırdığı ve yoksul kimselere zarar verdiği gerekçesiyle çoğu kez eleştiriye uğramış, nihayetinde üreticilerin ve halkın da baskısının etkisiyle, koyulduğu tarihten 76 yıl sonra yürürlükten kaldırılmıştır (Lucas, 1997: 38).

4.5. Cam Vergisi (1745)

Cam vergisi (glass tax), Pelham tarafından cam üreticilerine getirilmiş bir vergidir. Verginin konulmasındaki ana nedenlerden biri 1745 isyanının neden olduğu maliyetleri karşılamaktır. Bir diğeri ise vergilerin temel ihtiyaç malzemelerinden ziyade lüks mallara konulması fikrinden ortaya çıkmıştır. Zira cam o dönemde tamamen lüks mal olarak kabul edilmiştir. Ayrıca daha öncesinde konulmuş pencere vergisi, İngiltere'de bulunun 3,5 milyon evden yalnızca 500 bin (nüfusun yaklaşık 7'de 1'i) kadarını vergilendirebilmiştir. Tüm camlar üzerine konulacak genel bir verginin ülke nüfusunun geriye kalan 7'de 6'sına da ulaşabileceği düşünülmüştür. Dolayısıyla verginin 1745 yılında parlamentodan geçmesiyle cam üreticilerini ve halkı derinden etkileyecek bir dönem başlamıştır (Wakley, 1845: 214; Ross, 1982: 325).

1745 tarihli cam vergisi, camları iki kategoriye ayırmıştır. Vergi, beyaz camlar (white glass) kategorisinde yer alan camlarda her cwt (Hundredweight)⁸ için 9 şilin 4 peni, bu kategorinin dışında yer alan yeşil camlar ve şişelerde her cwt için 2 şilin 4 peni tahsil edilmiştir. İthal camlardan alınan gümrük vergisi daha yüksek oranda alınmıştır. Nitekim beyaz camlardan alınan gümrük vergisi her 1 lb⁹ için 8 peni, yeşil camlar ve şişelerde her 1 lb için 2 peni uygulanmıştır. Cam vergisinde, Londra dışında bulunan cam evlerine cam üretiminde kullanılan malzemelerin girişinden sonraki 6 hafta içinde, Londra'da bulunan cam evlerine cam üretiminde kullanılan malzemelerin girişinden sonraki 4 hafta içinde ödenmesi şartı yer almıştır. 1745 yılında uygulamaya konulan cam vergisi 32 yıl uygulamada kaldıktan sonra yerini 1777 yılında getirilen yeni cam vergisine bırakmıştır. Bu yasa 1745 yasasına önemli ölçüde değişiklik getirmemiştir. Ancak cam üzerinden alınan vergi miktarı yüksek oranda arttırılmıştır. Daha sonraki yıllarda gelen yasalar ile artış devam etmiştir. Nihayetinde cam vergisi cam üreticilerinin yoğun baskısının da etkisiyle 1845 yılında yürürlükten kaldırılmıştır (Ross, 1982: 325-327).

Camların vergilendirilmesinde ağırlıklarının baz alınması, vergiden kaçınmak amacıyla nispeten daha ince camların üretiminin yaygınlaşmasına sebebiyet vermiştir. Bu durum üst sınıfın daha kalın ve ağır cam kullanmasına, alt sınıfın daha ince ve hafif cam kullanmasına ve dolayısıyla sınıf ayrımlarının yoğunlaşmasına neden olmuştur. Alt kesim verginin ağır yükü altında ezilerek evlerinin pencerelerini kapatma yoluna gitmiştir. Güneş ışığından yeterince yararlanamayan kimseler sağlık sorunları nedeniyle sorun yaşamıştır. Nitekim tıp dergisi Lancet'in 1845 Şubat sayısının şu satırları dikkat çekmektedir:

⁸ 50.802 kilograma eşittir.

⁹ Pound ağırlık birimi, 453,59237 grama eşittir.

“Sağlıklı bir bakış açısıyla bakıldığında, camın kendi değerinden yüzde 300 fazla olan cam vergisi bir hükümetin bir ulusa uygulayabileceği en acımasız vergilerden biridir ve mısırlı gibi yaşam için vazgeçilmez unsurlar üzerine konan vergiler kadar zalimcedir. Işık üzerindeki herhangi bir vergi, hastalığa doğrudan bir teşviktir ve nüfusun genelini sağlığını bozma eğilimindedir. Işık, insan vücudunun sorunsuz büyümesi ve beslenmesi için hava ve yiyecek kadar gereklidir ve eksik olduğu vakit sağlık kaybolur, hastalıklar ortaya çıkar.”

4.6. İlaç Vergisi (1783)

İlaç vergisi (1783), tüm ilaçların vergilendirmesini konu alan bir vergi türüdür. Yasa’ya göre İngiltere’de ilaç satmak isteyen herkes 1783 yılından itibaren yıllık ilaç satım lisansı almak zorunda tutulmuştur. Ayrıca ilaç satan kişiler tarafından satılan her ilacın değerine bağlı olarak değişen bir damga vergisi ödenmesi zorunlu hale getirilmiştir. Değeri 2 şilin 6 peni altında bulunan tüm tescilli ilaçlar için 3 deni; 2 şilin 6 peni ile 5 şilin arasında değere sahip tescilli ilaçlar için 6 deni; 5 şilin üzerinde değere sahip tüm tescilli ilaçlar için 1 şilin damga vergisi ödenmesi kararlaştırılmıştır. Verginin ödendiğine dair bir damga ilaç kutusuna yapıştırılmıştır. Bu yolla damgayı yırtmadan ilacın tüketilmemesi sağlanmıştır. Ayrıca Cerrah, eczacı veya kimyagerlere çıraklık yapan kişiler vergiden muaf tutulmuştur (Stebbing, 2013; Wallis, 2019).

Lord John Cavendish tarafından uygulamaya konulan ilaç vergisinin getirilmesindeki temel neden o dönemde şarlatan doktorlar (quacks) olarak adlandırılan kişiler tarafından üretilen ve olduğundan daha iyi gösterilen ilaçların kullanımının azaltılması yahut engellenmesi olarak görülmektedir. Zira şarlatan doktorlar tarafından üretilen bu ilaçlar hiçbir bilimsel kanıt ile desteklenmemiştir. Çoğu zaman bir tedavi amacı gütmemiş ve insan sağlığı için tehlike saçmıştır. Ancak ekonomik durumu iyi olmayan ve hekim, cerrah ve eczacı gibi dönemin tıp mesleğini oluşturan kimselere gitmek için mali imkanları yetersiz olan halk, tedavi olmak için mecburen şarlatanlara ve onların ürettiği sahte ilaçlara bel bağlamıştır. Dolayısıyla 18. yy’nin ikinci yarısında sahte ilaçların yaygınlığı önemli ölçüde artış göstermiştir (Stebbing, 2013).

Bununla birlikte ilaç vergisinin yalnızca sahte ilaçlara yönelik bir düzenleme olacağını söylemek yanlış olur. Verginin yürürlüğe konulduğu dönemde İngiltere’nin siyasi ve ekonomik durumu göz önünde bulundurulduğunda, kaynak ihtiyacı verginin konulmasında güçlü nedenler arasında yerini almaktadır¹⁰. Nitekim 1783 tarihli ilaç vergisinin, düşünülen aksine oldukça az gelir getirmesi nedeniyle yürürlüğe konmasından 2 sene içinde köklü bir değişikliğe uğramıştır. 1785 yılından itibaren yapılan değişikliğin etkisiyle istikrarlı bir gelir kaynağı olarak uzun yıllar varlığı sürdürmüştür. Nihayetinde 1941 yılında yürürlükten kaldırılmıştır (Stebbing, 2013).

4.7. Şapka Vergisi (1784)

Şapka vergisi (hat tax/hat duty), hükümete alternatif bir gelir sağlamak amacıyla William Pitt tarafından getirilen bir vergi türüdür. Parlamento’nun 1784 yılı yasası gereğince bu tarihten itibaren Büyük Britanya’da perakendecilik yoluyla dönemin çeşitli isimleriyle bilinen ve adlandırılan¹¹ şapkalarını satan kimseler için lisans alma zorunluluğu getirilmiştir. Buna göre; Westminster ve London şehirlerinde yahut Sauthwark kasabasında ikamet eden kimselerden 40 şilin vergi alınması uygun görülmüştür. Ancak bu bölgeler dışında kalan kimseler için ise 5 şilin tahsil edilmiştir (Rogers, 1983: 21).

¹⁰ The American Revolutionary War (1775–1783), Anglo-French Wars.

¹¹ Name of Felt or Wool, Stuff or Beaver Hats ,or any Leather or Japanned Hats.

Şapka vergisi, şapkanın satış fiyatına göre değişiklik göstermiştir. Lisans alınmış ya da alınmamış olsun 4 şilin altında satış değerine sahip her şapka için 3 peni vergi ödenmiştir. Satış değeri 4 ila 7 şilin arasında olan şapkalar, 7 ila 12 şilin arasında olan şapkalar ve 12 şilin ve üzeri şapkalar için sırasıyla 6 peni, 1 şilin ve 2 şilin olmak üzere vergi koyulmuştur. Ayrıca 1 Ekim 1784 tarihinden itibaren lisanssız şapka satışı yapan kimseler için 50 pound gibi ciddi bir para cezası kararlaştırılmıştır. Dahası perakende şapka satışı yapan kişilerin, şapka satışı yaptığı ilgili yerlerin kapısına ya da herkes tarafından görülebilecek bir kısmına büyük ve okunaklı şekilde 'Perakende Şapka Satıcısı' yazma zorunluluğu gibi düzenlemeler yer almıştır. Zira şapka satışı yapılan yerlerin kapısında ya da herkesin görebileceği bir kısımda bu kelimelerin yer almadığı bir satıcının sattığı her şapka için 40 şilin para cezası tahsil edilmiştir. Buna ek olarak sahte damga pulu taklitçileri için de ölüm cezası uygulamasına başvurulmuştur. 1811 yılında şapka vergisi yürürlükten kaldırılmıştır (Hat Duties, etc. Act 1784).

4.8. At Vergisi (1784)

At vergisi (horse tax), William Pitt tarafından hükümete gelir sağlamak amacıyla 1784 yılında yürürlüğe konulmuş vergilerden bir başkasıdır. Verginin mükellefi, binmek amacıyla yahut taşımacılık amacıyla kullanılan atların sahibidir. 1874 yasasına göre, taşımacılık amacıyla at, beygir ve kısrak kullanan ya da tutan her kişi, her at başına yıllık olarak 10 şilin vergi ödemek ile yükümlü kılınmıştır. Bununla birlikte, herhangi bir ödül amacıyla koşturtulan (yarışa sokulan) her at, beygir veya kısrak için 2 pound 2 şilin ödenmesi kararlaştırılmıştır. Ancak yarışa girişten önce bu tutarın ödenmemesi durumunda 20 pound ceza tahakkuk ettirilmiştir. Ayrıca Londra ve Westminster şehirlerinde at satıcılığı ve ticareti yapan kimseler, işlerine devam edebilmek amacıyla lisans almak ile yükümlü tutulmuştur. At satım lisansı için yıllık olarak 10 pound ödenmesi gerekliken ve lisansın her yıl yenilenmesi şartıda getirilmiştir. Londra ve Westminster şehirleri dışında kalan kimseler için de lisans ücreti yıllık 5 pound olarak ödenmiştir (Great Britain, 1782: 535-542).

1789 yılında vergi miktarları verginin koyulduğu tarih ile kıyaslandığında ciddi derecede arttırılmıştır. At vergisi ayrıca artan oranlı bir şekilde uygulamaya konulmuştur. Tarım amacıyla kullanılan atlar için de bir muafiyet söz konusu olmamıştır. Nihayetinde at vergisi, Lord Rosebery'nin lordlar kamarasına atlar hakkındaki raporunu sunmasının ardından 1874 yılında yürürlükten kaldırılmıştır (Dowell, 1888: 225-230).

4.9. Saç Pudrası Vergisi (1795)

Saç pudrası vergisi 18. yy'nin son çeyreğinde Fransa ile süre gelen savaşları finanse etmek için William Pitt tarafından getirilen vergilerden bir başkasıdır. 1786 yılında saç pudrasının kendisi üzerine zaten vergi koyulmuştur. Ancak peruk kullanımındaki popülerlik nedeniyle konulacak bir başka verginin 200.000 pounddan fazla gelir sağlayacağı düşünülmüştür. Bu nedenle 1795 yılı yasasıyla saç pudrası kullanan kişiler üzerine yeni bir vergi koyulmuştur (Dowell, 1888: 212).

Buna göre saç pudrası kullanmak isteyen kişilerin bir sertifika alması ve bu sertifika için yıllık bir guinea (30 pound'a denk) ödemesi gerekmiştir (Taylor, 2013: 7). Saç pudrası vergisi için çeşitli muafiyetler tanınmıştır. Kraliyet Ailesi ve hizmetkârları, yıllık 100 pound altında gelir elde eden din adamları, subaylar, astsubaylar, teğmen, asteğmenler ile silahlı kuvvetler, topçu birliği ile deniz kuvvetlerinde görev yapan er ya da mühendisler saç pudrası vergisinden muaf tutulmuştur (The British Newspaper Archive, 1800).

Saç pudrası vergisi bazı kesimlerce karşı çıkılmasına karşın bazı kesimlerce de destek görmüştür. Hükümet gelirlerinin arttırılmasına yönelik alınan verginin, İngilizlerin

özgürlüğüne ket vurduğu gerekçesiyle eleştirilmiştir. Bir diğer taraftan tamamen modağa bağılı saç pudrasının kalıcı bir gelir kaynağı olarak düşünülmesi olanaksız görülmüştür. Ancak temel bileşeni insanların temel ihtiyacı olan ekmeğin yapımında kullanılan undan oluşması, yoksulluk sorunuyla ilgilenenlerin vergiyi desteklemesine neden olmuştur. Sonuç olarak saç pudrası kullanımının yıllar içinde azalması ile saç pudrası vergisi, 1869 yılında yürürlükten kaldırılmıştır (Festa, 2005;79-83).

4.10. Köpek Vergisi (1796)

Köpek vergisi, köpek sahipleri üzerinden tahsil edilen bir vergidir. Verginin konulmasında asıl neden saldırgan köpeklerden bulaşan kuduz hastalığına karşı bir önlem almak olmuştur. Vergiyi teklif eden Milletvekili John Dent'e göre Büyük Britanya'da yaklaşık 2 milyon köpek bulunmaktaydı. Verginin alınması ile bu sayı 1 milyona kadar gerileyeceği düşünölmüştür. Zira kuduz hastalığının yayılmasında ana etmen olarak köpekler görölmüş ve sayılarının azaltılması yahut başıboş gezmelerinin önlenmesinin çözüm olacağı düşünölmüştür. Ayrıca verginin hazine için gelir getirmesi, köpekler tarafından koyun sürülerine yapılan saldırıların azaltılması diğer nedenler arasında yer almıştır. Köpek vergisi bazı milletvekilleri tarafından olumlu karşılanmış, ancak bazı milletvekilleri tarafından olumsuz etkiler yaratacağı düşüncesiyle kabul edilmemiştir. Nihayetinde dönemin başbakanı William Pitt'in¹², vergilendirmeyi uygun görmesi ve milletvekilleri tarafından itiraz edilmemesini istemesi üzerine köpek vergisi Mayıs 1796 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Festa, 2009:1-40).

Verginin mükellefleri, eğitilmiş köpek besleyenler (sporting dog)¹³ ile cinsine bakılmaksızın 2 ya da daha fazla köpek besleyen mükellefler, ev ya da pencere vergilerinin herhangi birinin mükellefi olanlar ile eğitilmemiş köpek (non-sporting dogs) besleyen mükellefler ve köpek sürüsüne sahip olan mükellefler (packs of hounds) olmak üzere üç kategoriye ayırmıştır. İlk kategoride yer alan mükellefler sahip olduğu her köpek için 5 şilin, ikinci kategoride yer alan mükellefler sahip olduğu her köpek için 3 şilin ve her köpek sürüsü için mükellefler 20 pound ödemekle yükümlü tutulmuştur. 6 aydan daha küçük köpekler vergiden muaf tutulmuştur. Tıpkı diğer vergilerde olduğu gibi köpek vergisi yıllar içinde artış göstermiştir. Nihayetinde 1798 yılında (2 yıldan daha az bir süre yürürlükte kalmasının ardından) kaldırılmıştır. 1812 yılında köpek vergisi alınan vergi miktarının değiştirilmesi¹⁴ ile tekrar yürürlüğe girmiştir. Tazılar için ek 1 pound vergi konulmuştur. 1853 yılında verginin basitleştirilmesi amacıyla kategoriler kaldırılmış ve her köpek başına 12 şilin vergi koyulmuştur. Yalnızca çoban köpekleri ile colly cinsine muafiyet söz konusu olmuştur (Dowell, 1888: 262-263; Blaisdell, 1999: 79).

Köpek vergisi, dönemin önemli ve istikrarlı gelir kaynaklarından birini oluşturmuştur. Nitekim 1880'li yıllarda yıllık olarak elde edilen gelir yaklaşık 300.000 pound düzeylerinde gerçekleşmiştir (Dowell, 1888: 262-263; Blaisdell, 1999: 79).

4.11. Saat Vergisi (1797)

Saat vergisi (the clock tax), 1797 Saat ve Kol Saatleri Yasası'nın (Duties on Clocks and Watches Act 1797) Büyük Britanya Krallığı Parlamentosu tarafından kabul edilmesi ile yürürlüğe girmiştir. Dönemin Başbakanı William Pitt tarafından Fransa ile olan savaşa kaynak sağlamak amacıyla ortaya atılmıştır. Kişilerin kol saati kullanma özgürlüğü için

¹² William Pitt the Younger (1759-1806) olarak da bilinen Genç William Pitt İngiltere'nin en genç ve en son Başbakanı olarak görev yapmıştır.

¹³ Hound, Pointer, Setting Dog, Spaniel, Lurcher, Tarrier.

¹⁴ Yukarıda belirtilen kategoriler için sırasıyla 4 şilin, 8 şilin ve 36 pound olarak alındı.

önceleri yalnızca vergi önerisinde bulunmuş ancak yasalaşmamıştır. 1797 Saat ve Kol Saatleri Yasası ile Pitt'in ortaya attığı saat vergisi ile kol saati dâhil tüm saatlerin kullanım ve sahipliği kapsam dahiline girmiştir. Saat vergisi, altın saatlerde 10 şilin iken, gümüş ve diğer metal saatler için 2 şilin 6 peni olarak alınmıştır. Çeşitli hükümler ile güvence altına alınan vergi, yıllık iade ve hesap gününden önceki yılda kullanılan tüm saatlerden tahsil edilmiştir. Öte yandan saat üreticileri ve satıcıları işlerine devam etmeleri için gerekli olan lisans almak amacıyla Londra'da yıllık 2 şilin 6 peni, bu bölgenin dışında yer alan diğer bölgelerde 1 şilin¹⁵ ödemek ile yükümlü tutulmuştur (Dowell, 1888: 274).

Bu tuhaf verginin ortaya çıkışı ve ileriki yıllarda sebep olduğu olumsuz ekonomik etkileri de kısaca yorumlamakta yarar görülmektedir. Saat vergisi önerisi 1368 yılında Kral III. Edward'ın 3 saat bilimcisini İngiltere'ye getirmesi ve lisans vermesi ile başlamıştır. O dönemlerde küçük boyutta saatler yapmak mümkün olmamıştır. Yıllar sonra ağırlık yardımı ile çalışan mekanizmanın yerini sarmal yaylara bırakmasıyla daha küçük saatler üretilebilmiştir. Saat, kadran ve kol saati yapımında Hollandalılar öncül ise de Büyük Britanya Krallığı rekabet edebilir seviyeye gelmiş, 18. yy'nin başlarında neredeyse rakip tanımayan bir üstünlük elde etmiştir. Çeşitli yenilikler ve saat iyileştirmeleri bu gelişmeleri takip etmiştir. 18. yy'nin ikinci yarısında saatlere olan talep ülkenin genel zenginliğine paralel olarak artış göstermiştir. Öyle ki bu dönemde saat ve kol saatleri lüks mal kategorisinden çıkarak birçok kesimin alabileceği bir mal haline dönüşmüştür. Ancak verginin konulması saat talebinin büyük ölçüde düşmesine ve dolayısıyla üretimin azalmasına neden olmuştur. Nitekim o dönemde genel saat üretimi ve bunlara bağlı çeşitli ticaret kollarına ait işlemler neredeyse yarı yarıya düşüş göstermiştir. Bine yakın kişi işsiz kalmış ya da göç etmeye zorlanmıştır. Saat vergisi, geçte olsa tüm bu ekonomik olumsuzluklarının ardından 1798 yılında yürürlükten kaldırılmıştır (Dowell, 1888: 271-273).

5. Sonuç

*"Pitt'in ilk mali önlemleri. Komütasyon vergisi. 1784 bütçesi. Eyer ve koşum atları, sporcular, ticaret ruhsatları, tuğla, kiremit ve şapkalar için yeni vergiler. Bunlara ek olarak mumlar, kağıtlar ve pamuklu basmalar için vergiler. Levha üretimi üzerine yeni vergi. Yarış atlarına yeni vergi. Sir R. Hill'in vergi önerileri. 1784 tarihinde gelen vergiler. Tahakkuk eden vergiler grubu. Esnaf vergileri. Kadın hizmetliler ve dükkânlar üzerine yeni vergiler. Tefecilere, fayton yapımcılarına, eldiven satıcılarına avukatlara yönelik yeni ticaret lisansları. Parfüm ve saç pudrası üzerine yeni vergiler. Fransa ile Eden Anlaşması. Konsolide Fon. Batan Fon. Dükkân vergisinin yürürlükten kaldırılması. The Newsmen's Bill. The Tobacco (Warehousing) Bill. Nootka krizi için vergiler. 1792'de vergilerin kaldırılması. Fırtına öncesi sessizlik..."*¹⁶

Bu kısa çalışmamızda Kraliçe Anne'nin ölümü üzerine ikinci kuzeni George I'in 1714 yılında kral ilan edilmesi ile başlayan ve yaklaşık olarak 116 yıl süren Georgian dönemi (1714-1830) ve bu dönemde hüküm sürmüş dört kralın (George George I, George II, George III ve George IV) yürürlüğe koyduğu ilginç ve tuhaf vergileri incelemiştir. Vergilemenin tarihi haksız, keyfi ve adaletsiz vergiler ile dopdoludur. Tüm zamanlarda tarih istismarcı

¹⁵ 18. yy İngiltere'sinde Para Birimleri: 1£(pound) = 20 s (shilings)(şilin) = 240 p (pençe)(peni)

¹⁶ Dowell, S. (1884). History of Taxation and Taxes in England from the Earliest Times to the Year, London: Longmans, Green, and co. Online erişim: <https://archive.org/details/ahistorytaxatio04dowegoog>

https://books.google.com.tr/books?id=QEYNAwAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=tr&source=gbs_ge_summar_y_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

vergi devletlerinin keyfi vergi uygulamalarına tanıklık etmiştir (Aktan, Dileyici ve Saraç, 2002; Aktan, 2021). Georgian döneminde salınan vergiler, dönemin gelir ihtiyacını karşılamayı hedeflese de konuları, oranları ve yarattığı etkileri bakımından halk tarafından hiç hoş karşılanmamıştır. Dolayısıyla halk vergiden kaçınmak amacıyla çeşitli yollara başvurmuştur. Başvurulan bu yöntemler vergiden kaçınma açısından etkili olsa da çeşitli iş kazalarına, dönemin kültürel ve mimari yapısının değişmesine ve özellikle insan sağlığı açısından bir takım hastalıkların yaygınlaşmasına neden olmuştur. Pencere ve cam vergisinin uzun yıllar uygulanmasının sonucu olarak binalar daha az sayıda pencere ile inşa edilmiş ya da var olan pencereler kapatılmıştır. Gün ışığının bu binalar içerisinde yaşayan halka yeterince ulaşamaması ve binalarda yeterince hava sirkülasyonunun olmaması birçok ölümcül hastalığın türemesine neden olmuştur. Tuğla-kiremit vergisinin adet başına uygulanması ise dönemin mimari yapısı üzerinde etkisi olmuştur. Bu dönemde inşa edilen binalardan bazılarında büyük boyutta tuğlalar kullanılmıştır. Öte yandan bilinçsizce salınan vergiler arz ve talep dengesini ciddi bozarak ekonomik ve mali açıdan birtakım sorunlara da neden olmuştur. İngiltere’de Georgian dönemi olarak bilinen 1714-1830 yılları da keyfi vergileme tarihine çok özel bir örnektir.

Kaynaklar

- AKTAN, C.C., DİLEYİCİ, D. ve SARAÇ, Ö. (2002). Vergi, Zulüm ve İsyan. *Ankara: Phonix Yayınevi*.
- AKTAN, C.C. (2021). Para Kokmaz, Yeter Ki Para Olsun! Vergi Devletlerinde Keyfi Vergileme Uygulamaları: Uydurma Tuhaf, Acayip, Saçma-Sapan ve Komik Vergiler içinde: C.C. Aktan, Vergi Devleti, Açgözlü ve Savurgan. *İstanbul: Divan Kitabevi*.
- ADAMS, E. A. (2019). "Ladies' Delight?: Women in London's 18th Century Gin Craze", *Crimson Historical*, 1. https://crimsonhistorical.ua.edu/wp-content/uploads/2020/08/CHR_F19_Final.pdf#page=7 (Erişim Tarihi: 10.01.2023).
- BLAISDELL, J. D. (1999). The Rise of Man's Best Friend: The Popularity of Dogs as Companion Animals in Late Eighteenth-Century London as Reflected by the Dog Tax of 1796. *Anthrozoös*, 12(2), 76-87.
- CARRETTA, V. (1990). George III and the Satirists from Hogarth to Byron. *Athens: University of Georgia Press*
- CLIFFE, J. T. (1996). The Cromwellian Decimation Tax of 1655 The Assessment Lists. *Camden Fifth Series*, 7, 403-492.
- DOWELL, S. (1884). *History of Taxation and Taxes in England from the Earliest Times to the Year 1885*. London: Longmans, Green, and co. <https://archive.org/details/ahistorytaxatio04dowegoog> (Erişim Tarihi: 21.01.2023).
- DOWELL, S. (1888). A History of Taxation and Taxes in England from the Earliest Times to the Year 1885: Taxation, from the Civil War to the Present Day (Vol. 2). *New York: Longmans, Green*.
- DUNDEE, PERTH, CUPAR ADVERTISER, (1849). "The Evils of the Brick Duty", Friday 31 August 1849. <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/BL/0000296/18490831/014/0003?browse=true> (Erişim Tarihi: 04.02.2023).
- DURSTON, C. (2000). Settling the Hearts and Quieting the Minds of All Good People: The Major-Generals and the Puritan Minorities of Interregnum England. *History*, 85(278), 247-267.
- FESTA, L. (2005). Personal Effects: Wigs and Possessive Individualism in the Long Eighteenth Century. *Eighteenth-Century Life*, 29(2), 47-90.
- FESTA, L. (2009). Person, Animal, Thing: The 1796 Dog Tax and the Right to Superfluous Things. *Eighteenth-Century Life*, 33(2), 1-44.
- FOUQUET, R. ve PEARSON, J.G. (2006). Seven Centuries of Energy Services: The Price and Use of Light in the United Kingdom (1300-2000). *International Association for Energy Economics*, 27(1), 139-177.
- GILLARD, D. (2018). Education in England: A History. <http://www.educationengland.org.uk/history/chapter04.html> (Erişim tarihi: 10.02.2023).
- GLANTZ, A. E. (2008). A Tax on Light and Air: Impact of the Window Duty on Tax Administration and Architecture, 1696-1851. *Penn History Review*, 15(2).
- HAT DUTIES, ect. Act 1784. (1784). <https://vlex.co.uk/vid/hat-duties-etc-act-808308901> (Erişim tarihi: 05.11.2022).

- HOPPIT, J. (2000). *A Land of Liberty?: England 1689-1727*. New York: Oxford University Press.
- HUGHES, E. ve WHITE, P. (Eds.). (1991). The Hampshire Hearth Tax Assessment, 1665, with the Southampton Assessments for 1662 and 1670, *Hampshire Record Office*.
- HUGHES, J. F. ve OATS, L. (2007). King John's Tax Innovation -- Extortion, Resistance, and the Establishment of the Principle of Taxation by Consent. *Accounting Historians Journal*, 34(2).
- JOHN, C. (1977). The House of Hanover, Antonia Fraser. The Lives of the Kings and Queens of England içinde (s. 213-244), *London: Futura Publications*.
- LUCAS, R. (1997). The Tax in Bricks and Tiles, 1784-1850: its Application to the Country at large and in particular to the County of Norfolk. *Construction History*, 13, 29-55.
- MARSHALL, L. (1936). The Levying of the Hearth Tax, 1662-1688. *The English Historical Review*, 51(204), 628-646.
- MCCOMISH, J.M. (2007). A Guide to Ceramic Building Materials. York Archaeological Trust for Excavation and Research, <https://static1.squarespace.com/static/5c62d8bb809d8e27588adcc0/t/5d037cb0971aca0001a049e0/1560509648244/A+Guide+to+Ceramic+Building+Materials+-+JM+McComish.pdf> (Erişim Tarihi: 10.04.2023).
- OATES, W. E. ve SCHWAB, R. M. (2015). The Window Tax: A Case Study in Excess Burden. *Journal of Economic Perspectives*, 29(1), 163-180.
- ROGERS, R. (1983). La Bonnet-Rouge: Or – John Bull Evading the Hat Tax. *Journal of the History of Economic Thought*, 4(2), 20-21.
- ROSS, C. M. (1982). The Development of the Glass Industry on the Rivers Tyne and Wear, 1700-1900 (Doctoral Dissertation, Newcastle University).
- ROUND, J. H. (1911). Encyclopædia Britannica, Vol. 24. https://en.wikisource.org/wiki/1911_Encyclopædia_Britannica/Scutage (Erişim Tarihi: 21.05.2023).
- STEBBINGS, C. (2013). “Tax and Quacks: The Policy of the Eighteenth Century Medicine Stamp Duty”, In: J. Tiley editor, *Studies in the History of Tax Law*, Vol. 6, *Oxford (UK): Hart Publishing*; 2013 Jul. Chapter 8.
- TAXFITNESS. (2018). *1712 England Introduces the Soap Tax*. <https://taxfitness.com.au/Blog/1712-soap-tax#:~:text=In%201712%2C%20England%20introduced%20the,and%20unaffordable%20for%20the%20poor.> (Erişim tarihi: 20.10.2022).
- TAXFITNESS. (2018). *1712 - Queen Anne Introduces a Wallpaper Tax in Great Britain*. <https://taxfitness.com.au/Blog/1712-wallpaper-tax> (Erişim tarihi: 10.10.2022).
- TAYLOR, M. (2013). Is it a Levy, or is it a Tax, or Both?. *Revenue Law Journal*, 22(1), Article 7.
- The British Newspaper Archive, *Aberdeen Press and Journal*. <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/search/results/1800-04-07?NewspaperTitle=Aberdeen%2BPress%2Band%2BJournal&IssueId=BL%2F0000031%2F18000407%2F&County=Aberdeenshire%2C%20Scotland> (Erişim Tarihi: 16.05.2023).
- The British Newspaper Archive. (1800). *Aberdeen Press and Journal*. <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/search/results/1800-04-> (Erişim tarihi: 27.11.2022)

THE LANCET. (1845). *The Governmet Bill-The National Association-The Duty on Glass*. [https://www.thelancet.com/journals/lancet/issue/vol45no1118/PIIS0140-6736\(00\)X2475-0](https://www.thelancet.com/journals/lancet/issue/vol45no1118/PIIS0140-6736(00)X2475-0) (Erişim Tarihi: 10.12.2022).

THE NATIONAL ARCHIVE. (2023). *Tax Grant Details*. <http://www.nationalarchives.gov.uk/e179/notes.asp?slctgrantid=352&action=3> (Erişim tarihi: 10.01.2023).

THOMPSON, G. E. (1931). *The Prince of Scandal the Story of George the Fourth, of his Amours and Mistresses*. *New York: Harper&Brother Publishers*.

TOSNEY, N. B. (2008). *Gaming in England, c. 1540-1760*. PhD Thesis, University of York. <https://etheses.whiterose.ac.uk/14152/> (Erişim Tarihi: 16.04.2023).

WAKLEY, T. (1845). *The Government Bill – The National Association – The Duty on Glass*. *The Lancet*, 45(1121).

WALLIS, P. (2019). Review of the Book *Tax, Medicines and the Law: From Quackery to Pharmacy*, by Chantal Stebbings. *Bulletin of the History of Medicine*, 93(2), 274-275.

WARNER, J. (2003). *Craze: Gin and Debauchery in an Age of Reason : Consisting of a Tragicomedy in Three Acts in which High and Low are Brought Together, Much to Their Mutual Discomfort*. *New York : Random House Incorporated*.

WARNER, J., HER, M., GMEL, G. ve REHM, J. (2001). Can Legislation Prevent Debauchery? Mother Gin and Public Health in 18th-Century England. *American Journal of Public Health*, 91(3), 375–384.

WHITE, J. (2003). The ‘Slow but Sure Poyson’: The Representation of Gin and Its Drinkers, 1736–1751. *Journal of British Studies*, 42(1), 35-64.

WILSON, R. J. (2008). The Mystical Character of Commodities: The Consumer Society in 18th-century England. *Post-Medieval Archaeology*, 42(1), 144-156.

Köy Seyirlik Oyunlarında Oynanma Zamanı ve Performansı Etkileyen Bir Unsur: Bilinmezlik¹

Serap EFEOĞLU

Araştırma Makalesi
Makale Gecmişi
Başvuru Tarihi:14.11.2022
Kabul Tarihi:28.06.2023

Research Article
Article History
Date of Application: 14.11.2022
Acceptance Date: 28.06.2023

Özet

Türk kültürünün ve geleneksel Türk tiyatrosunun önemli bir parçası olan köy seyirlik oyunları; halkın yaşam biçimini, geçmişten gelen değerlerini, inançlarını, eğlence anlayışı ve sosyal hayatını anlama konusunda aydınlatıcıdır. Seyirlik oyunlar, halkın bir araya gelme fırsatı bulduğu zamanlarda ya da düğün, bayram, Hıdırellez gibi belirli günlerde oynadığı oyunlardır. Toplum ve toplumun kültürel reflekslerini anlamak açısından kültürel zenginliklerimizden biri olan bu oyunların incelenmesi önemlidir.

Seyirlik oyunlar, başlangıçta bereket için, korunma için, şifa için yapılan ritüellerin bir parçasıyken zamanla birçok ritüel anlamından kopup eğlence amaçlı oynanan oyunlara dönüşmüştür. Bazı oyunlar ise eğlence amaçlı sonradan ortaya çıkmıştır. Günümüzde göçler nedeniyle köy nüfusunun azalması, televizyon, telefon, İnternet gibi araçların gündelik yaşamın bir parçası olması gibi çeşitli faktörlere bağlı olarak unutulmaya yüz tutmuştur. Buna rağmen az da olsa bu oyunları oynamaya devam eden yörelere rastlamak mümkündür. Kastamonu da bunlardan biridir.

Bu çalışmada 2016-2022 yılları arasında Kastamonu'da yapılan alan araştırmalarında derlenen köy seyirlik oyunları yer almaktadır. Ulakbilim TR Dizin tarafından alınan karara göre 2020 yılından itibaren yayımlanacak çalışmaları için Etik Kurul İzin şartı getirilmiştir. Alan araştırması için Etik Kuruldan gerekli izinler 2021 yılında alınmış ve kaynak kişilere bilgi verilerek gerekli bilgi ve belgeler temin edilmiştir. Kaynak kişilerden elde edilen bilgiler doğrultusunda Kastamonu'da yakın zamana kadar oynanmış ve bir kısmı da bugün hâlâ oynanan köy seyirlik oyunları incelenerek, oyunların oynanma zamanına dair tasnifler, performans teori ve gülme teorileri dikkate alınarak değerlendirilmelerde bulunulmuştur.

Seyirlik oyunların ve oyunlar içine yerleştirilen şakaların bir kısmı sadece ortamda oyunu bilmeyen biri olduğu zaman icra edilmektedir. Kastamonu'dan görüşme ve gözlem yoluyla derlenen ve "Sallar Başını Toydur Toy", "Maşrapa Konuşturma", "Doğurma", "Battaniye" oyunları; ani tesadüfi derleme metoduyla derlenen "Yıldız Sayma" oyunu ve literatür tarama yoluyla tespit edilen "Keloğlan'ın Evlenmesi", oyunları incelenmiştir. Bu çalışmada, alan araştırması ve literatür taraması ile tespit edilen örnekler üzerinden oyunların oynanma zamanına ve katılımcı-seyirci profiline yeni bir bakış açısı getirmek, bu sayede konuyla ilgili çalışmalara katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Köy Seyirlik Oyunları, Oyun, Şaka, Gelenek, Kastamonu

An Element Affecting Playing Time and Performance in Village Spectacle Plays: Uncertainty

Abstract

Village theatrical plays, which are an important part of Turkish culture and traditional Turkish theater, shed light on the way of life of the people, their values, beliefs, understanding of entertainment and social life. The spectacle plays are the plays that the public plays when they have the opportunity to come together or on certain days such as weddings, holidays and Hıdırellez. It is important to examine these games, which are one of our cultural richness, in order to understand the society and its cultural reflexes.

In the beginning, it was a part of rituals for fertility, protection and healing, but over time, many of them broke away from the ritual meaning and turned into games played for entertainment purposes. Some games have emerged later for purely entertainment purposes. Today, it has sunk into oblivion due to many factors such as the change in lifestyles and the intense migration from the village to the city and the decreasing population in the villages. Despite this, it is possible to come across regions that continue to play these games, albeit a little. Kastamonu is one of them.

¹ Doktora Öğrencisi, Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, serapeoglu@gmail.com., ORCID: 0000-0001-8546-0054.

In this study, there are village theatrical plays compiled during the field studies conducted in Kastamonu between 2016-2022. According to the decision taken by Ulakbilim TR Index, Ethics Committee Permission is required for studies to be published as of 2020. The necessary permissions were obtained from the Ethics Committee for the field research in 2021, and the necessary information and documents were obtained by informing the source persons. In line with the information obtained from the source people, the village theatrical plays that were played in Kastamonu until recently and some of which are still played today, were examined, and evaluations were made by taking into account the classifications of the playing times, performance theory and laughing theories.

Some of the spectator games and jokes placed in the games are performed only when there is someone who does not know the game. The plays "Sallar Başını Toydur Toy", "Maşrapa Konuşurma", "Doğurma", "Battaniye" compiled from Kastamonu through interviews and observations; The game "Yıldız Sayma" compiled by the method of sudden random compilation and "Keloğlan'ın Evlenmesi", which was determined through literature review, were examined. In this study, it is aimed to bring a new perspective to the playing time of the games and the participant-spectator profile through the examples determined by field research and literature review, thus contributing to the studies on the subject.

Keywords: Dramatic Village Plays, Game, Joke, Tradition, Kastamonu

1. Giriş

Köy seyirlik oyunları; kırsal kesimde sosyal hayatın önemli bir parçasıdır. Bu oyunlar, halkın eğlence anlayışını, inançlarını; örf, âdet ve ananelerini; halkın dünya görüşünü, hoşgörüsünü ve mizah anlayışı yansıtır. Bundan dolayı seyirlik oyunlar pek çok konuda önemli ipuçları verir ve toplumun kültürel reflekslerini anlamaya yardımcı olur.

Geleneksel Türk tiyatrosunun renkli ve zengin bir türü olan bu oyunların kökeni çok eski dönemlere dayanır. Zamanla dönüşüm ve değişimlere uğramış olsa da köy yaşamının ve sosyal hayatın önemli bir parçası olduğu için günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Sosyal hayat içinde canlılığını yüzyıllar boyu korumuş, bu sayede nesilden nesile aktarılabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında oyunlarla birlikte pek çok kültürel kodun aktarılması da sağlanmış ve oyunlar, yeni nesiller için bir nevi eğitim işlevi görmüştür.

Toplumsal hayat, oyunlarla temsil edilir. Toplumlar, oyunlarla hayatı ve dünyayı yorumlar. Bu durum kültürün oyuna dönüşmesinden ziyade bir oyunun izlerini taşıdığı ve oyun biçimleri altında geliştiğini gösterir. Kültür, oyun biçiminde doğar ve en başından itibaren oynanan bir şeydir ancak oyunsal olanı zamanla geri plana iter. Buna rağmen oyunsal dürtü her an ortaya çıkabilir (Huizinga, 2020: 74-75). Çünkü bu dürtü kültürle iç içe geçtiğinden sosyal hayatın akışı içinde kendine yer bulmayı başarır. Bunun en canlı örneklerinden biri; kültürel refleksleri ve oyunsal dürtüyü bir arada görme imkânı sunan, köylünün sahip olduğu yaşamsal ve takvimsel bilginin, inançların ve kırsal yaşama ait kültürel birikimin aktarılmasını sağlayan köy seyirlik oyunlarıdır.

Ahmet Kutsi Tecer, köy seyirlik oyunlarını "Köylerde ve köylüler tarafından oynanan temsili mahiyette oyunlardır" şeklinde tanımlar (Tecer, 1940: 2). Bu oyunlar; düğünlerde, bayramlarda ya da yılın belirli günlerinde köylülerin genellikle "oyun yapma" veya "oyun çıkarma" adı altında oluşturdukları tiyatral bir olaydır (Karadağ, 1991: 9).

Sözlü kültür ürünü olan köy seyirlik oyunları, her oynandığında toplumsal hafıza canlanmış ve ortamda bulunan çocuklara ve gençlere yani bir sonraki kuşağa aktarılmış olur. Toplumsal hafızayı toplumun "kültürel belleği" olarak ifade eden Jan Assmann, kültürel belleğin oluşumunda ve muhafazasında etkili olan hatırlatma figürlerini üçe ayırır: Zaman ve mekâna bağlılık, gruba bağlılık ve tarihi yeniden kurma. Bu üç figürle kültürel belleğin oluştuğu, korunduğu ve aktarıldığını ifade eder. Assmann'a göre; tarihî bil 2Rinç köken ve yakın geçmiş olmak üzere iki düzeyde çalışır. Kültürel bellek geçmişin belli noktalarına yönelir, geçmiş onda da olduğu gibi kalmaz, daha çok anın bağlandığı sembolik figürlere yoğunlaşır. Hatırlama figürlerinin dini anlamları vardır. Hatırlamayı amaçlayan canlandırma biçimleri, genellikle bir bayram veya ayın karakteri içerir. Buradaki kutlamalar diğer işlevlerinin yanı

sıra kökensel geçmişin canlandırılmasında rol oynar. Geçmişle bağlantı kurularak hatırlayan grubun kimliğini temellendirir. Grup, tarihini hatırlayarak ve kökenine ait hatırlama figürlerini belleğinde canlandırarak kimliğinden emin olur. Bu gündelik bir kimlik değildir. Toplumsal kimlikler gündelik yaşamın ötesinde bir özellik ve törenselliğe sahiptir (Assmann, 2018: 56-65). Hatırlama kültürü özellikle geçmiş ile ilişki kurmak içindir. Seyirlik oyunlar da bunun bir parçasıdır. Sosyal yaşamın bir parçası olarak bugünün içinde geçmişten gelen kökleriyle bir nevi kültür taşıyıcısıdır. Pek çok köy seyirlik oyunu ayinsel, törensel unsurlar barındırır. Bu unsurlar, bugün ritüel işlevini yitirmiş veya unutulmuş olsa da oyunlar incelendiğinde bunların izlerini taşıyan motifler göze çarpar.

Hatırlama, insan ve insanla ilgili her şeyin varlığını sürdürebilmesi için gerekli zihinsel bir eylemdir. Bu eylem; sadece bireyin zihinsel işlevi değil, iletişimle meydana gelen pek çok ilişki ve deneyim sonucunda meydana gelen kapsamlı bir eylemdir. İnsanın varoluşunu ve buna bağlı olarak kültürlerin oluşumunu sağlar. Varoluşun anlamlı olması, bu anlamın sonraki nesillere aktarılması *gelenek* oluşturur (İlhan, 2018: 24). Emir İlhan, "Kültürel Bellek" adlı kitabında:

Gelenek yerine geçmiş kavramını kullanmaktan vazgeçmeyen bellek yaklaşımları Ricoeur'un dil nosyonunu ve Connerton'un pratik nosyonu hesaba katmadıklarından belleğin başından itibaren rituel, mitsel ve dilsel boyutları yerine tamamen imge boyutlarına odaklanmışlardır. Bunun karşısına "donuk imge" kolaycılığında anlatisallık kazanmış "dinamik imge" düşüncesinin oluşturduğu anılardan oluşan bellek düşüncesiyle çıkılabilir. Bu da kültürel belleğin, sözlü ve yazılı dil araçlarıyla zaman-kuşak boyunca dinamiklik kazanmasını savunan görüşe halk bilimsel bir katkı yapmakla mümkün olabilir. Söz konusu katkı dilin sembolik ve imgesel anlamda, mitik düşünce ve ritik performansın birleşmesiyle oluşan bir anlatı nosyonu olarak, geleneği bellekleştiren bir aracı olduğu düşüncesinden hareket eden, halk bilimsel bağlamdır (İlhan, 2018: 102-103).

ifadelerine yer verir. Bu saptamalardan yol çıkılarak köy seyirlik oyunlarının dil sembolleri, imgeler, mitik unsurlar ve performansı içinde barındıran girift yapısı bu oyunların geleneği aktarma ve yaşatmada önemli bir rol üstlendiğini gösterir. Öte yandan seyirlik oyunların performansı; işitme, görme, dokunma gibi duysal ve bilişsel alanlara da hitap ederek hem oyuncuyu hem seyirciyi içine alan "yaşantıya dönüştürme" özelliğinden dolayı bireysel ve toplumsal hafızada daha kalıcı hâle gelir. Elbette, bunda oyunların halkın sosyal yaşantısı içinde sürekli tekrar etmesinin de payı vardır.

"Bir toplumu anlamamanın yolu halkı bir arada tutan değerleri, gelenekleri, eğlenceleri, oyunları, ritüelleri, inançları kısacası kültürünü değerlendirmekten ve anlamaktan geçer. Oyunlar da bir toplumun küçük ölçekte yansımadır." (Uygur, 2019: 147). Bu nedenle köy seyirlik oyunları, toplumun kültürel kodlarını ve reflekslerini anlayabilmek adına incelenmesi gereken sözlü kültür ürünleridir. Dini tören ve ayinler amacıyla icra edilen ve ritüel kökenli olan bu oyunlar, yaşam tarzındaki değişimlere bağlı olarak zaman içinde işlev ve içerik yönünden değişikliklere uğramıştır. Pek çok sözlü kültür ürünü gibi köy seyirlik oyunları da toplumun kültürünü yansıttığı için geçirdiği değişim ve dönüşümleri anlamak bir bakıma toplumun ve kültürün geçirdiği değişim ve dönüşümleri de anlamak demektir.

Konuyla ilgili bugüne kadar pek çok araştırma yapılmış ve tasnif ortaya çıkmıştır. İlk tasnifi Tecer yapmış ve oyunları "Dini" ve "Lâdini" oyunlar olarak ikiye ayırmıştır (Tecer 1940: 11). Daha sonra Şükrü Elçin benzer bir tasnif oluşturarak "Ritüel" ve "Profan" oyunlar ifadesini kullanmıştır. Elçin, bu tasnifte oyunları dönemsel, motifsel ve kaynağına göre oluşturduğu alt başlıklarla detaylandırmıştır. (Elçin 1991: 37-47). Dilaver Düzgün ise bu iki grubun ortaya çıkışında etkili olan unsurları: "Kutsal törenlere, ritlere, totem ve ongunlara,

kutsal hayvanlara, fıkralara, türkülere ve günlük olaylara dayandırmıştır (Düzgün, 1999:21). Elçin, bu tasnifte oyunları dönemsel, motifsel ve kaynağına göre oluşturduğu alt başlıklarla detaylandırmıştır. Daha sonra pek çok araştırmacı da oyunları oynanma zamanı ve amacı; oyunların motifleri, kaynakları; oyuncuların cinsiyeti ve sayısı gibi başlıklar çerçevesinde incelemiştir.

Genel olarak geleneksel tiyatro yapısı dramatik olan oyunlar ve dramatik olmayan oyunlar şeklinde iki gruba ayrılır. Dramatik olanlar bir canlandırma ve taklit yapısına ait olmalıdır ki bunların içerisine köy seyirlik oyunları, Meddah, Karagöz, Orta Oyunu gibi yapılar dâhil edilir. Dramatik olmayanlarda ise canlandırma yoktur ki bunların arasına da hokkabaz, ateşbaz, köçek, sihirbaz gibi örnekler sokulabilir (And, 1970: 16). Köy seyirlik oyunları özelinde bakıldığında oyun ortamında dramatik olanlar da olmayanlar da çoğu zaman belli bir sıraya konulmaksızın oynanabilmektedir. Burada hangi oyunların peş peşe oynanacağını belirleyen husus canlandırmaların kılık değiştirerek yapıp yapılmamasıdır. Örneğin kadınlar arasında oynanan bir seyirlik oyununda oyunbaşı erkek kılığına girmişse erkek kılığına girerek oynanması gereken oyunları pratik bir şekilde peş peşe getirebilir ve dramatik olmayan seyirlik oyunlar bu oyunların öncesine ve sonrasına alınabilir. Bazen oyuncular bir koyun postunu sırtına alarak hayvan kılığına girer, başka bir aksesuara gerek duymaz, başka bir oyuna geçmek için sırtından koyun postunu atması yeterlidir. Böyle durumlarda dramatik olanlar ve olmayanlar karışık oynanabilir. Elbette ki bu aynı zamanda oyunbaşı olan kişinin belirli bir düzen göz edip etmemesine de bağlıdır.

Köy seyirlik oyunlarının incelenmesi için ciddi bir alan araştırmasına gerek duyulur. Oyunlar derleme yöntem ve teknikleriyle toplanır, deşifre edilir ve metne aktararak incelenir. "Alan araştırmalarında gözlem, görüşme (mülakat), soru kağıdı (anket), kılavuz veya kaynak kişi kullanma teknikleri uygulanır." (Tan, 2008: 119). Derleme öncesinde ön hazırlık yapılır. Araştırmacı; derleme yaptığı kaynak kişi, o kişinin çevresi, yaşadıkları yerin kültürel özellikleri gibi unsurları iyi bilmelidir ve bu kolay bir iş değildir ancak başarılı bir derleme için şarttır (Başgöz 2019: 4). Fakat bazen derleme ön hazırlıklarına fırsat olmadan ani bir derleme ortamı oluşabilir. Konuyla ilgili Metin Özaslan ve Ergün Veren; anılardan hareketle yeni bir derleme biçimi olarak "Ânî/Tesadüfi Derleme" den söz ederler: "Görüşümüze göre, ânî ve tesadüfi gelişen icra ortamlarında derleme yapmanın mümkün ve gerekli olduğunu ifade ederler. Çünkü daha önce tespit edilmemiş geleneksel bir bilginin bu şekilde gelişen bir icra ortamında derlenmesi literatüre sağlayacağı katkı bakımından önemlidir. Derlemenin uzun uzadıya planlanmamış, derlemeye konu olan icra ortamının folklorcunun karşısına aniden çıkmış olması, derlenip kayda geçirilmesi acil bir halkbilgisinin belki de sonsuza dek kaybedilmesi anlamına gelebilir." (Özarıslan ve Veren, 2021: 7).

Bu çalışmada, dikkat çekilen konuyla ilgili yukarıda verilen derleme yöntemlerinden yararlanılarak derlenen altı oyuna yer verilmiştir. Bu oyunlardan "Sallar Başını Toydur Toy" oyunu mülakat yöntemiyle, "Maşrapa Konuşturma" oyunu mülakat ve gözlem tekniğiyle Kastamonu'nun Seydiler ilçesinden derlenmiştir. "Battaniye" oyunu merkez ilçeye bağlı Kavak köyünden katılımcı gözlem tekniği ile derlenmiştir. Bu üç oyunun öncesinde derleme için gerekli hazırlıklar yapılmış ve kaynak kişilerle önceden haberleşilmiştir. Ancak "Doğurma" oyunu, Azdavay ilçesinde pazar yerinde mahsulünü satmak için gelen köylü bir kadından tesadüfi olarak derlenmiştir. "Yıldız Sayma" oyunu da benzer şekilde Bük köyündeki eczaneye Alçıcılar köyünden ilaç almak için gelen bir kaynak kişiden ânî/tesadüfi yöntemle derlenmiştir. Konuyla ilgili araştırma yapılan süreçte derlendiği ve hazırlıklı olduğu için tesadüfi olmasına rağmen gerekli sorular sorulmuş, kaynak kişiden gerekli izinler ve kişi bilgileri alınmıştır. "Keloğlan'ın Evlenmesi" oyunu mülakat yöntemiyle Taşkoprü ilçesine bağlı Ayvalı köyünden derlenmiştir. Fakat bu çalışmada,

literatür taramasıyla ulaşılan aynı oyun, içinde barındırdığı şaka motifinden dolayı Ezgi Metin Basat'ın yüksek lisans tezinde yer alan şekliyle verilmiştir.

2. Oyunların Oynanışı

2.1. "Sallar Başını Toydur Toy" Oyunu: Kadın-erkek birlikte oynanan bu oyun köye yeni gelen, o köyün ya da yörenin örf ve adetine aşına olmayan kişilere (Acemi/ Toy) yapılan bir şakadır. Oyuncular halka oluşturur ve gözleri bağlanıp "Sallar başını toydur toy!" diyerek kafalarını sallamaya başlar. Yabancı misafirler dışındaki oyuncular -oyunu bildikleri için- teker teker göz bağını çıkarır. Acemi oyuncu/oyuncular gözleri bağlı şekilde her şeyden habersiz "Sallar başını toydur toy!" diye bağırarak kafalarını sallamaya devam eder. Oyun seslerin azalıp sadece kendilerinin bağırıldığını fark edip göz bağını çıkarana kadar devam eder. Oyunu anlatan kaynak kişi başka bir ilçeden gelin geldiğini, geldiğinde Seydiler ilçesindeki bu âdetleri bilmediğini, kendisine bu oyunun oynandığını ve ahalinin kendisine güldüğünü ifade etmiştir.

2.2. Maşrapa Konuşturma Oyunu:

Kaynak Kişi: Lütfiye Kanat Oyunu Anlatırken 22.06.2022

Köy dışından yabancı misafir geldiğinde kadınlar arasında oynanan bir oyundur. Oyunbaşı, öncelikle oyunu bilen ve oynayacak olanlardan biriyle anlaşır ve ev sahibinden bir maşrapa ister. Maşrapayı getirirler ve masanın yahut sehpanın üzerine koyarlar. Oyunbaşı "Ben maşrapayı konuşturacağım." der. Yüzüğünü maşrapanın üstüne koyar ve dışarı çıkar. Döndüğünde yüzük yoktur. Yüzüğü kimin aldığını bulmak için oyunculara: "Hepiniz maşrapanın üstüne elinizi koyun!" der. Herkes ellerini birbirinin üstüne koyar ve sonra geri çeker. Burada amaç, oyunbaşının yabancı misafiri sihirli bir gücü olduğuna inandırmak ve şaşırtmaktır. Oyunbaşı, maşrapayla konuşmaya başlar: "Aman maşrapam, canım maşrapam, güzel maşrapam; içini alaylatırım, dışını kalaylatırım; yüzüğü kim aldı bana söylersen sana çok iyi bakarım, çok güzel bakarım, başımın üstünde taşırım..." Sonra oyunbaşı, maşrapayı kulağına koyar ve söylediklerini dinliyormuş gibi yapar. Her defasında kimin aldığını bilir çünkü anlaşığı kişi her defasında yüzüğü alan kişiden sonra elini maşrapanın üstüne koymuş olur. Oyunbaşı bunu takip ederek kimin aldığını sürekli doğru şekilde bilmektedir. Yabancı

misafir "Aaa nasıl bildi yaa!" diyerek sürekli oynamak ister. Ortamdaki herkes durumun farkındadır ama belli etmez, herkes onun her şeyden habersiz verdiği tepkilere içten içe gülerken eğlenir ve misafir oyunbaşının olağanüstü güçleri olduğuna tamamen inandıktan sonra oyunun hilesi açıklanır.

2.3. Doğurma Oyunu:

Azdavay Pazar Yeri/ Kaynak Kişi: Nazife Sarı 20.07.2022

Kadınlar arasında oynanan bir oyundur. Bir kadın seyircilerin ortasına oturur ve bacaklarını açarak doğuruyormuş gibi yapar. Sancısı gelmiş gibi inler, bağırır ve en son sesini iyice yükselterek, ebe çağırın diye seslenir; yardım ister. Seyirciler; oyunu bilmeyen kişiyi iteler ve "Ne bakıyorsun, yardım et; kadın ölecek!" derler. "Aç eteğinin altına bak, bebeğin kafası çıkmış mı?" derler. O sırada yerdeki oyuncu, eteğinin altında bir kabin içinde önceden koyduğu suyu, eteğini açarak bakmaya çalışan acemi oyuncunun yüzüne atar. Herkes korkan ve ıslanan oyuncuya güler ve birlikte eğlenirler.

2.4. Yıldız Sayma Oyunu: Anadolu'nun pek çok yerinde erkekler arasında oynanan oyunlardandır. Kastamonu'da Tosya Büyük Sekiler köyünde erkekler arasında kış gecelerinde ya da bir araya gelme fırsatı buldukları zamanlarda oynanmakta olan bir oyundur. Aynı oyun merkeze bağlı Pınarcık (Alçıcılar) köyünde de kış oturmalarında oynanır ancak burada oyunu bilmeyen biri misafir olarak ortama dahil olduğu zaman oynanmaktadır. Tosya'da misafir ortaya çağırılır ve başka bir oyuncu elinde tuttuğu ceketin kolundan yıldızları saymasını ister. Tosya'da ceket tutar ve kolunu kaldırır, ceketin kol deliğinden yukarı doğru bakan misafir oyuncu, yıldız sayacağını zannederken ceketin kolundan aşağı maşrapayla su dökülür. Seyirciler misafir oyuncunun şaşkın ve ıslanmış haline bakarak gülüp eğlenirler. Pınarcık'ta bu oyun Tosya'dakinden farklı olarak, ceket yerine bacadan yıldız saydırma şeklindedir. Köy evlerinde odaların içinde yer alan ocakların bacasından yukarı bakarak oyuncunun yıldız sayması istenir. Bir kişi çatıya çıkar ve bacadan bakan oyuncunun kafasına bir kova dolusu küllü ya da isli su döker.

Pınarcık'ta oynanan oyunda bir kova isli su dökülmesi oldukça ağır bir şaka olarak dikkat çeker. Erkekler arasında oynanan oyunlarda şiddet içerikli ya da fiziki dayanıklılık ölçer nitelikte oyunlar dikkat çekmektedir. Kadınlar arasında oynanan oyunlara kıyasla şakalar

daha ağır seyrederek. Şükrü Elçin, "Körük Oyunu" nu aktarırken şu ifadeyi kullanır: "Körük, oyunu bilmeyen veya şakaya tahammülü olan kimsedir." (1991: 50). Elçin'in aktardığı erkekler arasında oynanan bu oyunda iki unsur dikkatimizi çeker. Bunlardan biri oyunu bilmeyen birine ihtiyaç duyulması diğeri ise şakaya tahammül edebilen hoşgörüsü yüksek kişilerin katılması. Çünkü oyundan bihaber kişinin verdiği tepkiler oyunu daha eğlenceli ve şenlikli bir hâle getirir ve ayrıca oyun şiddet içerdiği için alınganlık etmeyecek, tahammülü yüksek birinin oyuna katılması eğlenmek için bir araya gelen ahalinin tadının kaçmaması için önemlidir. "Yıldız Sayma" oyunu içinde bu çıkarımları yapmak mümkündür.

3. Oyun içine yerleştirilen şakalar:

3.1. Battaniye Oyunu:

Kavak Köyünde Oyunu İcra Eden Kadınlar 01.12.2016

Kastamonu, merkez ilçeye bağlı kavak köyünden derlenmiş bir oyundur. Oyun iki kişi ve seyircilerin katılımıyla gerçekleşir. Seyircilerden birkaç kişi ya da hepsi oyuna dahil olur. Seyircilerin elinde birer sopa veya oklava olur. İki kişi yere yatar ve üstlerine -yüzleri de kapanacak şekilde- battaniye örtülür. Battaniyenin üstünden kendilerine kimin vurduğunu bilirlerse yakalanan kişi yanar, battaniyenin altına geçer. Bu şekilde yer değiştirirler. Bilemezlerse bilene kadar sopa yerler. Hem kadın hem erkekler arasında oynanan bu oyunu köylüler kendi aralarında bu şekilde oynamaktadır.

Bu oyun köy dışından oyunu bilmeyen bir misafir geldiğinde oyunun içine bir şaka yerleştirilerek oynanır. Böyle zamanlarda battaniyenin altındaki iki kişiden biri, oyunu bilmeyen yabancı misafirdir. Oyun, kendisine anlatılır. Fakat battaniye örtüldükten sonra yanındaki diğer kişinin eline gizlice bir sopa verilir. Bu kişi battaniyenin altından kolunu çıkarıp sopayla misafire vurur. Misafir, ayaktaki seyircilerden hangisinin vurduğunu tahmin etmeye çalışırken yanındakinden şüphelenmediği için kimin vurduğunu bir türlü bilemez ve sopa yemeye devam eder.

3.2. Keloğlanın Evlenmesi: Kastamonu'da sık rastlanan oyunlardan biridir. Ancak bazı köylerde parça parça hatırlanırken Taşköprü'ye bağlı Ayvalı köyünde ve Merkez ilçeye bağlı Gülef ve Musalar köylerinde tamamı hatırlanan ve yakın zamana kadar oynanan bir oyun

olarak karşımıza çıkar. Bu oyun kışın oturmalarında kadınlar arasında oynanan seyirlik oyunlardandır. Keloğlan kılığında bir kadın, Keloğlan'ın annesi ve seyircilerin katılımıyla oynanır. Üç bölümden oluşan ve masal kaynaklı olan bu oyun; Keloğlan'ın kız beğenmesi, nişanlanması ve düğün şeklinde seyredir. Basat'ın aktarımı şu şekildedir:

İlk Bölümde, seyirciler arasından bir kadın da yayık rolünü üstlenir. Keloğlanın annesi, Holdur hoş/ Dibi boş/ Keloğlan gelmeden/ Yayığı öldürbilsem cümleleriyle yayık yaymaya başlar. O sırada Keloğlan dışarıdan türkü söyleyerek gelir ve koyunları güdüp geldiğini işinin bittiğini söyler. Annesiyle sohbet ederken “artık evlenmek istediğini” ifade eder. Annesi işi olduğunu söylese de Keloğlan ısrar eder ve seyirciler arasından eş adayı aramaya başlarlar. Oyunun bu kısmında seyirciler tek tek incelenir. Seyircilerin bedenleri üzerinden şakalar yapılır. Hepsine bir bahane bulur. Sonunda cami hocasının karısıyla evlenmeyi kabul eder. Diğer bölümde nişan takılır. Kıza hediye olarak yemeni, altın zincir diye kuru bamyaya dizini, bilezik diye buğday sapı gibi takılar takılarak kız komik duruma düşürülür. Tekrar kol kola girip odadan çıkarlar. Üçüncü ve son bölümde türküler söylenerek seyirciler de kaldırılarak düğün yapılır. Ve oyunlarla devam edilir (2020: 32-33).

Bu oyun Taşköprü'ye bağlı Ayvalı köyünde baştaki yayık çalkama bölümü olmadan oynanır. Kolye olarak bamyaya yerine dizilmiş fasulye ya da biber kuruları, küpe yerine mısır kozalakları kullanılır. Bunun dışında pek değişiklik göstermez.

Oyunu aktarırken Basat, oyunbaşı Fadime Ahmetbeşeoğlu'nun kendisine yaptığı bir şakadan ve bu şakayı oyunun bir parçası haline getirdiğinden bahseder. Oyunun ortalarına kadar kendisine yapılan şakayı fark etmediğini aktarır. Oyunbaşının yaptığı şaka şu şekildedir: Oyunbaşı ile ev sahibi anlaşır ve oyunbaşı eve girerken çantasını hırkasını bırakmadan odaya girer. Ev sahibi, asmak için oyunbaşının çantası ve hırkasını ister. O da daha önce altınlarının ve paralarının çalındığını o yüzden vermeyeceğini söyler. İçinde bileziklerinin altınlarının olduğunu söyleyerek ve dik dik misafire bakarak oyun başlayana kadar çantaya sarılır öyle oturur. Garip hareketlerle Basat'a bakarak ve çantasına sarılarak Basat'ı zan altında bırakır ve kendisini kötü hissetmesine neden olur. Oyun esnasında çantanın içinden takı olarak altın yerine ağaç kabuklarından bilezik, kuru bamyaya dizinleri ve yemeni çıkar. (2020: 31-33)

Misafir o ana kadar kendisine şaka yapıldığını anlamaz. Bu şakalar, köylü kendi arasında oynarken pek fazla icra edilmez, edilse bile beklenen coşkuyu yakalamak kolay değildir. Bu nedenle oyundan bihaber kişiler ortamda yer alırsa oyunlara eklenir ya da başlı başına bir oyun olarak çıkarılır. Elbette ki bu durum oyunu yöneten kişinin ve bağlamın duruma göre değişiklik göstermektedir.

Şaka, güldürmek, eğlendirmek amacıyla karşısındaki kırmadan yapılan hareket veya söylenen söz, latife anlamında kullanılmaktadır (TDK, 2011: 2198). Şakanın amacına ulaşabilmesi için muhatabın “safılık” göstermesi beklenir. Bu bakımdan şakalar çoğunlukla geçiş ritüellerinde kullanılır. Çünkü geçiş ritüelleri özel zamanlardır. Buralarda insanlar, sosyal bir durumdan diğer bir duruma geçiş yaparlar. Evlilik törenleri, öğrencilerin okuldaki ve yeni bir işe girmiş birisinin işteki ilk günü şakaların çokça yapıldığı ortamlar arasındadır (Smith 1990: 78; akt. Şahin, 2014: 239). Yeni bir döneme geçiş, insanlarda ister istemez geçici bir safılık doğurur. Yeni bir işe başlayan birisi, yaptığı işin ayrıntılarını öğrenene kadar saf bir dönem geçirir. Bu, yeni evlenen, yeni bir okula başlayan birisi için de geçerlidir. Şakacılar, genellikle bu safılık dönemlerinde kurbanlarını yakalarlar (Şahin, 2014: 239). Bu açıdan bakıldığında yukarıda verilen örneklerin tamamında seyircinin ortama yabancı olduğu, bulunduğu ortamdaki kişiler içinde saf kaldığı, her şeyden habersiz olmasının onu şakanın odağı haline getirdiği açıkça görülmektedir. Özellikle “Sallar Başını Toydur Toy” oyununda hem ismi hem içeriği yönünden bu konuya vurgu vardır. “Toy” ifadesi

kullanılarak yeni gelenlere yapılan bir şaka olduğuna işaret edilmektedir. Diğer üç oyun ve oyunlar içinde verilen iki şaka örneğinde de seyircilerden birinin/birkaçının ortamın ve oyunların acemisi olduğu aşikârdır.

Şakaların önemli bir kısmında seyirci vardır. Seyircinin olması, şakadaki gülmeyi güçlendirir. Daha fazla kişinin muhatap olduğu şakaların etkisi ve düzeyi seyircisiz şakalara göre daha fazladır. Şakacının başarısı seyirciyi güldürebilmesine bağlıdır (Şahin, 2014: 240). Yukarıda bahsi geçen oyunlarda ise zaten seyircilerden biri ya da bir kısmı şakanın muhatabıdır, geriye kalan ise biraz sonra olacakların farkında ve gülmeye hazırdır.

4. Oyunların Oynanma zamanı ve Performans Teori Açısından Değerlendirilmesi

4.1. Bilinmezlik unsurunun oyunların oynanma zamanına etkisi:

Köy seyirlik oyunlarının niteliğine göre oyunların oynanma zamanı değişebilmektedir. Ritüel kökenli oyunların bazıları belirli bir takvime göre oynanabilirken bir kısmı ritüel anlamından uzaklaştığı için profan oyunlar gibi genellikle kış aylarında vakit geçirmek için oynanmaktadır. Anadolu'da hâlâ az da olsa devam eden oyunların bazıları düğün, bayram, kına gecesi, Hıdırellez, ramazan ayı gibi muhtelif zamanlarda icra edilmektedir.

Erman Artun, oyunları iki ana grupta toplar: 1. Ritüel nitelikte, belirli bir takvimi olan işlevsel oyunlar, 2. Evlenme törenlerinde ve çeşitli toplantılarda eğlence amacıyla oynanan oyunlar (Artun 2008:17). Dilaver Düzgün, oynanma zamanına göre: 1. Belirli günlerde oynanan oyunlar: Kış yarısı törenleri ve yağmur törenleri. 2. Herhangi bir günle sınırlı olmayan oyunlar şeklinde bir gruplandırma yapmıştır (Düzgün, 2009: 41). Nurhan Karadağ, seyirlik oyunları tasnif ederken ritüel kökenli oyunları oynanma zamanına göre: Savaş gezme, Doğanın canlanması için oynanan oyunlar, hasat sonu oynanan oyunlar ve yağmur duası olarak inceler (Karadağ, 1978: 7). Konuyla ilgili en detaylı incelemelerden biri Sinan Gönen'e aittir. Gönen, Oyunların oynanma zamanını şu başlıklar altında incelemiştir: 1. Düğünlerde 2. Kına gecelerinde 3. Nişan gecelerinde 4. Yılın belirli zamanlarında oynanan seyirlik oyunlar 5. Kış gecelerinde 6. Asker uğurlamalarında 7. Bayramlar, millî ve mahallî günlerde oynanan oyunlar 8. Köye yeni bir misafir geldiğinde oynanan oyunlar 9. Hıdırellez'de oynanan oyunlar 10. Kızların yetişkinliğe adım atma dönemlerinde oynanan oyunlar 11. Hayvan otlatılırken oynanan oyunlar 12. Kabak doğranan günlerde oynanan oyunlar 13. Belirli zamana dayanmayan seyirlik oyunlar (Gönen, 2011: 87-92). Gönen'in oynanma zamanı ile ilgili tasnifinde "Köye yeni misafir geldiğinde oynanan oyunlar" şeklinde bir başlık açması dikkat çekicidir. Bu başlık altında şu ifadeye yer verir: "Anadolu'nun bazı köylerinde köye yeni bir misafir geldiğinde ona şaka yapmak amacıyla oyunlar oynanır." (2011: 90). Gönen bu konuyla ilgili "Patates Bulma" oyununa yer verir. Bu oyunun varyantları olarak da Ereğli'den "Köpek Oyunu", İzmir'den "Yumurta Saklama", Osmaniye'den "Bacadan Çıkma", Hatay'dan "Misafir" ve Şanlıurfa'dan "Kirpi Avı" oyunlarına yer verir. Bu oyunların tamamı köye, ortama ve oyunlara hâkim olmayan yabancı bir misafir geldiğinde oynanan oyunlardır. Bu da Oynanma zamanını etkileyen unsurlardan birinin seyirci ya da oyuna dahil edilen seyirci-oyuncu profilidir. Oyunun veya şakanın icra edilmesi için misafirin oyunlara ve şakalara aşina olmaması, bunları bilmemesi gerekmektedir.

Oynanma zamanı olarak Gönen'in tasnifinde "köye yeni misafir gelmesi" olarak verilen tespit misafirin profilidir. Yani "yeni misafir" ile kastedilen oyun kültürüne ve oynanacak oyunlara hâkim olmayan yöreye yahut köye "yabancı misafir"dir. Misafirin profiline göre oyun ortamına yeni oyunlar ve şakalar eklenebilmektedir. Bu çalışmada asıl amaçlanan bu konuya dikkat çekmektir. Elbette ki oyun ortamının oluşması için köylülerin birbirlerine

misafir olması bir yerde toplanması gerekmektedir. Misafirin gelmesi oyun ortamının oluşması oyuncu ve seyirci çoğunluğunun oluşması demektir. Ancak bazı oyunların ve şakaların icrası için misafirin gelmesi yeterli değildir. Misafirin niteliği yani oyunlara ve kültüre hâkim olup olmaması bazı oyunların icrası için koşul oluşturmaktadır.

4.2. Bilinmezlik unsurunun performansa etkisi:

Oyunlar ve oyunlara eklenen şakalar, oyunbaşının veya oyuncuların yeteneğine ve ortamdaki performansı etkileyen faktörlere bağlı ilerler. İlhan Başgöz, *Sibirya'dan Bir Masal Anası* adlı çeviri esere yazdığı giriş kısmında performans teoriyle ilgili; her hikâye anlatımının tek olduğunu, birebir aynısının olamayacağından bahseder. Gösterimi canlı hâle sokan onu icra eden icracısıdır ve sürekli değişkenlik gösterir, der. (Azadovski, 2002: 31). Yazılı bir metne bağlı olmayan, sözlü kültür ürünü olan seyirlik oyunlar; oyun ortamı, zamanı, seyircinin tepkileri ve niteliği gibi pek çok faktöre göre her oynandığında bazı değişiklikler içerebilir. Sözlü kültür ürünlerinin söz konusu bu özelliği, onun canlı bir varlık olduğunu ve bu kültürle büyüyen insanların bu ürünleri canlandırdığı, bu ürünleri yaşanan güne taşıdığı ifade edilebilir. İcra ortamında icracının hareketi, dinleyicisi, dekoru ve doğal olarak sergilenen icra/gösterim ve icra yeri de değerlendirilmeye dâhil edilmelidir (Ersoy, 2002: 2). Bu nedenle bahsi geçen oyunlar dışında oyuna eklenen şakalar da oyunun bir parçası durumuna geldiği için değerlendirmeye alınmalıdır.

Başgöz, *Türkülü Aşk Hikâyeleri* adlı çalışmasında karşılaştırmalı incelemenin önemine değinmektedir. Hikâye gösterimi ile ilgili incelemesinde belli toplumlar/topluluklar içinde gösterimin ne kadar, nasıl ve hangi etkenlerle değiştiğini anlamak için bunun yapılması gerektiğini vurgular (Başgöz, 2012: 119). Aynı durum köy seyirlik oyunları için de geçerlidir. Derleme çalışmaları sırasında aynı oyun farklı köylerde derlendiğinde oyunbaşı olan kişilerin performansına göre oyuna başka şaka ve söz ve hareketlerin eklediğini gözlemek mümkündür. Bunların tespit edilip karşılaştırılması oyunların değişim ve dönüşümlerini ve buna etki eden unsurları anlamak adına önemlidir.

Gözlem ve mülakat yoluyla yapılan derlemelerde zaman kısıtlı olduğunda bütün kaynak kişilerle görüşmek mümkün olmadığı için araştırmacı yalnızca bir olayın gözlemini yapmakla yetinmemeli, aynı türden birkaç olay daha gözlemledikten sonra kanaat oluşturmalıdır. Kalıplaşmış davranışlar ve yeni eklenen unsurların tespiti ancak bu şekilde yapılabilir (Tan, 2008: 120). Oyunlardaki değişiklikler, eklemeler ve çıkarmalar oyuncunun/oyunbaşının performansı ile ilgilidir. Bu performansı oynanma zamanı, oyunların icra edildiği mekân, seyircilerin cinsiyeti ve yaş aralığı, kalabalığın çoşkusu veya hoşnutsuzluğu, eğitim durumu gibi pek çok unsur etkilemektedir. Başgöz, eğitimin insan ilişkilerini daha akla uygun hâle getirmesinden dolayı icracının performansını etkilediği ve kültürel malzemenin içinde daha önce yer alan olağanüstü unsurların gösterime dâhil edilmediğine dikkat çeker (Başgöz, 2012: 127). İcracının performansa etki eden bir diğer unsur: Seyircilerin içinde oyuna yabancı, yöreye yabancı misafir olup olmaması durumudur.

Köylüler birbirlerine misafirlğe gittiklerinde ya da civar köylerden misafir gelme vesilesiyle toplandıklarında kendi aralarında her zaman oynadıkları oyunları oynamaktadırlar. Ancak ortamda oyun bilmeyen yabancı misafir olduğu zamanlarda sıklıkla oynadıkları oyunlar üzerinde değişiklikler yapmakta veya yeni oyunlar icra etmektedirler. Bu elbette ki oyunbaşının mizahî kabiliyetine ve performansına bağlı bir şeydir. Fakat bu tarz oyunların sayısı azımsanamayacak kadar çoktur.

Oyunbaşının oyunların icra ortamına rutinin dışına çıkarak eklediği yeni oyunlar veya şakalar ancak oyunu bilmeyen birinin vereceği tepkilere göre bir anlam kazanacak ve komik unsurunu oluşturacaktır. Bu tarz oyunlar genellikle sürpriz sonlu oyunlar kategorisine girer.

Köy seyirlik oyunlarında beklenmeyen bir gelişme veya sonuç gülmeye neden olur (Düzgün 1999: 60). Oyunu bilen kişiler; amaçlanan şaşırma, korkma, panik olma gibi tepkileri istenilen düzeyde veremeyecekleri için köylüler kendi aralarında oynadıklarında bu oyunları icra etmezler. Türk halk tiyatrosunda harekete bağlı mizah, temel olarak seyircide üstünlük duygusu yaratarak veya hareketlerin olması gerekenden veya seyircinin alıştığı olağan hareketlerden farklı veya abartılı bir şekilde gerçekleşmesiyle gülmeyi oluşturmaktadır (Türkmen 2009: 108). Morreall, üstünlük teorisini açıklarken seyirci yahut dinleyicide bir üstünlük durumu oluşursa gülmeye neden olduğunu belirtir (Merreall, 1997: 8). Bu tür oyunlarda da yabancı misafirin başına neler geleceğini önceden bilen seyirci, hem biliyor olmanın avantajıyla üstünlüğü ele geçirir hem de birazdan olacaklara istinaden kendini gülmeye hazırlar. Öte yandan oyuna hâkim seyirciyle her şeyden habersiz misafirin oluşturduğu zıtlık durumu yani uyumsuzluk da bir başka gülme sebebidir. Morreall: "Uyumsuzluk kuramına; umulmadık, mantıksız ya da bir şekilde uygunsuz olan bir şeye karşı gösterilen zihinsel tepkidir." der. Her iki kuramda da gülmeyi başlatan bir tezatlık söz konusudur (Morreall, 1997: 24). Bahsedilen oyunlarda da yabancı misafir beklenmedik bir şaka ile komik duruma düşer. İç içe geçmiş bir komik unsuru oyunu eğlenceli hâle getirir.

Sonuç

Köy seyirlik oyunları, sosyal hayatın ve halkın sosyal tarihinin önemli bir parçasıdır. Konuyla ilgili bugüne kadar birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarda oyunların oynanma zamanına dair tasnif ve görüşler ortaya konulmuştur. Genellikle zamana göre yapılan tasnifler belirli bir takvime bağlı olup olmamasına göre şekillenmiştir. Seyircinin durumu ile ilgili tasnifler ise daha çok cinsiyet üzerinden yapılmıştır.

Kastamonu'da köy seyirlik oyunları ile ilgili yapılan derlemelerde oyunların oynanma zamanının oturmalar, düğünler ve misafir gelince olduğu görülmüştür. Derlemeler esnasında aynı oyunlar üzerinde yapılan mukayeseli incelemelerde misafirin oyunu bilip bilmemesinin icracının performansına etki eden önemli bir unsur olduğu tespit edilmiştir. Bu "bilinmezlik" unsuru yeni oyunlar oluşmasını veya var olan oyunlara şakalar eklenerek oyunlar üzerinde değişikliğe gidilmesini sağlayan bir dinamik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sıklıkla misafir geldiğinde oynanan bu oyunlara misafirin niteliğine göre; yani oyunları bilip bilmemesine, yörenin kültürüne hâkim olup olmamasına göre yeni oyunlar ve şakalar eklenmesi oyunlarda performansı etkilediği gibi oyunların icra zamanında da etki eden önemli bir unsurdur. Ancak bu durum oyunu yöneten kişinin kabiliyetine ve mizah anlayışına göre değişiklik göstermektedir. "Bilinmezlik" unsurunun devreye girmesi, yani yabancı misafirin ortama dâhil oluşu performansı etkileyerek yeni oyun ve şakaların oluşumuna zemin hazırlasa da oyunbaşı bazen bunu hesaba katmadan, rutinini bozmadan oyunları icra edebilir. Ancak yine de yapılan incelemeler doğrultusunda bilinmezlik unsurunun oyunların oluşumu ve değişimi üzerindeki etkisi açıktır. Bu durumun tespiti bize seyirlik oyunlarla ilgili araştırma yaparken oynanma zamanı, misafirin niteliği ve oyunbaşının performansı ile ilgili pek çok şeyi hesaba katmanın ne kadar önemli olduğunu göstermekle kalmaz, bağlamı ve seyirci-oyuncu niteliklerini bütüncül olarak ele almanın derinlemesine tahliller yapabilmek için ne kadar mühim olduğunu da gösterir.

Kaynakça

- AND, M. (1970). 100 Soruda Türk Tiyatrosu. *İstanbul: Gerçek Yayınevi.*
- ARTUN, E. (2008). Köy Seyirlik Oyunları ve Anonim Halk Edebiyatı üzerine Araştırmalar. *İstanbul: Kitabevi Yayınları.*
- ASSMANN, J. (2018). Kültürel Bellek/ Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik. *İstanbul: Ayrıntı Yayınları.*
- AZADOVSKİ, M. (2002). Sibirya'dan Bir Masal Anası. Çev: İlhan Başgöz, *Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.*
- BAŞGÖZ, İ. (2012). Türkü Aşk Hikâyeleri. *İstanbul: Pan Yayınları.*
- BASAT METİN, E. (2020). *Köy Oda Oyunlarında Tiyatral Öğeler: Kastamonu Gülef ve Musallar Köyleri Örneğinde.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DÜZGÜN D. (1999). Erzurum Köy Seyirlik Oyunları. *Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.*
- ELÇİN, Ş. (1977). Anadolu Köy Orta Oyunları (Köylü Tiyatrosu). *Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü*
- İLHAN, E. (2018), Kültürel Bellek/ Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Bir Hatırlama. *Ankara: Doğu Batı Yayınları.*
- ERSOY, R. (2002) "Sözlü Kültür Ortamı Kaynaklarının Medyada Kullanılması Bağlamında Gaziantep'te Nevruzla İlgili Bir İnancın TRT Arşivine Kazandırılması Serüveni", Halk Kültürlerinin Medya Açısından Değerlendirilmesi Uluslararası Sempozyumu, Sakarya. 12-13-14- Aralık 2002, (Basılmamış Sempozyum Bildirisi).
- GÖNEN, S. (2011). Konya Köy Seyirlik Oyunları. *Konya: Kömen Yayınları.*
- HUIZİNGA, John (2006). Homo Ludens/Oyunun Toplumsal İşlevi Üzerine Bir Deneme. (Çev: Mehmet Ali Kılıçbay), *İstanbul: Ayrıntı Yayınları.*
- KARADAĞ, N. (1978). Köy Seyirlik Oyunları. *İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.*
- MORREAL, J. (1997). Gülmeyi Ciddiye Almak. Çev.: Kubilay Aysevener, Şenay Soyer. *İstanbul: İris Yayınları.*
- ŞAHİN, H. İ. (2014). "Gelenek, Gülme, Şaka". Milli Folklor, S. 101, s. 237-251.
- ÖZASLAN, M. ve VEREN, E. (2021). "Halkbilimi Derleme Yöntemlerinde Adı Anılmayan Bir Derleme Biçimi İçin Teklifler", *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, S. 25, s. 2-10.
- TAN, N. (2008). Folklor/ Genel Bilgiler. *İstanbul: Özal Matbaası.*
- TECER, A. K. (1940). Köylü Temsilleri. *Ankara: Çığır Mecmuası Yayınları.*
- Türkçe Sözlük (2011). (haz.) Haluk Şükrü Akalın vd., *Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.*
- TÜRKMEN, F. ve FEDAKAR, P. (2009). "Türk Halk Tiyatrosunda Hareket Komisine Bağlı Mizahî Unsurlar". *Milli Folklor*, S.82, s. 98-109.
- UYGUR, H. K. (2019). "Hayvan Benzetmecelerine Dayalı Deve Oyunlarına Dair Bir Değerlendirme". *SUTAD*, S. 47, s. 145-161.

Ek:

Kaynak Kişiler

KK1: Ziynet Yılmaz, Seydiler/ Merkez (İnebolu'dan gelmiş), 1967, Lise Mezunu.

KK2: Lütfiye Kanat, Seydiler/ İncesu Köyü, 1943, İlkokul mezunu.

KK3: Nazife Sarı, Azdavay/ Başören Köyü, 1957, Okur-yazar değil.

KK4: Hüseyin Kahveci, Tosya/ Büyük Sekiler Köyü, 1960, Lise Mezunu.

KK5: İbrahim Karakaya, Merkez/ Pınarcık (Alçıcılar Köyü), 1974, İlkokul Mezunu.

KK6: Nuran Hindi, Taşköprü/ Ayvalı, 1948, İlkokul Mezunu.

KK7: Hamide Gulamoğlu, Merkez/ Kavak Köyü, 1958, İlkokul Mezunu.

Hemşirelik Fakültesi Öğrencilerinde Nomofobi, Depresyon ve Psikolojik İyi Oluş Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*

Büşra ÇAKMAKÇI¹, Hatice ÖNER²

Araştırma Makalesi
Makale Gecmisi

Başvuru Tarihi:30.04.2023
Kabul Tarihi:24.06.2023

Research Article
Article History

Date of Application:30.04.2023
Acceptance Date:24.06.2023

Özet

Araştırma, hemşirelik fakültesi öğrencilerinde, nomofobi, depresyon ve psikolojik iyi oluş durumları arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla kesitsel olarak yapılmıştır. Çalışma 442 hemşirelik öğrencisi ile yapılmıştır. Veriler; kişisel bilgi formu, nomofobi ölçeği ve Beck depresyon envanteri (BDE), psikolojik iyi oluş ölçeği (PİÖÖ) kullanılarak toplanmıştır. Verilerin analizinde t testi ve ANOVA testi, Mann-Whitney U testi ve Kruskal Wallis testi kullanılmıştır. Nomofobi, depresyon riski ve psikolojik iyi oluş düzeyleri arasındaki ilişkinin analizinde korelasyon ve doğrusal (linear) regresyon analizi kullanılmıştır. Kadın öğrencilerin, erkekler göre nomofobi ve depresyon puanları yüksek bulunmuştur. Hemşirelik öğrencilerinde nomofobi ve depresyon puanları orta düzeyde, psikolojik iyi oluş puanı ortalamanın üzerinde bulunmuştur. Öğrencilerin nomofobi puanları ile Beck depresyon envanterinden almış oldukları puanlar arasında pozitif yönde düşük düzeyde anlamlı bir ilişki vardır. Nomofobi puanları ile psikolojik iyi oluş puanları arasında negatif yönde düşük düzeyde bir ilişki bulunmuştur. Beck depresyon envanteri ile psikolojik iyi oluş puanları arasında negatif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Araştırmada öğrencilerin nomofobi puanları üzerinde Beck depresyon envanteri puanının etkili olduğu saptanmıştır. Kadın öğrenciler, hem nomofobi hem depresyon açısından risklidir. Depresyon puanı arttıkça psikolojik iyi oluş puanı azalmaktadır. Beck depresyon puanı, nomofobi puanını yordamaktadır. Öğrencilerin akıllı telefonu etkin ve verimli kullanımı hakkında bilinç geliştirmeye yönelik eğitimlerin planlanması önerilir.

Anahtar Kelimeler: Nomofobi, Depresyon, Psikolojik İyi Oluş, Hemşirelik Öğrencisi

Investigaton Of The Relationship Between Nomophobia, Depression And Psychological Well-Being Levels In Nursing Faculty Students

Abstract

The study was cross-sectional in order to examine the relationship between nomophobia, depression and psychological well-being in nursing faculty students. The study was conducted with 442 nursing students. Data; Personal information form was collected using the Nomophobia Scale and Beck depression inventory (BDI), psychological well-being scale (PSIOS). In the analysis of the data, t test and ANOVA test were used for parametric data, Mann-Whitney U test and Kruskal Wallis test were used for nonparametric data. Correlation and linear regression analysis were used to analyze the relationship between nomophobia, depression risk and psychological well-being. Female students had higher nomophobia and depression scores than males. Nursing students' nomophobia and depression scores were moderate, and their psychological well-being scores were higher than the average. There was a low negative correlation between nomophobia scores and Psychological Well-being scores. A moderately significant negative correlation was found between Beck depression inventory scores and psychological well-being scores. In the study, it was determined that the Beck depression inventory score was effective on the nomophobia scores of the students. It was observed that both nomophobia and depression levels were higher in female students. There is a relationship between nomophobia and depression and psychological well-being. Beck depression score predicts nomophobia score. It is recommended to plan trainings to raise awareness about the effective and efficient use of smart phones, which is a component of technology.

Keywords: Nomophobia, Depression, Psychological Well-Being, Nursing Student

* Bu makale Büşra Çakmakçı'nın "Hemşirelik Fakültesi Öğrencilerinde Nomofobi, Depresyon ve Psikolojik İyi Oluş Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹ Uzman Hemşire, busracakmak1995@hotmail.com, ORCID-ID: 0000-0002-0327-8599

² Doç.Dr., Sorumlu Yazar, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi honer@adu.edu.tr, ORCID-ID:0000-0002-6556-5753

1. Giriş

Günümüz dünyasında teknolojik gelişmeler, günlük faaliyetlerimizi ve alışkanlıklarımızı büyük oranda değiştirmiştir (Argumosa-Villar, Boada-Grau ve Vigil-Colet, 2017). Bu değişimler ve yenilikler, internete bağlanabilen akıllı telefonların yaşamımıza daha fazla girmesine, yüz yüze yapılabilecek olan iletişimin yerine teknolojik cihazların almasına yol açmıştır (Gezgin, Şahin ve Yıldırım, 2017; Kuyucu, 2017). Kolay kullanımı ve kapsamlı işlevselliği sayesinde akıllı telefonların kullanım sıklığı artmıştır (Kuyucu, 2017). Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu (BTK), 2021'in son çeyreği için Türkiye'de toplam 86 milyon kişinin akıllı telefona sahip olduğunu bilgisini açıklamıştır (BTK, 2021).

Akıllı telefon; hayatımızda birçok kolaylık sağlamanın dışında, birey ve toplum üzerinde davranış, alışkanlıklar gibi birçok alanda sosyal ve psikolojik bir takım olumsuz durumlara yol açmaktadır (King vd., 2014). Yapılan çalışmalar, aşırı mobil telefon kullanımının bireylerde baş, boyun, sırt ve el gibi fiziksel sorunların yanı sıra uyku bozukluğu, dikkat dağınıklığı, korku, kaygı, stres ve depresyona yol açabileceği bildirilmiştir (Aşık, 2018; Lu vd., 2011; Tamura vd., 2017; Toda, 2018).

Tüm bu olumsuz durumlara rağmen, bireyler farkında olmadan ve giderek artan yoğunlukta telefon ihtiyacını hissetmektedirler. Bireyin sürekli telefona bakma ihtiyacı hissetmesi ve telefonsuz kalmaktan korkması, bireyin üzerinde bir takım olumsuz duygusal sorunlara yol açabilir. Bireylerin teknolojik araçların yokluğunda hissettikleri stres, kaygı, huzursuzluk, endişe gibi duygular, nomofobi terimi ile açıklanmaktadır (King vd., 2014; 10. Erdem vd., 2016; Yıldız, Çengel ve Alkan, 2020). Yaşadığımız bu dönemde nomofobi, önemli bir ruh sağlığı problemi olmak üzere her geçen gün artmaktadır (Türen, Erdem ve Kalkın, 2017). Demirci, Akgönül ve Akpınar (2015), depresyon düzeyi yüksek çıkan üniversite öğrencilerinin daha nomofobik olduğunu tespit etmişlerdir. Başka bir çalışmada ise problemlili akıllı telefon kullanımının depresyon, uyku sorunları, anksiyete ve dikkat dağınıklığına neden olduğu bildirilmiştir (Aşık, 2018). Akıllı telefon kullanımına bağlı olarak ortaya çıkan problemlere yönelik araştırmalar son yıllarda artış göstermiştir (King vd., 2014; Aşık, 2018; Türten, Erdem ve Kalkın, 2017). Nomofobi, depresyon ve kaygı arasında önemli bir ilişki olduğu belirlenmiştir (Sharma vd., 2019). Nomofobi ve depresyon arasındaki ilişkinin varlığı, bireylerin psikolojik iyi oluş durumlarını da etkileyebilir. Psikolojik iyi oluş, bireyin kendi potansiyelini en iyi şekilde kullanabilmesi olarak tanımlanmıştır (Ryff, 1989). Psikolojik iyi oluşun sağlıklı ve uzun ömürlü olma, daha sağlıklı ilişkiler kurma, işte ve performansta daha başarılı olma üzerinde büyük bir etkisi olduğu bilinmektedir (Kermen, Tosun-İlçin ve Doğan, 2016). Psikolojik iyi oluş, bireyin mutluluğa anlam yükleme, öz denetime sahip olması, bireysel gelişim ve kendini gerçekleştirme ile ilişkilidir (Anić ve Tončić, 2013). Başka bir ifadeyle, bireyin yaşamına ilişkin farklı alanlardaki amaçları, sahip olduğu değerler onun psikolojik iyi oluşunu etkileyebilmektedir.

Hemşirelik öğrencilerinde; nomofobi, depresyon ve psikolojik iyi oluş durumlarının ve bu değişkenler arasındaki ilişkinin ortaya konması, sorunun boyutlarının saptanmasına ve gençlik ruh sağlığı kapsamında söz konusu soruna yönelik alınacak önlem ve müdahalelerin planlanmasına çok yönlü katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Tüm bu gerekçeler doğrultusunda araştırmada, hemşirelik öğrencilerinde, nomofobi, depresyon ve psikolojik iyi oluş düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada, "Hemşirelik öğrencilerinde nomofobi, depresyon ve psikolojik iyi oluş ne düzeydedir?" "Hemşirelik öğrencilerinde nomofobi, depresyon ve psikolojik iyi oluş

düzeyleri arasında bir ilişki var mıdır?” “Hemşirelik öğrencilerinin depresyon ve psikolojik iyi oluş düzeyleri nomofobi düzeyini yorduyor mu?” sorularına cevap aranmıştır.

2. Gereç ve Yöntem

Bu araştırma bir devlet üniversitesinin hemşirelik fakültesinde eğitim görmekte olan 442 öğrenci ile 1 Şubat 2022 - 1 Temmuz 2022 tarihleri arasında yapılmıştır. Çalışma, hemşirelik öğrencilerinde nomofobi, depresyon ve psikolojik iyi oluş düzeyleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi amacı ile kesitsel olarak yapılmıştır.

2.1. Örneklem

Araştırma evrenini, 2021-2022 eğitim öğretim yılında hemşirelik fakültesinde eğitim görmekte olan 1131 öğrenci oluşturmuştur. Araştırmanın örneklem hesaplamasında G-Power analizi kullanılmış, örneklem hacminin hesaplamasında etki büyüklüğü 0,10 (small), güç (1-beta) 0,80 ve alfa 0,05 kabul edilerek hesaplamada örneklemin 442 öğrenciye ulaşılması gerektiği belirlenmiştir (Özdemir vd., 2019). Tabakalı örnekleme yöntemi ile her bir sınıf düzeyinden kaç öğrencinin örnekleme dahil edileceği belirlenmiştir. Bu kapsamda, birinci sınıftan 110, ikinci sınıftan 104, üçüncü sınıftan 106, dördüncü sınıftan 122 öğrenci olacak şekilde 442 öğrenci örneklem grubunu oluşturmuştur. Araştırmada 443 öğrenciye ulaşılmıştır.

2.2. İşlem

Çalışmanın yapılabilmesi için Hemşirelik Fakültesi Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulundan 2022/289 sayılı karar ile etik kurul izni, yine Hemşirelik Fakültesi Dekanlığından E-76261397-050.99-133549 sayılı karar ile kurum izni alınmıştır. Veri toplama formları çevrimiçi/online formata dönüştürülmüştür. Öğrencilere çalışma ile ilgili ön bilgilendirme yazılı ve sözlü olarak yapılmıştır. Çevrimiçi olarak ulaşılamayan öğrencilere yüz yüze ulaşılmıştır. Bunun için okul yönetiminin izin verdiği günler ve öğrencilerin derslerinin boş olduğu saatlerde sınıf ortamında yüz yüze olarak toplanmıştır. Araştırmacı kendisini tanıttıktan sonra çalışmanın amacını ve hemşirelik eğitimi açısından önemini açıklamış, öğrencilerin soru sormalarına izin vermiştir. Araştırmaya çevrimiçi olarak katılmayan ve gönüllü olan öğrencilere veri toplama formları dağıtılmıştır. Her öğrencinin araştırma formlarının doldurulması için yaklaşık yarım saat süre verilmiştir. Gönüllü öğrencilerden sözel onamlar alınmıştır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Veriler, literatür doğrultusunda oluşturulan kişisel bilgi formu ve Nomofobi Ölçeği, Beck Depresyon Envanteri (BDE) ile Psikolojik İyi Oluş Ölçeği (PİOÖ) ile toplanmıştır.

2.4. Kişisel Bilgi Formu

Öğrencilerin cinsiyeti, yaşı, akıllı telefona sahip olma durumu, akıllı telefona sahip olma süresi, günde ortalama telefonu kullanım süresi ve günde ortalama telefonu kontrol etme sayısı gibi toplam 7 sorudan (Büyükçolpan, 2019; Canatar, 2020; Çırak, 2021) oluşmuştur.

2.5. Nomofobi Ölçeği

Yıldırım ve Correia (2015) tarafından geliştirilen nomofobi ölçeği 20 maddeden oluşmaktadır. Ölçek 1’den (Kesinlikle Katılmıyorum) 7’ye (Kesinlikle Katılıyorum) olarak cevaplanır. Ölçek 7’ li Likert tipindedir. “Bilgiye Erişememe” (4 madde), “Rahatlıktan Feragat Etme” (5 madde), “İletişim Kuramama” (6 madde) ve “Çevrimiçi Bağlantıyı Kaybetme” (5 madde) (Yıldırım ve Correia, 2015) olmak üzere toplam 4 alt boyuttan oluşmuştur. Katılımcılar nomofobi ölçeğinden 20 ve 140 arasında puanlama almaktadırlar.

Katılımcılar 20 puan altındaysa nomofobisinin olmadığı ve 100-14 üzerinde almasıyla aşırı düzeyde nomofobisinin olduğunu göstermektedir. Ölçeğin orijinal formunda güvenilirlik katsayısı .95 olarak hesaplanmıştır. Güvenilirlik; iletişim kuramama için .94, çevrimiçi bağlantıyı kaybetme için .87, bilgiye erişememe için .83 ve rahatlıktan feragat etme için .81 olarak hesaplanmış alt boyut güvenilirlik katsayılarıdır (Yıldırım ve Correia, 2015). Bu araştırmadaki güvenilirlik katsayısı .95 bulunmuştur.

2.6. Beck Depresyon Envanteri (BDE)

Beck Depresyon Ölçeği Beck, Ward, Mendelson ve Erbaugh (1961) tarafından geliştirilmiştir. Bu ölçek 21 maddeden oluşmaktadır. Ölçek 0- 63 puanları arasında değişmekte ve ölçekte 0'dan 3'e kadar dört seçenek bulunmaktadır. Bu ölçekten yüksek puan çıkanlarda depresyon düzeyi yüksektir. Beck, Steer, Ball ve Raneri, (1996) ölçeğin güvenilirlik katsayısını .91 olarak bildirmiştir. Hisli (1989) ölçeği, Beck Depresyon Envanteri olarak Türkçe'ye uyarlamıştır. Ölçeğin Türkçe formunun iki yarım test güvenilirlik katsayısı .74, ölçüt bağıntılı geçerlilik katsayısının ise .47 ile .63 arasında değiştiği bulunmuştur. Bu çalışmada envanterin güvenilirlik katsayısı .91 olarak hesaplanmıştır.

2.7. Psikolojik İyi Oluş Ölçeği (PİOÖ)

Psikolojik İyi Oluş Ölçeği Diener ve arkadaşları (2009-2010) tarafından mevcut iyi oluş ölçümlerini tamamlayıcı, psikolojik iyi oluşu ölçmek için geliştirilmiştir. Ölçeğin Türkçe'ye uyarlama çalışması Telef (2011) tarafından yapılmıştır. Açıklayıcı faktör analizi sonunda toplam açıklanan varyansın %42 olduğu saptanmıştır. Ölçek maddelerinin faktör yükleri .54 ile .76 arasında hesaplanmıştır. Doğrulayıcı faktör analizinde uyum indeksi değerleri RMSEA= 0.08, SRMR= 0.04, GFI= 0.96, NFI= 0.94, RFI= 0.92, CFI= 0.95 ve IFI= 0.95 olarak bulunmuştur. Ölçeğin güvenilirlik çalışmasında elde edilen Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı .80 olarak hesaplanmıştır. Test tekrar test sonucuna göre ölçeğin birinci ve ikinci uygulaması arasında yüksek düzeyde, pozitif ve anlamlı ilişki olduğu görülmüştür ($r= 0.86$, $p<.01$). Psikolojik İyi Oluş Ölçeği'nin madde toplam korelasyonlarının .41 ile .63 arasında değişiklik gösterdiği ve değerlerinin anlamlı olduğu saptanmıştır ($p<.001$). Psikolojik İyi Oluş Ölçeği'nin maddeleri, kesinlikle katılmıyorum (1) ile kesinlikle katılıyorum (7) şeklinde 1-7 arasında cevaplanmaktadır. Bütün maddeler olumlu şekilde ifade edilmektedir. Puanlar 8 (tüm maddelere kesinlikle katılmıyorum cevabı verilirse) ile 56 (tüm maddelere kesinlikle katılıyorum cevabı verilirse) arasında değişmektedir. Yüksek puan, kişinin birçok psikolojik kaynak ve güce sahip olduğunu gösterir (Telef, 2011).

2.8. Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen veriler, SPSS (Statistical Package for Social Sciences) for Windows 25.0 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Tanımlayıcı verilerin değerlendirilmesinde, frekans, yüzde, ortalama ve standart sapma değerleri hesaplanmıştır. Verilerde yer alan sistematik işaretli kodlamaların verilerin normallik dağılımını bozmaları ve uç değerler ortaya çıkarması sebebi ile toplanmış olan 443 veriden 9 veri analizden çıkarılmıştır. Çalışma analizi 434 veri üzerinden yapılmıştır. Analizlerde anlamlılık düzeyi, 0.05 olarak kabul edilmiştir. Verilerin değerlendirilmesinde normallik testi için Kolmogorov-Smirnov testi kullanılmıştır. Verilerin normal dağılım gösterdiği bulunmuştur ($p>0.05$). Ayrıca verilerin normallik dağılımında skewness ve kurtosis değerleri -2.0 ile +2.0 arasında bulunmuş olup normal dağılım gösterdiği görülmüştür.

Verilerin analizinde bağımsız değişkenlerde yer alan verilerde sayının 30'un altında kalması durumunda parametrik olmayan testler kullanılmıştır. Öğrencilerin sosyodemografik

özellikleri ile nomofobi, depresyon ve psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkinin incelenmesinde parametrik testlerden t testi ve ANOVA testi uygulanmış; non parametrik testlerden Mann Whitney U testi ve Kruskal Wallis testi kullanılmıştır. Nomofobi, depresyon ve psikolojik iyi oluş puan düzeyleri arasındaki ilişkinin analizinde korelasyon ve depresyon ve psikolojik iyi oluş düzeylerinin nomofobi düzeyini yordama gücünün hesaplanmasında doğrusal (linear) regresyon analizi kullanılmıştır.

3. Bulgular

Araştırmaya katılan öğrencilerin yaş ortalamasının 20.88 ± 1.60 , %51.4'ünün (n=223) kadın olduğu bulunmuştur. Öğrencilerin %25.1'i (n=109) birinci sınıf, %23.5'i (n=102) ikinci sınıf, %24'ü (n=104) üçüncü sınıf, %27.4'ü (n=119) dördüncü sınıf öğrencilerinden oluşmuştur. Öğrencilerin %51.7'sinin (n=224) anne eğitim durumunun ilköğretim, %47.5'inin (n=206) baba eğitimi durumunun ilköğretim olduğu saptanmıştır. Öğrencilerin %81.3'ünün (n=353) çekirdek aile tipinde yaşadığı, %67.5'inin (n=293) gelir gidere denk gelir düzeyinde oldukları belirlenmiştir.

Öğrencilerin boş zaman aktivitelerinin dağılımına bakıldığında, ilk üç sırada %42.2'sinin (n=183) internette gezindiği, %34.3'ünün (n=149) hobileriyle (dans etmek, enstrüman çalmak, yoga yapmak, konsere gitmek) zaman geçirdiği, %33.9'unun (n=147) gezdiği ortaya çıkmıştır. Öğrencilerin telefon kullanımı ile ilgili özelliklerinin dağılımı incelendiğinde öğrencilerin %99.5'inin (n=432) akıllı telefon kullandığı, %74.4'ünün (n=323) 4 yıldan fazla telefon kullandığı, %37.3'ünün (n=162) günlük 5-6 saat telefon kullandığı, %41'inin (n=178) gün içinde 11-20 defa telefonunu kontrol ettiği belirlenmiştir.

Tablo 1. Öğrencilerin sosyodemografik özelliklerine göre, nomofobi puan ortalamaları arasındaki farkın analizi

Sosyodemografik özellikler	n	\bar{x}	ss	Test
Cinsiyet				
Kadın	223	81.40	24.75	t=1.967
Erkek	211	76.47	27.49	p=.049 sd=432
Sınıf				
1. sınıf	109	88.45	22.74	F=8.986
2. sınıf	102	70.44	26.62	p=.000
3. sınıf	104	79.39	23.69	sd=3
4. sınıf	119	77.35	28.31	
Aile Tipi				
Çekirdek aile	353	79.34	26.32	KW=3.270
Geniş aile	60	75.30	25.76	p=.352
Parçalanmış aile	19	84.53	26.65	sd=3
Diğer (akrabalarla)	2	79.00	5.65	
Annenin Yaşama Durumu				
Sağ	428	79.47	25.17	MWU=444.5
Vefat	6	45.83	21.66	p=.005
Babanın Yaşama Durumu				
Sağ	414	79.06	26.25	MWU=4215.
Vefat	20	77.85	25.95	p=.706
Psikiyatrik Öykü				
Var	31	86.81	26.06	t=1.724
Yok	403	78.40	26.15	p=.085 sd=432
Aile Psikiyatrik Öykü				
Var	90	94.87	23.43	t=6.776
Yok	344	74.85	25.32	p=.000 sd=432
Aylık Gelir				

Gelir giderden az	110	72.31	27.69	F=5.543
Gelir gidere denk	293	81.81	25.69	p=.004
Gelir giderden fazla	31	76.29	21.26	sd=2
Akıllı Telefon Kullanımı				
Evet	432	78.97	26.26	MWU=377.
Hayır	2	85.50	9.19	p=.723
Telefon Kullanım Süresi (Yıl)				
<1-4 yıl	111	68.14	24.32	t=-5.216
4 yıl ve üzeri	323	82.74	25.82	p=.000
				sd=432
Günlük Telefon Kullanım Süresi (Saat)				
<1-4 saat	128	68.43	23.87	F=45.441
5-6 saat	162	73.86	23.99	p=.000
6 saatten fazla	144	94.19	23.79	sd=2
Günlük Telefon Kontrol Etme Sıklığı				
1-10 defa	110	64.98	20.97	F=27.001
11-20 defa	178	80.53	27.33	p=.000
21 ve daha fazla	146	87.71	24.08	sd=2

t=Independent samples t testi, F=One Way ANOVA, MWU=Mann Whithney U Testi, KW=Kruskal Wallis Testi

Öğrencilerin sosyodemografik özelliklerine göre, nomofobi puan ortalamaları arasındaki farkın analizi Tablo 1’de gösterilmiştir. Buna göre kadın öğrencilerin, erkeklere göre nomofobi puanları yüksek olup istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır ($t=1,967$ $p<0.05$). Aynı şekilde, birinci sınıfların nomofobi puan ortalaması diğer sınıflara göre daha yüksek çıkmıştır ($F=8.986$ $p<0.05$). Öğrencilerin aile tipine göre nomofobi puan ortalamaları ($KW=3.270$ $p>0.05$) ve babanın sağ ya da vefat durumu ile nomofobi puan ortalamaları ($MWU=4215.000$ $p>0.05$) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark çıkmamıştır. Bununla birlikte, annesi sağ olanların annesi vefat edenlere göre nomofobi puan ortalamasının daha yüksek ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu saptanmıştır ($MWU=444.500$ $p<0.05$).

Öğrencilerin herhangi bir psikiyatrik öyküsü olma durumu ile nomofobi puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark çıkmamıştır ($t=1.724$ $p>0.05$). Yine, öğrencilerin ailelerinde psikiyatrik öyküsü olanların, olmayanlara göre nomofobi puan ortalamalarının daha yüksek ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulunmuştur ($t=6.776$ $p<0.05$). Geliri giderine denk ve geliri giderden fazla olan öğrencilerin nomofobi puan ortalamaları, geliri giderinden az olanlara göre yüksek olup istatistiksel olarak anlamlıdır ($F=5.543$ $p<0.05$).

Öğrencilerin telefon kullanım süresi ile nomofobi puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olup ($t=5.216$ $p<0.05$), 4 yıl ve üzeri telefon kullanan öğrencilerin nomofobi puan ortalamaları, “1-4 yıl ve daha az” zamandır telefon kullanan öğrencilerin nomofobi puan ortalamalarından daha yüksek bulunmuştur. Öğrencilerin günlük telefon kullanım süreleri ile nomofobi puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olup, telefon kullanım süresi 6 saatten fazla olanların nomofobi puanları, “1-4 saat ve daha az” süre kullananlar ile 5-6 saat kullananlara göre daha yüksek çıkmıştır. Yine günde 5-6 saat telefon kullananların nomofobi puanları, “1-4 saat ve daha az süre” kullananlara göre daha yüksek bulunmuştur ($F=45.441$ $p<0.05$). Öğrencilerin günlük telefonu kontrol etme sıklığı ile nomofobi puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olup, telefon kullanım süresi 21’den fazla olanların nomofobi puan ortalamaları, 1-10 defa olanlara ve 11-20 defa olanlara göre daha yüksek bulunmuştur. Aynı şekilde günde 11-20 defa kontrol edenlerin nomofobi puan ortalamaları, 1-10 defa kontrol edenlere göre daha yüksek bulunmuştur ($F=27.001$ $p<0.05$).

Tablo 2. Öğrencilerin sosyodemografik özelliklerine göre, BDE puan ortalamaları arasındaki farkın analizi

Sosyodemografik Özellikler	n	\bar{x}	ss	Test
Cinsiyet				
Kadın	223	11.29	8.58	t=2.531
Erkek	211	9.11	9.30	p=.012 sd=432
Sınıf				
1. sınıf	109	9.98	7.32	F=5.099
2. sınıf	102	8.71	9.46	p=.002
3. sınıf	104	9.01	8.53	sd=3
4.sınıf	119	12.83	9.87	
Aile Tipi				
Çekirdek aile	353	9.72	9.16	KW=15.176
Geniş aile	60	11.23	6.81	P=.002
Parçalanmış aile	19	15.58	10.09	sd=3
Diğer (akrabalarla)	2	19.50	7.77	
Annenin Yaşama Durumu				
Sağ	428	10.17	9.039	MWU=802.
Vefat	6	14.33	3.502	p=.101
Babanın Yaşama Durumu				
Sağ	414	10.19	9.09	MWU=3950.5
Vefat	20	11.00	6.89	p=.400
Psikiyatrik Öykü				
Var	31	14.94	10.26	t=3.050
Yok	403	9.87	8.80	p=.002 sd=432
Aile Psikiyatrik Öykü				
Var	90	14.21	9.98	t=4.835
Yok	344	9.19	8.43	p=.000 sd=432
Aylık Gelir				
Gelir giderden az	110	12.41	8.54	F=4.393
Gelir gidere denk	293	9.47	9.26	p=.013
Gelir giderden fazla	31	9.65	6.58	sd=2
Akıllı Telefon Kullanımı				
Evet	432	10.25	9.01	MWU=370.
Hayır	2	7.00	2.82	p=.693
Telefon Kullanım Süresi (Yıl)				
<1-4 yıl	111	10.84	8.40	t=.824
4 yıl ve üzeri	323	10.02	9.19	p=.410 sd=432
Günlük Telefon Kullanım Süresi (Saat)				
<1-4 saat	128	12.05	7.35	F=4.572
5-6 saat	162	8.86	8.41	p=.011
6 saatten fazla	144	10.16	10.60	sd=2
Günlük Telefon Kontrol Etme Sıklığı				
1-10 defa	110	5.66	6.80	F=21.424
11-20 defa	178	12.28	9.83	p=.000
21 ve daha fazla	146	11.18	8.19	sd=2

t=Independent samples t testi, F=One Way ANOVA, MWU=Mann Whithney U Testi, KW=Kruskal Wallis Testi

Öğrencilerin sosyodemografik özelliklerine göre, BDE puan ortalamaları arasındaki farkın analizi Tablo 2’de gösterilmiştir. Kadın öğrencilerin, erkeklere göre BDE puan ortalamaları yüksek bulunmuş olup istatistiksel olarak anlamlıdır ($t=2.531$ $p<0.05$). Dördüncü sınıf öğrencilerinin BDE puan ortalamaları diğer sınıflara göre daha yüksek bulunmuştur ($F=5.099$ $p<0.05$). Yine, akrabasıyla ve parçalanmış ailede yaşayanların BDE puan ortalamaları çekirdek ailede yaşayan öğrencilere göre daha yüksek bulunmuştur ($KW=15.176$ $p<0.05$).

Annenin ya da babanın sağ ya da vefat etmiş olması ile BDE puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur ($MWU=802$. $p>0.05$), ($MWU=3950.5$ $p>0.05$). Psikiyatrik öyküsü olan öğrencilerin ($t=3.050$ $p<0.05$) ve ailesinde psikiyatrik öyküsü olanların BDE puan ortalaması yüksek çıkmıştır ($t=4.835$ $p<0.05$). Geliri giderine denk olan öğrencilerin geliri giderinden az olanlara ve geliri giderinden fazla olanlara göre BDE puan ortalaması yüksek olup, bu fark istatistiksel olarak anlamlıdır ($F=4.393$ $p<0.05$).

Öğrencilerin akıllı telefon kullanım yılına göre BDE puan ortalamaları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır ($t=.824$ $p=.410$). Ancak, günlük telefon kullanım süresi “1-4 saat ve daha az olanların sırasıyla, 6 saatten fazla ve 5-6 saat olanlara göre BDE puan ortalamalarının daha yüksek olduğu görülmüştür ($F=4.572$ $p<0.05$). Telefonunu gün içinde 11-20 defa kontrol edenlerin, 1-10 defa ve 21 defadan fazla kontrol edenlere göre BDE puan ortalamalarının daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır ($F=21.424$ $p<0.05$).

Tablo 3. Öğrencilerin sosyodemografik özelliklerine göre, PİÖÖ puan ortalamaları arasındaki farkın analizi

Sosyodemografik Özellikler	n	\bar{x}	ss	Test
Cinsiyet				
Kadın	223	41.30	7.29	$t=-1.550$
Erkek	211	42.39	7.39	$p=.122$ $sd=432$
Sınıf				
1. sınıf	109	41.87	5.98	$F=3.788$
2. sınıf	102	43.26	6.50	$p=.011$
3. sınıf	104	42.37	8.31	$sd=3$
4.sınıf	119	40.08	7.99	
Aile Tipi				
Çekirdek aile	353	9.72	9.16	$KW=13.146$
Geniş aile	60	11.23	6.81	$p=.004$
Parçalanmış aile	19	15.58	10.09	$sd=3$
Diğer (akrabalarla)	2	19.50	7.77	
Annenin Yaşama Durumu				
Sağ	428	41.90	7.37	$MWU=598.500$
Vefat	6	36.50	1.51	$p=.022$
Babanın Yaşama Durumu				
Sağ	414	41.98	7.21	$MWU=3218$.
Vefat	20	38.60	9.43	$p=.034$
Psikiyatrik Öykü				
Var	31	10.06	9.05	$t=-1.387$
Yok	403	41.96	7.20	$p=.166$ $sd=432$
Aile Psikiyatrik Öykü				
Var	90	39.80	7.60	$t=-2.964$
Yok	344	42.36	7.20	$p=.003$ $sd=432$
Aylık Gelir				
Gelir giderden az	110	41.94	7.38	$F=.302$
Gelir gidere denk	293	41.69	7.40	$p=.739$
Gelir giderden fazla	31	42.74	6.89	$sd=2$

Akıllı Telefon Kullanımı

Evet	432	41.81	7.35	MWU=312.000
Hayır	2	45.50	7.77	p=.474

Telefon Kullanım Süresi (Yıl)

<1-4 yıl	111	41.61	7.68	t=-.356
4yıl ve üzeri	323	41.90	7.24	p=.722
				sd=432

Günlük Telefon Kullanım Süresi (Saat)

<1-4 saat	128	42.44	6.63	F=.886
5-6 saat	162	41.86	7.53	p=.413
6 saatten fazla	144	41.25	7.75	sd=2

Günlük Telefon Kontrol Etme

Sıklığı

1-10 defa	110	42.05	6.16	F=3.768
11-20 defa	178	40.75	7.32	p=.024
21 ve 21 defadan fazla	146	42.97	8.06	sd=2

t=Independent samples t testi, F=One Way ANOVA, MWU=Mann Whithney U Testi, KW=Kruskal Wallis Testi

Öğrencilerin sosyodemografik özelliklerine göre, PİOÖ puan ortalamaları arasındaki farkın analizi Tablo 3'de gösterilmiştir. Öğrencilerin cinsiyetlerine göre PİOÖ puan ortalamaları arasında, istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur ($t=-1.550$ $p>0.05$). Sınıflar arası PİOÖ puan ortalamalarına bakıldığında, 2.sınıf öğrencilerinin PİOÖ puan ortalamaları sırasıyla 1., 3. ve 4. sınıf öğrencilerine göre daha yüksek bulunmuştur ($F=3.788$ $p<0.05$).

Parçalanmış ailede yaşayanların PİOÖ puan ortalamaları, çekirdek ailede yaşayanlara göre daha yüksek olup, istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır ($KW=13.146$ $p<0.05$). Yine annesi ve babası sağ olanların PİOÖ puan ortalamaları, vefat edenlere göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir ($MWU=598.500$ $p<0.05$), ($MWU=3218.000$ $p<0.05$).

Psikiyatrik öyküsü olan öğrencilerin PİOÖ puan ortalamaları ile olmayanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark çıkmamıştır ($t=-1.387$ $p>0.05$). Ailesinde herhangi bir psikiyatrik öykü olmayanların PİOÖ puan ortalamaları, olanlara göre daha yüksek olup istatistiksel olarak anlamlıdır ($t=-2.964$, $p<0.05$).

Öğrencilerin aylık gelir düzeylerine göre PİOÖ puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır ($F=.302$ $p>0.05$). Akıllı telefon kullanım durumları ve akıllı telefon kullanım süresi ile PİOÖ puan ortalamaları arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür ($MWU=312.000$, $p>0.05$), ($F=.886$ $p>0.05$). Günlük 21 defa ve daha fazla telefonu kontrol eden öğrencilerin PİOÖ puan ortalamaları, sırasıyla 1-10 ve 11-20 defa kontrol edenlerden daha yüksektir ($F=3.768$ $p<0.05$).

Tablo 4. Öğrencilerin, Nomofobi, BDE ve PİOÖ Puan Ortalamalarının Dağılımı (n=434)

Ölçek Puanları	n	%	\bar{x}	ss
Nomofobi Puanı				
Yok	2	0.5	20.00	0.00
Hafif	125	28.8	47.45	10.01
Orta	192	44.2	80.98	11.80
Aşırı	115	26.5	111.03	8.48
Depresyon Puanı				
Minimal	219	50.5	3.06	3.01
Hafif	121	27.9	12.48	1.89

Orta	70	16.1	21.27	3.26
Şiddetli	24	5.5	32.08	1.41
Psikolojik İyi Oluş Puanı	434	100.0	41.83	7.35

Öğrencilerin nomofobi, depresyon ve psikolojik iyi oluş düzeyleri puan ortalamalarının dağılımı Tablo 4’de verilmiştir. Öğrencilerin % 44.2’sinin orta düzey ($X=80.98\pm 11.80$), nomofobi olduğu belirlenmiştir. Öğrencilerin % 50.5’nin minimal düzeyde ($X=3.06\pm 3.01$), % 5.5’nde ise şiddetli düzeyde ($X=32.08\pm 1.41$) depresyon belirtilerinin görüldüğü ortaya çıkmıştır. Öğrencilerin psikolojik iyi oluş puan ortalamalarının (41.83 ± 7.35), ölçekten alınabilecek maksimum 56 puana daha yakın bir değerde olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre, öğrencilerin psikolojik iyi oluş düzeylerinin yüksek düzeye yakın olduğu söylenebilir.

Tablo 5. Öğrencilerin Nomofobi, BDE ve PİOÖ Puanları Arasındaki Korelasyon Değerleri

		Nomofobi	BDE	PSİÖÖ
Nomofobi	r	1	.175	-.106
	p	.	.000	.028
	n	434	434	434
BDE	r	.175	1	-.488
	p	.000	.	.000
	n	434	434	434
PİOÖ	r	-.106	-.488**	1
	p	.028	.000	.
	n	434	434	434

Öğrencilerin nomofobi, BDE ve PİOÖ puanları arasındaki korelasyon değerleri Tablo 5’de verilmiştir. Öğrencilerin nomofobi puanları ile BDE puanları arasında pozitif yönde düşük düzeyde anlamlı bir ilişki vardır ($r=.175$ $p<0.05$). Nomofobi puanları ile PİOÖ arasında negatif yönde düşük düzeyde bir ilişki vardır ($r=-.106$ $p<0.05$). BDE puanı ile PİOÖ puanları arasında negatif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişki saptanmıştır ($r=-.488$ $p<0.05$).

Tablo 6. Öğrencilerin BDE ve PİOÖ Puan Ortalamalarının Nomofobiyi Yordama Güçleri

Değişken	β	Standart Hata	Beta	t	p	İkili r	Kısmi r
Sabit*	78.178	9.088		8.602	.000*	-	-
BDE	.470	.158	.161	2.972	.003*	.175	.142
PİOÖ	-.095	.194	-.027	-4.92	.623	-.106	-.024

*Nomofobi (Bağımlı Değişken), $R=.176$ $R^2=.031$ $F(2-431)=6.895$ $p=.001$ $VIF=1.31$

Öğrencilerin BDE ve PİÖÖ puan ortalamalarının nomofobiye yordama güçlerine ilişkin çoklu regresyon analizi sonuçları Tablo 6'da verilmiştir. Buna göre, bağımlı değişken nomofobi ile BDE puan ortalaması arasında ilişki olduğu ve bu ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($p < 0.05$). Ancak nomofobi ile PİÖÖ puan ortalaması arasında ilişki olmadığı anlaşılmıştır ($p > 0.05$). Bağımsız değişkenler arasında çoklu bağlantı sorunu olmadığı tespit edilmiştir ($VIF=1.31$). Değişkenlerin regresyon analizine uygun olduğu anlaşılmıştır. Elde edilen sonuçlar, bağımsız değişkenlerin, bağımlı değişkenin (nomofobinin) toplam varyansının %3,1'ini açıkladığını göstermiştir. Bağımsız değişkenlerden yola çıkarak nomofobinin yordanmasına ilişkin yapılan regresyon analizinde F testi sonucu, istatistiksel açıdan anlamlı çıkmıştır ($F=6.895$ $p < 0.05$). Regresyon katsayılarının anlamlılığına yönelik, hangi değişkenlerin nomofobi değişkeni üzerinde daha etkili olduğuna bakmak için yapılan t testi sonuçlarına göre depresyon değişkeninin nomofobi üzerinde anlamlı (önemli) yordayıcı değişken olduğu bulunmuştur. PİÖÖ değişkeni anlamlı bir etkiye sahip değildir. Yapılan çoklu regresyon analizinde BDE puanında 1 birimlik artışın olması öğrencilerin nomofobi puanlarında 0.47 birimlik artış yaşamasına neden olmaktadır. Öğrencilerin nomofobi puan ortalamaları ile BDE'den almış oldukları puanlar arasında pozitif yönde düşük düzeyde anlamlı bir ilişki vardır ($r=.175$ $p < 0.05$).

4. Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada, hemşirelik öğrencilerinin, nomofobi, depresyon ve psikolojik iyi oluş düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu bölümde araştırma bulguları, ilgili literatür doğrultusunda tartışılmıştır.

Hemşirelik öğrencilerinin neredeyse tamamının akıllı telefon kullandığı ortaya çıkmıştır. Konuyla ilgili yapılan araştırmalarda da akıllı telefon bağımlılığı ile nomofobinin en fazla gençlerde görüldüğü belirtilmiştir (Büyükçolpan, 2019; Gümüş, 2018). Öğrencilerin üçte birinden fazlası günde 5-6 saat telefon kullandığı ve neredeyse yarıya yakınının gün içinde 11-20 defa telefonunu kontrol ettiği anlaşılmıştır. Öğrenciler, boş zaman aktivitesi olarak en fazla internette gezindiklerini belirtmişlerdir. Bu bulgular, öğrencilerin, akıllı telefon bağımlılığı açısından riskli bir durumda olduklarını göstermektedir. Kullanıcıları için akıllı telefonlar, mesajlaşma, internet, oyun, sosyal ağlar gibi birçok seçenekler sunmaktadır. Bu kapsamlı uygulama alanları nedeniyle, akıllı telefonlar sıklıkla kontrol edilmek istenen bir cihaz hâline gelmiştir. Akıllı telefonun mesaj veya farklı nedenlerle sürekli kontrol etme isteği alışkanlığa ve devamında bağımlılığa yol açabilir (Lee vd., 2014) Telefon günlük kullanım süresinin ve sıklığının artması sonucunda ortaya çıkan bağımlılık durumu, öğrencilerin sosyal ve akademik yaşamında da bir takım sorunlarla karşı karşıya kalmalarına neden olabilir (Erdem vd., 2016). Yalnızlaşan ve akademik başarısı düşmüş üniversite öğrencisinin ruh sağlığı bu durumda olumsuz olarak etkilenebilir (Lu vd., 2011; Tamura vd., 2017; Toda vd., 2008).

Öğrencilerin sosyodemografik özelliklerine göre nomofobi, depresyon ve psikolojik iyi oluş puan ortalamaları arasındaki farkın tartışılması

Çalışmada kadın öğrencilerin, erkek öğrencilere göre nomofobi puanları daha yüksektir. Literatür incelendiğinde kadınların erkeklerden daha fazla nomofobik olduğunu destekleyen çalışmaların çoğunlukta olduğu görülmüştür (Büyükçolpan, 2019; Burucuoğlu, 2017; Gutiérrez-Puerta, 2019; Yıldırım vd., 2015). Bu yönüyle araştırma bulgumuzu, literatür desteklemektedir. Kadın ve erkeğin nomofobi düzeyleri açısından hiçbir farklılığın olmadığına yönelik araştırmalar da vardır (Yıldız, Çengel ve Alkan, 2020; 31. Apakve Yaman, 2019; Dixit, 2010). Yine ailesinde psikiyatrik öyküsü olan öğrencilerin nomofobi

puanları olmayanlara göre yüksek bulunmuştur. Telefon kullanım süresi 4 yıl ve üzeri olan, günlük kullanım süresi 6 saatten fazla olan ve telefonu kontrol etme sıklığı 21'den fazla olan öğrencilerin nomofobi puan ortalamaları diğerlerine göre daha yüksek çıkmıştır. Literatürde akıllı telefon kullanım süreleri arttığında nomofobi düzeylerinin de arttığına yönelik farklı araştırmalara rastlanmıştır (Büyükçolpan, 2019; Yıldırım ve Correia, 2015; Gümüş, 2018; Gezgin ve Çakır, 2016). Günlük telefon kullanım süresi gibi telefonu kontrol etme sıklığı yüksek olan bireylerin nomofobi puan ortalaması daha yüksek çıkmıştır (Büyükçolpan, 2019). Araştırma sonuçlarının literatürdeki farklı çalışmalarla desteklendiği görülmüştür. Bu bulgu, bağımlılık kriterlerinden belirginlik (saliency) ile ilişkili olabilir (Fidan, 2016). Bu kritere göre, bireyin yaşamında, bağımlı olunan aktivitenin en önemli faaliyet haline gelmesi söz konusudur (Fidan, 2016).

Kadın öğrencilerin, erkeklere göre BDE puan ortalamaları yüksek ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bu bulguyu destekleyen bazı araştırmalarda, kadınlarda, erkeklere göre depresyon belirtilerinin daha yüksek olduğu belirtilirken (Ören ve Gençdoğan, 2007; Özgüç ve Tanriverdi, 2023) farklı çalışmalarda ise cinsiyet ile depresyon arasında hiçbir fark olmadığı saptanmıştır (Hisli, 1988; Ulaş vd., 2015; Küçük, Celbek ve Coşkun, 2021). Günay ve arkadaşları (2018), internet bağımlılığının depresif belirtilerin görülme riskini artırabileceği gibi depresif bireylerin, gerçek sosyal ilişkilerden uzaklaşıp, internete yönelmesiyle de bağımlılığın oluşabileceği vurgulanmıştır.

Yine kendisinde ve ailesinde psikiyatrik öyküsü olan, akrabasıyla ve parçalanmış ailede yaşayanların BDE puan ortalamaları diğerlerine göre daha yüksek bulunmuştur. Bazı çalışmalarda, anne veya babası vefat etmiş öğrencilerin depresyon düzeyinin hayatta olanlara göre daha yüksek olduğu belirtilmiştir (Deveci, Ulutaşdemir ve Açık, 2013; Hong vd., 2009). Aileden birinin olmayışı psikolojik olarak bireyin sağlıklı olmasını zorlaştırabilir. Öğrencilerin annelerinin sağ olma durumu, ailede psikiyatrik bir öykünün varlığı gibi durumlarda daha fazla nomofobik belirtilerin görüldüğü bulunmuştur. Araştırmada, dördüncü sınıf öğrencilerinin BDE puan ortalamaları, diğer sınıflara göre daha yüksek çıkmıştır. Farklı çalışmalarda, öğrencilerin sınıflarına göre depresyon düzeyinde bir fark olmadığı (Tezel vd., 2009) ya da sınıflar arttıkça depresyon puanlarında bir artış olduğu (Özdel vd., 2002) belirtilmiştir. Sağlık yüksekokulu son sınıf öğrencileri üzerinde yapılan bir başka çalışmada üniversite öğrencilerinin iş bulma kaygısı ve endişesinin yüksek olduğu belirtilmiştir (Dereli ve Karataş, 2009). Öğrenciliğin bitmek üzere olması, iş bulma ve gelecek kaygısı duyma gibi nedenlerin, son sınıf öğrencilerinde depresif belirtilerin görülmesinde artmaya neden olmuş olabileceği düşünülmektedir.

Çalışmada, telefonunu gün içinde 11-20 defa kontrol eden öğrencilerin, 1-10 defa ve 21 defadan fazla kontrol edenlere göre BDE puan ortalamalarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Benzer şekilde Gümüş (2018) çalışmasında, günlük akıllı telefonu kontrol etme sayısı, sıklığı ile depresyon puan ortalamalarının yüksek olduğunu bulmuştur. Yine farklı bir araştırmada, telefon kullanma süresindeki artışın depresyon düzeyini de arttırdığı belirtilmiştir (Aktan ve Kutlay, 2021). Çalışmamızda hemşirelik öğrencilerinin aylık gelir düzeyinin yüksek olanların nomofobi ve depresyon düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğu anlaşılmıştır. Literatürde, sosyoekonomik düzey ile internet bağımlılığı arasındaki ilişki ile ilgili farklı araştırma bulgularının olduğu görülmüştür. Bununla ilgili olarak yapılan bazı çalışmalarda göre, sosyoekonomik düzeyi yüksek olan ailelerin çocuklarının internet bağımlısı olma ihtimalinin daha fazla olduğu belirtilirken (Kayri ve Günüş, 2016; Zencirci, Aygar ve Göktaş, 2018), farklı bir çalışmada sosyo ekonomik durumunu kötü olarak ifade eden öğrencilerde internet bağımlılığının daha yüksek düzeyde

görüldüğü bildirilmiştir (Günay vd., 2018). Gerek kişisel, gerek internet kullanımı ile ilişkili olan farklı faktörlerin bu sonuçların da etkili olmuş olabileceği düşünülmektedir.

Araştırmada hemşirelik öğrencilerinin PİÖÖ düzeyleri cinsiyete göre farklılık göstermemiştir. Bu bulgudan farklı olarak başka bir çalışmada, kadınların erkeklere göre psikolojik iyi oluş düzeyleri daha yüksek bulunurken (Ryff, 1989; Kuyumcu, 2012), cinsiyete göre farklılaşmadığını vurgulayan çalışma da vardır (Söner ve Yılmaz, 2018). Araştırma bulgularındaki bu farklılıklar, psikolojik iyi oluş kavramının çok boyutlu olması ile bireyin psikolojik iyilik halini etkileyen çok yönlü değişkenler bu sonuçlara neden olabilir.

Sınıflar arası psikolojik iyi oluş puan ortalamaları incelendiğinde, 2.sınıf öğrencilerinin puan ortalaması sırasıyla 1., 3. ve 4. sınıf öğrencilerine göre daha yüksek bulunmuştur. Parçalanmış ailede yaşayanların, ailede psikiyatrik öyküsü olmayanların, anne ve babaları sağ olanların psikolojik iyi oluş puanlarının yüksek olduğu görülmüştür. Burada parçalanmış ailede olan öğrencilerin psikolojik iyi oluş seviyesinin çekirdek ailede yaşayanlara göre daha yüksek çıkması dikkat çekicidir. Bununla birlikte etkileyen faktörlerin daha kapsamlı olarak incelenmesi gerekir. Aydın ve arkadaşlarının (Aydın, Kahraman ve Hiçdurmaz, 2017) çalışmasında, babası vefat edenlerin ve ebeveynleri boşanan öğrencilerin bireysel gelişimi anne baba birlikte olanlara göre daha yüksek olduğu belirtilmiştir. Bu durum, bireylerin interneti sosyalleşme aracı olarak kullanmaları ve yeni insanlarla tanışarak daha keyifli zaman geçirmeleri ile açıklanabilir. Ayrıca, aile içi huzursuzluk çocuğun genel olarak psikolojik iyilik durumunu olumsuz etkileyebileceği için çatışmasız ama ebeveyni ayrı olan bir ortamda büyüyen çocukların ruh sağlığı daha olumlu olabilir (Jekielek, 1998). Bu durumun bireyin psikolojik iyi oluş düzeyini de olumlu etkileyebileceği düşünülmektedir.

Öğrencilerin akıllı telefon kullanım durumlarına ve akıllı telefon kullanım süresi ile PİÖÖ puan ortalamaları arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür. Benzer olarak Daştan ve Aktaş (2022), akıllı telefon bağımlılığı ile psikolojik iyi oluş arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığını saptamışlardır. Bu bulgulardan farklı olarak literatürde, akıllı telefon bağımlılığı ile psikolojik iyi oluş arasında anlamlı ilişki olduğunu ortaya koyan araştırmaların olduğu görülmektedir (Çelik Berber, 2018; 55. Horwood ve Anglim, 2019; Kumcağız ve Gündüz, 2016). Günlük 21 defa ve daha fazla telefonu kontrol eden öğrencilerin sırasıyla 1-10 ve 11-20 defa kontrol edenlerden psikolojik iyi oluş puan ortalamalarının daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Telefonu sık kontrol etme durumu, öğrencilerin psikolojik iyi oluşu artırmaya yönelik işlevsel olmayan bir başa çıkma biçimi ile ilişkilendirilebilir (Uz Baş, Öz Soysal ve Aysan, 2016) Yine günlük telefon kullanım süresi 4 saatten az olanların psikolojik iyi olma durumu daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu sonuç, bağımlılık kriterlerinden tolerans ile açıklanabilir. Bireyin bağımlılık yapan faaliyet için ayırdığı sürenin her geçen gün arttırması ile ilişkili olabilir (Fidan, 2016).

Öğrencilerin nomofobi, Beck depresyon envanteri ve psikolojik iyi oluş puanları arasındaki korelasyonun tartışılması

Öğrencilerin nomofobi ile depresyon puan ortalamaları arasında pozitif yönde düşük düzeyde bir ilişki saptanmıştır. Öğrencilerin telefon yokluğuna bağlı hissedilen kaygı ve yoksunluk durumu depresyon belirtilerine neden olabilir. Üniversite öğrencileri üzerinde yapılan bir çalışmaya göre, katılımcıların %10,4'ü problemleri cep telefonu kullandıklarını bildirmişlerdir (Jenaro vd., 2007). Aynı zamanda problemleri cep telefonu kullanan bireylerin depresif belirtiler yaşama ihtimalinin daha yüksek olduğu bulunmuştur. Kim, Seo ve David (2015), problemleri akıllı telefon kullanımıyla depresyon arasındaki ilişkiyi araştırdıkları çalışmalarında, depresyon düzeyi yüksek olan öğrencilerin olumsuz duygularını hafifletmek

amacıyla daha fazla akıllı telefon kullandıklarını belirtmişlerdir. Teknolojik cihazların kullanımını arttıkça yüz yüze iletişim kurma gün geçtikçe azalmakta ve bu durum bireylerin yalnızlaşmasına neden olabilmektedir. Bu yalnızlaşma kısır bir döngü niteliğinde bireyin teknolojik cihazlara yönelimini de arttırmaktadır. Depresyon, kaygı gibi psikopatolojik durumların bireydeki varlığının çoğunlukla problemlili internet kullanım riskini arttırdığı görülmüştür (Durak ve Durak, 2011). Bu alanda yapılan araştırmalar incelendiğinde, problemlili internet kullanımı ile depresyon arasındaki ilişkinin olduğunu vurgulayan çalışmalara ulaşılmıştır (Odacı ve Çikrikci, 2017; Sargın, 2013; İkiz vd., 2015). Jenaro ve arkadaşları (2007) çalışmalarında, üniversite öğrencilerinin problemlili akıllı telefon kullanımları arttıkça depresyon yaşama olasılıklarının da arttığına yönelik sonuca ulaşmışlardır. Depresif olan öğrencilerin problemlili internet ve telefon kullanımının daha yüksek olduğu bildirilmiştir (Jenaro vd., 2007).

Çalışmamızda öğrencilerde BDE puanları arttıkça PİÖÖ puanlarının azaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Literatürde, bu sonucu destekleyen farklı araştırmalarda bireylerin psikolojik iyi oluş düzeyleri arttıkça depresif belirtiler gösterme oranının da azaldığı vurgulanmıştır (Abdel Rouf, 2022; Boyraz ve Lightsey, 2012; Cheng ve Furnham, 2003). Psikolojik iyi oluş yüksek olan bireyler daha işlevsel bir hayat sürebilir. Çünkü psikolojik iyi oluş, bireyin kendini kabul etmesi, başkaları ile olumlu ilişkiler kurması, çevresel hakimiyet, özerklik, kişisel gelişim ve yaşam amacı gibi alt boyutları içermektedir (Telef, 2013). Bu boyutlar depresif belirtilerin ortaya çıkmasında önleyici faktörler arasında yer alabilir. Bu bağlamda öğrencilerin psikolojik iyi oluşunun güçlendirilmesinin çok yönlü katkılarından söz edilebilir.

Öğrencilerin BDE ve PİÖÖ puan ortalamalarının nomofobi yordama güçlerinin tartışılması

Araştırmada öğrencilerin bağımlı değişken olan nomofobi puanları üzerinde bağımsız değişken olarak tanımlanan BDE puanlarının etkili olduğu anlaşılmıştır. Regresyon katsayılarının anlamlılığına yönelik, yapılan analiz sonucunda, depresyon değişkeninin nomofobi üzerinde yordayıcı değişken olduğu ancak psikolojik iyi oluşun yordayıcı olmadığı ortaya çıkmıştır. Benzer bir araştırmada, özellikle lisans öğrencilerinin akıllı telefon kullanma süresinin, nomofobinin önemli bir yordayıcısı olduğu bildirilmiştir (Jilisha vd., 2019). Ayrıca yoğun bir şekilde akıllı telefon kullanımının bireylerde, bağımlılık yaptığı ve bu durumun da nomofobiyle ilişkili olduğu vurgulanmıştır (Eren vd., 2020). Bu bağlamda değerlendirildiğinde, depresyon belirtileri gösteren bireylerde aynı zamanda nomofobinin görülme olasılığı yüksektir. Problemlili teknoloji kullanımı ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmada da düşük psikolojik iyi oluş ile internet bağımlılığı arasında anlamlı ilişki olduğu (Casela, Lecchi ve Fioravanti, 2015) sonucuna ulaşılmıştır. Öğrencilerin nomofobi düzeylerinin azaltılmasında psikolojik iyi oluşu güçlendiren, daha anlamlı bir sosyal yaşamı destekleyen programların önemi ortaya çıkmaktadır.

Bu araştırmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Çalışma tek bir hemşirelik fakültesinde yapıldığı için sonuçlar diğer hemşirelik öğrencilerine genellenemez. Çalışma sonuçları araştırmada kullanılan ölçüm araçları ile sınırlıdır.

Sonuç olarak, telefon kullanım süresi ve sıklığı arttıkça nomofobi riskinin arttığı, kadın öğrencilerde hem nomofobi hem depresyon düzeyinin daha yüksek çıktığı belirlenmiştir. Hemşirelik öğrencilerinde nomofobi ve depresyon puanları orta düzeyde, psikolojik iyi oluş puanı ortalamasının üzerinde bulunmuştur. Nomofobi puanı arttıkça depresyon puanının da arttığı, nomofobi ve depresyon puanı arttıkça psikolojik iyi oluş puanının azaldığı belirlenmiştir. Beck depresyon puanının, nomofobi puanını yordadığı anlaşılmıştır. Bu

sonuçlar doğrultusunda; hemşirelik öğrencilerine akıllı telefonun güvenli ve sağlıklı kullanımına ilişkin eğitimler düzenlenebilir. Yine öğrencilerin psikolojik iyi oluş düzeylerini güçlendirici farklı sosyal ve kulüp çalışmalarına yönlendirilebilir.

Kaynaklar

- ABDEL ROUF, S.Y., GABR, H.M., AL-WUTAYD, O., AL-BATANONY, M.A. (2022). Video Game Disorder And Mental Wellbeing Among University Students: A Cross-Sectional Study. *Pan African Medical Journal*, C.41, S.89, s.1-12.
- ANIĆ, P., TONČIĆ, M. (2013). Orientations To Happiness, Subjective Well-Being And Life Goals. *Psihologijske Teme*, C.22, S.1, s.35-153.
- AKTAN, A.K., KUTLAY, Ö. (2021). Tıp Fakültesi Öğrencilerinde Akıllı Telefon Bağımlılığı, Depresyon Ve Anksiyete Arasındaki İlişki. *Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, C.12, S.2, s.176-182.
- APAK, E., YAMAN, Ö.M. (2019). Üniversite Öğrencilerinde Nomofobi Yaygınlığı Ve Nomofobi İle Sosyal Fobi Arasındaki İlişki: Bingöl Üniversitesi Örnekleme. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, C.6, s.611-629.
- ARGUMOSA-VİLLAR, L., BOADA-GRAU, J., VİGİL-COLET, A. (2017). Exploratory Investigation Of Theoretical Predictors Of Nomophobia Using The Mobile Phone Involvement. *Journal of Adolescence*, C.56, s.127-135.
- AŞIK, N.A. (2018). Aidiyet Duygusu Ve Nomofobi İlişkisi: Turizm Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma. *Turizm ve Araştırma Dergisi*, C.7(2), s.24-42.
- AYDIN, A., KAHRAMAN, N., ve HİÇDURMAZ, D. (2017). Hemşirelik Öğrencilerinin Algılanan Sosyal Destek Ve Psikolojik İyi Olma Düzeylerinin Belirlenmesi. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, C.8, S.1, s.40-47.
- BURUCUOĞLU, M. (2017). Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Nomofobi Düzeyleri Üzerinde Bir Araştırma. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.7, S.2, s.482-489.
- Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu (BTK): Türkiye Elektronik Haberleşme Sektörü 2021 Yılı 3. Çeyrek Pazar Verileri Raporu. <https://www.btk.gov.tr/uploads/pages/pazar-verileri/ceyrek-raporu-2021-3-ceyrek-17-12-21-kurum-disi.pdf> (Accessed: 17.12.2021)
- BOYRAZ, G., LİGHTSEY, JR O.R. (2012). Can Positive Thinking Help? Positive Automatic Thoughts As Moderators Of The Stress-Meaning Relationship. *American Journal of Orthopsychiatry*, C.82, S.2, s.267.
- BÜYÜKÇOLPAN, H. (2019). Üniversite Öğrencilerinde Nomofobi, Bağlanma Biçimleri, Depresyon Ve Algılanan Sosyal Destek (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı Psikolojik Danışma ve Rehberlik Programı, Ankara.
- CANATAR, F. (2020). Nomofobi Ve Akıllı Telefon Bağımlılığının Bağlanma Stilleri, Kimlik Duygusu Ve Kişiler Arası Problemler Açısından İncelenmesi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitimi Enstitüsü, İstanbul.
- CASELA, S., LECCHİ, S., FİORAVANTİ, G. (2015). The Association Between Psychological Well-Being Ve Problematic Use Of İnternet Communicative Services Among Young People. *Journal of Psychology*, C.149, S.5, s.480-497.
- CHENG, H., FURNHAM, A. (2003). Attributional Style And Self-Esteem As Predictors Of Psychological Well Being. *Counselling Psychology Quarterly*, C.16, S.2, s.121-130.

- ÇELİK BERBER, Ç. (2018). Akıllı Telefon Bağımlılığı Eğilimi, Sosyal Güvende Olma Ve Psikolojik İyi Oluş Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*, C.12, S.24, s.195-206.
- ÇIRAK, M. (2021). Üniversite Öğrencilerinde Nomofobi: Dijital Bağımlılık, Sosyal Bağlılık Ve Yaşam Doyumunun Rolü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Programı, Ankara.
- DAŞTAN, N.B., AKTAŞ, B. (2022). Hemşirelik Öğrencilerinde Akıllı Telefon Bağımlılığının Psikolojik İyi Oluş Ve Ruhsal Sağlık İle İlişkisi. *Ordu Üniversitesi Hemşirelik Çalışmaları Dergisi*, C.3, s.365-372.
- DEMİRCİ, K., AKGÖNÜL, M., AKPINAR, A. (2015). Relationship Of Smartphone Use Severity With Sleep Quality, Depression, And Anxiety In University Students. *Journal Of Behavioral Addictions*, C.4, S.2, s.85-92.
- DERELİ, F., KARATAŞ, S. (2009). Sağlık Yüksekokulu Son Sınıf Öğrencilerinin İş Bulma Endişeleri Ve Umutsuzluk Düzeylerinin Belirlenmesi. *Yeni Tıp Dergisi*, C.26, s.31-36.
- DEVECİ, S.E., ULUTAŞDEMİR, N., AÇIK, Y. (2013). Bir Sağlık Yüksekokulunda Öğrencilerde Depresyon Belirtilerinin Görülme Sıklığı Ve Etkileyen Faktörler. *Fırat Tıp Dergisi*, C.18, S.2, s.98-102.
- DİXİT, S., SHUKLA, H., BHAGWAT, A.K., BİNDALÉ A., GOYAL, A., ZAİDİ, A.K., SHRİVASTAVA, A. (2010). A Study To Evaluate Mobile Phone Dependence Among Students Of A Medical College And Associated Hospital Of Central India. *Indian Journal of Community Medicine*, C.35, S.2, s.339-341.
- DURAK, E.Ş., DURAK, M. (2011). The Mediator Roles Of Life Satisfaction And Self-Esteem Between The Affective Components Of Psychological Well-Being And The Cognitive Symptoms Of Problematic Internet Use. *Social Indicators Research*, C.103, S.1, s.23-32.
- ERDEM, H., KALKIN, G., TÜREN, U., DENİZ, M. (2016). Üniversite Öğrencilerinde Mobil Telefon Yoksunluğu Korkusunun (Nomofobi) Akademik Başarıya Etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.21, S.3, s.923-936.
- EREN, B., KILIÇ, Z.N., GÜNAL, S.E., KIRCALI, M.F., ÖZNACAR, B.B., TOPUZOĞLU, A. (2020). Lise Öğrencilerinde Nomofobinin Ve İlişkili Etkenlerin Değerlendirilmesi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, C.21, S.2, s.133-140.
- FİDAN, H. (2016). Mobil Bağımlılık Ölçeğinin Geliştirilmesi Ve Geçerliliği: Bileşenler Modeli Yaklaşımı. *Addicta: The Turkish Journal On Addictions*, C.3, S.3, s.433-469.
- GEZGİN, D.M, ÇAKIR, Ö. (2016). Analysis of nomofobic behaviors of adolescents regarding various factors. *Journal of Human Sciences*, C.13, S.2, s.2504-2519.
- GEZGİN, D.M., ŞAHİN, Y.L., YILDIRIM, S. (2017). Sosyal Ağ Kullanıcılarının Nomofobi Düzeylerinin Çeşitli Faktörler Açısından İncelenmesi. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, C.7, S.1, s.1-15.
- GUTIÉRREZ-PUERTA, L., MÁRQUEZ-HERNÁNDEZ, V.V., SÃO-ROMÃO-PRETO, L., GRANADOS-GÁMEZ, G., GUTIÉRREZ-PUERTAS, V., AGUILERA-MANRIQUE, G. (2019). Comparative Study Of Nomophobia Among Spanish And Portuguese Nursing Students. *Nurse Education in Practice*, C.34, s.79-84.

- GÜNAY, O., OZTURK, A., ERGUN-ARSLANTAS, E., SEVİNC, N. (2018). Internet Addiction And Depression Levels İn Erciyes University Students. *Düşünen Adam- The Journal of Psychiatry and Neurological Sciences*, C.31, s.79-88.
- GÜMÜŞ, A. (2018). Tıp Fakültesi Öğrencilerinde Akıllı Telefon Bağımlılığı Ve Depresyon Durumlarının Değerlendirilmesi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). T.C. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı, Van.
- HİSLİ, N. (1989). Beck Depresyon Envanterinin Üniversite Öğrencileri İçin Geçerliliği, Güvenirliği. *Psikoloji Dergisi*, C.7, S.23, s.3-13.
- HİSLİ, N. (1988). Beck Depresyon Envanterinin Geçerliliği Üzerine Bir Çalışma. *Psikoloji Dergisi*, C.6, S.22, s.118-126.
- HONG, X., Lİ, J., X.U., F., TSE L.A., LIANG, Y., WANG, Z.Y., IGNATIUS, YU T-SUN., GRIFFITHS, S. (2009). Physical Activity Inversely Associated With The Presence Of Depression Among Urban Adolescents İn Regional China. *BMC Public Health*, C.9, S.1, s.1-9.
- HORWOOD, S., ANGLİM, J. (2019). Problematic Smartphone Usage And Subjective And Psychological Well-Being. *Computers in Human Behavior*, C.97, s.44-50.
- İKİZ, F.E., SAVCI, M., ASICI, E., YÖRÜK, C. (2015). Üniversite Öğrencilerinde Problemler İnternet Kullanımı İle Psikolojik Belirtiler Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *International Journal of Human Sciences*, C.12, S.2, s.688-702.
- JEKİLEK, S.M. (1998). Parental Conflict, Marital Disruption And Children's Emotional Well-Being. *Social Forces*, C.76, S.3, s.905-35.
- JENARO, C., FLORES, N., GÓMEZ-VELA, M., GONZÁLEZ-GİL, F., CABALLO, C. (2007). Problematic İnternet And Cell-Phone Use: Psychological, Behavioral, And Health Correlates. *Addiction Research & Theory*, C.15, S.3, s.309-320. DOI:10.1080/16066350701350247
- JİLİSHA, G., VENKATACHALAM, J., MENON, V., OLİCKAL, J.J. (2019). Nomophobia: A Mixed-Methods Study On Prevalence, Associated Factors, And Perception Among College Students İn Puducherry, India. *Indian Journal of Psychological Medicine*, C.41, S.6, s.541-548.
- KAYRI, M., GÜNÜÇ, S. (2016). Yüksek Ve Düşük Sosyoekonomik Koşullara Sahip Öğrencilerin İnternet Bağımlılığı Açısından Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi. *The Turkish Journal on Addictions*, C.3, S.2, s.165-183.
- KERMEN, U., TOSUN-İLÇİN, N., DOĞAN, U. (2016). Yaşam Doyumu Ve Psikolojik İyi Oluşun Yordayıcısı Olarak Sosyal Kaygı. *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.1, s.20-29.
- KİM JH, SEO M., DAVID P. (2015). Alleviating Depression Only To Become Problematic Mobile Phone Users: Can Face-To-Face Communication Be The Antidote? *Computers in Human Behavior*, C.51(Part A), s.440-447.
- KİNG, A.L.S, VALENÇA, A.M., SİLVA, A, SANCASSIANI, F., MACHADO, S., NARDI, A.E. (2014). Nomophobia: Impact Of Cell Phone Use Interfering With Symptoms And Emotions Of Individuals With Panic Disorder Compared With A Control Group. *Clinical Practice & Epidemiology in Mental Health*, C.10, s.28-35. DOI: 10.2174/1745017901410010028

- KİNG, A.L.S., VALENÇA, A.M., SİLVA, A., BACZYNSKİ, T., CARVALHO, M.R., NARDİ, A.E. (2013). Nomophobia: Dependency On Virtual Environments Or Social Phobia? *Computers in Human Behavior*, C.29, S.1, s.140-144. DOI:10.1016/j.chb.2012.07.025
- KUMCAĞIZ, H., GÜNDÜZ, Y. (2016). Relationship Between Psychological Well-Being And Smartphone Addiction Of University Students. *International Journal of Higher Education*, C.5, S.4, s.144-156.
- KUYUCU, M. (2017). Gençlerde Akıllı Telefon Kullanımı Ve Akıllı Telefon Bağımlılığı Sorunsalı: “Akıllı Telefon(Kolik)” Üniversite Gençliği. *Global Media Journal Turkish Edition*, Bahar C.7, S.14, s.328-359.
- KUYUMCU, B. (2012). Türk ve İngiliz Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik İyi Oluş Duygusal Farkındalık Ve Duygularını İfade Etmelerinin Ülke Ve Cinsiyet Değişkenlerine Göre İncelenmesi. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.14, S.2, s.1-24.
- KÜÇÜK, E., CELBEK, B., COŞKUN, G. (2021). Üniversite Öğrencilerinde Akıllı Telefon Bağımlılığının Fiziksel Aktivite Ve Depresyon Üzerine Etkisi. *Bozok Tıp Dergisi*, C.11, S.3, s. 41-49.
- LEE, Y.K., CHANG, C.T., LİN, Y., CHENG, Z.H. (2014). The Dark Side Of Smartphone Usage: Psychological Traits, Compulsive Behavior And Technostress. *Computers in Human Behavior*, C.31, s.373–383.
- LU, X., WATANABE, J., LİU, Q., UJİ, M., SHONO, M., KİTAMURA, T. (2011). Internet And Mobile Phone Text-Messaging Dependency: Factor Structure And Correlation With Dysphoric Mood Among Japanese Adults. *Computers in Human Behavior*, C.27, S.5, s.1702–1709. DOI:10.1016/j.chb.2011.02.009
- ODACI, H., ÇİKRIKÇI, Ö. (2017). Problemlı İnternet Kullanımında Depresyon, Kaygı Ve Stres Düzeyine Dayalı Farklılıklar. *ADDICTA: The Turkish Journal On Addictions*, C.4, S.1, s.41–61.
- ÖREN, N., GENÇDOĞAN, B. (2007). Lise Öğrencilerinin Depresyon Düzeylerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C.15, S.1, s.85-92.
- ÖZGÜÇ, S., TANRİVERDİ, D. (2023). Effect Of Metacognitive Training Applied On Depression And Cognitive Distortion Levels Of Depression Patients. *Current Psychology*, Semptember. C.42, s.10025–10034
- ÖZDEMİR, A., ÇİFTÇİ, H., DAĞILGAN, S., EDA, Ü. (2019). Bursa Uludağ Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Öğrencilerinin Akıllı Telefon Kullanım, Durumu Ve Bağımlılık Düzeylerinin Belirlenmesi. *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, C.45, S.3, s.281-290.
- ÖZDEL, L., BOSTANCI, M., ÖZDEL, O., OĞUZHANOĞLU, N.K. (2002). Üniversite Öğrencilerinde Depresif Belirtiler Ve Sosyodemografik Özelliklerle İlişkisi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, C.3, S.3, s.155-161.
- RYFF, C.D. (1989). Happiness İs Everyting, Or İs It? Explorations On The Meaning Of Psychological Well-Being. *Journal of Personality and Social Psychology*, C.57, S.6, s.1069-1081.

- SHARMA, M., AMANDEEP, MATHUR DM., JEENGER J. (2019). Nomophobia And Its Relationship With Depression, Anxiety, And Quality Of Life İn Adolescents. *Industrial Psychiatry Journal*, C.28, s.231-236.
- SARGIN, N. (2013). Üniversite Öğrencilerinin İnternete Yönelik Tutumları Ve Problemleri İnternet Kullanımları. *Turkish Journal of Education*, C.2, S.2, s.44-53.
- SÖNER, O., YILMAZ, O. (2018). Lise Öğrencilerinin Sosyal Medya Bağımlılığı Ve Psikolojik İyi Oluş Düzeyleri Arasındaki İlişki. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.7, S.3, s.59-73.
- TAMURA, H., NİSHIDA, T., TSUJİ, A., SAKAKİBARA, H. (2017). Association Between Excessive Use Of Mobile Phone And Insomnia And Depression Among Japanese Adolescents. *International Journal of Environmental Reseach and Public Health*, C.14, S.7, s.1-11. DOI:10.3390/ijerph14070701
- TELEF, B.B. (2013). Psikolojik İyi Oluş Ölçeği: Türkçe'ye Uyarlama, Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.28, S.3, s.374-384.
- TEZEL, A., ARSLAN, S., TOPAL, M., AYDOĞAN, Ö., KOÇ, Ç., ŞENLİK, M. (2009). Hemşirelik Öğrencilerinin Problem Çözme Becerileri Ve Depresyon Düzeylerinin İncelenmesi. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, C.12, S.4, s.1-10.
- TODA, M., EZOE, S., NİSHİ, A., MUKAI, T., GOTO, M., MORİMOTO, K. (2008). Mobile Phone Dependence Of Female Students And Perceived Parental Rearing Attitudes. *Social Behavior and Personality*, C.36, S.6, s.765-770. DOI:10.2224/sbp.2008.36.6.765
- TÜREN, U., ERDEM, H., KALKIN, G. (2017). Mobil Telefon Yoksunluğu Korkusu (Nomofobi) Yayılımı: Türkiye'den Üniversite Öğrencileri Ve Kamu Çalışanları Örnekleme. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, C.10, S.1, s.1-12.
- ULAŞ, B., TATLIBADEM, B., NAZİK, F., SÖNMEZ, M., UNCU, F. (2015). Üniversite Öğrencilerinde Depresyon Sıklığı Ve İlişkili Etmenler. *Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, C.2, S.3, s.71-75.
- UZ BAŞ, A., ÖZ SOYSAL, F.S., AYSAN, F. (2016). Üniversite Öğrencilerinde Problemleri İnternet Kullanımının Psikolojik İyi Oluş Ve Sosyal Destek İle İlişkisi. *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C.5, S.4, s.1035-1046.
- YILDIZ, E., ÇENGEL, M., ALKAN, A. (2020). Öğretmenlerin Nomofobi Düzeylerinin Demografik Özelliklerine Ve Akıllı Telefon Kullanım Alışkanlıklarına Göre İncelenmesi. *OPUS 160 Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, C.15, S.10, (Special Issue), s.5096-5120.
- YILDIRIM, Ç., CORREIA, A-P. (2015). Exploring The Dimensions Of Nomophobia: Development And Validation Of A Self-Reported Questionnaire. *Computers in Human Behavior*, C.49, s.130-137.
- YILDIRIM, C., SUMUER, E., ADNAN, M., YILDIRIM, S. (2015). A Growing Fear: Prevalence Of Nomophobia Among Turkish College Students. *Information Development*, C.32, S.5, s.1322-1331.
- ZENCİRCİ, S.A., AYGAR, H., GÖKTAŞ, S. (2018). Evaluation Of Smartphone Addiction And Related Factors Among University Students. *International Journal of Research in Medical Sciences*, C.6, S.7, s.2210-2216.